

**POLSKA
KOMUNIZM
OPOZYCJA**

SŁOWNIK

JAKUB KARPIŃSKI

POLONIA

Jakub Karpiński
POLSKA, KOMUNIZM, OPOZYCJA
Słownik

ISBN 0 902352 45 8

Copyright © Jakub Karpiński

First published in Polish

September 1985

Pierwsze wydanie polskie

wrzesień 1985

Oprawa graficzna J. C. i J. J.

ALL RIGHTS RESERVED
WSZYSTKIE PRAWA ZASTRZEŻONE

POLONIA

POLONIA BOOK FUND LTD
8 QUEEN ANNE'S GARDENS, LONDON W4 1TU
UNITED KINGDOM

Printed and bound in the UK

OŚRODEK
BRAMA
GRODZKA

TEATR NN

OŚRODEK
BRAMA
GRODZKA

TEATR NN

* * *

W tej książce autor stara się mówić o tym, o czym mówi tytuł: o Polsce, komunizmie i opozycji, uwzględniając też związki między tymi sprawami. Głównie mowa tu o okresie powojennym, ale Polska komunistyczna powstała w wyniku drugiej wojny światowej, trzeba więc było niekiedy cofnąć się w czasie. Mówi się tu o wydarzeniach, ale także o słowach i ideach. W historii, zwłaszcza politycznej, trudno nie uwzględniać słów i pojęć, których uczestnicy wydarzeń używają.

Mowa tu między innymi o polityce, a ustroj komunistyczny ma zwyczaj wiązać z polityką sprawy zwykle od niej odległe. Stąd pewne pomieszanie zagadnień. Trzeba je było uporządkować i powstał słownik: od A do Ż (od administracji do żywności). Nie mówi się tu o wszystkim, bo to jest trudne i niemożliwe. Jest to krótki niebiograficzny słownik powojennej historii i współczesności politycznej w Polsce, uwzględniający niektóre wydarzenia wcześniejsze i niektóre wydarzenia poza Polską.

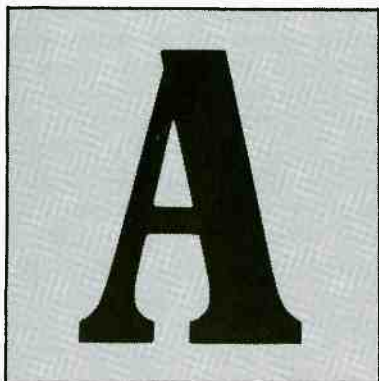
Zapewne większość artykułów można by rozwinąć i zamienić tę książkę w bibliotekę, w której byłoby tyle tomów, ile jest haseł w słowniku. Ten słownik może być użyteczny dla kogoś, kto chciałby o różnych rzeczach czytać w jednym tomie.

Autor przestrzega przed mierzeniem ważności spraw długością tekstu. Są sprawy, które warto uczyć milczeniem, są takie, których nie powoła do istnienia wielość słów.

O powojennej historii Polski i o systemie społecznym istniejącym w Polsce – autor pisał w innych pracach; wykorzystano je w tej książce.

Zamieszczenie pozycji w bibliografii nie świadczy o jej aprobachie. Pozycje te – podane przykładowo – informują o różnych punktach widzenia, w tym – o oficjalnym, czasem mogą też pomóc w znalezieniu informacji i nowych źródeł.

Wykaz skrótów zaczyna się na stronie 333, spis treści – na stronie 339.

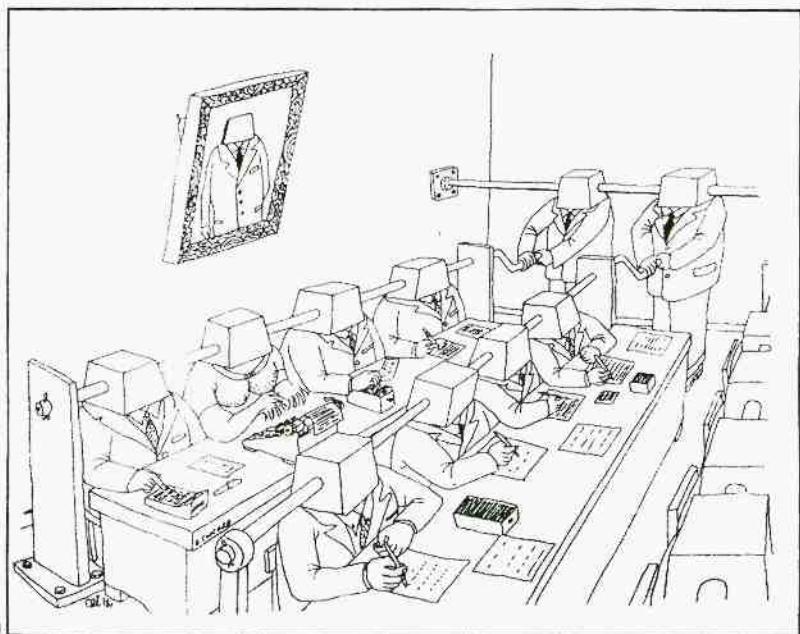
administracja – czynność zarządzania lub zbiór organów zarządzających. Na ogół istnieją wyodrębnione organy i procedury związane z wydawaniem ustaw i sądownictwem (nie zalicza się ich do administracji). Jednak granice między ustawodawstwem, sądownictwem i administracją bywają zatarte, zwłaszcza w państwach komunistycznych. Sytuację komplikuje tak zwana „kierownicza rola” partii komunistycznej,

cznych, sprawowana zarówno wobec organów administracyjnych, jak i ustawodawczych lub sądowych. Administrację często utożsamia się z administracją państwową, zwłaszcza tam, gdzie zakres upaństwowienia jest rozległy. W PRL jednak organy państwa są nadzorowane przez instancje partyjne, które wykonują część zadań administracyjnych. Na tym między innymi polega „kierownicza” lub „przewodnicząca” rola partii komunistycznej.

Twierdzi się, że naczelnym organem administracji w PRL jest rząd (Rada Ministrów), zaś „ministrowie kierują określonymi działami administracji państwowej” (art. 42 konstytucji PRL). Tak jednak jest pod warunkiem, że nie zwraca się uwagi na „kierowniczą rolę partii”.

Niekiedy rozpatruje się osobno, jako szczególne działy, administrację gospodarczą i terenową.

GUS nie zalicza wymiaru sprawiedliwości do administracji, a także w

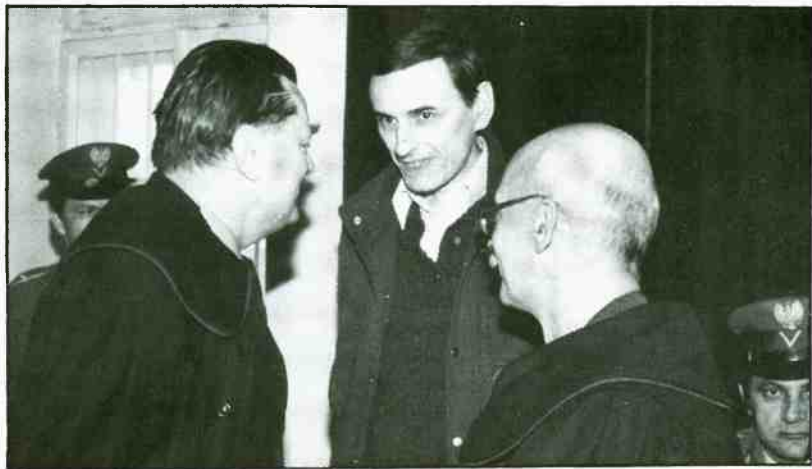
zestawieniach dotyczących zatrudnienia w administracji nie podaje danych dotyczących ministerstwa obrony narodowej i ministerstwa spraw wewnętrznych.

Według danych GUS, w roku 1983 przeciętne zatrudnienie w administracji państwowej wynosiło 135,5 tysiąca osób, z czego na administrację centralną przypadało 43,4 tysiąca osób (w ministerstwach i urzędach równorzędnych pracowało 16,2 tysiąca osób). W administracji terenowej (w urzędach wojewódzkich, miejskich, dzielnicowych i gminnych) pracowało 92 tysiące osób.

adwokaci. Adwokat to osoba uprawniona do udzielania pomocy prawnej, zwłaszcza w procesie karnym i cywilnym. Przygotowaniem do zawodu adwokata są studia prawnicze i aplikacja adwokacka. W PRL na listę aplikantów adwokackich – i następnie adwokatów – wpisują rady adwokackie. Liczba adwokatów we wczesnych latach osiemdziesiątych zbliżała się do 6 tysięcy, z tego w prawie 400 zespołach adwokackich pracowało przeszło 3,5 tysiąca adwokatów. Aplikantów było ponad 300.

Rola adwokatów jest szczególnie istotna w procesach politycznych, organizowanych i przygotowywanych przez państwo, którego reprezentanci prowadzą śledztwo i oskarżają w procesie, wyroki zaś są wydawane w imieniu państwa i co najmniej niekiedy instytucje pozasądowe wpływają na treść wyroków. W procesie politycznym państwo stwierdza, że jego dobro zostało naruszone, i państwo jest w takim procesie stroną niesłuchanie silną. Zasady procesu karnego powodują jednak, że adwokat może uwzględnić interesy klienta i utrudnić prowadzenie procesu w sposób całkowicie zgodny z interesami władz. Te ze swej strony często ograniczają rolę adwokatów, między innymi pozbawiając niezależnych obrońców prawa wykonywania zawodu.

W okresach wzmożonego używania wymiaru sprawiedliwości do zwalczania przez państwo przeciwników (lub domniemych przeciwników) rola adwokatów jest trudna (tak było zwłaszcza w okresie stalinowskim). Wielu adwokatów potrafiło jednak rolę obrońcy wypełniać rzetelnie i odważnie (tak było po czerwcu 1976 roku lub w stanie wojennym).

LIT.: *Sąd orzekł...*, Instytut Literacki, Paryż 1972; Aniela Steinsbergowa, *Widziane z ławy obrończej*, Instytut Literacki, Paryż 1977; Aniela Steinsbergowa, *Ze wspomnień obrońcy: Kariera artykułu 23*, «Zapis» 1978, nr 8, «Zeszyty Historyczne» 1979, z. 48; *Czas próby. O adwokatach – obrońcach ludzi i wartości*, Komitet Helsiński w Polsce, Zeszyt nr 5.

adwokatura – ogół adwokatów i aplikantów adwokackich.

Adwokatura dysponuje samorządem, którego organami są Naczelna Rada Adwokacka i wojewódzkie rady adwokackie. Nadzór nad adwokatami przyznano ministrowi sprawiedliwości, który może uchylać uchwały samorządu adwokatury.

3 i 4 stycznia 1981 roku odbywał się w Poznaniu Ogólnopolski Zjazd Adwokatów, który domagał się „przywrócenia pełnej samorządności i niezależności adwokatury” i sformułował wiele szczegółowych postulatów dotyczących wykonywania zawodu adwokata, organizacji adwokatury, systemu prawa w PRL i wymiaru sprawiedliwości.

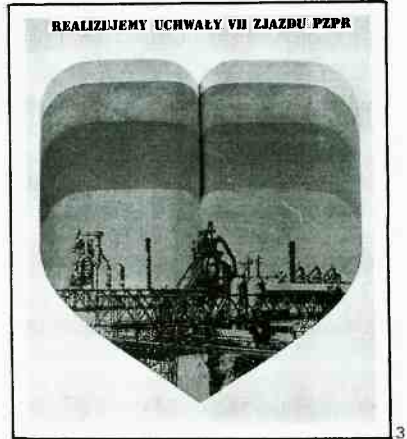
Odbywający się od 1 do 3 października 1983 roku Krajowy Zjazd Adwokatów uznał słuszność uchwał zjazdu poznańskiego i zalecił ich realizację Naczelnej Radzie Adwokackiej.

Od początku roku 1984 organy samorządu adwokatury były atakowane w prasie i władze państwowe wzmożyły represje przeciw „nieodpowiedzialnym” adwokatom.

LIT.: *Czas próby. O adwokatach – obrońcach ludzi i wartości*, Komitet Helsiński w Polsce, Zeszyt nr 5.

afery gospodarcze – dokonywane grupowo przestępstwa na szkodę skarbu państwa (ale nie zawsze na szkodę konsumentów). Czasem afery polegały na tym, że w przedsiębiorstwie państwowym lub spółdzielczym wytwarzano dobra lub usługi nie informując

o tym władz. Przedsiębiorstwo państwowe funkcjonowało więc jako prywatne. Afery polegały również na pogarszaniu jakości wyrobów i sprzedawaniu zwiększonej ich ilości bez wiedzy zwierzchników i kontrolerów.

Kodeks karny z 19 kwietnia 1969 roku mówi o zagarnięciu mienia wielkiej wartości w porozumieniu z innymi osobami i w art. 134 przewiduje karę więzienia od 8 do 15 lat lub 25 lat dla kogoś, „kto, wyzyskując działalność jednostki gospodarki społecznej, w porozumieniu z innymi osobami zagarnia mienie wielkiej wartości na szkodę takiej jednostki, nabywców lub dostawców i powoduje przez to poważne zakłócenia w funkcjonowaniu gospodarki narodowej”. Kto taką działalność organizuje lub nią kieruje, może być skazany na karę śmierci (art. 134 §2).

Afery gospodarcze wymagały wtajemniczenia, przekupienia i współpracy wielu osób zajmujących stanowiska w państwowym przemyśle, handlu i w aparacie kontroli. W latach sześćdziesiątych środki masowego przekazu informowały między innymi o aferach w przemyśle skórzanym (dostarczanie skór prywatnym odbiorcom) i w prze-

twórstwie mięsnym, gdzie przetwarzanie i sprzedaż mięsa i wędlin prowadzono na rachunek osób zaangażowanych w afery. Osoby oskarżone o udział w aferach gospodarczych często skazywano na karę dożywotniego więzienia i nawet co najmniej dwukrotnie orzeczono karę śmierci. Oskarżony Dedo, sądzony za „afere skórzaną” został skazany na śmierć przez sąd w Kielcach w roku 1961 (ale następnie go ułaskawiono). Sąd w Warszawie rozpatrujący „afere mięsną” skazał na śmierć dyrektora Wawrzeckiego. Wyrok wykonano.

akademia – uroczystość polityczno-artystyczna. W Polsce po drugiej wojnie światowej akademie organizowano głównie z okazji świąt 1 maja i 22 lipca, także z okazji rocznicy rewolucji październikowej w Rosji (z 1917 roku). Akademie odbywają się w szkołach i innych instytucjach; bywają też akademie centralne. Akademia składa się z części „oficjalnej” (przemówień) i „artystycznej” (czyli recytacji i śpiewów, na ogół związanych z politycznym znaczeniem uroczystości).

aktyw – partyjne pospolite ruszenie; zbiorowość, którą kierownictwo podejrzewa o aktywność i sądzi, że może na nią liczyć. Mówi się także o aktywie organizacji młodzieżowych, na przykład ZMP lub późniejszych, takich jak ZMS, ZSMP. Aktyw jest mobilizowany do wyrażania poparcia i protestowania oraz do akcji policyjnych i półpolicyjnych, czasem takich, które wygodniej jest wykonywać półoficjalnie (wstępne przymuszanie chłopów do kolektywizacji, bojówki podczas kościelnych uroczystości milenijnych, bojówki wysyłane na wiece uczelniane w 1968 roku lub na wykłady Towarzystwa Kursów Naukowych w latach siedemdziesiątych).

Od aktywu wymaga się co najmniej pasywności. Aktyw pasywny brał udział w demonstracjach antystudenckich i „antysyjonistycznych” w roku 1968 lub w wiecach antyrobotniczych w roku 1976. Aktyw należy pobudzać ostrożnie. Zdaje się, że ponad potrzeby zwierzchników pobudzone aktywy podczas „rewolucji kulturalnej” w Chinach. W Polsce „aktyw” wznosił czasem nieprzewidziane okrzyki, tak jak 19 marca 1968 roku, gdy Władysław Gomułka mówił do „aktywu partyjnego Warszawy”. Aktyw może także wykonywać zadania skromniejsze i nadaje się do pisania listów piętnujących „Solidarność” lub Kościół.

alkohol. Picie alkoholu bywa potrzebą, upodobaniem, przyzwyczajeniem, pełni rozmaite funkcje w skali indywidualnej i społecznej; może być ucieczką od rzeczywistości lub protestem. Picie w towarzystwie może prowadzić do poczucia wspólnoty. Picie alkoholu dla zdobycia wrażeń i przeżyć lub (następnie) z przyzwyczajenia jest dość powszechne w niektórych krajach komunistycznych, ze Związkiem Radzieckim i Polską na czele.

O alkoholizmie mówi się często i terminem tym określa się (1) przyzwyczajenie do picia alkoholu, (2) względnie trwałe zmiany chorobowe powstałe w następstwie nadużycia alkoholu, (3) ogół ujemnych następstw związanych ze spożyciem alkoholu.

W Polsce już przed drugą wojną światową istniał państwowy Monopol Spirytusowy. Z punktu widzenia państwa – sprzedaż alkoholu jest ważnym sposobem odprowadzania z powrotem do kasy państwowej pieniędzy wypłaconych osobom zatrudnionym.

W roku 1983 Polacy wydali na napoje alkoholowe przeszło 582 miliardy złotych, a więc prawie 16 tysięcy złotych w przeliczeniu na mieszkańca.

Spożycie alkoholu w postaci wódki w przeliczeniu na alkohol stuprocentowy wynosiło pod koniec lat siedemdziesiątych 6 litrów rocznie na mieszkańca. W roku 1981 zmniejszyło się do 4,3 litra, zaś w następnych latach zmniejszało się nieznacznie. W okresie legalnego działania „Solidarności” spożycie alkoholu zmniejszyło się zatem wyraźnie, co w pewnym sensie zapowiadała prohibicja w Gdańsku w czasie strajku w sierpniu 1980 roku. Do spadku spożycia alkoholu w latach osiemdziesiątych przyczynił się zapewne wzrost cen, a w jakiejś mierze także omijanie państwowego monopolu spirytusowego i nie ujęte w statystykach zaopatrywanie się w alkohol pędzony prywatnie („bimber”).

amnestia – akt zbiorowego ułaskawienia, wydawany najczęściej w formie ustawy, często dla upamiętnienia lub uczczenia wydarzeń uznanych przez władzę za ważne. Na mocy amnestii

niektóre kary darowuje się, inne zmniejsza lub zamienia na kary innego rodzaju. Amnestie obejmują zwykle niektóre tylko kategorie przestępstw. Bywają też amnestie warunkowe, to jest takie, że gdy amnestionowany zostanie skazany ponownie, poprzednia kara, darowana lub zmniejszona, jest wykonywana tak jakby amnestii nie było.

Amnestia niekiedy wiąże się z abolicją, to jest z nakazem niewszczywania lub umorzenia postępowania karnego.

Pierwsze amnestie w Polsce po wojnie wydano 2 sierpnia 1945 roku i 22 lutego 1947 roku, były one połączone z wezwaniem do ujawniania się osób działających w podziemiu politycznym i zbrojnym. Według danych oficjalnych każda z tych amnestii doprowadziła do ujawnienia się ponad 40 tysięcy osób. Następne amnestie wydano 22 listopada 1952 roku, 27 kwietnia 1956 roku oraz w latach 1969, 1974, 1977, 1981, 1983 i 1984 (dla uczczenia i w pobliżu święta 22 lipca).

5

«**Aneks**». Kwartalnik polityczny, numer 1: „wiosna 1973”, początkowo ukazywał się z adnotacją: „kwartalnik *Aneks* wydawany jest przez Polskie Koło Naukowe przy Uniwersytecie w Uppsali”, następnie (od numeru 13/14, 1977) pojawiła się adnotacja „Uppsala – Londyn”, która znikła w numerze 33/1984. Od numeru 18/1978 podawano, że redaktorem jest Aleksander Smolar. W połowie roku 1985 ukazał się 38 numer «Aneksu».

"AN EKS" 10

kwartalnik polityczny

FAMILIA: BERTIN
 IZBA: KUBIN | Szkoła: [nieczytelne]
 KONTAKT: [nieczytelne]
 KONTAKT: [nieczytelne]
 KONTAKT: [nieczytelne]

Pismo początkowo stawiało sobie za cel głównie publikowanie tłumaczeń tekstów politologicznych i publicystyki społeczno-politycznej. Nie były to zresztą wyłącznie teksty z krajów zachodnich – na przykład numer 7/8 poświęcono głównie publicystyce i literaturze radzieckiej i dotyczącej Związku Radzieckiego. Inne tematy «Aneksu» to szanse rewolucji w Europie Wschodniej (nr 4), eseje Orwella (nr 6), głosy o chrześcijaństwie, socjalizmie, Kościele i polityce (nr 12 i 13/14), socjalizm i demokracja – dyskusja na marginesie książki Włodzimierza Brusa (nr 15), eurokomunizm (nr 16/17), gospodarka PRL (nr 20), język totalitarny (nr 21), myśl socjalistyczna (nr 23), władza i przywileje (nr 26), Polska po 13 grudnia (nr 27), *sac-*

rum (nr 29/30), kadaryzm a Polska (nr 31), inteligencja, „Solidarność” i władza (nr 35, 36, 37).

Najczęściej publikowano w «Aneksie» artykuły Krzysztofa Dorosza, Stanisława Gomułki, Leszka Kołakowskiego, Waldemara Kuczyńskiego, Adama Michnika i Aleksandra Smolara.

«Aneks» jest również nazwą wydawnictwa, które opublikowało pierwszą książkę w roku 1975, zaś od roku 1982 zaczęło wydawać po kilka książek rocznie. Wydawnictwo «Aneks» przedrukowywało dwa kwartalniki wydawane w Polsce poza cenzurą: «Krytykę» (ukazującą się od roku 1978) i «Res Publicę» (ukazującą się w latach 1979-1981).

LIT.: «*Aneks*» 1973-1983 (*spis treści numerów 1-31*), «*Aneks*» 1983, nr 32; «*Aneks*» 1973-1983. *Indeks autorów*, «*Aneks*» 1983, nr 33.

antykomunizm – dosłownie: nieakceptowanie komunizmu lub sprzeciw wobec komunizmu. Odmawiać akceptacji komunizmu można z wielu powodów i przeciwstawić się mu można w różny sposób. Socjalizm, liberalizm, konserwatyzm, nacjonalizm, różne religie z chrześcijaństwem włącznie – sprzeciwiają się komunizmowi, choć zdarzają się sojusze, ustępstwa i podobieństwa.

Dla komunisty antykomunista jest wrogiem i popełnia świętokradztwo. Komunista uważa, że ma rację, więc antykomunizm jest szaleństwem. Ale komunista chciałby, aby również niekomuniści uważali antykomunistów za szaleńców. W znacznej mierze to się udaje.

Po pierwsze, dzięki przeciwstawieniu komunizm–stalinizm. Co złe w komunizmie – nazywa się stalinizmem, są to błędy i wypaczenia. Natomiast pod powierzchnią zjawisk tkwi dobra istota komunizmu.

Po drugie, co może wydawać się dziwniejsze, pokazuje się, że istnieją nie-antykomunistyczne sposoby przeciwstawiania się komunizmowi. Potrafią to robić tak zwani pragmatycy lub liberałowie w partiach komunistycznych oraz dysydenci, którzy mają być nie-antykomunistycznymi wrogami wypaczeń w komunizmie.

Po trzecie, antykomunizm zwalcza się przez wskazywanie jego sojuszników: pokazuje się, że wśród antykomunistów są łajdacy. Z tego, co prawda, nie wynika, że komunizm ma rację, ale ma wynikać, że antykomunizm nie ma racji. Niekomunistyczni przeciwnicy antykomunizmu uważają, że być komunistą jest może trochę dziwnie, ale szlachetnie. Natomiast antykomuniści mają być nieszlachetni, między innymi dlatego, że mają niewłaściwych sojuszników.

Niektórzy uważają, że komunizmowi nie należy się przeciwstawiać, albo że należy to robić mniejszymi środkami i z mniejszą siłą niż chcieliby inni. Amerykański liberał (w amerykańskim sensie słowa *liberalizm*) na ogół nie chce być antykomunistą i używa słowa *antykomunizm* na oznaczenie przesadnej krytyki komunizmu, takiej, która nie dobywa się z wnętrza partii komunistycznej ani nie pochodzi od akceptowanych *dysydentów* (akceptuje się tych, którym nie zarzuca się *prawicowości* lub *nacjonalizmu*).

antypaństwowy – skierowany przeciw państwu. Ponieważ państwo w komunizmie zajmuje się niemal wszystkim, łatwo o działania antypaństwowe. Antypaństwowe jest krytykowanie państwa i opozycja przeciw temu, co państwo robi.

Niekiedy państwo decyduje się tolerować pewien zakres krytyki i opozycji, ale zawsze poczynania antypaństwowe są karane. Dekrety z lat czterdziestych mówiły o karalności działań

przeciw państwu, między innymi takich jak organizowanie się i rozpowszechnianie poglądów lub wiadomości. Podobne przepisy istnieją w kodeksie karnym z 1969 roku. Za szczególnie przestępcze uznane zostały działania zagrażające ustrojowi, dokonywane w celu „osłabienia jego podstaw politycznych”. W procesach o przestępstwa antypaństwowe rzetelni obrońcy starają się na ogół ograniczyć zakres spraw związanych z państwem i ustrojem, prokuratura zaś ten zakres rozszerza. Takiego rozszerzenia dokonywano też w prawodawstwie: w konstytucji (a więc w tekście mówiącym o tym, jak powinno działać państwo) wspomniano w roku 1976 o PZPR i o Związku Radzieckim. Propaganda oficjalna ma skłonność, by znaczenie słowa „antypaństwowy” rozszerzać – informując tym samym, czego państwo się obawia. Można na przykład dowiedzieć się, że istnieją „pieśni antypaństwowe” śpiewane w czasie pielgrzymek.

antysocjalistyczny – czyli przeciwstawiający się socjalizmowi – przymiotnik spopularyzowany w latach osiemdziesiątych przez oficjalne środki masowego przekazu wypowiadające się na temat elementów, sił lub grup *antysocjalistycznych*. Znaczenie tego przymiotnika zależy od znaczenia słowa *socjalizm*.

W propagandzie oficjalnej *antysocjalistyczny* znaczy przeciwstawiający się władzy i ustrojowi, wywrotowy,

antypaństwowy (słowo *socjalizm* jest utożsamiane z porządkiem społecznym i z państwem).

Używając przymiotnika *antysocjalistyczny* propaganda oficjalna wykorzystuje wieloznaczność słowa *socjalizm* i zachowuje się tak, jakby chciała skłonić przeciwników do wypowiedzenia się w sprawach ogólnych i mętnych, a zwłaszcza do spierania się o słowo *socjalizm* zamiast o sprawy konkretne.

aparatus. *Aparatus* w języku komunistycznym to przede wszystkim aparat partyjny, a więc etatowi pracownicy polityczni, czyli pracownicy mianowani (powoływani). Mówi o nich pkt 45 statutu PZPR: „Powoływani są oni przez komitety, egzekutywy, Biuro Polityczne KC i zatrudnieni na etatach finansowanych z budżetu partii. (...) Warunkiem powołania do tej pracy jest co najmniej pięcioletni staż partyjny i zawodowy oraz pełnienie funkcji partyjnych z wyboru przynajmniej przez jedną kadencję”.

W partiach komunistycznych często słychać skargi, że aparat partyjny zdobywa rzeczywistość władzę w partii i zamiast wykonywać dyspozycje, decyduje o tym, co robią władze statutowe, takie jak – zbierające się rzadko – komitety partyjne. Często zresztą, mówiąc o tych komitetach, ma się na myśli właśnie *aparatus*, urzędników pracujących w budynkach komitetów.

architektura – dziedzina łącząca technikę (budownictwo) ze sztuką. Architektura godzi lub powinna godzić użyteczność (funkcjonalność), walory konstrukcyjne i plastyczne. Współgranie tych elementów stanowi o jakości dzieła architektonicznego.

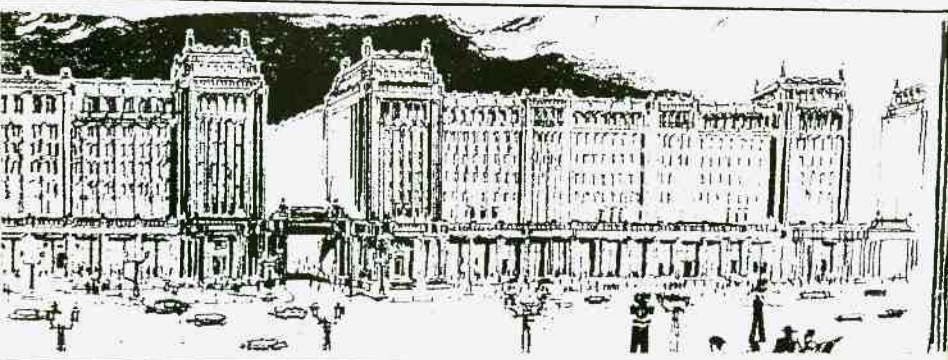
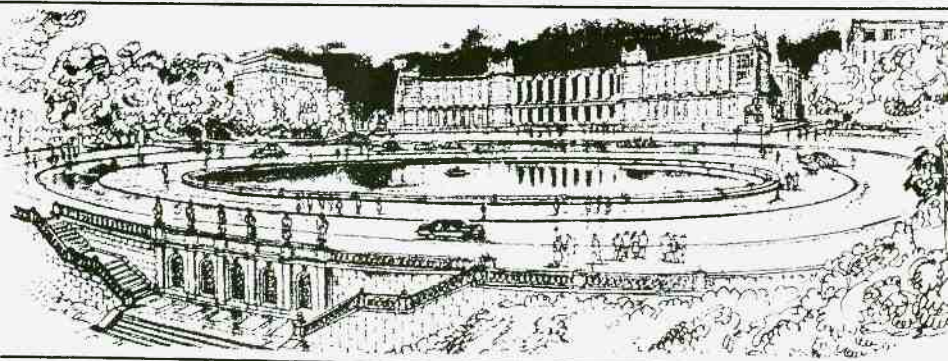
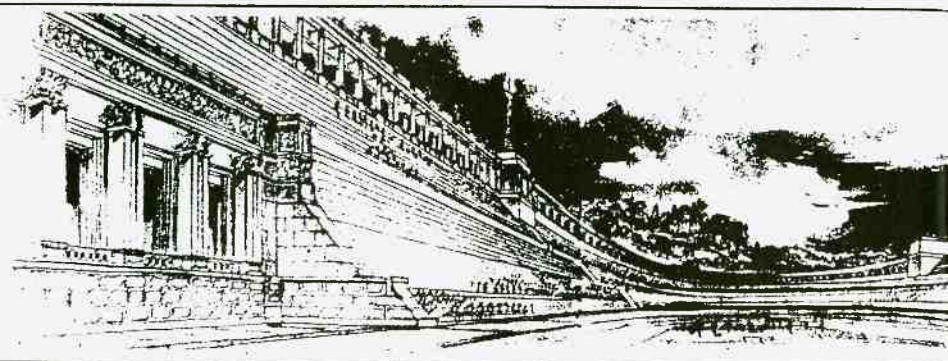
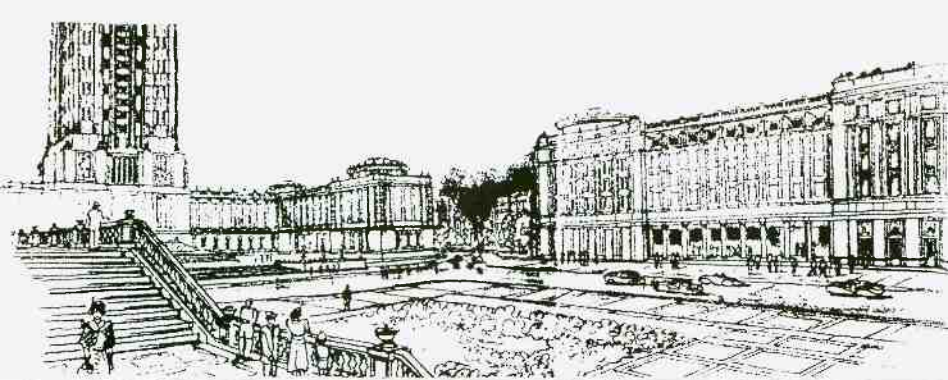
Po wojnie architekci polscy starali się odbudować kraj (zwłaszcza Warszawę) po zniszczeniach. Od roku 1945 działało Biuro Odbudowy Stolicy, ale istotne decyzje coraz częściej

należały do Naczelnego Architekta Warszawy i naczelnich władz politycznych. Zawód architekta, przed wojną wolny, upaństwowiono, powołując państwowe biura projektowe. Architekci przestrzegali jednak zasady konkurencyjności, co wyrażało się w konkursach organizowanych przez Stowarzyszenie Architektów Rzeczypospolitej Polskiej (w 1952 roku przemianowano je na Stowarzyszenie Architektów Polskich, zachowując poprzedni skrót – SARP).

W czerwcu 1949 roku odbyła się Krajowa Partyjna Narada Architektów. W tym czasie władze zaczęły domagać się, by architektura była zgodna z zasadami „realizmu socjalistycznego” („sorealizmu”) i by projektowano zgodnie z wzorami radzieckimi. Pomniki tej epoki to w Warszawie Pałac Kultury i Nauki (projekt radziecki), MDM, Ministerstwo Rolnictwa na Kruczej. Było to budownictwo niefunkcjonalne i nieekonomiczne, ukrywano konstrukcję i bardzo dbano o ozdobność fasad, monumentalnych i mających przypominać architekturę historyczną.

„Odwilż” z połowy lat pięćdziesiątych sprzyjała odejściu od praktyki socrealizmu. Władze nie dążyły już tak usilnie do kształtowania rozwiązań estetycznych, formułowano natomiast ostre wymagania ekonomiczne, rozporządzenia dotyczące norm miały spowodować, by architekci projektowali mieszkania jak najmniejsze i z minimalnym (niekosztownym) wyposażeniem. Dobre wykształcenie architektów i (poza wyjątkami) niewielka atrakcyjność pracy w biurach projektowych sprzyjały emigracji; znaczna liczba architektów polskich pracuje za granicą.

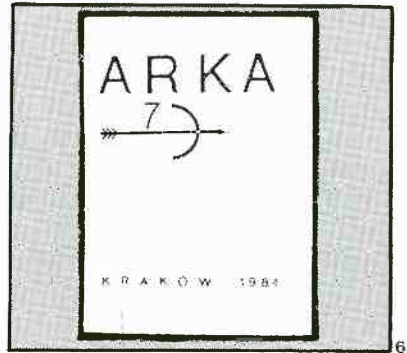
LIT.: Jan Zachwatowicz (red.), *Budownictwo i architektura w Polsce 1945-1966*, Warszawa 1968; Bolesław Bierut, *Sześcioletni plan odbudowy Warszawy*, Warszawa 1949.

Z książki: Bolesław Bierut, *Sześćoletni plan odbudowy Warszawy*, 1951:

1. Widok z Puławskiej na pl. Unii Lubelskiej,
2. Stadion sportowy na Wierzbnie,
3. Plac na Rozdrożu,
4. Marszałkowska róg Chmielnej.

aresztowanie. Potocznie *aresztowaniem* nazywa się pozbawienie wolności na różnych zasadach, które prawnicy odróżniają i nazywają *zatrzymaniem*, *tyczasowym aresztowaniem* lub *internowaniem*. W praktyce może to być złapanie przez milicjanta lub nieumundurowanego funkcjonariusza SB i odprowadzenie, z użyciem siły fizycznej lub pod groźbą jej zastosowania, do zamkniętego pomieszczenia (nazywanego na ogół aresztem) w komisariacie, komendzie milicji lub w siedzibie urzędu spraw wewnętrznych. Czasem odbywa się to w ten sposób, że człowiekowi wezwanemu do instytucji policyjnej nie pozwala się opuścić jej budynku i tam się go zamyka. Zamknięty może dowiedzieć się, że został *zatrzymany* (w zasadzie na krótko), że jest *tyczasowo aresztowany* (co jest groźniejsze) lub że go *internowano* (co zdarzało się w stanie wojennym).

«Arka» – „wolne pismo” ukazujące się w Krakowie od roku 1983. Zgodnie z podtytułem pismo poświęcone jest przede wszystkim *eseistyce*, *krytyce* i *literaturze*. W «Arce» publikowano także artykuły o najnowszej historii Polski. W numerze 2 opublikowano „dyskusję w pięćsetnym dniu stanu wojennego”. Numer 8 poświęcono w całości George’owi Orwellowi.

ŁÓDŹ 19 LUTY '81

Linda Wins
ARESztOWAN

W NIESPEŁNIA 24 GODZINY PO P
SANIU POROZUMIENIA MIĘDZY STRAJKUJĄCYMI
TAMI A MINISTREM GÓRSKIM ZOSTAŁA ARESztOWANA
REDAKTORKA PISMA STUDENTÓW ŁÓDZKICH - "STR."
JEST TO CYRKONIE PODWÓJNE POROZUMIENIE BWARANTUJĄCE
CZERSTWO OSOBOM WSPOMAGAJĄCYM STRAJK. (Słowa - Linda Wins, wywiad -
Cyrkonie) WZBUDZIŁY W NIEZŁASZCZONYM RZĄDZIE STUDENCKIM W POLSCE / NA PIAŁE WARSZAWY
w redakcji: Mama, Po Prostu, Scenariusz, "Studio radiowym", "Różnica". Po wstąpieniu
wzrostu wywołano la do CSRR pod pretekstem udzielenia dostępu do
Jaki los jest temu nazwisku: 3 03.81.7

JLE WART JEST PODPIS ?
MINISTRA RZADU P

Armia Czerwona – w latach 1918-1946 oficjalna nazwa wojsk lądowych i powietrznych Związku Radzieckiego (Siły Zbrojne ZSRR składały się z Armii Czerwonej i Czerwonej Floty).

Armia Czerwona brała udział w wojnie polsko-radzieckiej 1919-1920, w ataku na Polskę 17 września 1939 roku, a także na terenach Polski walczyła z Niemcami w drugiej wojnie światowej (na początku stycznia 1944 roku Armia Czerwona przekroczyła granice Rzeczypospolitej Polskiej). Oddziały NKWD (NKGB) dopomagały wówczas Armii Czerwonej w „zabezpieczeniu tyłów”, co polegało na podporządkowaniu ludności polskiej rozkazom dowódców radzieckich i uniemożliwianiu jakiegokolwiek życia politycznego (władze radzieckie uznawały za wrogie istnienie jakichkolwiek niezależnych oddziałów samoobrony i

wojska niepodporządkowanych Armii Czerwonej). Władzom podziemia, partiom politycznym i AK narzucano wybór: rozwiązanie się i indywidualne wstępowanie do formacji komunistycznych lub konflikt zbrojny z Armią Czerwoną. AK i organizacje polityczne szukały trzeciej drogi: ograniczonej współpracy i negocjacji. To kończyło się aresztowaniami, wywożeniem w głąb Związku Radzieckiego, śmiercią w więzieniu lub w obozie.

W roku 1946 Armię Czerwoną oficjalnie przemianowano na Armię Radziecką, zaś Czerwona Flota uzyskała nazwę Floty Wojenno-Morskiej. Jednak potocznie używano nazwy *Armia Czerwona* również po roku 1946.

LIT.: *Polacy w Armii Radzieckiej*, «Wojсковy Przegląd Historyczny» 1984, nr 2, przedruk: «Zeszyty Historyczne» 1984, z. 70

Żołnierze niemieccy i radzieccy, 1939

Armia Krajowa. Powstała 14 lutego 1942 roku w wyniku przemianowania Związku Walki Zbrojnej (ZWZ); działająca w Polsce część Polskich Sił Zbrojnych, podległa rządowi RP w Londynie; używała kryptonimu PZP (Polski Związek Powstańczy).

Ocenia się, że latem 1944 roku AK liczyła 150 do 350 tysięcy żołnierzy. AK wchłonęła formacje wojskowe związane ze stronnictwami politycznymi. Był to wynik akcji scaleniowej prowadzonej od 1940 roku jeszcze przez ZWZ. W skład AK weszły między innymi Bataliony Chłopskie, część Narodowej Organizacji Wojskowej, część Narodowych Sił Zbrojnych.

W lecie 1944 roku Armia Krajowa rozpoczęła akcję „Burza” na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej – walczone z wycofującymi się Niemcami i ujawniano się wobec Armii Czerwonej. Odpowiedzią Armii Czerwonej i NKWD było rozbrajanie żołnierzy AK i wywożenie w głąb Związku Radzieckiego.

Powstanie Warszawskie (1 sierpnia–2 października 1944) było kulminacją

działań AK.

Armia Krajowa została rozwiązana 19 stycznia 1945 roku rozkazem Komendanta Głównego Leopolda Okulickiego, który w dwa miesiące później został przez NKWD wywieziony do Związku Radzieckiego i stamtąd nie wrócił.

Główne czasopisma AK: «Biuletyn Informacyjny», «Wiadomości Polskie», «Żołnierz Polski».

Komendanci Główni: do 30 czerwca 1943 roku gen. Stefan Rowecki (pseud. Grot), do 2 października 1944 roku gen. Tadeusz Komorowski (pseud. Bór), następnie gen. Leopold Okulicki (pseud. Niedźwiadek).

Zwłaszcza na początku panowania w Polsce władz komunistycznych – AK była uznawana za organizację wroga i „reakcyjną”. Żołnierzy AK wywożono w głąb Związku Radzieckiego, więziono w Polsce i rozstrzelano. Częstkowa rehabilitacja AK nastąpiła w roku 1956, ale wtedy i później oficjalnie odróżniano „reakcyjne dowództwo” i „zdezorientowaną masę żołnierską”, co (jak inne odróżnienia

1. VII. 1944

DO
BRONI

W SZEREGACH A.K.

złych przywódców zdezorntowanych mas) było tożsame z potępieniem istnienia i działania organizacji w całości. W tym wypadku potępiano i zwalczano Polskie Siły Zbrojne, które wkraczający do Polski komuniści traktowali jako przeszkodę w sprawowaniu władzy.

LIT.: *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*, Studium Polski Podziemnej, tom I-V, Londyn 1970-1981; *Polskie Siły Zbrojne*, tom III: «Armia Krajowa», Instytut Historyczny im. gen. Sikorskiego, Londyn 1950; Tadeusz Bór Komorowski, *Armia Podziemna*, wyd. IV, Studium Polski Podziemnej, Londyn 1979; Michał Tokarzewski-Karaszewicz (gen. dyw.), *U podstaw tworzenia Armii Krajowej*, «Zeszyty Historyczne» 1981, z. 56.

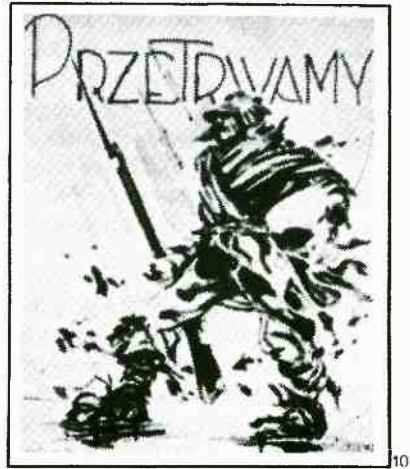
Armia Ludowa – nazwa, którą od 1 stycznia 1944 roku (po utworzeniu Krajowej Rady Narodowej) nadano oddziałom zbrojnym kierowanym przez PPR. W skład AL weszły głównie oddziały Gwardii Ludowej, poprzedniej formacji zbrojnej PPR, utworzonej w maju 1942 roku (dowódcą GL był Bolesław Mołojec, w wyniku walk wewnętrznych zamordowany przez innych działaczy PPR 31 grudnia 1942 roku).

W Armii Ludowej najistotniejszą rolę odgrywali: przedwojenny generał Michał Żymierski, mianowany jej dowódcą, oraz działacze PPR Franciszek Jóźwiak (szef sztabu), Marian Spychalski i Grzegorz Korczyński.

AL wydawała konspiracyjne pismo «Armia Ludowa».

W lipcu 1944 roku uznano oficjalnie, że AL wraz z Armią Polską zorganizowaną w ZSRR tworzy Wojsko Polskie. Wielu członków AL służyło później w Milicji Obywatelskiej, w Korpusie Bezpieczeństwa Wewnętrznego, w Urzędach Bezpieczeństwa.

Armia Polska w ZSRR (1) – nazywana zwykle armią Andersa. Powstała na

podstawie układu polsko-radzieckiego z 30 lipca 1941 roku. Formowana nad Wołgą (w Buzuluku, w Tockoje, w Tatiszczewie) i w Uzbekistanie (w Jangi-Jul, w Ługowej). Dowódcą armii był gen. Władysław Anders, jego zastępcami gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski, gen. Mieczysław Boruta-Spiechowicz.

Na początku roku 1942 Armia Polska w ZSRR liczyła 62 tysiące ludzi. Ewakuowano ją do Iranu w dwu ratach: w marcu i w sierpniu 1942 roku.

LIT.: Władysław Anders, *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939-1946*, pierwsze wydanie w styczniu 1949, Gryf, Londyn.

Armia Polska w ZSRR (2) – istniała jako Pierwsza Armia od marca 1944 roku. Powstała z Pierwszej Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki (formowanej od maja 1943 roku) i Pierwszego Korpusu (formowanego od sierpnia 1944 roku). Dowódcą jej był gen. Zygmunt Berling, następnie gen. Stanisław Popławski. Żołnierze tej armii byli nazywani „berlingowcami”.

Z datą 22 lipca 1944 roku PKWN zadeklarował utworzenie Wojska Polskiego z połączenia Armii Polskiej w ZSRR z Armią Ludową. Od sierpnia 1944 roku tworzone Drugą Armią,

której dowódcą był gen. Karol Świerczewski. Pierwsza Armia brała udział w walkach na terenie obecnej Polski i następnie Niemiec. Druga Armia walczyła między innymi na Łużycach i w rejonie Drezna. Pod koniec wojny walczyło około 150 tysięcy żołnierzy, zaś wojsko liczyło ich około 450 tysięcy.

Armia Radziecka. Od roku 1946 nazwa wojsk lądowych i powietrznych ZSRR (do tego czasu nosiły nazwę Armii Czerwonej).

Wojskowi radzieccy byli po wojnie w Wojsku Polskim, a ich obecność została jakby ukoronowana przez wyznaczenie radzieckiego marszałka Konstantego Rokossowskiego marszałkiem Polski i ministrem obrony narodowej (6 listopada 1949 roku).

Oddziały Armii Radzieckiej stacjonują w Polsce, jak się twierdzi oficjalnie – „czasowo” (czas ten nie jest jednak sprecyzowany).

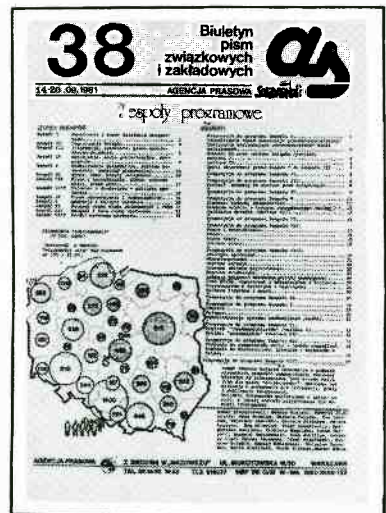
Układ warszawski, podpisany 14 maja 1955 roku (przedłużony w końcu kwietnia 1985 roku na kolejne 20 lat) mówi o utworzeniu Zjednoczonego Dowództwa i Doradczego Komitetu Politycznego; wzmacnia to dodatkowo związki Wojska Polskiego z Armią Radziecką. O związkach tych świadczył między innymi udział oddziałów polskich w radzieckiej agresji na Cze-

chosłowacę 21 sierpnia 1968 roku.

Obecność Armii Radzieckiej w PRL i tuż za granicami PRL jest używana jako ostateczny argument uzasadniający władzę komunistów. Widać, że Armia Radziecka jest gotowa do interwencji (jak to pokazano między innymi w październiku 1956 roku). Władze dają niekiedy wyraźnie do zrozumienia, że nieposłuszeństwo w Polsce może uaktywnić Armię Radziecką, zaś posłuszeństwo zapewniają właśnie komuniści.

«AS» – „biuletyn pism związkowych i zakładowych” wydawany przez Agencję Prasową „Solidarność” (nr 3: 10-15 luty 1981, nr 59: 7-9 grudzień 1981).

Biuletyn «AS» zamieszczał materiały informacyjne do ewentualnego wykorzystania w innych czasopismach związkowych, a także przedruki z prasy związkowej, głównie tekstów publicystycznych. Cztery podstawowe działy biuletynu to: stenogramy z posiedzeń Krajowej Komisji Porozumiewawczej (i następnie Komisji Krajowej), Informacje Tygodnia, Dokumenty, Przedruki z prasy związkowej. Publikowano także stenogramy z negocjacji „Solidarności” z rządem oraz „Opra-

cowania i ekspertyzy”.

Redaktorem naczelnym «AS» była Helena Łuczyno.

ateizm (także: wolnomyślicielstwo) – dosłownie: brak przekonania o istnieniu Boga. Ateizm nie zawsze jest antyteizmem: nie musi być walką z ideą Boga i nie musi prowadzić do zwalczania religii. Ateizm w krajach komunistycznych bywa głoszony jako doktryna oficjalna i wtedy na ogół nie jest filozoficznym sceptycyzmem, ale praktycznym działaniem, zmierzającym do zwalczania religii, jej niezależności, jej instytucji i autorytetów religijnych. W pierwszych latach po wojnie nowa władza w Polsce bynajmniej nie afiszowała się ateizmem. Bolesław Bierut wysłuchiwał mszy świętej; dostojnicy oficjalnie prowadzili biskupów pod rękę podczas procesji Bożego Ciała.

We wczesnych latach pięćdziesiątych ateizm krzewiono w programach szkolnych, zgodnie z którymi uczniowie mogli dowiedzieć się sporo o bogach greckich i rzymskich, natomiast o chrześcijaństwie tyle, że Chrystus nie istniał i że służy ono klasom posiadającym.

Po październiku 1956 roku ateizm państwowy nieco stłumiono (między innymi przywrócono w szkołach nauczanie religii), natomiast powołano specjalne organizacje ateistyczne, podobne do istniejących przed wojną i bezpośrednio po wojnie (w latach 1929-1936 istniał Polski Związek Myśli Wolnej, wznowiony w latach 1945-1949).

Od stycznia 1957 roku działało Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli (SAiW) oraz Towarzystwo Szkoły Świeckiej, które w roku 1969 połączyły się tworząc Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej (TKKS). Liczba członków TKKS zmniejszyła się z 370 tysięcy w roku 1980 do 151 tysięcy w roku 1983. SAiW wydawało pi-

sma «Argumenty» i «Fakty i Myśli». Przejęło je TKKS. «Argumenty» niekiedy bardzo dbały o „postępowość” i modernizowanie się katolicyzmu, czasem zaś po prostu zwalczały Kościół, religię i – w zależności od potrzeb – albo raczej hierarchię kościelną, albo „ekstremistycznych” księży.

autonomiczne związki zawodowe – związki, które w latach 1980-1981 działały poza „Solidarnością” i poza związkami branżowymi.

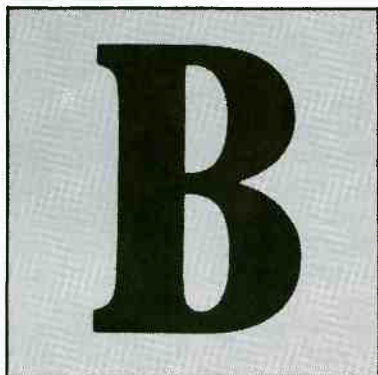
23 marca 1981 powstała Konfederacja Autonomicznych Związków Zawodowych.

W stanie wojennym ogłoszono, że wszystkie związki zawodowe, a więc również autonomiczne, są „zawieszane”, zaś zdelegalizowała je ustawa o związkach zawodowych z 8 października 1982 roku (w art. 52).

Niektórzy działacze związków autonomicznych występowali później wspólnie z „Solidarnością”, żądając pluralizmu związkowego (między innymi w oświadczeniu z 6 maja 1983 roku).

awans społeczny – przesunięcie na wyższy szczebel w hierarchii społecznej, zwłaszcza zawodowej; trzeba przy tym założyć, że taka hierarchia istnieje i że można wskazać, które jej pozycje (stanowiska) są wyższe. Zwłaszcza w pierwszym dziesięcioleciu nowego ustroju wiele się oficjalnie mówiło o awansie społecznym, na przykład o inteligencji „z awansu społecznego”, chodziło o obejmowanie przez chłopów i robotników stanowisk inteligentkich. Ten jednak, kto mówi o potrzebie awansu robotników, daje do zrozumienia, że nie uważa, by byli oni klasą szczególnie uprzywilejowaną. Trudno jednocześnie domagać się „awansu społecznego” robotników i wierzyć w „dyktaturę proletariatu” – pojęcia te ośmieszają się wzajemnie.

Socjologowie posługują się pojęciem ruchliwości społecznej i nie zawsze potrafią jednoznacznie ocenić zmiany zawodu lub stanowiska jako awans lub degradację. Zmiany takie jednak zachodzą, zaś zorganizowanie się „Solidarności” dowiodło, że można mówić o awansie robotników, niekoniecznie mając na myśli ich karierę zawodową i zmianę rodzaju pracy, ale awans kulturalny, zmiany w świadomości i wiedzy oraz awans polityczny, rozumiany jako zwiększenie możliwości kształtowania spraw społecznych.

banderowcy – potoczna nazwa partyzantki ukraińskiej i ukraińskiego ruchu oporu; od nazwiska jednego z przywódców Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) i Ukraińskiej Armii Powstańczej (UPA) – Stefana Bandery.

W ściślejszym sensie banderowcami nazywano jeden z dwu odłamów OUN po rozłamie w 1940 roku na grupę Stefana Bandery (nazywaną „rewolucjonistami”) i Andrija Melnyka (nazywaną „solidarystami”). Banderowcy proklamowali państwo ukraińskie 30 czerwca 1941 roku, co naraziło ich na konflikt z Niemcami i aresztowania; niektórzy później szli do organizowanych przez Niemców oddziałów ukra-

ińskich, inni do podziemnych oddziałów zbrojnych UPA, które walczyły z Niemcami, z partyzantką radziecką i prześladowały polską ludność cywilną. W Polsce banderowcami nazywano oddziały UPA, w większości zniszczone przez Wojsko Polskie jesienią 1947 roku (nazwano to akcją „Wisła”). Walce z ukraińskimi oddziałami zbrojnymi towarzyszyły prześladowania ukraińskiej ludności cywilnej, którą przymusowo przesiedlano.

banknoty. Gdy kończyła się na ziemiach polskich druga wojna światowa, w obiegu były emitowane w Generalnej Guberni banknoty Banku Emisyjnego, marki niemieckie i radzieckie ruble. Doszły do tego złote polskie emitowane przez PKWN od roku 1944.

Po reformie walutowej z 28 października 1950 roku wprowadzono banknoty z motywami pracy – 10-złotówkę z chłopem, 20-złotówkę z chłopką, 50-złotówkę z rybakim, 100-złotówkę z robotnikiem, 500-złotówkę z górnikiem. Te banknoty były dokumentem epoki, były pochwałą pracy i uprzedmiotowieniem o raczej dziewiętnastowiecznym modelu, co pokazano zwłaszcza na banknocie 100-złotowym, na którym było widać ponurą fabrykę, różne składy i dużo dymu.

Nowy banknot 1000-złotowy wprowadzono w 1965 roku, zaś w latach siedemdziesiątych wydano serię banknotów z postaciami historycznymi, między innymi 100-złotówkę z Ludwikiem Waryńskim i 50-złotówkę z Karolem Świerczewskim. W miarę narastania inflacji wydano banknot 2000-złotowy z Mieszkim I i Bolesławem Chrobrym oraz 5000-złotowy z Fryderykiem Chopinem.

W stanie wojennym na oficjalnych banknotach nieoficjalnie wstemplowywano hasła opozycyjne. Pojawiły się również imitacje banknotów, wysmiewające postacie rządowe (Jaruzelskiego, Urbana) lub pokazujące za-

miast oficjalnych figur banknotowych – postaci opozycyjne, na przykład na 100-złotówce Wałęsę zamiast Waryńskiego.

beton – spopularyzowana w roku 1981, między innymi w czasie IX zjazdu PZPR (odbywającego się od 14 do 20 lipca) nazwa przeciwników liberalizacji i zwolenników ostrych metod zwalczania „Solidarności”.

Ostrzejsze metody chciała stosować Prokuratura Generalna, co ujawniono już w listopadzie 1980 roku, zawsze ostry był też ton gazety codziennej Wojska Polskiego «Żołnierz Wolności». Ale mówiąc o betonie, myślano na ogół o inicjatywach lokalnych i o mniejszym znaczeniu, takich jak pismo «Rzeczywistość» (pierwszy numer ukazał się 24 maja 1981 roku) lub «Biuletyn Aktualności» wydawany przez Komitet Warszawski PZPR. Nazwę „beton” odnoszono także do takich ugrupowań jak Katowickie Forum Partyjne.

Rozważania o „betonie” jako o jednej z frakcji w PZPR, opozycyjnej do polityki oficjalnej, wyglądają trochę naiwnie z perspektywy stanu wojennego, który trzeba uznać za rozstrzygnięcie raczej „betonowe”, zaś stan wojenny został zrealizowany nie przez jakąś poszczególną frakcję partyjną, lecz przez instytucje wojskowo-policyjne, kierowane przez szefa rządu, będącego zarazem pierwszym sekretarzem

KC PZPR.

Białorusini – nazywani do XIX wieku Rusinami lub Litwinami. Jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym wielu z nich mówiło o sobie „Poleszucy” lub „ludzie tutejsi”. Współczesny język białoruski powstał z języka nawanego ruskim, którym posługiwano się w Wielkim Księstwie Litewskim.

W wyniku rozbiorów Polski ludność dzisiejszej Białorusi znalazła się w Cesarstwie Rosyjskim; pod koniec pierwszej wojny światowej podjęto próby utworzenia państwa białoruskiego. W wyniku traktatu ryskiego (1921) część obecnej Białorusi znalazła się w Rosji Radzieckiej, część w Rzeczypospolitej Polskiej. Liczba Białorusinów w obecnych granicach Polski oceniana jest na 250-400 tysięcy.

Od roku 1956 istnieje Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, którego Zarząd Główny ma siedzibę w Białymstoku. Towarzystwo wydaje w języku białoruskim tygodnik «Niwa».

LIT.: Michał Fedorowski, *Lud białoruski*, t. I-III, Kraków 1897-1903, t. IV, Warszawa 1935, t. V-VIII, PWN, Warszawa 1958-1969; Leon Wasilewski, *Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych*, Kraków 1912; Marceł Kosman, *Historia Białorusi*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979; Kazimierz Podlaski, *Białorusini – Litwini – Ukraińcy. Nasi wrogowie czy bracia?*, wyd. II poprawione i uzupełnione, Przedświt, 1984.

bitwa o handel – akcja rozpoczęta wiosną 1947 roku, której celem było ograniczenie prywatnego handlu w stopniu zbliżonym w praktyce do likwidacji. Różne akty prawne i inne dokumenty uważane za podstawę nowego ustroju w Polsce – nie ujawniały początkowo zamiarów upaństwowienia handlu, w szczególności trudno się takich zamiarów dopatrzeć w manifestie PKWN (z 1944 roku), w ustawie o nacjonalizacji przemysłu i innych głównych gałęzi gospodarki (ze stycznia 1946 roku), w referendum (z czerwca 1946 roku). W roku 1947 istniała jeszcze w Polsce partia socjalistyczna (PPS) jako odrębne stronnictwo. Polityka PPS w sprawie handlu polegała na propagowaniu handlu spółdzielczego, PPR (partia komunistyczna) dążyła do upaństwowienia handlu i likwidacji handlu prywatnego, a jej polityka była wówczas tożsama z polityką rządową.

Bitwa o handel doprowadziła do tego, że w roku 1949 uspołeczniono (co w praktyce znaczy – upaństwowiono) w 98% handel hurtowy i w 96% handel detaliczny.

LIT.: Janusz Kaliński, *Bitwa o handel 1947-1948*, Książka i Wiedza, Warszawa 1957; Tadeusz Kowalik, *Spory o ustrój społeczno-gospodarczy Polski 1944-1948*, Nowa, Warszawa 1980.

«**Biuletyn Informacyjny**» (1) – pismo konspiracyjne dowództwa Służby Zwycięstwu Polski (SZP), a następnie Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) i Armii Krajowej (AK). Pierwszy numer ukazał się 5 listopada 1939 roku. «Biuletyn Informacyjny» był tygodnikiem, jednak w okresie Powstania Warszawskiego ukazywał się jako dziennik. Po

Powstaniu – do 1945 roku pismo drukowano w Krakowie. Łącznie opublikowano 317 numerów, na ogół o objętości 8 stron. Redaktorem naczelnym był Aleksander Kamiński, szef Biura Informacji i Propagandy AK okręgu warszawskiego.

LIT.: *Prasa polska w latach 1939-1945*, PWN, Warszawa 1980.

«**Biuletyn Informacyjny**» (2). Pierwszy numer (przepisywany na maszynie) we wrześniu 1976 roku. Numer 41 ukazał się z datą październik/listopad 1980. W drukowanym w każdym numerze oświadczeniu redakcji stwierdzano: „Biuletyn ma na celu przełamanie państwowego monopolu informacji obwarowanego przez istnienie cenzury w naszym kraju. Zamieszczone w nim informacje służą jawności życia publicznego i składają się na kronikę represji stosowanych tak przeciwko obywatelom, jak i kulturze narodowej. Rozpowszechnianie Biuletynu jest czynnym występowaniem w obronie praw obywatelskich, jest korzystaniem z tych praw”.

Pismo szczegółowo informowało o działaniach Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” i łamaniu prawa przez władze. Późniejsze numery «Biuletynu Informacyjnego» zawierały znaczną ilość tekstów publicystyczno-politycznych.

Biuro Informacji i Propagandy (BIP) – oddział VI Komendy Głównej ZWZ, a następnie AK, utworzony w połowie roku 1940. Celem BIP było oddziaływanie informacyjne, ideowe i polityczne na żołnierzy AK i społeczeństwo polskie.

BIP wydawał czasopisma, między innymi «Biuletyn Informacyjny», prowadził Tajne Wojskowe Zakłady Graficzne.

Do działań BIP należała akcja „N”, propaganda skierowana do Niemców oraz akcja „R”, mająca na celu przeciwdziałanie propagandzie komunistycznej.

Szefem BIP był płk Jan Rzepecki.

LIT.: Jan Rzepecki, *Organizacja i działanie BIP*, «Wojskowy Przegląd Historyczny» 1971, nr 4; Władysław Bartoszewski, Tadeusz Żenczykowski, *Wydział „R” w BIP KG AK*, «Zeszyty Historyczne» 1984, z. 70.

Biuro Informacji Prasowej „Solidarności” – działające przy Krajowej Komisji Porozumiewawczej, a następnie przy Komisji Krajowej (używało skrótu BIPS).

Tytuł «BIPS» nosił serwis informacyjny Biura Informacji Prasowej (numer 284 z datą 7 grudnia 1981).

Od 8 kwietnia ukazywał się także «Tygodnik BIPS».

BIPS wydrukował podstawowe teksty związane z legalnym działaniem „Solidarności”: porozumienie gdańskie, porozumienia rolników i studentów, statut „Solidarności”, dokumenty KKP i dokumenty Pierwszego Krajowego Zjazdu Delegatów.

Biuro Polityczne. W partiach komunistycznych rzeczywista władza naczelna, choć statuty tych partii stwierdzają zwykle, że naczelną władzą partii są zjazdy. Ze zjazdów jednak zwolniane są rzadko, co kilka lat, bynajmniej nie są podobne do stale obradującego parlamentu, ograniczają się do przyjęcia uchwał i na ogół przygotowanej z góry dyskusji.

Pierwsze Biuro Polityczne powstało w WKP(b) w roku 1919, należeli do niego Lenin, Trocki, Stalin, Kamieniew i Krestinski. W roku 1952 w KPZR zastąpiono Biuro Polityczne przez Prezydium Partii.

Biuro Polityczne w krajach rządzonych przez partie komunistyczne pełni również funkcje pozapartyjne, podobne do tych, które w innych krajach pełni rząd. Tak jest między innymi w Polsce.

Według statutu PZPR, „Biuro Polityczne kieruje pracą partyjną w okresie między posiedzeniami plenarnymi KC, podejmuje decyzje zapewniające realizację uchwał KC, określa kompetencje, uprawnienia i zakres pracy sekretarzy KC oraz kontroluje na bieżąco ich pracę” (pkt 50).

Pierwszy Sekretarz KC „organizuje pracę Biura Politycznego”, co prawda niekiedy w ten sposób, że powołuje rozmaite zespoły, w których podejmuje się decyzje nieznanne co najmniej niektórym członkom Biura Politycznego (nazywa się to zakłóceniami w funkcjonowaniu demokracji wewnętrzzpartyjnej).

Blok Stronnictw Demokratycznych – utworzony jesienią 1944 roku z inicjatywy PPR.

Polskie Stronnictwo Ludowe (nazwane tak w sierpniu 1945 roku i będące bezpośrednią kontynuacją przedwojennego i okupacyjnego Stronnictwa Ludowego) nie weszło do Bloku Stronnictw Demokratycznych.

W wyborach do Sejmu w styczniu 1947 roku blok wystawił wspólną listę kandydatów i w świetle oficjalnych wyników uzyskał ponad 80% głosów, gdy PSL – 10%, natomiast wyniki zebrane przez PSL kazały wnioskować, że na PSL padło przeciętnie ponad 70% głosów (w Warszawie ponad 80%).

Blok Stronnictw Demokratycznych był jakby zapowiedzią późniejszych podobnych porozumień; w ich nazwach zrezygnowano ze słowa „demokracja”, za to pojawił się „naród”. Były to: Front Narodowy (od 1952 roku), Front Jedności Narodu (od 1956 roku) i Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego (od stanu wojennego).

branżowe związki zawodowe – należały od 1945 roku do Zrzeszenia Związków Zawodowych i były zorganizowane na zasadzie działów („gałęzi” lub „branży”) gospodarki.

Gdy scentralizowany ruch zawodowy przestawał istnieć na jesieni 1980 roku, poszczególne branżowe związki zawodowe wystąpiły z CRZZ. 27 października 1980 roku powołano Komisję Porozumiewawczą Branżowych Związków Zawodowych. Związki branżowe traciły członków, ale ich istnienie było dla władz pożądane, mogły bowiem konkurować z „Solidarnością” o prawa do majątku związkowego. W stanie wojennym zdelegalizowano wszelkie związki zawodowe, następnie jednak branżowe związki zawodowe odżyły w postaci federacji skupionych w Ogólnopolskim Porozu-

mieniu Związków Zawodowych.

broń. Wkraczająca na ziemie polskie Armia Czerwona przyznawała monopol na posiadanie broni sobie i podporządkowanym jej oddziałom polskim. Następnie monopol taki przyznało sobie państwo tworzone pod ochroną Armii Czerwonej.

Kończyła się wówczas wojna i ludzie mieli broń, uzbrojona była Armia Krajowa i inne formacje walczące dotychczas z Niemcami.

Broń służyła lub mogła służyć walce z nowym ustojem. Ale od czerwca 1945 roku istniały nadzieje na opozycję polityczną i walkę w wyborach do parlamentu. Ta walka jednak już w roku 1947 okazała się równie nieskuteczna co walka zbrojna.

Posiadanie, a nie tylko użycie broni, było surowo karane. Mały kodeks karny stwierdzał: „Kto bez zezwolenia wyrabia, gromadzi lub przechowuje broń palną, amunicję, materiały lub przyrządy wybuchowe albo inne przedmioty mogące spowodować niebezpieczeństwo powszechne, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 lub dożywotnio albo karze śmierci” (art. 4).

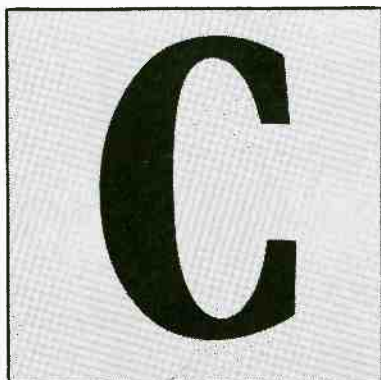
Obowiązujący od 1970 roku kodeks karny za posiadanie broni bez zezwolenia przewiduje karę do 5 lat więzienia.

„Burza”. Plan działań i następnie działania zbrojne Armii Krajowej przygotowane na wypadek przesunięcia się frontu radziecko-niemieckiego na teren Polski. Plan ten zarysowano w instrukcji rządu RP dla dowództwa AK i Delegatury Rządu z 27 października 1943 roku. Celem było „opaniecie jak największego obszaru Rzeczypospolitej jako podstawy do przywrócenia na ziemiach polskich suwerenności państwa polskiego i odtworzenia Sił Zbrojnych w kraju”. W listopadzie 1943 roku Komendant Główny Armii Krajowej wydał rozkaz reali-

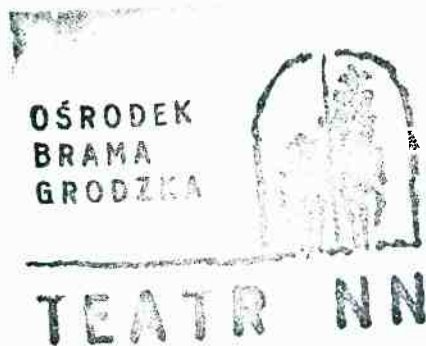
zacji planu „Burza”. Armia Czerwona przekroczyła przedwojenną granicę Polski w styczniu 1944 roku. Realizacją akcji „Burza” były walki z Niemcami na Wołyniu, na Wileńszczyźnie, w Małopolsce Wschodniej, na Białostoczczyźnie, w Lubelskim i w Krakowskim. W trakcie akcji „Burza” oddziały AK ujawniały się wobec Armii Czerwonej, ta zaś zmuszała je do składania broni. Tysiące oficerów i żołnierzy AK wywieziono w głąb Związku Radzieckiego. Akcja „Burza” początkowo miała nie obejmować Warszawy, jednak dowódca AK dał rozkaz do powstania w Warszawie. Stało się ono dalszym ciągiem poprzednich walk z wiosny i lata 1944 roku.

Akcja „Burza” była przedsięwzięciem ryzykownym, w którym nie uwzględniono radzieckiego zdecydowania i woli zwalczania niezależnych sił polskich. „Burza” w znacznej mierze przyczyniła się do zlikwidowania AK jako siły wojskowej i politycznej.

LIT.: *Polskie Siły Zbrojne*, t. III: «Armia Krajowa», Instytut Historyczny im. gen. Sikorskiego, Londyn 1950; Władysław Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, t. III: «Okres 1939-1945», wyd. III, Londyn 1983; Stefan Korboński, *Polskie państwo podziemne. Przewodnik po podziemiu z lat 1939-1945*, Instytut Literacki, Paryż 1975; Barbara Truchan, „Burza” pod Wilnem. «Zeszyty Historyczne» 1976, z. 36.

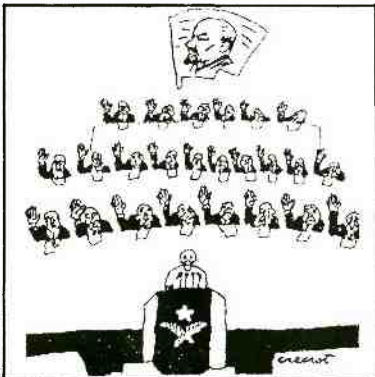

CDN – wydawnictwo niezależne. Wkrótce po grudniu 1981 roku ogłosiło jako pierwszą książkę pracę zbiorową *Solidarność w stanie wojennym*. Do roku 1985 CDN opublikowało przeszło 50 książek i broszur – prac historycznych, literackich i aktualnej publicystyki politycznej. Przedrukowywano z wydań emigracyjnych prace Adama i Lidii Ciołkoszów, Jana Józefa Lipskiego, Juliusza Mieroszewskiego, opublikowano wybory z roczników «Kultury», zbiory tekstów utrwalające rzeczywistość stanu wojennego i ówczesny folklor. Wydawnictwo CDN publikowało aktualne analizy i programy polityczne (między innymi *Bez cenzury* Stefana Kisielewskiego, *Wolność w obozie* Macieja Poleskiego, zbiór tekstów PPN *Polityka niepodległościowa*). Nakładem CDN ukazała się popularna broszura *Mały konspirator*, wielokrotnie przedrukowywana przez inne wydawnictwa podziemne. Od numeru 8 nakładem CDN zaczęło się ukazywać pismo «Obóz», zamieszczające przedruki, streszczenia i własne materiały na temat krajów w obozie radzieckim.

centralizm demokratyczny – uznawana oficjalnie zasada funkcjonowania partii komunistycznych i innych organizacji podporządkowanych tym partiom. Zasada ta ma obowiązywać zarówno wtedy, gdy partia już zdobyła władzę, jak i wtedy gdy dąży dopiero do jej zdobycia. Nazwa sugeruje współistnienie dwu elementów: centralizmu i demokracji. Demokracja ma polegać na wybieraniu władz oraz na tym, że „mniejszość podporządkowuje się uchwałom większości i w sposób zdyscyplinowany realizuje je” (pkt 16 statutu PZPR w wersji z lipca 1981 roku). Demokracja w ujęciu partyjnym nie zezwala więc na niepodporządkowane działanie mniejszości. Statut PZPR stwierdza, że: „w szczególności niedopuszczalne są działania o charakterze frakcyjnym, polegające na tworzeniu sformalizowanych grup w partii, które upowszechniają odrębny program, linię polityczną, zasady organizacyjne i tworzą autonomiczny ośrodek dyspozycyjny wobec statutowych władz partyjnych” (pkt 19).

Centralizm według statutu PZPR polega na tym, że „uchwały komitetów partyjnych i organów wykonawczych wyższego stopnia, podjęte zgodnie ze Statutem partii, muszą być realizowane przez komitety niższego stopnia i organizacje partyjne” (pkt 16).

To, co w języku partyjnym nazywa się demokracją, jest więc w sformułowaniach statutowych bardzo ograniczone – wobec zakazu zbiorowego formułowania odrębnych stanowisk. W praktyce w działaniu PZPR i innych organizacji stosujących zasady „centralizmu demokratycznego” dominuje centralizm, a więc podporządkowanie władzom.

LIT.: Michael Waller, *Democratic Centralism. An Historical Commentary*, Manchester University Press, 1981.

Centralna Rada Związków Zawodowych – najwyższa władza oficjalnych związków zawodowych działająca w latach 1949-1980, powołana na mocy ustawy z 1 lipca 1949 roku. Poprzednio istniała Komisja Centralna Związków Zawodowych. CRZZ była organem wykonawczym Zrzeszenia Związków Zawodowych, którego najwyższą władzą (teoretycznie) był zwoływany co cztery lata kongres. W praktyce Zrzeszenie Związków Zawodowych istniało przede wszystkim w postaci CRZZ.

CRZZ reprezentowała oficjalnie związki zawodowe w Światowej Federacji Związków Zawodowych, prораdzieckiej międzynarodowce związkowej; prowadziła instytut wydawniczy i wydawała czasopisma, wśród nich dziennik «Głos Pracy». CRZZ przestała istnieć 5 grudnia 1980 roku.

Przewodniczącymi Komisji Centralnej Związków Zawodowych byli Kazimierz Witaszewski (1945-1948) i Edward Ochab (1948-1949). Przewodniczącymi CRZZ byli Aleksander Zawadzki (1949-1950), Kazimierz Witaszewski (1950-1956), Ignacy Loga-Sowiński (1956-1971), Władysław Kruczek (1971-1980), Romuald Jankowski (1980).

LIT.: *Polska gospodarka planowa*, Warszawa 1948; Jan Drewnowski, *Proces Centralnego Urzędu Planowania w 1948 roku. Relacja o początku stalinizmu w Polsce*.

«Zeszyty Historyczne» 1974, z. 28; Tadeusz Kowalik, *Spory o ustrój społeczno-gospodarczy Polski 1944-1948*, Nowa, Warszawa 1980.

Centralny Urząd Planowania – instytucja istniejąca w latach 1945-1949 przy Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów. Urząd ten miał opracowywać plany gospodarcze, koordynować działalność gospodarczą ministerstw i kontrolować realizację planów. W CUP powstał Trzyletni Plan Odbudowy Gospodarczej 1947-1949, uchwalony przez Sejm w lipcu 1947 roku. W CUP powstały także pierwsze założenia planu 6-letniego (na lata 1950-1955). Założenia te następnie zmieniono.

Znaczne wpływy mieli w CUP ekonomiści związani z PPS (prezes CUP Czesław Bobrowski był przewodniczącym komisji ekonomicznej CKW PPS). W styczniu 1948 roku KC PPR skrytykował CUP w memorandum nazwanym *W sprawie błędnych metod opracowania planu gospodarczego przez CUP*. W lutym 1948 roku ekonomiści PPR (przede wszystkim Hilary Minc) skrytykowali CUP, którego kierownictwo zmieniono. Wkrótce po zjednoczeniu PPS i PPR (grudzień 1948 roku) CUP rozwiązano i na jego miejsce powołano Państwową Komisję Planowania Gospodarczego (na podstawie ustawy z 10 lutego 1949 roku).

ceny. Ceny w gospodarce prywatnej są na ogół ustalane dowolnie przez sprzedawcę, który zwykle chciałby sprzedawać po wysokich cenach, ale wtedy nie może znaleźć nabywcy, bo ten będzie wolał kupić towar od konkurenta sprzedającego taniej. W gospodarce państwowej ceny są również ustalane dowolnie, ale czyni to państwo, które monopolizuje sprzedaż i w praktyce nie ma konkurencji.

W Polsce zmiany cen przez państwo trzykrotnie powodowały bunt społeczny

(grudzień 1970, czerwiec 1976, lipiec-sierpień 1980). Obawa tych buntów powoduje, że państwo ogranicza nieco swe skłonności do podnoszenia cen.

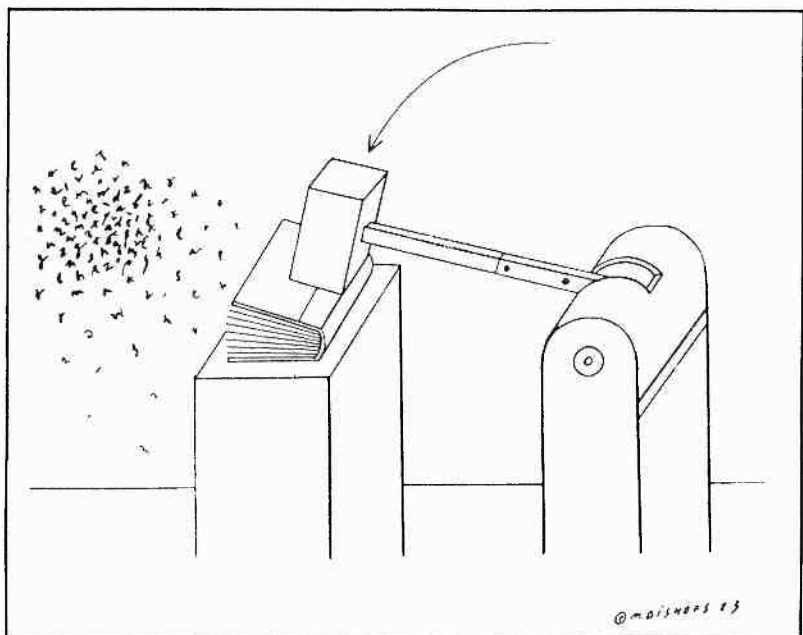
We wczesnych latach osiemdziesiątych ceny wzrosły gwałtownie. W roku 1983 ceny towarów i usług konsumpcyjnych wzrosły średnio trzykrotnie od roku 1980, zaś prawie pięciokrotnie od roku 1970 (w roku 1983 wynosiły średnio 467% cen z roku 1970).

cenzura – słowo, którego oficjalnie zwykle unikano. Jego odpowiednikiem była „kontrola prasy i publikacji”, wyrażenie użyte jako nazwa urzędu cenzury.

Od lat czterdziestych władze w Polsce stosują cenzurę prewencyjną, to znaczy kontrolę tekstów przed ich opublikowaniem i udzielanie lub odmowę zezwolenia na publikację. Zajmuje się tym Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk (przed rokiem 1981 nazwa była nieco dłuższa: Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk). Urząd ten początkowo istniał bez podstawy prawnej, następnie jego cele działania określono ogólnie w dekreście z 5 lipca 1946 roku, później kilkakrotnie zmienianym.

Dokumenty cenzury z lat 1974-1977 wywiózł w roku 1977 do Szwecji pracownik GUKPPiW Tomasz Strzyżewski, który oddał je do dyspozycji KSS „KOR”. Składały się one z «Książki zapisów i zaleceń» oraz wielu setek stron wewnętrznych biuletynów i ins-

trukcji cenzury, informujących o „materiałach zakwestionowanych” i „bieżących ingerencjach”. Zasadą działania cenzury jest zwykle tajność, było tak szczególnie w latach siedemdziesiątych. Ingerencji cenzury nie ujawniano publicznie. Sytuację zmieniła nieco ustawa z 31 lipca 1981 roku „o kontroli publikacji i widowisk”, która zezwalała na zaznaczanie miejsc, w których cenzura ingerowała, „z podaniem podstawy prawnej”. Z możliwości tej korzystał «Tygodnik Solidarność» i niektóre czasopisma katolickie.

Dekret o stanie wojennym rozszerzał możliwości ingerencji cenzury. Zostało to utrwalone przez zmiany w ustawie „o kontroli publikacji i widowisk” z 28 lipca 1983 roku. Zmiany te mówią o tym, że w publikacjach nie można „zagrozić bezpieczeństwu państwa” oraz „zagrozić obronności państwa”. Cenzura dopatruje się takich zagrożeń nawet w ułamkach zdań.

LIT.: Czarna księga cenzury PRL, t. I i

II, Aneks, Londyn 1977 i 1978; Stefan Kisielewski, *Przeciw cenzurze – legalnie*, «Zapis» 1977, nr 4; Stanisław Barańczak, *Cenzura w PRL*, «Krytyka» 1980, nr 7.

chłopi – mieszkańcy wsi, pracujący w rodzinnych gospodarstwach rolnych. Na ogół jest to praca ciężka i w pełni zasługuje na miano pracy fizycznej. Powoli jednak następuje mechanizacja i specjalizacja gospodarki rolnej i w związku z tym mówi się o przekształcaniu się stanu chłopskiego w zawód rolnika. Mimo tych przekształceń, chłopci czy rolnicy nadal wykonują zawód specyficzny. Decyduje o tym dysponowanie własnym warształem pracy, względna niezależność od państwa i możliwość samodzielnego podejmowania decyzji. Państwo stara się niezależność gospodarczą chłopów ograniczyć, a zwłaszcza utrudnić im niezależne organizowanie się.

Szacuje się, że chłopci to około 35 procent mieszkańców Polski.

LIT.: Bogusław Gałęski, *Chłopi i zawód rolnika*, PWN, Warszawa 1963; Bohdan

18 Cywiński, ...potęgą jest i basta. Z minionych doświadczeń ruchów społecznych na wsi, Krąg, Warszawa 1981, przedruk: Spotkania, Paryż 1983.

Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne (ChSS) – ugrupowanie zarejestrowane w październiku 1957 roku, z założenia skupiające nie tylko katolików, ale w ogóle chrześcijan. Ugrupowanie to uczestniczyło we Froncie Jedności Narodu i miało posłów w Sejmie, którzy nie zawsze zachowywali się w ten sam sposób jak posłowie katolicy (na przykład przedstawiciel ChSS popierał w roku 1960 zniesienie świąt – Trzech Króli i Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny). ChSS prowadzi działalność przemysłową (przedsiębiorstwo „Ars Christiana”). Stowarzyszenie wydaje tygodnik «Za i przeciw», w roku 1957 przejęty od poprzedniej redakcji przez prezesa ChSS Jana Frankowskiego. ChSS prowadzi instytut prasy i wydawnictw Novum, od 1982 roku wydaje «Tygodnik Polski» jako „chrześcijańskie pismo społeczno-kulturalne”, oraz od 1983 roku kwartalnik «Studia i Dokumenty Ekumeniczne». ChSS w roku 1970 liczyło 700 członków, w latach osiemdziesiątych liczba ta przekroczyła 6 tysięcy, by w roku 1983 zbliżyć się do 10 tysięcy. Prezesem ChSS w roku 1985 był Kazimierz Morawski.

chuligaństwo. Nazwa pochodzi z języka angielskiego (*hooliganism*), ale pisownia raczej z języka rosyjskiego.

Nazwę spopularyzowano po roku 1956, kiedy w prasie zaczęto pisać, że nie cała młodzież brała udział w zebraniach ZMP.

W roku 1958 wydano ustawę o zaostrożeniu odpowiedzialności karnej za chuligaństwo, uważając, że chuligaństwo nie jest odrębnym przestępstwem, ale że rozmaite przestępstwa mogą mieć „charakter chuligański”. Próbowano to określić bliżej w kodeksie karnym z 1969 roku, w którym stwierdzono, że charakter chuligański mają działania naruszające rozmaite dobra chronione przez prawo, „jeżeli sprawca działał publicznie oraz w rozumieniu powszechnym bez powodu lub z oczywiście błędnego powodu, okazując przez to rażące lekceważenie podstawowych zasad porządku prawnego” (art. 120 §14). Popelnienie występku o charakterze chuligańskim jest podstawą do zaostrożenia wymiaru kary. O tym, czy popelnione przestępstwo ma charakter chuligański, decyduje sąd.

W propagandzie oficjalnej „chuliganami” nazywano często uczestników demonstracji i strajków.

LIT.: Jerzy Sawicki (red.), *Chuligaństwo. Studia*, Warszawa 1956; Tadeusz Cyprian, *Chuligaństwo wśród młodzieży*, Poznań 1956.

Czechosłowacja 1968. W roku 1968 do Polski dochodziły wiadomości o wydarzeniach w Czechosłowacji, o zmianach we władzach, tworzeniu nowych organizacji – takich jak Klub Zaangażowanych Bezpartyjnych lub związek byłych więźniów politycznych, o zniesieniu cenzury, ożywianiu się związków zawodowych, związków twórczych i młodzieżowych, o ujawnianiu zbrodni policji politycznej i o zwykłych (demokratycznych) wyborach w tamtejszych organizacjach oficjalnych.

Wiedziano również o spotkaniach przywódców państw komunistycznych należących do układu warszawskiego,

19

oskarżaniu Czechów i Słowaków przez te państwa, interwencji w nocy z 20 na 21 sierpnia i udziale w niej oddziałów polskich.

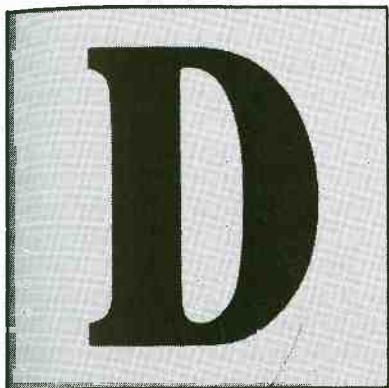
Czechosłowacja w roku 1968, tak jak Węgry w roku 1956, niewiele mogła dostarczyć nadziei. Ówczesna prasa w PRL pisała o strasznych nieszczęściach, które groziły całemu obozowi radzieckiemu, ale na szczęście w porę je odsunięto. Wydarzenia w Czechosłowacji wyraźnie pokazały, że zmiany liberalne i demokratyczne w obozie radzieckim – wcale nie radykalne – mogą skończyć się interwencją radziecką.

LIT.: H. Gordon Skilling, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, 1976.

czerwoni (lub czerwony). Jedno z obiegowych określeń komunistów (wyrażenie pochodzi od koloru sztandaru, który jest również sztandarem socjalistów, ale mało komu czerwień się z nimi kojarzy).

Forma w liczbie pojedynczej: *czerwony*, podkreśla obojętność ewentu-

alnych zróżnicowań wewnętrznych. Rząd, partia, policja, gazety i telewizja – to główne narzędzia i wcielenia *czerwonego*. *Zrobił to czerwony*, czyli, mniejsza kto dokładnie, na przykład ogłosił stan wojenny, zamordował księdza, napisał coś w gazetach, podniósł ceny lub *rzucił* (czyli dostarczył do sklepów) ryby przed świętami.

debit – prawo rozpowszechniania publikacji w obiegu pocztowym. W Polsce powojennej debit rozumie się oficjalnie jako możliwość rozpowszechniania publikacji w jakikolwiek sposób, a niekiedy nawet jako możliwość ich posiadania. Władze przypisują sobie prawo orzekania, że dana publikacja ma debit lub nie ma, a policja często najzupełniej bezprawnie konfiskuje „publikacje bezdebitowe” podczas rewizji (są to na ogół wydawane za granicą książki i czasopisma w języku polskim). Pozbawianie debitu należy do zadań Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk. W rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z 22 kwietnia 1975 roku stwierdzono, że „Prezes Głównego Urzędu może pozbawić (...) czasopisma i inne druki pochodzenia zagranicznego debitu komunikacyjnego, zakazując sprowadzania ich na obszar Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w celu rozpowszechniania” (§9). Podano też, że zakazuje się rozpowszechniania, „jeżeli byłoby ono szkodliwe dla dobra i interesów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” (§5).

„Dobro i interesy PRL” rozumiano w ten sposób, że konfiskowano niemal wszystkie publikacje polskie wydawane za granicą, bez względu na to, czy były przeznaczone do rozpowszechniania, czy nie.

Ustawa o cenzurze z 31 lipca 1981 roku mówi: „1. Okręgowy urząd może zakazać rozpowszechniania określonego numeru czasopisma zagranicznego lub książki wydanej za granicą, filmu lub zapisu magnetofonowego albo innej publikacji, jeżeli ich treść narusza przepisy ustawy. 2. Główny urząd może pozbawić debitu na okres jednego do pięciu lat czasopismo zagraniczne, w stosunku do którego co najmniej trzykrotnie orzeczono zakaz rozpowszechniania; zarządzenie w tej sprawie podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej «Monitor Polski».”

Ustawa o cenzurze rozszerza zakazy zawarte w kodeksie karnym. Kodeks karny zakazuje rozpowszechniania rozmaitych treści, ale niewłaściwość treści musi stwierdzić sąd po ich rozpowszechnieniu. Pozbawienie debitu jest działaniem pozasądowym (administracyjnym), ogólnym i prewencyjnym (zakazuje się przed rozpowszechnieniem).

Delegatura Rządu na Kraj – w czasie drugiej wojny światowej krajowe konspiracyjne przedstawicielstwo działającego na emigracji rządu Rzeczypospolitej Polskiej.

Delegatura Rządu dzieliła się na departamenty – między innymi spraw wewnętrznych, informacji i dokumentacji, oświecenia publicznego.

W latach 1942-1943 Delegatura Rządu zorganizowała administrację terenową, powołując okręgowe (w województwach) i powiatowe delegatury rządu.

Od lipca 1944 roku delegat rządu wraz z trzema zastępcami działali jako Krajowa Rada Ministrów. W marcu 1945 roku wszystkich czterech porwano do Związku Radzieckiego. W czerwcu skazano ich w Moskwie na kary od 5 do 8 lat więzienia.

Delegatami rządu byli kolejno:

Cyryl Ratajski (od grudnia 1940 do września 1942), Jan Piekalkiewicz (od września 1942 do lutego 1943), Jan Stanisław Jankowski (od marca 1943 do marca 1945). Po wywiezieniu Jankowskiego do ZSRR obowiązki delegata rządu pełnił Stefan Korboński (do czerwca 1945 roku).

LIT.: Stefan Korboński, *Polskie państwo podziemne. Przewodnik po podziemiu z lat 1939-1945*, Instytut Literacki, Paryż 1975; Władysław Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, t. III: «Okres 1939-1945», wyd. 3, Londyn 1983.

demokracja – z greckiego *demos* (lud), *kratein* (rządzić), a więc dosłownie: władza ludu. W starożytności demokracją nazywano formę rządów inną niż władza jednostki (monarchia, tyrania) i niż władza nielicznej grupy (oligarchia). Demokracja to władza, na którą ma wpływ lud. W czasach współczesnych utrwaliło się rozumienie demokracji jako władzy, na którą może wpływać większość osób uprawnionych.

Demokratycznie (lub niedemokratycznie) sprawuje się władzę w określonej zbiorowości, w szczególnym przypadku w zbiorowości państwowej. Gdy mowa o demokracji, warto więc pytać: demokracja wśród kogo, w jakiej zbiorowości (demokracja szlachecka, związkowa, wewnątrzpartyjna). Warto też pytać, jak demokracja funkcjonuje, dzięki jakim urządzeniom społecznym. Wśród mechanizmów sprzyjających demokracji, ułatwiających jej działanie, można wymienić sposoby zapewniające wyrażanie interesów i poglądów niezgodnych z poglądami rządzących, sposoby wpływania na decyzje władzy i sposoby selekcjonowania osób, które sprawują władzę. Te sposoby to wolność organizowania się, wolność tworzenia ugrupowań politycznych, zwłaszcza ugrupowań opozycyjnych, istnienie opinii publicznej, wolność

słowa i druku (upowszechniania informacji i opinii), niezawisłe sądownictwo, dostępność informacji o działaniu władz, wybory, możliwość odwoływania rządzących..

W oficjalnym języku komunistycznym unika się mówienia o demokracji zwyczajnej, bez dodatkowych określeń. Demokrację zwyczajną nazywa się *demokracją burżuazyjną* i uważa się za oszustwo. Natomiast prawdziwą, nie oszukańczą demokracją ma być *demokracja socjalistyczna*, w której nie jest ważne, kto i jak wpływa na sprawowanie władzy (nie są więc ważne mechanizmy ułatwiające ten wpływ), natomiast mówi się, że jest istotne, w czym interesie władza jest sprawowana. Ten interes rozumie się przy tym jako tak zwany interes obiektywny, to znaczy twierdzi się, że ludzie mogą nie zdawać sobie sprawy z tego, co jest w ich interesie. Demokracja rozumiana w sensie komunistycznym jest dyktaturą w sensie zwykłym: ponieważ w komunizmie ludzie bardzo często nie zdają sobie sprawy z tego, co według komunistów jest w ich interesie, więc komuniści chcą zwykłych ludzi skłonić lub zmusić, by swój interes właściwie zrozumieli i zachowali się odpowiednio. Z tej racji – zamiast instytucji demokracji zwykłej (takich jak wolna prasa i organizacje niezależne od władzy, opozycja, opinia publiczna, wybory) podstawowymi instytucjami demokracji socjalistycznej są policja i propaganda. Demokracja socjalistyczna ma bowiem sprawić, by ludzie tak zrozumieli swój interes, jak im to władze wyznaczają.

LIT.: Bolesław Limanowski, *Historia demokracji polskiej w epoce porozbiorowej*, wyd. I: Zurych 1901, wyd. V: PIW, Warszawa 1983; Barrington Moore Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Penguin Books, 1967; G. Bingham Powell, *Contemporary Democracies. Participation, Stability and Violence*.

Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1982; Arend Lijphart, *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Yale University Press, New Haven 1984.

demokracja ludowa – określenie powtarzające wyrazy bliskoznaczne (tak jak *masło maślane*). *Demokracja ludowa* to dosłownie *ludowa władza ludu*.

Określenie to zrobiło karierę w końcowym okresie drugiej wojny światowej i bezpośrednio po niej. Była to oficjalna nazwa ustroju w krajach, które dostały się pod dominację Związku Radzieckiego. Uważano wtedy, że takie przymiotniki jak *komunistyczny*, *sowiecki* lub *socjalistyczny* mogłyby licznych ludzi wrogo usposabiać. Nie chcąc niepotrzebnie drażnić słuchaczy i czytelników, komunistyczni politycy i propagandiści używali nazwy *demokracja ludowa*. Według ówczesnych oświadczeń, miało to być ustrój różniący się zarówno od radzieckiego, jak i od „demokracji burżuazyjnych”. Nieco później głoszono oficjalnie, że demokracje ludowe budują socjalizm, ale dążą do niego własnymi drogami. Można było uważać, że jest to trochę pocieszające: podawano do wiadomości, że skończymy w Związku Radzieckim, ale po drodze będzie nieco inaczej. Pierwszymi demokracjami ludowymi – ustanowionymi w latach dwudziestych – były Mongolia i Tuwa. Mongolia istnieje do dziś, natomiast Tuwę włączono do Związku Radzieckiego w roku 1944.

LIT.: Zbigniew Brzeziński, *The Soviet Bloc* (revised and enlarged edition), Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1967, wydanie polskie: *Jedność czy konflikty*, Odnowa, Londyn 1964; François Fejtö, *Histoire des democraties populaires*, «1. L'ère de Staline (1945-1952), 2. Apres Staline (1953-1968)», Seuil, Paris 1969; Thomas T. Hammond (wyd.), *The Anatomy of Communist Takeovers*, Yale University Press, New Haven 1975.

demokracja socjalistyczna – wyrażenie z języka komunistycznego. Demokracja socjalistyczna jest oficjalnie określana jako „najwyższy typ” demokracji, bardzo różniący się od wszelkich innych. Stalin mówił o projekcie konstytucji ZSRR z 1936 roku: „demokratyzm projektu nowej konstytucji nie jest ‘nowym’ i ‘ogólnie uznanym’ demokratyzmem w ogóle, lecz demokratyzmem socjalistycznym”.

Twierdzi się, że demokracja socjalistyczna polega na władzy klasy robotniczej sprawowanej w sojuszu z chłopstwem i z innymi pracownikami, i że wtedy władza po raz pierwszy w historii reprezentuje większość społeczeństwa.

Demokracja socjalistyczna ma między innymi polegać na rozwoju samorządu i różnych organizacji społecznych, co, jak się twierdzi, prowadzi do „obumierania państwa” i do przekształcania się „dyktatury proletariatu” w „państwo ogólnonarodowe”.

Zestawienie terminu *demokracja*

dyktatura proletariatu, kierownicza rola partii lub *centralizm demokratyczny* – pozwala uświadomić sobie, że nawet w wersji ideologicznej „demokracja socjalistyczna” jest sposobem sprawowania władzy, który niewiele ma wspólnego z demokracją rozumianą w zwykły sposób. Demokrację socjalistyczną pojmuję się bowiem tak, że nie pozwala się społeczeństwu odejść do „socjalizmu” (w komunistycznym sensie słowa *socjalizm*), nawet jeżeli większość nie życzy sobie tego, co rządzący nazywają *socjalizmem*.

dewizy. Potocznie dewizami nazywa się pieniądze w walutach spoza obozu radzieckiego – te, które w krajach Zachodu mogą służyć jako środek płatniczy i tam są wymieniane na inne waluty. W ekonomii i w prawie dewizami nazywa się także rozmaite niepieniężne środki płatnicze stosowane w obrocie międzynarodowym, a także złoto i platynę, „z wyjątkiem wyrobów użytkowych”. W Polsce powojennej prywatny obrót dewizami i nawet posiadanie dewiz bywało oficjalnie zakazane. Ustawa z 28 marca 1952 roku zakazywała prywatnych transakcji dewizowych. W roku 1956 zezwolono na posiadanie dewiz, złota i platyny.

Wd końcu lat sześćdziesiątych wprowadzono oprocentowane dewizowe rachunki w Banku PKO, Narodowym Banku Polskim i Banku Handlowym (na masową skalę od roku 1970). W roku 1981 było 2.2 miliona kont. Suma wkładów przekraczała 640 milionów dolarów. W grudniu 1981 roku konta zablokowano, następnie blokadę wycofano, ale wprowadzono ograniczenia w dysponowaniu wkładami.

Od 31 marca 1984 roku obowiązywało nowe prawo dewizowe, legalizujące niektóre praktyki państwowe, takie jak wymaganie wymiany dewiz na złote (po kursie oficjalnym) przez osoby przyjeżdżające do Polski (w tym także przez obywateli polskich).

diecezje – jednostki administracyjne w Kościele Rzymsko-Katolickim. Na czele diecezji stoi biskup diecezjalny, nazywany biskupem ordynariuszem, który może mieć do pomocy biskupów pomocniczych. Diecezją może zarządzać administrator diecezji, który jeśli jest wybierany przez Kapitułę Katedralną, jest nazywany wikariuszem kapitulnym. Istnieją również administratury apostołskie jako urzędy stałe; w Polsce takie administratury istnieją w Białymstoku, w Drohiczynie i w Lubaczowie.

LIT.: (r), *Diecezje, archidiecezje, metropolie w Polsce*, «Ład Boży» 1984, 24 czerwca; ks. Grzegorz Kalwarczyk, *Struktura administracyjna Kościoła Rzymsko-Katolickiego*, «Przegląd Katolicki» 1984, 6 stycznia.

dochód narodowy – wartość pieniężna dóbr i usług (tak zwanych produkcyjnych) wytwarzanych przez gospodarkę narodową w określonym czasie. Jest to wartość nowo wytworzona, oblicza się ją licząc koszty produkcji.

Ekonomiści marksistowscy uważają, że ich metoda obliczania dochodu narodowego jest właściwa, natomiast „metoda burżuazyjna” jest zła, bo polega na liczeniu usług „nieprodukcyjnych”. Jakkolwiek jednak liczy się dochód narodowy, jego wartość zależy od cen, a te w gospodarce państwowej wyznaczane są dość dowolnie.

Dochód narodowy, a zwłaszcza jego przyrost lub spadek w porównaniu z okresem poprzednim, uważa się za ogólny miernik funkcjonowania gospodarki. Według danych z roczników statystycznych, dochód narodowy w PRL rósł do roku 1978, następnie – do roku 1982 w każdym następnym roku był mniejszy, zaś w roku 1983 nieco wzrósł w porównaniu z rokiem poprzednim.

LIT.: Leszek Zienkowski, *Dochód narodowy. Wytwarzanie-podział*, Warszawa 1970.

dogmatyzm – w psychologii: przyjmowanie przekonań bez uzasadnienia i niechęć do ich zmiany bez względu na

doświadczenie i na ewentualne sprzeczności między przekonaniem.

W języku politycznym partii komunistycznej dogmatykami nazywa się działaczy, którzy niedostatecznie przystosowują swoje zdecydowanie marksistowskie przekonania ideologiczne do rzeczywistości. Przeciwnostwem dogmatyzmu jest rewizjonizm, którego zwolennicy, zdaniem przywódców partii, są odstępcami od tego, co przywódcy uważają za marksizm.

doktryna Breżniewa – zapowiedź, że Związek Radziecki będzie bronił socjalizmu tam, gdzie uzna, że socjalizm jest zagrożony. Innymi słowy jest to stwierdzenie, że ustrój w krajach obozu radzieckiego nie jest sprawą wewnętrzną tych krajów, rządów i obywateli.

3 października 1968 roku radziecki minister spraw zagranicznych Andriej Gromyko powiedział o „socjalistycznej wspólnocie narodów”, że tworzy ona „nierozdzielną całość scementowaną nierozzerwalnymi więzami, jakich historia nigdy przedtem nie znała”. Breżniew zaś mówił w Warsza-

wie w listopadzie 1968 roku, że zagadnienie socjalizmu jest „nie tylko sprawą narodu danego kraju, lecz również wspólnym problemem, stanowiącym sprawę obchodzącą wszystkie kraje socjalistyczne” (przemówienie w czasie V zjazdu PZPR).

Doktryna Breżniewa nazywana jest również doktryną ograniczonej suwerenności. Breżniew sformułował ją otwarcie i dość jasno, ale była praktykowana wcześniej: na przykład gdy Armia Czerwona zajmowała republiki włączane następnie do Związku Radzieckiego (Ukrainę, Gruzję i inne, zaś w roku 1940 republiki nadbałtyckie). Zastosowaniem doktryny ograniczonej suwerenności była także interwencja radziecka na Węgrzech w 1956 roku.

dolar (USA) – jest to druga waluta w Polsce, co najmniej od czasu okupacji niemieckiej uznawana za pewną. Posiadanie dolarów (i innych walut zagranicznych) było we wczesnych latach pięćdziesiątych zabronione i dewizy powinno się było oddawać do depozytu państwowego. W rzeczywistości zakopywano je lub chowano w skrytkach. W roku 1950 władze państwowe ustaliły w sposób zupełnie dowolny, że 1 dolar równa się 4 złote. Następnie transakcje dewizowe teoretycznie nie przestały być karane, jednak czarny rynek istnieje i czarnorynkowy kurs dolara jest ważnym barometrem polityczno-ekonomicznym. Kurs ten w latach siedemdziesiątych wahał się między 120 a 140 złotych, w roku 1980 wzrósł do ponad 200 złotych, w roku 1981 przekroczył 500 złotych, na początku stanu wojennego – 1000 złotych, zaś w latach 1983-1985 wahał się między 600 a 750 złotych.

Kurs oficjalny w roku 1981 wynosił 81 złotych, w roku 1982 – 85 złotych, w roku 1983 – 92 złote, w roku 1985 – 140 złotych.

doradcy radziecy. Pojawiali się w każdym kraju budującym komunizm. Doradzali i rządili – niełatwo to odróżnić. Ich celem było stworzenie podstaw ustroju, czyli przede wszystkim zniszczenie tych, którzy mogliby się przeciwstawiać, oraz odpowiednie wychowanie miejscowych kadr zarządzających.

W Polsce doradcy radziecy działali w ministerstwach i urzędach centralnych, ponadto zaś obywatele radziecy pełnili służbę na kierowniczych stanowiskach w wojsku i w aparacie bezpieczeństwa. Mówiono o nich „pełniący obowiązki Polaków” i dopiero później miało okazać się, że byli to doradcy. Wielu z nich opuściło Polskę w połowie lat pięćdziesiątych – między innymi w listopadzie 1956 roku. Można to było interpretować jako wzrost suwerenności, ale również jako wzrost dojrzałości komunistycznej. Doradcy wrócili do ZSRR, bo nie byli już tak bardzo potrzebni. Zwłaszcza w wojsku i w policji wychowali uczniów polskich, którzy potrafili ich zastąpić.

dostawy obowiązkowe (także: świadczenia rzeczowe). Obowiązek dostaw to administracyjno-prawny przymus dostarczania państwu produktów, zwłaszcza rolnych, niekiedy za opłatą, na ogół niższą od cen rynkowych.

Zwlekanie z dostarczaniem owych świadczeń (*złośliwe uchylanie się od dostaw*), a także opieszałość w ich ściąganiu (*niedopełnianie obowiązku ściągania świadczeń rzeczowych*) były karane na mocy art. 21 małego kodeksu karnego.

Rodzaje i ilości produktów podlegających dostawom obowiązkowym określano w ustawach i dekreтах, między innymi w roku 1952 określono ustawowo dostawy obowiązkowe zbóż, ziemniaków i zwierząt rzeźnych.

Ograniczenie i zniesienie dostaw obowiązkowych zapowiedziano w sty-

czniu 1957 roku (po przełomie „październikowym”), jednak zniesiono je dopiero od 1 stycznia 1972 roku (po przełomie „grudniowym”).

„Doświadczenie i Przyszłość”. Grupa naukowców (na ogół z dziedziny nauk społecznych), dziennikarzy i publicystów, która powołała konwersatorium pod tą nazwą w listopadzie 1978 roku.

Odbyło się jedno zebranie konwersatorium (na następne zebrania władze nie zezwoliły), jednak grupa postanowiła działać nadal, rozpisując wśród specjalistów ankiety na temat sytuacji obecnej i przyszłości Polski. Ankiety te były następnie podstawą opracowań, publikowanych jako maszynopisy lub powielanych w wydawnictwach niezależnych. Pierwsze z nich – *Raport o stanie Rzeczypospolitej i o drogach wiodących do jej naprawy* – ogłoszono w maju 1979 roku. Drugie (*Jak z tego wyjść?*) – w maju 1980 roku. Trzecie (*Spółczesność wobec kryzysu*) – w lutym 1981 roku. Czwarte (*Polska wobec stanu wojennego*) ukazało się z datą 7 kwietnia 1982 roku.

Opracowania DiP często zwracały

się do władz; usiłowano je nakłonić, by starały się zrozumieć i uwzględnić postulaty społeczne.

dowcip polityczny – w krajach komunistycznych jest reakcją na ustrój w całości i jego rozmaite aspekty, na władców i poszczególne wydarzenia. Dowcip jest namiastką wolnego komentarza politycznego; gdy nieco rozszerza się wolność prasy cenzurowanej lub gdy rozwija się prasa niecenzurowana, maleje znaczenie dowcipów politycznych.

23

W czasach wzmózonego terroru dowcipy są liczne i karane surowo. W Związku Radzieckim opowiadano, że dowcipnisie zbudowali Kanał Białomorski. W Polsce opowiadanie dowcipów traktowano jako „propagandę szeptaną” i karano z art. 22 małego kodeksu karnego, który przewidywał, że „kto rozpowszechnia fałszywe wiadomości mogące wyrządzić istotną szkodę interesom Państwa Polskiego bądź obniżyć powagę jego naczelných organów, podlega karze więzienia do lat 5 lub aresztu”. Do popełnienia tego przestępstwa nie było konieczne publiczne działanie, wystarczyło zakomunikowanie czegoś jednej osobie, można też było popełnić przestępstwo w liście.

druga wojna światowa. Rozpoczęta atakiem Niemiec na Polskę 1 września 1939 roku i podzieleniem się przez

Niemcy i Związek Radziecki terytorium Polski.

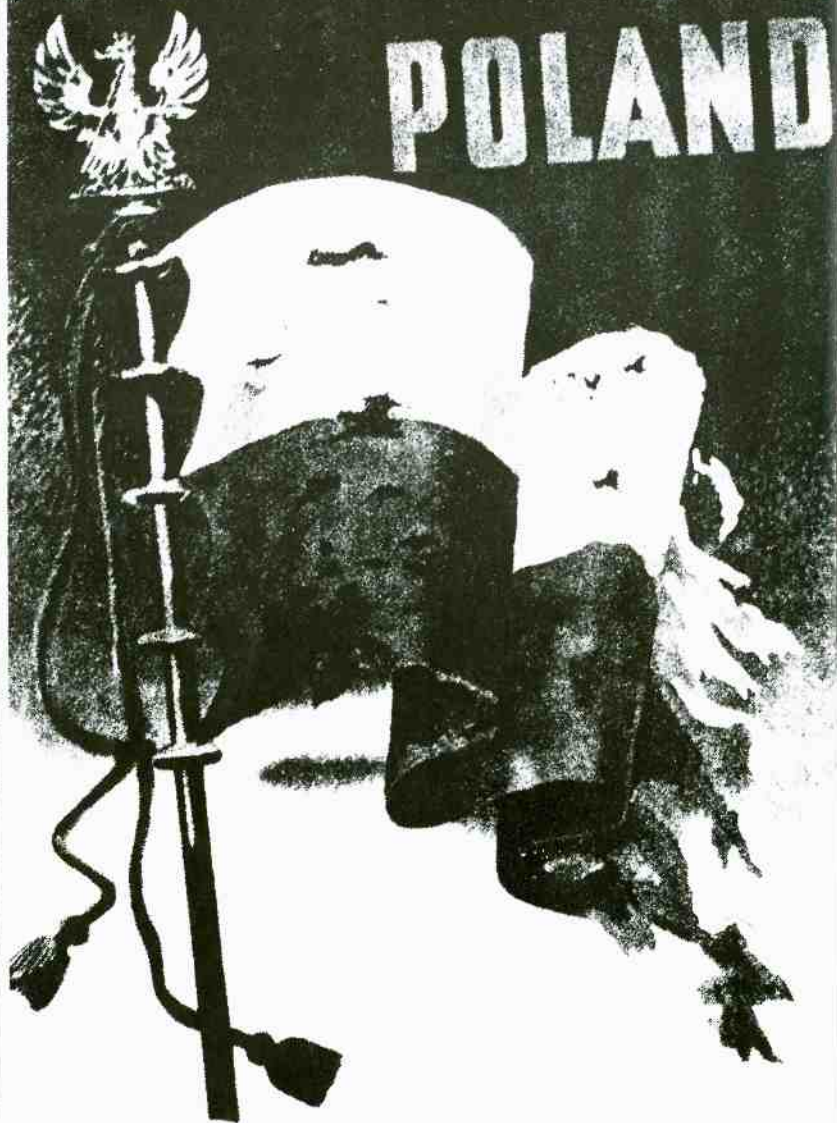
Wojna spowodowała wielomilionowe straty ludności i straty majątku narodowego. Polityka polska – prowadzona przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji, mająca na celu odbudowę Polski całej i niepodległej – poniosła klęskę. Wojnę zdecydowanie wygrał Związek Radziecki, który ją rozpoczął po stronie Niemiec, lecz został zaatakowany przez Niemcy 22 czerwca 1941 roku.

Wojna zakończyła się ponownym wkroczeniem na ziemie polskie Armii Czerwonej, tym razem walczącej z Niemcami. Towarzystwoły temu aresztowania i prześladowania Polaków aktywnych w formacjach zbrojnych, w życiu społecznym i politycznym, Państwo przesunięto na zachód i przesiedlono wiele milionów Polaków i Niemców. Na nowym terytorium zainstalowały się nowe władze, wspomagane przez Armię Czerwoną, ale następnie działające względnie niezależnie. Władze te – starając się zwalczyć sprzeciw i zdobyć poparcie lub co najmniej zyskać obojętność – budowały nowy porządek społeczny, nazywany najpierw demokracją ludową, następnie socjalizmem.

24

POLAND

FIRST TO FIGHT

Skutki drugiej wojny światowej w Polsce to straty – odbudowywane przez wiele dziesiątków lat, przesunięcie terytorium Polski, włączenie jej do obozu radzieckiego i nowy ustrój, w którym władzę sprawuje kierownictwo i aparat partii komunistycznej.

LIT.: ; Władysław Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, t. III: «Okres 1939-1945», wyd. III, Londyn 1983; Stanisław Mackiewicz, *Lata nadziei (17 września-1939-5 lipca 1945)*, nakładem autora.

Drugi Korpus. Oddziały wojskowe, dowodzone przez gen. Władysława Andersa. Utworzone na mocy układu rządu RP ze Związkiem Radzieckim z 30 lipca 1941 roku i umowy wojskowej z 14 sierpnia 1941 roku. Po ewakuacji z ZSRR, zreorganizowane w Iranie i przetrzone do Palestyny. W 1944 roku Drugi Korpus walczył we Włoszech i tam zdobył Monte Cassino, następnie Ankonę (w lipcu 1944 roku) i Bolonię (w kwietniu 1945 roku). W roku 1946 Korpus rozwiązano.

26

Żołnierze Drugiego Korpusu na ogół nie wrócili do Polski i stanowili część wojennej emigracji żołnierskiej, aktywnej zwłaszcza w Wielkiej Brytanii.

Żywa i istotna kulturalnie była prasa Drugiego Korpusu (między innymi tygodnik «Orzeł Biały»). Życie kulturalne i oświatowe w Drugim Korpusie, kontynuowane na emigracji, przyczyniło się do utworzenia takich instytucji

jak Instytut Literacki (działający początkowo w Rzymie, a następnie w Paryżu).

27

drukarnie. Drukarnie znalazły się w konstytucji PRL. Mowa o nich w art. 83 poświęconym wolności słowa, druku, zgromadzeń i wieców, pochodów i manifestacji. O drukarniach mówi pkt 2 art. 83: „Urzeczywistnieniu tej wolności służy oddanie do użytku ludu pracującego i jego organizacji drukarni, zasobów papieru, gmachów publicznych i sal, środków łączności, radia oraz innych niezbędnych środków materialnych”. „Oddanie do użytku ludu pracującego” najwyraźniej rozumiano jako upaństwowienie. Drukarnie znacjonalizowano w roku 1949. Rozporządzenie Rady Ministrów z 22 kwietnia 1949 roku wylicza, że przejmowane na własność państwa są zakłady graficzne, drukarnie, litografie, przedsiębiorstwa offsetowe, wkleśłodrukowe, cynkografie, odlewnie czcionek i odlewnie walców drukarskich,

Uspołecznieniem zakładów graficznych i drukarskich zajęta się opozycja lat siedemdziesiątych, tworząc własne powielarnie i drukarnie (i starając się ukryć je przed policją, której bardzo zależało na zniszczeniu niezależnej poligrafii).

22 lipca. Dzień traktowany oficjalnie, lecz bezpodstawnie, jako początek władzy komunistycznej w Polsce po drugiej wojnie światowej. Według wersji oficjalnie rozpowszechnionej, 22 lipca ogłoszono „Manifest PKWN” (Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego). Komitet o tej nazwie rzeczywiście powołano w Moskwie 21 lipca i tego dnia tamże opracowano manifest *Do narodu polskiego*. Natomiast 22 lipca 1944 roku nie stało się nic szczególnie godnego wzmianki.

Polska miała wówczas rząd uznawany przez państwa koalicji antyniemieckiej i państwa neutralne (ale nie przez ZSRR). Poprzednio istniejące granice Polski jako niepodległego państwa to były granice z 1939 roku. W lipcu 1944 roku część państwa była zajęta przez Armię Czerwoną, część była pod okupacją niemiecką. Dość dowolne wybranie 22 lipca jako daty szczególnej (postanowiono, że będzie to święto państwowe) było podkreśleniem nieciągłości prawnej i terytorialnej. Aby uznać, że lipiec 1944 roku był miesiącem godnym wyróżnienia, trzeba uwierzyć, że nie było wtedy ani

rządu, ani granic, i trzeba było dopiero powołać rząd (lub komitet pełniący jego funkcję) i wyznaczyć granice (taki był zresztą ówczesny radziecki punkt widzenia).

22 lipca to dzień oficjalnych pochodów, akademii i przyjęć w placówkach dyplomatycznych PRL. Bezpośrednio przed 22 lipca bywają ogłaszane amnestie, dlatego jest to zwykle dzień oczekiwany przez więźniów, dyskutujących szansę amnestii. Jest to także dzień przygotowania straży więziennej (Służby Więziennej), która pragnie zapobiec protestom więźniów w przypadku, gdyby amnestii nie ogłoszono lub gdyby nie spełniała ich oczekiwań.

22 lipca 1952 roku ogłoszono konstytucję PRL zmieniającą nazwę państwa (z Rzeczypospolitej Polskiej na Polską Rzeczpospolitą Ludową). Dzień 22 lipca może więc być traktowany jako początek PRL – nie ze względu na to, co miałyby się stać w roku 1944, ale na to, co stało się w roku 1952.

LIT.: Krystyna Kersten, *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22 VII-31 XII 1944*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin

1965; Krystyna Kersten, *Powstanie PKWN – mówią dokumenty*. «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 17.

Dwudziesty Zjazd KPZR – obradował w Moskwie od 14 do 25 lutego 1956 roku. Referat sprawozdawczy Komitetu Centralnego wygłosił Nikita Chruszczow, ówczesny pierwszy sekretarz KC KPZR. Referat traktował między innymi o złowrogich działaniach „bandy Ławrientija Berii”, która „usiłowała wyłączyć organy bezpieczeństwa państwowego spod kontroli partii i władzy radzieckiej”.

W dniu zamknięcia zjazdu, 25 lutego, Chruszczow wygłosił drugi referat, nazywany tajnym, ale w Polsce dość szybko upowszechniony. Referat nosił tytuł *O kulcie jednostki i jego następstwach* i poświęcony był zbrodniom Stalina. Chruszczow mówił o tym, że Stalin przyczynił się do aresztowania i rozstrzelania wielu działaczy partyjnych, mówił o „masowym przesiedlaniu z miejsc ojczystych całych narodów”, o zniszczeniu kadr dowódczych Armii Czerwonej i nieprzygotowaniu ZSRR do wojny z Niemcami.

Podczas XX zjazdu, 19 lutego, ogłoszono o rehabilitacji Komunistycznej Partii Polski, rozwiązanej w 1938 roku przez Trzecią Międzynarodówkę (Komintern). Oświadczenie w tej sprawie stwierdzało, że rozwiązanie KPP „było nieuzasadnione”.

Wkrótce po XX zjeździe zmarł w Moskwie pierwszy sekretarz KC PZPR Bolesław Bierut (o jego śmierci ogłoszono 13 marca, zaś 20 marca nowym pierwszym sekretarzem został Edward Ochab).

Autentyczność referatu Chruszczowa, choćby z tej racji, że był tajny, nie była publicznie potwierdzona przez KPZR, niemniej referat przedostał się na Zachód i wśród komunistów zachodnich wzbudzał rozterki i wątpliwości. Niektóre partie komunistyczne głosiły oficjalnie, że opublikowany na Zachodzie

referat nie jest autentyczny, w Polsce było inaczej: referat Chruszczowa wykorzystano, publikując przekład w dużym nakładzie – jako druk wewnątrzpartyjny – i odczytując tekst podczas publicznych zebrań dyskusyjnych organizowanych przez PZPR. Z tej okazji piętnowano niektóre zbrodnie popełnione w okresie stalinizmu przez policję w Polsce (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego i Urzędy Bezpieczeństwa).

LIT.: *O kulcie jednostki i jego następstwach. Referat I Sekretarza KC KPZR tow. N. S. Chruszczowa na XX Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego 25 lutego 1956 roku*. Wydane przez Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Wyłącznie do użytku organizacji partyjnych. Warszawa – marzec – 1956; Józef Lewandowski, „Tajny” referat Chruszczowa – okoliczności ujawnienia, «Zeszyty Historyczne» 1977, z. 41.

dyktatura proletariatu. Wyrażenie używane przez Karola Marksa, niezbyt jednak konkretnie określone, zbliżone do idei Augusta Blanqui, który pisał o „dyktaturze rewolucyjnej”.

Słowo „dyktatura” budzi na ogół nieprzyjemne skojarzenia, ale kiedy mówi się, że to proletariat ma sprawować dyktaturę, nieco się te skojarzenia osłabia, co najmniej w przekonaniu niektórych osób. Mimo wszystko dość trudno sobie wyobrazić, jak proletariat miałby bez pomocy pośredników sprawować dyktaturę. Wydaje się, że może on to robić dopiero przy pomocy policji, wojska i zdyscyplinowanej administracji, w tym także gospodarczej. W państwach, o których mówi się, że istnieje tam dyktatura proletariatu, rzeczywiście działa policja, wojsko i administracja, i instytucje te odgrywają ważną rolę w sprawowaniu władzy. Ich związek z proletariatem ma zachodzić dzięki tak zwanej kierowniczej roli partii: kierownictwo partii komunistycznej nadzoruje wojsko, policję i administrację, zaś partia ta,

cenzury, tworzenie związków zawodowych i innych organizacji niezależnych i nie podporządkowanych państwu i partii. Aby te działania nazwać, mówiono o opozycji, o ruchu demokratycznym, ruchu oporu, niezależnych działaniach społecznych i politycznych i (w przypadku szczególnych form oporu) o podziemiu i konspiracji.

dywersja. Słowo z terminologii wojskowej, na przykład w Armii Krajowej działało Kierownictwo Dywersji (znane pod kryptonimem Kedyw). W języku komunistycznym słowo *dywersja* może oznaczać wszelkie działania lub nawet projekty i zamiary, które nie podobają się komunistom.

Pod koniec lat sześćdziesiątych ukazała się w Polsce praca o dywersji w teorii ekonomii. Dywersją nazywano tam pomysły uszczuplenia centralizmu i państwowo-partyjnego monopolu w gospodarce. Dywersją nazywa się również zmniejszanie państwowo-partyjnego panowania nad informacją, zwłaszcza gdy robi się to z zagranicy. Według propagandy oficjalnej radio „Solidarność” i wydawnictwa podziemne to poczynania sił antysocjalistycznych. Natomiast mówienie do mikrofonu i drukowanie książek za granicą to już nie tylko poczynania antysocjalistyczne, ale i dywersja (może dlatego, że tych, co to robią, trudniej złapać).

Istnieją specjaliści oficjalni (zwykle policyjni), którzy mimo zagłuszania badają dywersję i publikują o niej książki. Piszą o tym, czego słuchanie i czytanie chcieliby innym uniemożliwić, uzasadniając zakazy nabywania publikacji lub decyzje o konfiskacie książek.

LIT.: Janusz Kolczyński, *Dywersja*, 1964

Dziady – dramat Mickiewicza. Część III, z roku 1832, mówi między innymi o stosunkach polsko-rosyjskich w

29 jak twierdzą jej przywódcy, wyraża interesy proletariatu. Dziwność pojęcia dyktatury proletariatu uwyraźnił w Polsce stan wojenny, wprowadzony przede wszystkim po to, aby uniemożliwić organizowanie się ludziom, którzy mogą zasługiwać na miano proletariatu.

dysydenci. W okresie reformacji terminem tym określano w Polsce protestanckich odstępców od Kościoła Rzymsko-Katolickiego. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych prasa zachodnia zaczęła pisać o *dysydentach* w Związku Radzieckim, określając tak ludzi, którzy głosili poglądy odmienne od oficjalnych. Wydaje się, że w obydwu przypadkach akcentowano, że dysydenci są mniejszością, głoszącą przekonania dla ogółu nieoczywiste i nawet nieco dziwaczne. W Polsce termin *dysydenci* nie przyjął się w znaczeniu radzieckim, uważano bowiem, że poglądy odmienne od oficjalnych są na tyle powszechne, że to raczej komuniści zasługują na miano *dysydentów*. Istniały natomiast nieowszechne działania, takie jak obrona robotników i innych ofiar represji, publikowanie czasopism i książek bez

latach dwudziestych XIX wieku.

Przez 150 lat dramat nie stracił aktualności, czego dowodem był między innymi zakaz przedstawień *Dziadów* na początku roku 1968.

Dziady w reżyserii Kazimierza Dejmka, z Gustawem Holoubkiem w roli Konrada, grano w warszawskim Teatrze Narodowym w sezonie 1967/1968. Dyrekcja teatru otrzymała z Ministerstwa Kultury i Sztuki polecenie ograniczenia liczby przedstawień od 1 stycznia, a następnie zdjęcia sztuki z afisza od 1 lutego. Ostatnie przedstawienie odbyło się 30 stycznia 1968 roku.

Zakaz przedstawień *Dziadów* spowodował protesty, między innymi oddziału warszawskiego Związku Literatów Polskich (którego walne zebranie odbyło się 29 lutego). Protestowały także inne środowiska twórcze i akademickie. Zakaz potraktowano jako szczególnie drastyczny objaw państwowo-partyjnego nastawienia do spraw kultury. Protest przeciwko zakazowi przedstawień *Dziadów* był jednym z powodów powstania ruchu studenckiego w marcu 1968 roku.

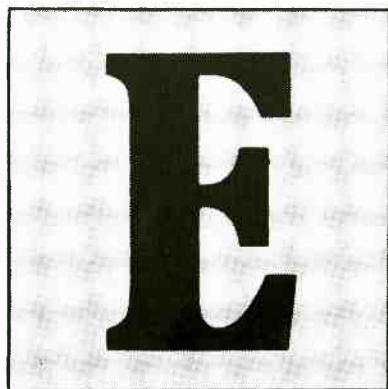
«*Dziś i Jutro*» – tygodnik ukazujący się od 25 listopada 1945 roku, popularyzujący zbliżenie katolików do nowej władzy.

Wokół tygodnika grupował się zespół z Bolesławem Piaseckim na czele, późniejszy zespół stowarzyszenia Pax, które formalnie powstało w roku 1952.

W czerwcu 1955 roku władze kościelne umieściły «*Dziś i Jutro*» na indeksie. Pax próbował wpłynąć na zmianę tej decyzji, ale bezskutecznie. W maju 1956 roku redakcja zawiesiła publikację «*Dziś i Jutro*», łącząc pismo z wydawanym przez Pax «*Tygodnikiem Powszechnym*» (w roku 1953 «*Tygodnik Powszechny*» zabrano dotychczasowej redakcji i przekazano redakcji związanej z Paxem).

W ostatnim numerze «*Tygodnika Powszechnego*» pod paxowską redak-

cją – stwierdzono: „Po szczegółowym rozpatrzeniu aktualnej sytuacji prasy katolickiej postanowiliśmy wspólnie z redakcją «*Dziś i Jutro*» zjednoczyć swe siły dla wydawania nowego ogólnopolskiego tygodnika katolickiego pod tytułem «*Kierunki*». Tym samym oba zespoły zaprzestają dotychczasowej działalności.” Pierwszy numer «*Kierunków*» ukazał się 20 maja 1956 roku.

egzekutywa – władza wykonawcza w PZPR, wybierana przez komitety (wojewódzkie, gminne, miejsko-gminne, miejskie, dzielnicowe i zakładowe). Biuro Polityczne KC pełni rolę egzekutywy KC. Według statutu PZPR, „między posiedzeniami komitetów prawo podejmowania wiążących uchwał dla całej partii i odpowiednich organizacji partyjnych mają Biuro Polityczne i egzekutywy” (pkt 44). W skład egzekutywy wchodzi sekretarze, jej pracą kieruje („organizuje ją”) pierwszy sekretarz komitetu wojewódzkiego, gminnego i innych).

Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego – instytucja istniejąca na emigracji w latach 1954-1972. Był to organ

wykonawczy obozu politycznego związanego z Radą Trzech. W myśl uchwały Tymczasowej Rady Jedności Narodowej, „egzekutywa pełni zastępczo funkcję Rządu RP”. Jej powołanie związane było z przekonaniem, że kadencja Augusta Zaleskiego, którego prawa do objęcia urzędu prezydenta były zresztą kwestionowane, w każdym razie skończyła się po upływie siedmiu lat, to jest trwała od 9 czerwca 1947 do 9 czerwca 1954 roku.

Przewodniczącymi Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego byli: gen. Roman Odzierżyński (1954-1956), Adam Ciołkosz (1956-1959), Witold Czerwiński (1959-1963), Adam Ciołkosz (1963-1967), Kazimierz Sabbat (1967-1972).

Sprawami zagranicznymi Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego kierował Jan Starzewski, zaś jej przedstawicielami zagranicznymi byli amb. Józef Lipski, mec. Zbigniew Stypułkowski, mec. Stefan Korboński (w Waszyngtonie), amb. Kajetan Morawski w Paryżu, amb. Kazimierz Papee w Watykanie, amb. Tadeusz Romer w Montrealu.

Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego wydawała czasopismo «Polish Affairs» (po angielsku), którego redaktorami byli dr Zbigniew Jordan, dr Witold Czerwiński, Stanisław Zarzewski, dr Tadeusz Sas-Skowroński.

Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego przestała istnieć w roku 1972, gdy po śmierci Augusta Zaleskiego znaczna część działaczy Zjednoczenia Narodowego uznała jako prezydenta RP Stanisława Ostrowskiego.

LIT.: Adam Ciołkosz, *Kilka słów wyjaśnienia w sprawie scalenia obozu niepodległościowego*, nakładem Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego, Londyn 1966; Kazimierz Sabbat, *18 lat pracy Zjednoczenia Narodowego*, «Tydzień Polski» 1972, nr 32.

ekonomia – wiedza o zjawiskach gospodarczych. Często, zwłaszcza w mar-

ksizmie, używa się określenia „ekonomia polityczna”, które ma wskazywać, że zjawiska gospodarcze zamierza się badać ze społecznego punktu widzenia. Jednak spora część dociekań ekonomicznych, także w Polsce, bynajmniej tego punktu widzenia nie uwzględnia. Ekonomia często po prostu mówi o tym, jak bilansować środki zużywane w gospodarce. Można udzielać takich rad tym skuteczniej, im bardziej system ekonomiczny zbliża się do modelu socjalistycznego, w którym o gospodarce decyduje jeden ośrodek (zwany w języku ekonomistów *centralnym planistą* lub *centralnym planifikatorem*).

eksperci. Gdy Edward Gierek został pierwszym sekretarzem KC PZPR, oznajmił, że chce korzystać z porad ekspertów. Powołano zespoły doradców, zwłaszcza w dziedzinie oświaty i gospodarki. Eksperci, chcąc by ich słuchano, uwzględniali punkt widzenia władz, ale co najmniej niektórzy chcieli też brać pod uwagę potrzeby obywateli i elementy racjonalności (związki między użytymi środkami i szansą osiągnięcia celu). Część intelektualistów uznała, że może lepiej jest radzić władzy, nie czyniąc tego na zamówienie. Był to jeden z powodów powstania raportów klubu „Doświadczenie i Przyszłość”. Obserwatorom polityki lat sześćdziesiątych (zwłaszcza gospodarczej) trudno było jednak przypuścić, że politycy słuchali ludzi kompetentnych.

Od sierpnia 1980 roku pojawili się eksperci „strony społecznej”. 24 sierpnia utworzono komisję ekspertów przy Międzyzakładowym Komitecie Strajkowym w Gdańsku. W skład komisji wchodził: Bohdan Cywiński, Bronisław Geremek, Tadeusz Mazowiecki, Tadeusz Kowalik, Waldemar Kuczyński, Jadwiga Staniszkis i Andrzej Wielowieyski. 29 sierpnia inna

grupa ekspertów przyjechała do Szczecina. Powstający ruch związkowy uzyskał pomoc ze strony ludzi, z których część miała doświadczenie w rozmowach z władzą, część miała wiedzę prawniczą, ekonomiczną lub społeczną. Eksperti „Solidarności” brali udział w rozmowach z rządem na tematy gospodarcze, programów szkolenych lub dostępu do środków masowego przekazu.

Członkowie związku często uważali, że eksperci wstrzymują „Solidarność” przed bardziej zdecydowanym działaniem, władze związkowe, zwłaszcza Lech Wałęsa, głosiły natomiast zasadę: słuchać związkowców i doradców, decydować samemu.

W stanie wojennym internowano znaczną część osób, co do których władze podejrzewały, że mogą doradzać „Solidarności”. Nigdy jednak nie było zupełnie jasne, kto jest a kto nie jest ekspertem, tym bardziej w stanie wojennym, gdy „Solidarność” zawieszono i zdelegalizowano.

elita władzy – zespół osób sprawujących władzę, a więc podejmujących istotne decyzje polityczne. Przynależność do tego zespołu jest na ogół zależna od pozycji, jaką zajmuje się w instytucjach. Tak jest zwłaszcza w państwach rządzonych przez komunistów, w których do elity władzy należą przede wszystkim osoby zajmujące wysokie stanowiska w hierarchii partyjnej – i należą one do tej elity dopóty, dopóki te stanowiska zajmują.

Zwykle nie jest łatwo dokładnie wyznaczyć granicę między tymi, którzy należą do elity władzy, i tymi, którzy są nieco niżej w hierarchii. Zależy to od tego, podejmowanie jakich decyzji uznamy za kryterium przynależności do elity władzy.

Łatwo zgodzić się, że do elity władzy należą członkowie Biura Politycznego, sekretarze i kierownicy wydziałów KC, co najmniej niektórzy członkowie KC, ministrowie i członkowie kierownictw ministerstw i innych instytucji centralnych oraz członkowie egzekutyw KW PZPR.

Elita władzy w ustroju komunistycznym jest odnawiana i przekształcana przez kooptację i mianowanie – o przyjmowaniu nowych członków i o awansach decydują członkowie dotychczasowi. Zwykle mechanizmy wyborcze (kontakty z grupami wyborców, wynajdywanie spraw, które mogą wyborców zainteresować, zdobywanie wiarygodności i popularności wśród wyborców) nie są tu zbyt istotne. Kto chce znaleźć się w elicie władzy lub awansować, myśli raczej o opinii zwierzchników.

Sposobem zapewniającym odnawianie się i przekształcanie elity władzy przez kooptację jest system *nomenklatury*, obsadzania ważnych stanowisk w drodze decyzji funkcjonariuszy i gremiów partyjnych. Decyzje o obsadzaniu stanowisk należą do tak zwanych „decyzji politycznych” i to właśnie elita władzy przyznaje sobie prawo decydowania o obsadzaniu najważniejszych stanowisk.

LIT.: C. W. Mills, *Elita władzy*, Warszawa 1961; *Korupcja polskiej „nomenklatury” (z tajnych akt Najwyższej Izby Kontroli PRL)*, «Zeszyty Historyczne» 1983, z. 64; Teresa Torańska, *Oni*, Przedświt, Warszawa 1985.

emigracja – ruch ludności na zewnątrz, na ogół z kraju i na stałe (przeciwnieństwa: imigracja, reemigracja).

Emigracja to także ludzie zostający na stałe poza krajem. Jakikolwiek są powody lub okazje wyjazdu, powody pozostania poza krajem bywają głównie ekonomiczne lub polityczne.

W okresie rozbiorów emigracja polska była liczna i dzieła podstawowe dla kultury polskiej – zwłaszcza w okresie romantyzmu – powstały w znacznej mierze na emigracji.

W okresie międzywojennym oficjalnie odnotowano wyjazdy z Polski na stałe ponad dwu milionów osób. Re-emigracja obejmowała ponad milion osób.

Druga wojna światowa stworzyła polską emigrację polityczną i żołnierską, zaś powojenny ustrój, w którym gospodarkę kształtuje władza polityczna, sprawił, że nie zawsze łatwo jest odróżnić gospodarcze i polityczne powody wyjazdów z Polski. Można natomiast niekiedy odróżnić emigrantów bardziej i mniej politycznych, w zależności od tego, co robią na emigracji.

W niektórych krajach emigracja polska – zachowując pewną odrębność – włącza się w życie polityczno-społeczne krajów osiedlenia. Tak jest w krajach dawnego osiedlenia się Polaków, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych. W Wielkiej Brytanii organizacje i instytucje polityczne emigracji są instytucjami polskimi i na ogół trudno powiedzieć, by stanowiły część życia brytyjskiego.

Po drugiej wojnie światowej, tak jak w XIX wieku, trwałe znaczenie dla kultury polskiej mają prace twórców pozostających na emigracji, a także instytucje oddziałujące na Polskę, takie jak Instytut Literacki w Paryżu. Emigracja oddziałuje na Polskę również przez radio, zwłaszcza amerykańskie (Radio Wolna Europa i Głos Ameryki), brytyjskie i francuskie.

Sens osobisty pobytu za granicą może polegać na tym, że lepiej realizuje się własne cele. Sens społeczny, z punktu widzenia Polaków w Polsce, zależy od tego, w jakiej mierze emigracja oddziałuje na Polskę, pomaga Polakom w Polsce, wzbogaca polską kulturę, życie społeczne i polityczne.

LIT.: Bogdan Czaykowski, Bolesław Sulik, *Polacy w Wielkiej Brytanii*, Instytut Literacki, Paryż 1961; *Literatura polska na obczyźnie 1940-1960*, praca zbiorowa pod red. Tymona Terleckiego, B. Świdorski, Londyn, t. I: 1964, t. II: 1965; Maria Danilowicz-Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej*, Instytut Literacki, Paryż 1978; Norman Davies, *God's Playground. A History of Poland*, vol. II: «1795 to the Present»,

Clarendon Press, Oxford 1981, rozdział 11: «Emigracja».

endecja – nazwa używana raczej przez przeciwników Narodowej Demokracji, jej zwolennicy nazywają zwykle swój kierunek ideowo-polityczny „obozem narodowym”. Kierunek ten wywodzi się z tajnej Ligi Narodowej istniejącej w latach 1893-1927. Jej przywódcami byli Jan Ludwik Popławski, Zygmunt Balicki i Roman Dmowski.

Myśl Polska

MIESIĘCZNIK POŚWIĘCONY ŻYCIU I KULTURZE NARODU
POLISH THOUGHT—MONTHLY REVIEW

Nr 96 (Rok VI, Nr.1)

Marzec, 1946

Cena (Price) 2/-

Liga doprowadziła do powstania Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego działającego jawnie we wszystkich trzech zaborach. Działo ono w latach 1896-1919.

W roku 1919 utworzono Związek Ludowo-Narodowy istniejący do roku 1927. W roku 1927 utworzono Stronnictwo Narodowe, działające w czasie wojny w Polsce w konspiracji, zaś jawnie na emigracji.

Próba legalizacji Stronnictwa Narodowego w Polsce po wojnie nie powiodła się. Na emigracji prezesem Stronnictwa Narodowego był Tadeusz Bielecki. Stronnictwo wydaje w Londynie dwutygodnik «Myśl Polska».

W polityce zagranicznej endecja była na ogół silnie antyniemiecka, zwykle bardziej niż antyrosyjska. Endecja broniła raczej pracy organicznej niż powstań, mogących narazić „substancję narodową”. Programy rozbicia imperium rosyjskiego na sprzymierzone z Polską państwa były, zdaniem endeków, zbyt śmiałe, uważali, że należy przede wszystkim dbać o Polskę. W

mniejszościach narodowych w Polsce widzieli zagrożenie dla „żywołu polskiego” i polskość rozumieli raczej jako narodowość niż przynależność państwową. Obóz Józefa Piłsudskiego, wypowiadający się za walką zbrojną o niepodległość i za socjalizmem, następnie za koncepcjami federacyjnymi w Europie Wschodniej, wreszcie za Polską rozumianą raczej jako państwo niż jako naród – sprzeciwiał się zasadniczym poglądom endecji i był przez nią traktowany jako wrogi. Sądząc po wy-

powiedziach polityków i dziennikarzy, współcześnie często łatwiej jest endekom na emigracji zaaprobować „narodowy” i „realistyczny” program komunistów w Polsce niż działania opozycyjne, „zbyt aktywistyczne” i „nie służące polskim interesom narodowym”.

LIT.: Roman Dmowski, *Pisma*, Antoni Gmochowski i s-ka, Częstochowa 1938-1939; Tadeusz Bielecki, *W szkole Dmowskiego*, Londyn 1960; Mariusz Kułakowski, *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień*, Gryf, Londyn, t. I: 1968, t. II: 1972; Jerzy Janusz Terej, *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami narodowej demokracji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971; Wojciech Wasutyński, *Czwarte pokolenie. Szkice z dziejów nacjonalizmu polskiego*, Odnova, Londyn 1982; *Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej «Przeglądu Wszechpolskiego» (1895-1905)*, wybór, wstęp i opracowanie Barbary Toruńczyk, Aneks, Londyn 1983.

episkopat – ogół biskupów, zwłaszcza ogół biskupów w danym kraju (na przykład episkopat Polski). Jest to określenie używane w Polsce przede wszystkim w odniesieniu do biskupów

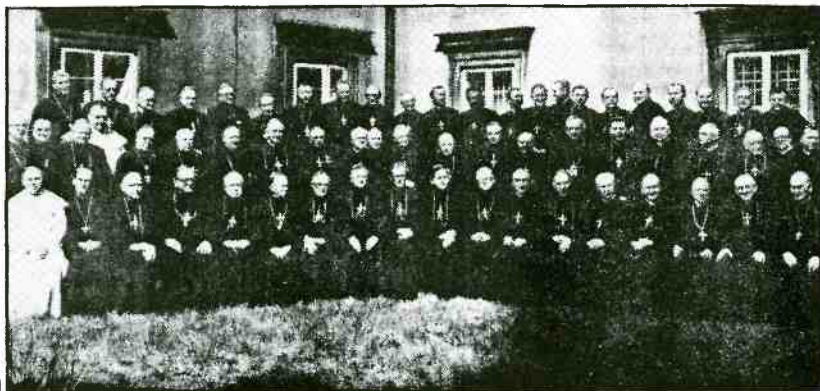
Kościół Rzymsko-Katolicki, choć w innych wyznaniach także istnieje hierarchia duchowna i diecezjami kierują biskupi (na przykład w kościele prawosławnym lub anglikańskim).

W roku 1985 było w Polsce 86 biskupów Kościoła Rzymsko-Katolickiego, w tym 27 ordynariuszy diecezji. W skład episkopatu Polski wchodziło trzech kardynałów: kardynał Józef Glemp, arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski, kardynał Franciszek Macharski, arcybiskup metropolita krakowski, i kardynał Henryk Gulbinowicz, arcybiskup metropolita wrocławski. Prócz wymienionych, arcybiskupami są także Bronisław Dąbrowski – sekretarz Konferencji Episkopatu Polski, i Jerzy Stroba – metropolita poznański.

Nossol. W skład komisji episkopatu wchodzi biskupi, ale pracują w nich również księża, siostry zakonne i osoby świeckie. Istnieje Komisja Wspólna episkopatu i władz państwowych; przewodniczącym strony kościelnej w Komisji Wspólnej jest kard. Franciszek Macharski.

Episkopat wydaje komunikaty z konferencji plenarnych, wydawane są także komunikaty Rady Głównej Episkopatu. Episkopat zwraca się z listami do duchowieństwa i wiernych.

Propaganda państwowo-partyjna niekiedy silnie atakuje episkopat (tak było zwłaszcza w okresie stalinowskim lub w roku 1966, po wystosowaniu przez biskupów polskich listu do biskupów niemieckich). Ale zdarza się też szukanie porozumienia z episkopa-

31

Episkopat Polski zbiera się na konferencjach, którym przewodniczy prymas – arcybiskup gnieźnieński-warszawski. Istnieje Rada Główna Episkopatu, do której z urzędu wchodzi kardynałowie i arcybiskupi, a także biskupi z wyboru. Działa 29 komisji episkopatu (na przykład Komisja do Spraw Duchowieństwa, Komisja do Spraw Zakonnych, Komisja do Spraw Środków Społecznego Przekazu) oraz Rada Naukowa Episkopatu – powołana w roku 1973 pod przewodnictwem kard. Karola Wojtyły; w roku 1985 Radzie przewodniczył bp Alfons

tem lub z prymasem i zwalczanie „ekstremistycznych księży” (tak było w stanie wojennym).

LIT.: *Listy pasterskie episkopatu Polski 1945-1974*, Editions du Dialogue, Paryż 1975; ks. Grzegorz Kalwarczyk, *Struktura administracyjna Kościoła Rzymsko-Katolickiego*, «Przegląd Katolicki» 1985, 6 stycznia.

«Europa» – czasopismo zorganizowane i przygotowane do druku po październiku 1956 roku. Przygotowane były trzy numery. Pierwszy numer miał ukazać się na jesieni 1957 roku, ale władze na to nie zezwoliły. Nieukaza-

nie się pisma przyczyniło się do wystąpienia z PZPR tych redaktorów nie wydanej «Europy», którzy do PZPR należeli.

Redaktorem naczelnym był Jerzy Andrzejewski. W skład redakcji wchodził Stanisław Dygat, Paweł Hertz, Marek Hłasko, Mieczysław Jastrun (zastępca redaktora naczelnego), Henryk Krzeczowski (sekretarz redakcji), Janusz Minkiewicz, Zygmunt Mycielski, Adam Ważyk i Juliusz Żulawski (zastępca redaktora naczelnego).

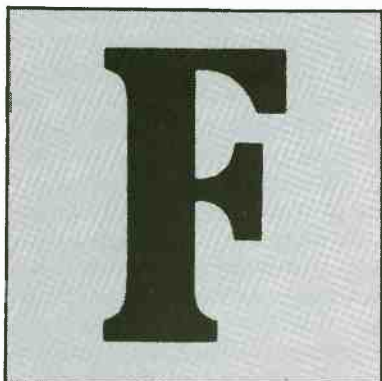
LIT.: Paweł Hertz, *List do redakcji*, «Twórczość» 1985, nr 2.

Europa Środkowa i Wschodnia. Niekiedy mówi się z osobna o Europie Środkowej i o Europie Wschodniej. Czesi, Austriacy, Węgrzy, a również i Polacy często nie lubią, gdy sytuuje się ich w Europie Wschodniej.

Obszar ten jest przez różnych autorów odmiennie określany. Zgoda jednak panuje co do tego, że są to ziemie na zachód od Renu i na północ od Alp i że kraje skandynawskie do tego obszaru nie należą. Obszar ten w XIX wieku znajdował się (z nielicznymi wyjątkami) pod władzą czterech imperiów: Cesarstwa Rosyjskiego, Austro-Węgier, Niemiec i Turcji. Po pierwszej wojnie światowej kraje tego rejonu na ogół odzyskały lub uzyskały niepodległość, zaś po drugiej wojnie światowej znalazły się w strefie wpływów Związku Radzieckiego – jako państwa uzależnione od tego kraju (państwa „demokracji ludowej”, a następnie „socjalistyczne”).

W Polsce na ogół spierano się, w jakiej mierze pomagać narodom Europy Środkowej i Wschodniej i z nimi współdziałać (do współdziałania zresztą na ogół potrzeba co najmniej dwu stron). W okresie uzależnienia Polski od Rosji (i później od Związku Radzieckiego) istnieli zawsze izolacjonisci, którzy mówili: troszczmy się o

siebie, i niekiedy też sugerowali, że obojętność wobec losów sąsiadów nie naraża na gniew Rosji (lub ZSRR). Przeciwnieństwem izolacjonizmu jest idea „za waszą wolność i naszą” (która zresztą może mieć odmiany mniej lub bardziej radykalne), co najmniej jednak głosi się potrzebę wiedzy o narodach i krajach sąsiednich, nie roszczenia pretensji terytorialnych (na zasadach wzajemności) i pomagania narodom sąsiednim w pracy organicznej, zwłaszcza oświatowej i kulturalnej. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych idee te aprobowała znaczna część opozycji w Polsce, która dość żywo interesowała się losem narodów w obozie radzieckim, a także losem mniejszości narodowych w Polsce. Świadectwem tych postaw i zainteresowań było między innymi *Posłanie do ludzi pracy Europy Wschodniej*, uchwalone w czasie Pierwszego Krajowego Zjazdu Delegatów „Solidarności”, była publicystyka «Tygodnika Solidarności» lub ukazującego się w stanie wojennym pisma «Obóz», poświęconego w znacznej części krajom Europy Środkowej i Wschodniej.

Federacja Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej. Organizacja utworzona 11 kwietnia 1973 roku, skupiająca Związek Młodzieży Socjalistycznej, Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej, Socjalistyczny Związek Studentów Polskich, Związek Harcerstwa Polskiego i Socjalistyczny Związek Młodzieży Wojskowej. Utworzenie tej organizacji i jej nazwa były wyrazem oficjalnych dążeń do ujednoczenia życia społecznego i do upowszechnienia słów *socjalizm* lub *socjalistyczny* w odniesieniu do przedsięwzięć dozwolonych, zalecanych i popieranych.

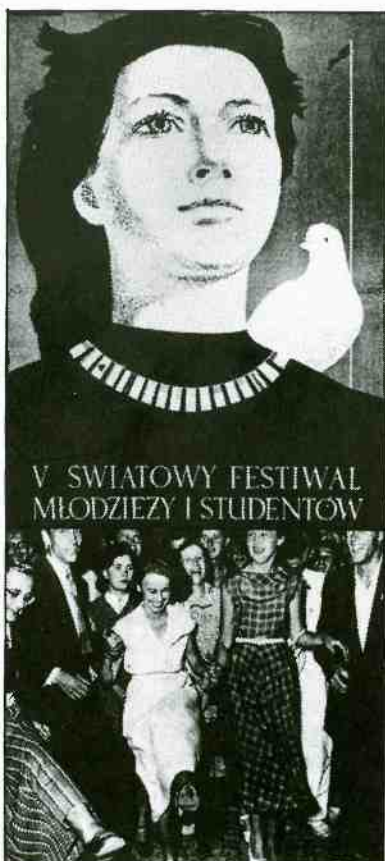
festiwal młodzieży w Warszawie. Festiwal młodzieży to imprezy międzynarodowe organizowane przez Światową Federację Młodzieży Demokratycznej (międzynarodówkę młodzieżową kierowaną przez ruch komunistyczny). Od 1947 roku festiwale takie organizowano co dwa lata, kolejno w Pradze, Budapeszcie, Berlinie i Bukareszcie. Piąty festiwal odbywał się w Warszawie i nosił nazwę „Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów o Pokój i Przyjaźń” (nazwa ta z dziwną składnią: „festiwal o coś” została zapewne niezbyt zgrabnie przetłumaczona z rosyjskiego).

Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych władze bardzo ograni-

czały prywatne kontakty z zagranicą, nawet gdyby to miały być kontakty z osobami „postępowymi”. Festiwal w Warszawie, mimo oficjalnego charakteru, był okazją do takich kontaktów. Do Warszawy przyjechało około 30 tysięcy osób z zagranicy, z przeszło 100 krajów.

W czasie festiwalu odbyły się liczne imprezy kulturalne, wśród których znaczną rolę odegrała *Ogólnopolska wystawa młodej plastyki w Arsenale*. Wystawiono tam prace na ogół „zaangażowane”, skierowane „przeciw wojnie”, ale zrywające z zasadami socrealizmu.

Festiwal nie był ani imprezą apolityczną, ani opozycyjną, miał jednak

znaczenie, bo nie pasował do szarości ówczesnego życia i mógł ograniczyć sztywność oficjalnych organizacji młodzieżowych i panowanie nudy w sztuce.

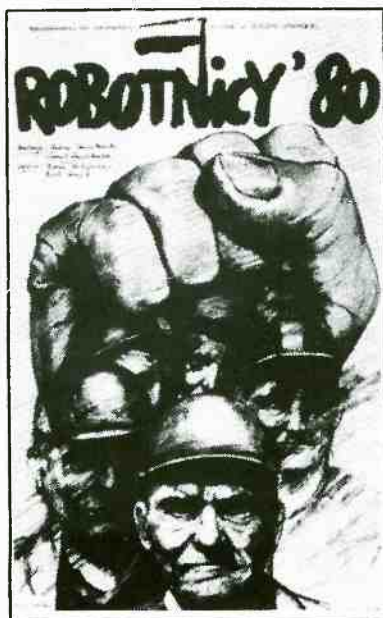
XII festiwal młodzieży i studentów odbył się w Moskwie w lecie 1985 roku.

LIT.: Andrzej Osęka, *Poddanie Arsenału. O plastyce polskiej 1955-1970*, Warszawa 1971; Agnieszka Osiecka, *Szpetni czterdziestoltni*, Czytelnik, Warszawa 1985.

film. W czasie wojny – na emigracji i w Polsce w konspiracji – kręcono filmy dokumentalne. Powstawały one również po wojnie. Pierwszym polskim powojennym filmem fabularnym były *Zakazane piosenki* Leonarda Buczkowskiego (1947), film z niewielkimi wstawkami propagandowymi, ale jednak pokazujący okupacyjną Warszawę, powstanie i żołnierzy AK. Następnie produkowano po kilka filmów fabularnych rocznie, wśród nich o niedawnej przeszłości wojennej mówiły *Ostatni etap* Wandy Jakubowskiej (1948) i *Ulica Graniczna* Aleksandra Forda (1949).

W listopadzie 1949 roku na Zjeździe Filmowców w Wiśle ogłoszono i zaakceptowano konieczność stosowania metody „sorealizmu” w filmie. Nakręcono sporo filmów „produkcyjnych”, na ogół o współzawodnictwie pracy, a także film o Karolu Świerczewskim, w którym napiętnowano Powstanie Warszawskie, opozycję powojenną i odchylenie pravicowo-nacjonalistyczne w PPR (*Żołnierz zwycięstwa* Wandy Jakubowskiej, 1953). Polityczny był również film o młodzieżowej konspiracji organizowanej przez agenta (*Piątka z ulicy Barskiej* Aleksandra Forda, 1954).

W roku 1955 filmem *Pokolenie* debiutował Andrzej Wajda. Ówczesne zmiany w kulturze odnosiły się rów-

33

niez do filmu, zrywano z socrealizmem, pojawiły się filmy usiłujące pokazać okupację niemiecką lub nawet czasy bardziej współczesne: *Kanał* (1957) i *Popiół i diament* (1958) Andrzeja Wajdy, *Eroica* (1958) i *Zezowate Szczęście* (1960) Andrzeja Munka.

Wspólny pokój według Uniłowskiego (1959), *Jak być kochaną* według Kazimierza Brandysa (1963).

Młodzi reżyserzy próbowali robić filmy o współczesności, za które ich oficjalnie krytykowano. Przykładem mogą być *Nóż w wodzie* Romana Polańskiego (1962), *Walkower* (1965), *Rysopis* (1965) i *Bariera* (1966) Jerzego Skolimowskiego. Obydwaj są znani także dzięki filmom nakręconym następnie za granicą.

Po roku 1956 osiągnięciem plastycznym były animowane filmy krótkometrażowe Jana Lenicy i Waleriana Borowczyka, a następnie między innymi Witolda Giersza i Daniela Szczuchury.

Film dokumentalny umiał być krytyczny, ale słabo docierał do widza. Na rozpowszechnianie tych filmów

nakładano ograniczenia, niekiedy nie rozpowszechniano ich w ogóle, czasem pokazywano tylko w klubach filmowych.

Z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych należy wymienić *Człowieka z marmuru* (1977) i *Człowieka z żelaza* (1981) Andrzeja Wajdy – filmową panoramę współczesnej historii Polski.

Okres stalinowski przypomniano w takich filmach jak *Dreszcze* Wojciecha Marczewskiego lub *Przestępnie* Ryszarda Bugajskiego. Pierwszy z nich oficjalnie ostro skrytykowano, drugi (podobnie jak wiele innych filmów nie po myśli władz państwowych) nie został dopuszczony na ekrany.

LIT.: Jerzy Toeplitz, *Dwadzieścia pięć lat filmu Polski Ludowej*, PWN, Warszawa 1969; *Historia filmu polskiego*, tom III: «1939-1956», W AiF, Warszawa 1974; Jacek Foksiewicz, *Film i telewizja w Polsce*, Warszawa 1975; L. Trzynadłowski (red.), *Polska szkoła filmowa. Poetyka i tradycja*, Wrocław 1976.

filozofia. We wczesnych latach pięćdziesiątych filozofia była bezpośrednio podporządkowana polityce partii i ideologii radzieckiej. Partyjni pracownicy „frontu ideologicznego” twierdzi-

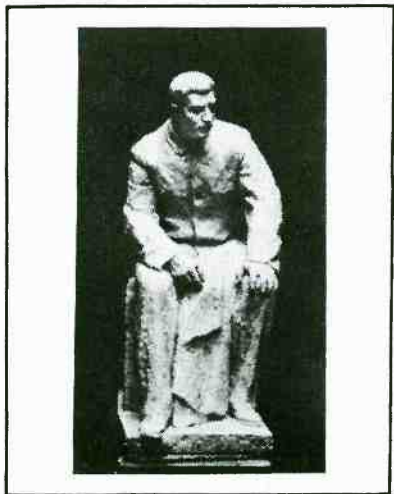
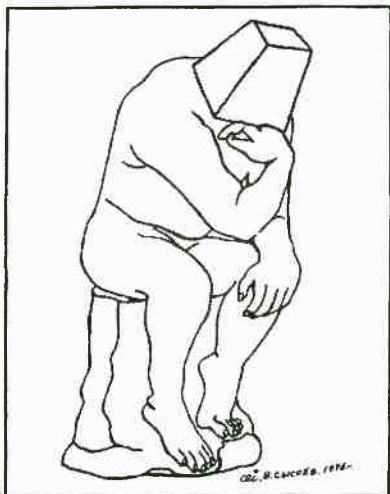
li, że ostateczne rozstrzygnięcie kwestii filozoficznych zawarte jest w książce Lenina *Materializm a empiriokrytycyzm* oraz w IV rozdziale *Krótkiego kursu historii WKP(b)*, wydanym także osobno jako praca Józefa Stalina *O materializmie dialektycznym i historycznym*.

Potępiano tak zwaną filozofię burżuazyjną, której zarzucano idealizm (był to epitet o wielkiej pojemności i niewielkiej treści, często używany przez autorów marksistowskich).

Intensywnie zwalczano filozofię w dotychczasowym tego słowa znaczeniu, a w tym dotychczasową filozofię w Polsce, zwłaszcza filozofię dążącą do wyjaśniania pojęć i do ścisłości rozumowań, zbliżoną do pozytywizmu logicznego (prace Kazimierza Ajdukiewicza), a także filozofię katolicką i fenomenologię Romana Ingardena.

Sposobem rozwiązywania zagadnień filozoficznych było przytaczanie i komentowanie cytatów z pism tak zwanych klasyków, znanych też pod skrótową nazwą *MELS* (Marks, Engels, Lenin, Stalin).

Filozofia, tak jak inne dziedziny twórczości, nauki i kultury, odrodziła się w znacznej mierze w połowie lat

pięćdziesiątych, między innymi zaczęto wówczas znowu publikować prace filozoficzne Kazimierza Ajdukiewicza (zm. 1963) i Romana Ingardena (zm. 1970). Propagandyści partyjni i marksiści próbowali jednak w filozofii wrócić do tradycji „partyjności” i ideologizacji. Niektórzy („rewizjoniści”) chcieli marksizm „rozwinąć”, a nawet „wzbogacać”, co narażało ich na krytykę partyjną i utrudnienia w pracy zawodowej, czasem podobne do tych, jakie spotykały poprzednio filozofów nie deklarujących się jako marksiści.

LIT.: Czasopisma: «Przegląd Filozoficzny» (1898-1950), «Ruch Filozoficzny» (1911-1950, wznowiony po roku 1956), «Kwartalnik Filozoficzny» (1922-1950), «Studia Philosophica» (1935-1950), «Myśl Filozoficzna» (1951-1957), «Studia Filozoficzne» (od roku 1957); Kazimierz Ajdukiewicz, *Zagadnienia i kierunki filozofii. Teoria poznania. Metafizyka*, Czytelnik, Warszawa, wyd. I: 1949, wyd. II: 1983.

finanse – gospodarka pieniężna, wydatki i dochody.

Plan wydatków i dochodów nosi nazwę budżetu.

Finanse publiczne to finanse państwa i związków prawa publicznego (finanse samorządowe, komunalne). Mówi się także o finansach przedsiębiorstw, banków, spółek ubezpieczeniowych i innych jednostek gospodarczych.

Wpływ na finanse – decydowanie o dochodach i wydatkach – jest w niektórych krajach (tak jak w Stanach Zjednoczonych) podstawowym sposobem kształtowania przez parlament polityki rządu.

W państwie komunistycznym realnie przepływające pieniądze to wynagrodzenia za pracę i inne sumy płacone poszczególnym ludziom przez państwo (na przykład renty i emerytury) oraz sumy wpłacane przez poszczególnych ludzi państwu jako podatki i inne opłaty, zwłaszcza za towary i

usługi.

Wielkość pozycji w budżecie państwa zależy od cen, w których oblicza się wpływy i wydatki w danej dziedzinie. Na przykład obrona narodowa jest tania (podaje się, że wydatki na nią są niższe niż na oświatę i wychowanie). Widocznie państwo – mając w tej sprawie swobodę decyzji – wyznaczyło niskie ceny (koszty) czołgów i rakiet.

LIT.: *Finanse Polski Ludowej*, PWN, Warszawa 1975; Z. Fedorowicz, *Finanse w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1976; J. Harasimowicz, *Finanse i prawo finansowe*, Warszawa 1977.

frakcje w PZPR. Statut PZPR zakazuje „działań o charakterze frakcyjnym”, to znaczy organizowania się i działania w partii grup o wspólnym stanowisku różniącym się od polityki kierownictwa partii. Według statutu dopuszczalne są w partii różnice, ale tylko indywidualne bez porozumień grupowych, i jedynie przed podjęciem decyzji przez kierownictwo.

Rzeczywistość nieco różni się od postulatów statutu. Na podstawie relacji działaczy partyjnych można stwierdzić, że na najwyższych szczeblach PZPR zdarzają się porozumienia i układy; działacze skłonni są poprzeć awans kogoś, kogo uważają za „swojego człowieka”. Ale wiadomo też, że takie układy są zmienne. We wzajemnym zwalczaniu się odgrywało czasem rolę zabarwienie ideologiczne. Nie były to jednak różnicowania pogłębione i wyraźne. W roku 1948 zwalczano „odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne”, w roku 1956 „puławianie” zwalczali „natolińczyków”, w roku 1968 „mocarowcy” – „syjonistów”. Wobec specyfiki „życia wewnątrzpartyjnego” (jednolitości głoszonej na zewnątrz i wymaganej wewnątrz) wszystkie te różnicowania są ułomne i mętne, stanowią materiał dla dowolnych interpretacji i plotek wewnątrzpartyjnych oraz dla dziennikarzy zachodnich, któ-

rzy opierają na tych plotkach swoje korespondencje.

LIT.: Witold Jedlicki, *Klub Krzywego Koła*, Instytut Literacki, Paryż 1963; Teresa Torafska, *Oni*, Przedświt 1985.

Front Jedności Narodu (FJN) – organizacja powołana w listopadzie 1956 roku na miejsce Frontu Narodowego. FJN wystawił jedyną listę kandydatów w wyborach do Sejmu w 1957 roku. Partia komunistyczna, zgodnie z twierdzeniami oficjalnymi, była „czołową siłą” lub „przewodnią siłą ideową” FJN.

Na czele Frontu Jedności Narodu stał Ogólnopolski Komitet, a ponadto istniały komitety terenowe w zmieniających się jednostkach podziału terytorialnego: wojewódzkie, powiatowe, miejskie i dzielnicowe, a także, co najwięcej w teorii, gminne, gromadzkie, wiejskie i nawet blokowe. Na ogół nie prowadziły one dostrzegalnej działalności – poza firmowaniem jedynych zgłaszanych list kandydatów w wyborach do Sejmu i rad narodowych.

W ordynacji wyborczej z 17 stycznia 1976 roku ustalono, że Front Jedności Narodu jest jedyną organizacją uprawnioną do ustalania list kandydatów na posłów i na radnych do rad narodowych.

Wzmianka o FJN znalazła się w konstytucji PRL dzięki poprawkom uchwalonym w lutym 1976 roku.

FJN był ledwie widoczny w czasach „Solidarności”, zanikł w stanie wojennym, zaś oficjalnie przestał istnieć w roku 1983, kiedy to w konstytucji PRL miejsce FJN zajął PRON – Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego.

Przewodniczącymi prezydium Ogólnopolskiego Komitetu FJN byli Aleksander Zawadzki (1957-1964), Edward Ochab (1964-1968), Marian Spychalski (1968-1971), Janusz Groszkowski (1971-1976), Henryk Jabłoński (1976-1983).

LIT.: *Założenia organizacyjne Komite-*

tów Frontu Jedności Narodu, Warszawa 1973.

front narodowy – nazwa nadawana ugrupowaniom politycznym, kierowanym przez partie komunistyczne. Uprzywilejowana i przywódcza rola tych partii często nie jest wprost przyznawana i mówi się czasem o „współdziałaniu” i „współpracy” partii i organizacji, wśród których partia komunistyczna odgrywa jednak „znaczną rolę”.

Swego rodzaju frontem narodowym była zorganizowana przez PPR Krajowa Rada Narodowa lub nieco późniejszy PKWN, a także Blok Stronictw Demokratycznych, występujący w wyborach do Sejmu w styczniu 1947 roku.

Wyrażenia „Front Narodowy” (pisane z dużych liter) użyto jako nazwy organizacji występującej w następnych wyborach do Sejmu (w roku 1952). Przed kolejnymi wyborami (w roku 1957) powołano Front Jedności Narodu.

LIT.: J. Pawłowicz, *Strategia frontu narodowego PPR (III 1943–VII 1944)*, Warszawa 1975.

Fundacja Rolnicza – idea (w połowie roku 1985 – niezrealizowana) wspie-

rania rolnictwa indywidualnego pod patronatem Episkopatu Polski, za pieniądze zagraniczne, przy poparciu episkopatów Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Fundacja zakupywałaby za granicą środki produkcji użyteczne w rolnictwie, odsprzedawałaby je w Polsce i uzyskane fundusze zużywałaby na wspieranie produkcji rolnej i poprawę warunków życia na wsi. Idea ta została przedstawiona władzom państwowym we wrześniu 1982 roku.

9 czerwca 1984 roku prymas Józef Glemp powołał 12-osobowy Komitet Organizacyjny Fundacji Rolniczej, z przewodniczącym prof. Andrzejem Stelmachowskim.

LIT.: Bogusław Gałęski, *Uwagi o Fundacji Rolniczej*, «Aneks» 1984, nr 36; *Uwierzyć we własne siły. Rozmowa z prof. Andrzejem Stelmachowskim*, «Przegląd Katolicki» 1984, 12 sierpnia.

fundamentalizm – dążenie do realizacji stawianych celów politycznych, choćby wbrew własnej wygodzie, oprom przeciwnika i możliwości przegranej. Niekiedy uznaje się, że przeciwieństwem fundamentalizmu jest pragmatyzm (oportunizm). W istocie w działaniach politycznych spleta się zwykle uwzględnianie celów i warunków, czasem łatwiej jest mówić o proporcji ostrożności i ryzyka. Fundamentalisci domagają się działań radykalnych, utrwalania zdobyczy, zwłaszcza gdy istnieje silny ruch społeczny, tak jak w okresie jawnego działania „Solidarności”.

O przeciwstawieniu fundamentalizm–pragmatyzm mówiło się podczas legalnego działania „Solidarności” (w latach 1980-1981), między innymi w czasie Pierwszego Zjazdu Delegatów i przy opracowywaniu programu związku. Jednak program i postępowanie związku w nikłej mierze uwzględniały stanowisko „fundamentalistów”. Postulowano porozumienie społeczne i starano się wybierać drogę „realistyczną”. Odpowiedzią władz był stan wojenny, w którym znowu pragmatycy spierali się z fundamentalistami: pragmatyzm dostrzegano w oświadczeniach i propozycjach TKK i Lecha Wałęsy, fundamentalizm – w wystąpieniach ośrodków opiniotwórczych i organizacyjnych, takich jak „Niepodległość” i „Solidarność Walcząca”.

LIT.: Leszek Nowak, «Pragmatyzm i fundamentalizm», w: *Ani rewolucja ani ewolucja*, Dialog, Frankfurt/Main 1984.

«Gazeta Ludowa» – pismo Polskiego Stronnictwa Ludowego, wydawane w latach 1944-1945. W pierwszych latach istnienia było to pismo opozycyjne, choć bardzo intensywnie cenzurowane. W roku 1946 aresztowano kilku pracowników redakcji, wraz z redaktorem naczelnym Zygmuntem Augustyńskim. W sierpniu 1947 roku Zygmunta Augustyńskiego skazano na 15 lat więzienia i od roku 1947 pismo – wraz ze zmianą charakteru PSL – przestało być opozycyjne.

LIT.: Kazimierz Bagiński, *Cenzura w Polsce*, «Zeszyty Historyczne» 1965, z. 8

Generalna Gubernia (GG) – wyrażenie potoczne, oficjalnie nazywana Generalnym Gubernatorstwem (*Generalgouvernement*); nazwa części ziem polskich okupowanych i administrowanych przez Niemców.

Generalną Gubernię utworzono w październiku 1939 roku. Jej granice powstały w rezultacie ustaleń radziecko-niemieckich w sierpniu i wrześniu 1939 roku (na wschodzie) oraz w rezultacie włączenia części przedwojennego terytorium polskiego bezpośrednio do Niemiec (na zachodzie i północy). Generalna Gubernia składała się z czterech dystryktów: krakowskiego, lubelskiego, radomskiego i warszawskiego. Po ataku Niemiec na ZSRR przyłączono do Generalnej Guberni dystrykt galicyjski. Generalnym gubernatorem był (do roku 1945) Hans Frank, jego siedzibą był Kraków.

Polityka niemiecka w Generalnej Guberni miała na celu przede wszystkim eksploatację gospodarczą oraz

37

Z procesu Zygmunta Augustyńskiego i innych, sierpień 1947

zniszczenie możliwości oporu, co starano się uzyskać stosując terror i odpowiedzialność zbiorową.

W Generalnej Guberni istniała policja polska (nazywana granatową), w obiegu były banknoty polskie. Wyższe i średnie polskie szkolnictwo ogólnokształcące było oficjalnie zakazane, ale działało w podziemiu.

Generalna Gubernia była terenem rozległego oporu przeciw Niemcom i rozbudowy podziemnego państwa i społeczeństwa. Niemieckie poczynania państwowo-administracyjno-terrorystyczne oraz polski opór przeciw tym poczynaniom – stworzyły wzory, do których odwołuje się współczesna świadomość historyczna w Polsce.

LIT.: du Brel, *Das General Gouvernement*, 1943; Tadeusz Kloński, *Polityka przemysłowa okupanta w Generalnym Gubernatorstwie*, Instytut Zachodni, Poznań 1947; S. Piotrowski, *Dziennik Hansa Francka*, Warszawa 1957; L. Landau, *Kronika lat wojny i okupacji*, t. I-III, Warszawa 1964; Czesław Madajczyk, *Polityka II Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. I-II, Warszawa 1970; Jan Tomasz Gross, *The Polish Society under*

German Occupation. The Generalgouvernement 1939-1944, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1979.

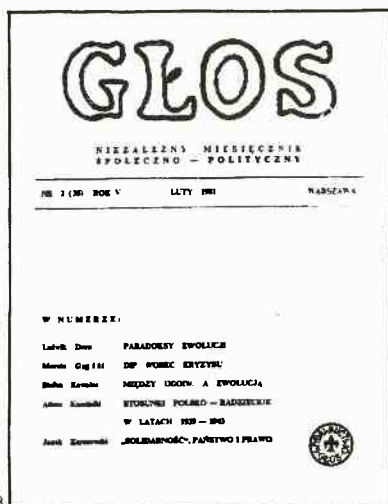
«Głos» – miesięcznik społeczno-polityczny wydawany poza cenzurą od października 1977 roku. W oświadczeniu redakcyjnym stwierdzono: „Łączy nas przekonanie, że suwerenność i demokracja są w Polsce osiągalne, a właściwszą drogą ku temu jest tworzenie niezależnych od władz samorządnych instytucji społecznych”. W numerze 1 «Głosu» opublikowano *Deklarację Ruchu Demokratycznego*, którą podpisało ponad 100 osób.

W stanie wojennym ukazał się numer 1(36) z lutego-marca 1982 roku. Stwierdzono tam, że pismo redaguje „zespół” i że skład zespołu redakcyjnego zmienił się od poprzedniego numeru.

W numerze 2(43) z maja-czerwca 1983 roku w «Głosie» ukazał się tekst programowy postulujący porozumienie narodowe z udziałem trzech sił: Kościoła Katolickiego, wojska i „Solidarności”.

Numer 1(44) «Głosu» ukazał się w kwietniu 1985 roku.

Z miesięcznikiem «Głos» związane jest wydawnictwo Głos, publikujące książki historyczne, polityczne i literackie (niektóre książki wydawnictwa Głos i pierwszy numer pisma w stanie wojennym przedrukowano nakładem Głos Publishing – wydawnictwa Głos w Nowym Jorku). W stanie wojennym i później wydawnictwo Głos w Warszawie publikowało opracowania Centrum Dokumentacji i Analiz NSZZ „Solidarność”. Jest ono także współwydawcą pisma «Wiadomości» (tygodnika NSZZ „Solidarność” regionu Mazowsze, ukazującego się od 17 grudnia 1981 roku; numer 144 – w kwietniu 1985 roku).

LIT.: «Głos». *Niezależny miesięcznik społeczno-polityczny (wybór artykułów z numerów 1-10)*, Instytut Literacki, Paryż 1980.

«Głos Ludu» – gazeta codzienna, organ KC PPR ukazujący się w latach 1944-1948, kolejno w Lublinie, w Łodzi i w Warszawie.

Wydawano także mutacje regionalne «Głosu Ludu», jedną z nich był «Głos Wybrzeża».

Po połączeniu «Głosu Ludu» z wydawanym przez PPS «Robotnikiem» zaczęła się ukazywać «Trybuna Ludu». Mutacje regionalne przekształcono w pisma KW PZPR.

głosowanie – termin używany niekiedy dla odróżnienia procedur wyborczych zbliżonych do plebiscytu (głosowanie) od takich, w których rzeczywiście wybiera się spośród kandydatów (wybory).

Głosowanie jest kompromisem – władze chcą mieć poparcie, w świętej atmosferze organizują je dla siebie

bie i w pewnym stopniu odwołują się do woli obywateli, ale stwarzają takie warunki, aby wynik był z góry zapewniony.

W głosowaniu ewentualny wybór polega na tym, czy głosować, czy nie. Może też polegać na tym, czy oddać głos ważny, czy nie. Głosowanie może być okazją do demonstracji politycznych, ale – w odróżnieniu od wyborów – nie jest to najlepsza okazja do tego, aby wywierać wpływ na sprawy polityczne.

Terminem „głosowanie” określa się także plebiscyt. Referendum w czer-

wcu 1946 roku (plebiscyt, w którym odpowiadano na trzy pytania) nazwano „głosowaniem ludowym”.

LIT.: Zespół „3 × 5”, *Sprawozdanie z akcji „3 × 5” w województwie stołecznym warszawskim*, Nowa, 1984.

Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowsk

– na ogół nazywany cenzurą, początkowo nosił nazwę „Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowsk”; został oficjalnie utworzony na mocy dekretu z 5 lipca 1946 roku jako organ podległy bezpośrednio prezesowi Rady Ministrów (cenzura działała wcześniej bez podstawy prawnej). Na czele GUKPPIW stał dyrektor, następnie naczelny dyrektor (od 1948 roku) i prezes (od 1953 roku).

W dekreście powołującym GUKPPIW następująco określono jego zadania: „kontrola rozpowszechniania wszelkiego rodzaju utworów za pomocą druku, obrazu i żywego słowa; kontrola ta ma na celu zapobieżenie a) godzeniu w ustrój Państwa Polskiego, b) ujawnianiu tajemnic państwowych, c) naruszaniu międzynarodowych stosunków Państwa Polskiego, d) naruszaniu prawa i dobrych obyczajów, e) wprowadzaniu w błąd opinii publicznej przez podawanie wiadomości niezgodnych z rzeczywistością”.

W dekreście z 28 lipca 1948 roku dodano jeszcze udzielanie zezwoleń na wydawanie czasopism oraz kontrolę zakładów poligraficznych.

Ustawa z 31 lipca 1981 roku mówi o tym, że „organami kontroli publikacji i widowsk są: 1) okręgowe urzędy kontroli publikacji i widowsk, działające jako organy pierwszej instancji (...), 2) Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowsk, działający jako centralny organ w sprawach kontroli publikacji i widowsk” (art. 3). Zgodnie z art. 6: „1. Główny Urząd podlega Radzie Państwa. 2. Prezesa Głównego Urzę-

du i wiceprezesów powołuje i odwołuje Rada Państwa”.

Wedle rocznika statystycznego – w roku 1983 GUKPPIW zatrudniał 450 osób, z czego 350 w urzędach terenowych.

LIT.: *Czarna księga cenzury PRL*, Aneks, Londyn, t. I: 1977, t. II: 1978; *Ja, cenzor*. Z K-62, byłym pracownikiem Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowsk rozmawia Barbara N. Łopieńska, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 6; Jerzy Bafia, *Prawo o cenzurze*, Książka i Wiedza, Warszawa 1983.

gospodarka – w krajach komunistycznych gospodarka jest „uspołeczniona”, to znaczy państwowa. Państwo decyduje o inwestycjach, o tym co produkować, o cenach i płacach, o tym, ile wydrukować pieniędzy.

W gospodarce „nieuspołecznionej” co najmniej część tych decyzji podejmowana jest niezależnie i w różny sposób przez różnych uczestników procesów gospodarczych, natomiast państwo podejmuje na ogół tylko niektóre

decyzje finansowe.

Ogółem w gospodarce polskiej w roku 1983 pracowało 17 milionów ludzi, z tego 12 milionów w gospodarce państwowej. Spośród tych 12 milionów – 3,6 miliona pracowało w przemyśle i 3,6 miliona w rolnictwie „uspołecznionym”.

Dla ludzi zatrudnionych w gospodarce państwowej pracodawca jest w istocie jeden: jest to scentralizowany aparat gospodarczy. Usunięcie z pracy i przesunięcie na niższe stanowisko jest przez ten aparat stosowane jako kara wobec opornych.

W latach 1980-1981 „Solidarność” stała się względnie jednolitą organizacją, która po raz pierwszy mogła stanowić przeciwwagę dla państwa jako względnie jednolitego pracodawcy.

LIT.: Stanisław Wellisz, *The Economics of the Soviet Bloc. A Study of Decision Making and Resource Allocation*, McGraw-Hill, New York 1964; Janusz Kaliński, Zbigniew Landau (red.), *Gospodarka Polski Ludowej 1944-1945*, Książka i Wiedza, Warszawa, t. 1: 1975, t. 2: 1976; Jerzy Bartecki, *Gospodarka na manowcach*, Instytut Literacki, Paryż 1979; Zbigniew Marian Fallenbuchl, *Polityka gospodarcza PRL*, Odnowa, Londyn 1980; Andrzej Jezierski, Barbara Petz, *Historia gospodarcza Polski Ludowej 1944-1975*, PWN, Warszawa 1980; Waldemar Kuczyński, *Po wielkim skoku*, PWE, Warszawa 1981; Andrzej K. Koźmiński, *Po wielkim szoku*, PWE, Warszawa 1982.

granice. Wschodnia i zachodnia granica Polski ulegała częstym zmianom (granica wschodnia Wielkiego Księstwa Litewskiego kurczyła się w XVI i XVII wieku, w wyniku czego wschodnia granica Rzeczypospolitej przesuwała się znacznie bardziej niż granica zachodnia). Granice południowe i północne przesuwały się niekiedy, ale niedaleko i w sposób istotniejszy odbywało się to wraz z ruchem granicy wschodniej i zachodniej.

Przedwojenna wschodnia granica Polski była wytyczona w traktacie ryskim z 18 marca 1921 roku.

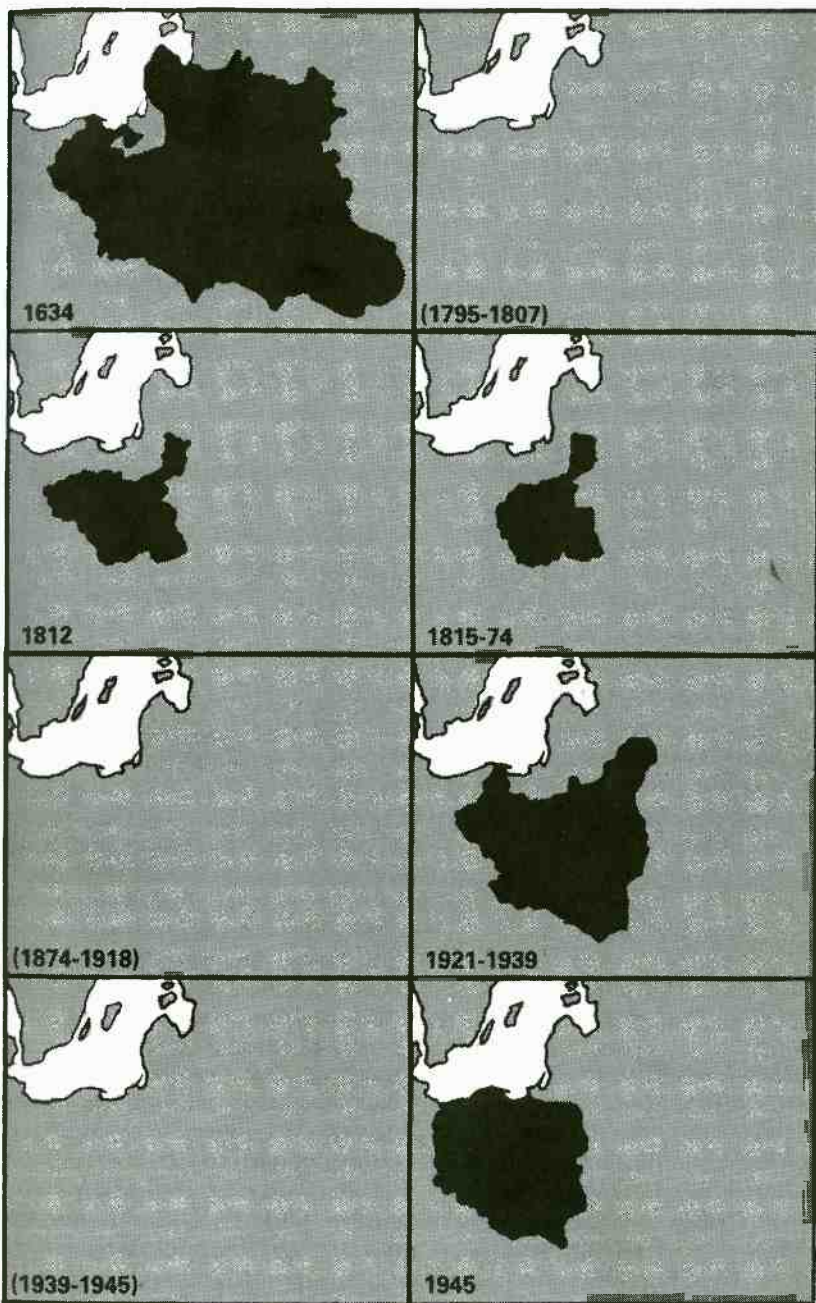
W układzie Ribbentrop–Mołotow z 23 sierpnia 1939 roku strefy wpływów Niemiec i ZSRR na terenie Polski rozgraniczono „w przybliżeniu wzdłuż linii Narwi, Wisły i Sanu”.

W latach 1939-1941 przez terytorium Polski przebiegała granica między Trzecią Rzeszą i ZSRR (ustalona 28 września 1939 roku i przesunięta na wschód w porównaniu z linią traktatu Ribbentrop–Mołotow).

W umowie polsko-radzieckiej z 30 lipca 1941 roku ZSRR uznał, że „radziecko-niemieckie układy, dotyczące terytorialnych zmian w Polsce, straciły swoją moc”. Natomiast w oświadczeniu z 11 stycznia 1944 roku rząd ZSRR stwierdził, że traktat ryski był niesprawiedliwy i że granica powinna być wytyczona na podstawie linii Curzona. O linii Curzona jako wschodniej granicy Polski mówiono na konferencji w Jałcie w lutym 1945 roku. Układ o granicy z ZSRR dostosowujący ją do postulatów radzieckich zawarł Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej 16 sierpnia 1945 roku.

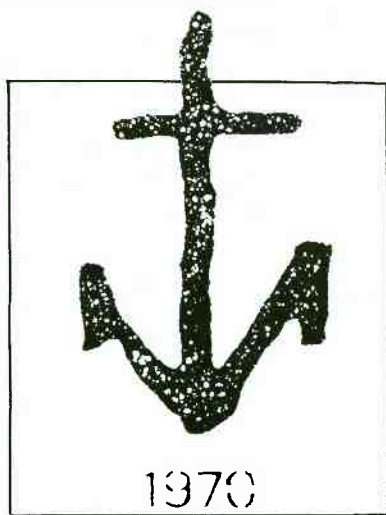
O przesunięciu zachodnich granic powojennej Polski była mowa w czasie drugiej wojny światowej, wspomniano o linii Odry i Nysy, ale nie od razu było jasne, o którą Nysę chodzi. O granicy wzdłuż Nysy Łużyckiej i o Świnoujściu dla Polski mówił komunikat konferencji w Poczdamie z 2 sierpnia 1945 roku.

Powojenną zachodnią granicę Polski uznała NRD jako „ustaloną i istniejącą” w układzie w Zgorzelcu z 6 lipca 1950 roku. To jednak nie było niespodziewane. Tę granicę uznała także RFN w układzie ze Związkiem Radzieckim z 12 sierpnia 1970 roku i w układzie z Polską z 7 grudnia 1970 roku.

LIT.: G. R. Gayre, *Teuton and Slav on the Polish Frontier. A Diagnosis of the Racial Basis of the Germano-Polish Borderlands with Suggestions for the Settlement of German and Slav Claims*, Eyre and Spottiswode, London 1944; Kazimierz Rosen-Zawadzki, *Karta budzącej Jewropy*, «Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej» 1972, t. 8; Andrzej Albert, *Wschodnie granice Polski*, «Zeszyty Historyczne» 1980, z. 53; Norman Davies, «Granice» (rozdz. z książki *God's Playground. A History of Poland*, Clarendon Press, Oxford, t. II), przekład polski: *Granice w czasach najnowszych*, «Zeszyty Historyczne» 1984, z. 68.

grudzień. Jeden z polskich miesięcy – o znacznym nagromadzeniu wydarzeń (a później rocznic). Był grudzień 1970 roku i grudzień 1981 roku.

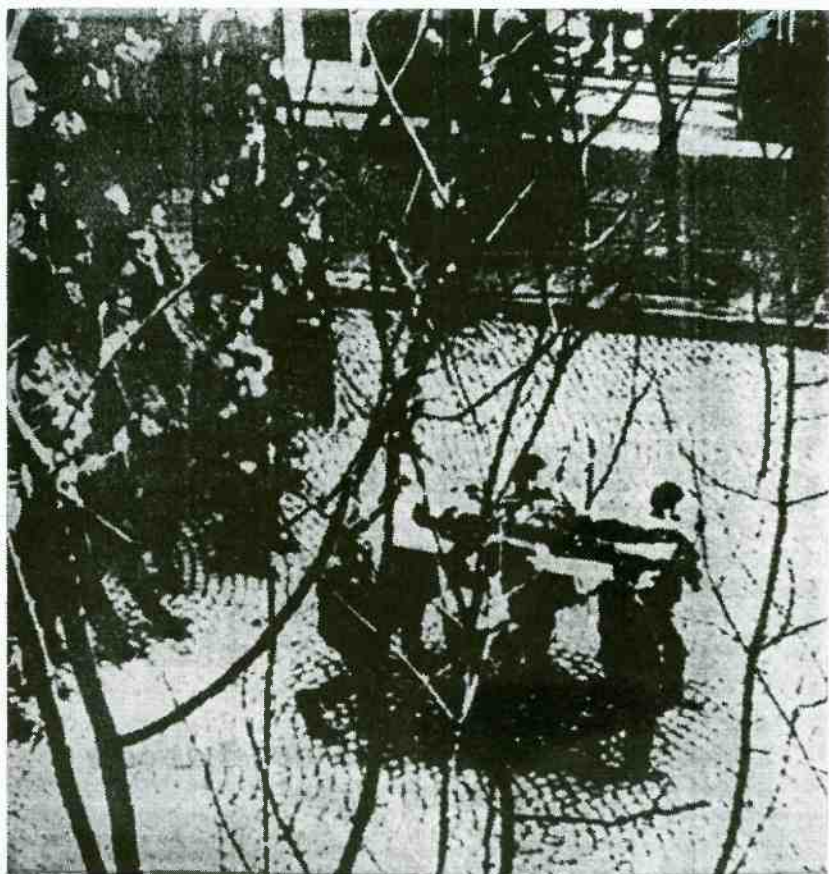
(1) W roku 1970 władze chciały osiągnąć równowagę na rynku przez podwyżkę cen żywności (ogłoszoną 12 grudnia). Podwyżka wywołała strajki i demonstracje robotnicze, zwłaszcza na Wybrzeżu. 15 grudnia w Gdańsku demonstranci podpaliли budynek Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Wojsko strzelało do demonstrantów. 16 grudnia oddziały wojskowe strzelały do robotników próbujących opuścić stocznnię gdańską, a 17 grudnia rano –

do robotników idących do pracy w stoczni gdyńskiej. 17 grudnia strzelano do demonstrantów w Gdyni, do stoczniovców w Szczecinie, 18 grudnia do robotników w Elblągu. Straty w grudniu 1970 roku trudno ocenić. Pogrzeby ofiar odbywały się w tajemnicy, groby znikały. Walka wojska z robotnikami pozostawiła trwałe ślady w pamięci robotników i w pamięci narodowej – śpiewano wtedy: „to partia strzela do robotników”.

19 grudnia zebrało się Biuro Polityczne KC PZPR, 20 grudnia zebrał się Komitet Centralny. Dokonano zmian we władzach, pojawił się nowy pierwszy sekretarz KC (Edward Gierek), przyznano się do niektórych błędów i ogłoszono, że polityka władz pod pewnymi względami ulegnie zmianom.

(2) Grudzień 1981 roku to stan wojenny, akcja internowań, blokada komunikacji, strajki, zwłaszcza w kopalniach śląskich, ataki ZOMO na kopalnie, śmierć górników z kopalni „Wujek”. Tym razem nie było zmian we władzach, zmieniło się życie w Polsce. „Solidarność” i inne organizacje społeczne przestały być legalne, władze przestały je tolerować. Życie społeczeństwa i życie państwa rozeszły się w znacznym stopniu. Wzmocniło się natomiast życie społeczne – podziemne i niezależne. Bojkot niektórych instytucji państwowo-partyjnych polegał na tym, że propagandowe działania oficjalne uznano za bliższe do działań represyjnych i starano się je pozostawić komunistom, ludzie starali się nie popierać swym nazwiskiem oficjalnych akcji propagandowych.

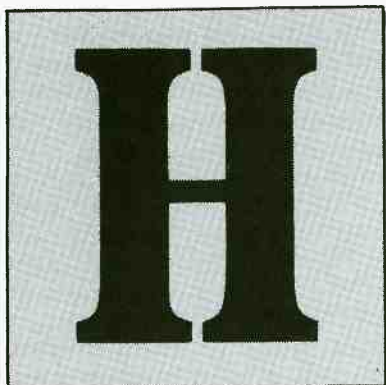
LIT.: (1) *Poznań 1956 – grudzień 1970*, Instytut Literacki, Paryż 1971; *Rewolta szczecińska i jej znaczenie*, Instytut Literacki, Paryż 1971; *Grudzień 1970. Wybór dokumentów. Gdańsk – Gdynia – Elbląg*, Wydawnictwo „Gdański Sierpień” [1980 lub 1981]; Mieczysław F. Rakowski, *Przesilenie grudniowe. Przyczynek do dziejów najnowszych*, PIW, Warszawa 1981; Małgorzata

42

Niezabitowska, *Sztandar i drzwi*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 37; Zygmunt Korybutowicz, *Grudzień 1970*, Instytut Literacki, Paryż 1983; (2) Piotr Spiski (opr.), *Od*

trzynastego do trzynastego. Analizy, dokumenty, relacje, Polonia Book Fund, Londyn 1983.

handel wewnętrzny. We współczesnej Polsce odróżnia się handel państwowy, spółdzielczy i prywatny. W roku 1983 było 23 tysiące sklepów państwowych, 96 tysięcy spółdzielczych i 18 tysięcy prywatnych.

Różnice między handlem państwowym i spółdzielczym są jednak niezbyt wyraźne (istnienie tych różnic zależy od sposobu organizacji spółdzielczości, trudno się ich dopatrzeć, jeśli spółdzielczość jest w państwie scentralizowana, wolność zakładania spółdzielni jest ograniczona i niezbędnym warunkiem założenia spółdzielni jest zgoda odpowiedniej centrali).

Handel państwowy dzieli się na rynkowy i zaopatrzeniowy. Ten ostatni dostarcza towary jednostkom „gospodarki uspołecznionej”, czyli państwowej.

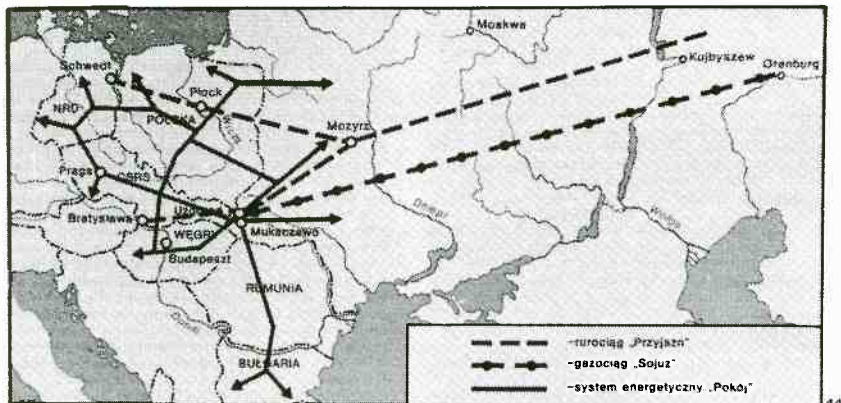
Handel prywatny od lat czterdziestych ograniczono i niszczone, zwłaszcza wiosną 1947 roku w akcji nazwanej „bitwą o handel”. Później bywało różnie. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych liczba sklepów prywatnych rosła, w roku 1970 wynosiła 7 tysięcy, zaś w roku 1980 przekroczyła 10 tysięcy.

Handel na wsi upaństwowiono (nominalnie uspołdzielczono). Zajmuje się nim Centrala Rolniczych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”. W mieście podobną rolę pełni Związek Spółdzielni Spożywców „Społem”.

handel zagraniczny – we współczesnej Polsce jest zmonopolizowany przez państwo, na ogół zajmowały się nim wyspecjalizowane państwowe przedsiębiorstwa handlu zagranicznego i tylko wyjątkowo mogły to robić przedsiębiorstwa przemysłowe wytwarzające sprzedawane towary.

W oficjalnych wyliczeniach odnoszących się do handlu zagranicznego – stosuje się umowne przeliczniki, takie jak fikcyjna waluta „złoty dewizowy” (zakładano, że dolar jest wart od 3 do 4 złotych dewizowych, zaś rubel stoi wyżej i jest wart 4,4 złotych dewizowych).

Po wojnie do roku 1981 na ogół importowano więcej niż eksportowano.

Nosi to nazwę ujemnego salda handlu zagranicznego. W latach 1982-1983 sytuacja się odwróciła: więcej eksportuje się niż importuje.

Do roku 1978 wielkości importu i eksportu rosły z roku na rok. W latach 1979-1981 wielkości te z roku na rok się zmniejszały. W roku 1982 import znowu zmniejszył się, natomiast eksport się zwiększył. W roku 1983 obydwie wielkości wzrosły, z tym że eksport bardziej.

LIT.: P. Bożyk, B. Wojciechowski, *Handel zagraniczny Polski 1945-1969*, Warszawa 1971; A. Nove, *East-West Trade: Problems, Prospects, Issues*, Sage, Beverly Hills 1978; P. Marer, J. M. Montias (ed.), *East European Integration*, Indiana University Press, Bloomington 1980; U. Płowiec, *Handel zagraniczny*, PWE, Warszawa 1982.

harcerstwo – ideowo-wychowawcza organizacja młodzieżowa, która w Polsce była niekiedy organizacją patriotyczną, zbliżoną do wzorów skautingu, nawet wojskową, kiedy indziej zaś zbliżała się bardzo do wzorów radzieckiej organizacji wychowawczej: pionierów.

Pierwsze drużyny harcerek w Polsce powstały najpierw w zaborze austriackim w roku 1911 i wkrótce w dwu pozostałych zaborach. W roku 1916 w zaborze rosyjskim powołano Związek

Harcerstwa Polskiego. Przed drugą wojną światową było około 200 tysięcy harcerek. W okresie wojny harcerstwo działało konspiracyjnie – jako „Szare Szeregi” i organizacja harcerek „Bądź Gotów”. Z obozem narodowej demokracji związane było Harcerstwo Polskie. Harcerze z Szarych Szeregów okazali bohaterstwo w akcji małego sabotażu, w walce dywersyjnej i zwłaszcza w walkach w Powstaniu Warszawskim.

W grudniu 1944 roku powołano w Lublinie Związek Harcerstwa Polskiego (nazwę tę użyto więc po raz drugi). ZHP istniał do roku 1950, następnie zachowano drużyny harcerskie tylko w szkołach podstawowych – pod nazwą Organizacja Harcerska – kierowane przez instruktorów ZMP. Od sierpnia 1956 roku wyodrębniono Organizację Harcerską Polski Ludowej, podporządkowaną jednak ZMP. W Organizacji Harcerskiej zerwano z mundurami i symboliką harcerską, stroje i symbole upodobniono do dziecięcych: najważniejszym z nich była czerwona chusta, o której mówiono, że jest częścią czerwonego sztandaru.

W grudniu 1956 roku na zjeździe w Łodzi powołano po raz trzeci ZHP i w zasadzie powrócono do tradycyjnych metod harcerskich, do stopni i sprawności. Powrót ten jednak napotkał przeciwdziałanie ze strony Komendy Głównej ZHP, dążącej do upolitycznienia harcerstwa i dostosowania go

do polityki oficjalnej. Od roku 1959 statut ZHP stwierdza, że harcerstwo działa „pod ideowym przewodnictwem PZPR”.

W przyrzeczeniu harcerskim w latach czterdziestych była jeszcze mowa o Bogu, w roku 1950 pojawiła się „sprawa socjalizmu”, w roku 1956 znikła i w roku 1964 powróciła.

W roku 1976 ZHP wszedł w skład Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej.

Powołanie „Solidarności” sprzyjało ożywieniu niezależnego harcerstwa, co wyraziło się między innymi w działaniu Kręgów Instruktorskich im. Andrzeja Małkowskiego. Po stanie wojennym oficjalne tendencje do upolitycznienia i podporządkowania harcerstwa znowu przybrały na sile.

LIT.: *Harcerki 1939-1945*, PWN, Warszawa 1973; Aleksander Kamiński, Antoni Wasilewski, *Józef Grzesiak „Czarny”*, Spotkania, Paryż 1981; L. Marszałek, *Ideowe i wychowawcze wartości harcerstwa*, «Więź» 1981, nr 9.

historia. Słowo *historia* oznacza dzieje, przebieg wydarzeń w czasie lub opowieść o tym przebiegu, którą historycy, jeśli dobrze wykonują swój zawód, starają się zbliżyć do prawdy. Niekiedy też starają się nie pomijać ważnych wydarzeń, to znaczy ważnych dla ludzi, którzy brali w nich udział lub o nich wiedzieli, i wydarzeń, bez których inne trudno zrozumieć i wyjaśnić.

W różnych okresach i systemach społecznych, ale szczególnie w państwach komunistycznych, historia – jako bieg dziejów i jako opowieść – jest terenem argumentacji politycznej, w obozie radzieckim ma dowodzić słuszności i wyższości socjalizmu-komunizmu nad czymkolwiek innym („historia jest po naszej stronie”). W teraźniejszości znaczy to, że ZSRR powinien wspierać władzę komunistyczną („ustrój socjalistyczny”) w poszczególnych państwach i nie pozwalać tej władzy upaść, bo wtedy okazałoby się, że historia może biec w różnych kierunkach (raz przyznaje komunistom rację, innym razem im się sprzeciwia). Wyjściem z tej sytuacji jest pewna wstrzeźliwość w ogłaszaniu, że w danym kraju zbudowano już socjalizm. Jeśli już zbudowano, nie ma odwrotu. Ale jeżeli się buduje, różnie może się jeszcze zdarzyć.

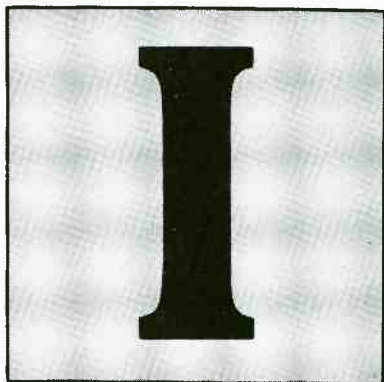
O przeszłości doktryna oficjalna głosi, że nurt „postępowy” ma rację. Bywały poczynania przedwczesne, wyprzedzające swoją epokę, ale to nic, komunizm zwycięży.

W Polsce „ustrój socjalistyczny” już, jak się twierdzi, istnieje, ale historia jako nauka bynajmniej nie jest podporządkowana doktrynie (choć w wczesnych latach pięćdziesiątych dość często była podporządkowana). Historia jest porządnym rzemiosłem, historycy zwykle są dobrze kształceni. Kryteria poprawności zawodowej obowiązują i na ogół historycy nie uważają, że wszystko im wolno, bo ich

praca w gruncie rzeczy polega na konstruowaniu rzeczywistości.

Trochę gorzej przedstawia się popularyzacja i dydaktyka. W podręcznikach pisze się czasem nie o tym, jak było, lecz jak powinno być, gdyby doktryna oficjalna miała rację, zaś publicyści oficjalni przy pomocy pseudohistorycznych argumentów dowodzą istnienia „odwiecznych wrogości”, „odwiecznych przyjaźni” i „odwiecznych praw”.

LIT.: Czasopisma: «Dzieje Najnowsze» (Wrocław–Warszawa), «Kwartalnik Historyczny» (Warszawa), «Najnowsze Dzieje Polski» (Warszawa), «Zeszyty Historyczne» (Paryż); Andrzej Malewski, Jerzy Topolski, *Materializm historyczny w pracach historyków polskich*, «Studia Filozoficzne» 1959, nr 6; Witold Kula, *Rozważania o historii*, Warszawa 1958; Witold Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*; Jerzy Topolski, *Metodologia historii*; Paweł Korzec, *Materiały do studiów nad historiografią Polski Ludowej (w zakresie historii najnowszej)*, «Zeszyty Historyczne» 1971–1973, z. 20, 22–25; Bohdan Cywiński, *Zatruta humanistyka. Ideologiczne deformacje w nauczaniu szkolnym PRL*, Wydawnictwo Głos, Warszawa; *Recenzja z Moskwy o polskich podręcznikach historii*, Wydawnictwo Głos, Warszawa 1980, przedruk: «Zeszyty Historyczne» 1981, z. 57; M. Piłka, *Deformacje w wykładzie historii w podręcznikach dla szkół Średnich*, «Zeszyty Historyczne» 1982, z. 61.

ideologia. Znaczenie etymologiczne: nauka o ideach. Wbrew znaczeniu etymologicznemu – często używa się słowa *ideologia* jako określenia zbioru idei. Wtedy nie jest to nauka o ideach, ale przedmiot takiej nauki.

W pismach Marksa słowo *ideologia* bywało używane jako określenie fałszywego (lub wypaczonego) obrazu rzeczywistości, przede wszystkim rzeczywistości społecznej. To, co zwykle nazywa się ideologiami, ma być całościową i wszechogarniającą wizją spraw doniosłych, przede wszystkim związanych z człowiekiem, społeczeństwem i polityką. Na ogół ideologie są dość niejednorodnymi zespołami poglądów, przekonań, stwierdzeń lub wierzeń. W skład ideologii wchodzi przekonania dotyczące tego co jest, było i będzie, co jest wartościową i jest cenne, a często także zalecenia mówiące, co warto lub należy robić. Ideologowie zwykle są dość stanowczy i uważają, że są w stanie uzasadnić rozmaite postępowania, a między innymi plany i postępowanie władz.

Analiza ideologii może rozdzielać ich składniki, ale w ideologiach na ogół są one splątane. Można dopiero z zewnątrz odróżniać oceny, normy, twierdzenia o wartościach, twierdzenia o rzeczywistości.

Marksiści niekiedy nazywają marksizm ideologią naukową, co inni trak-

tują jako sprzeczność wewnętrzną, uważając, że nauka nie cechuje się splątaniem wartości, ocen i stwierdzeń charakterystycznym dla ideologii. W marksizmie powiedzenie, że jest to ideologia naukowa pełni funkcję stwierdzenia, że jest to ideologia lepsza od innych, bowiem jest w jakiś sposób związana z nauką lub ma być do niej podobna. Niemarksiści posługują się często słowem *światopogląd*, mówią też o programach, mając na myśli poglądy na temat sposobów użytkowania zmian społecznych.

LIT.: Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, przekład polski: *Koniec wieku ideologii*, Paryż 1956; Zbigniew Jordan, *Philosophy and Ideology*; G. Lichtheim, *The Concept of Ideology and Other Essays*, New York 1967; J. Plamenatz, *Ideology*, New York 1970; Leszek Kołakowski, *Pałka i teoria*, «Kultura» 1984, nr 3.

ideologia oficjalna. Ideologią oficjalną państw komunistycznych jest marksizm-leninizm: w państwach tych rządzące partie komunistyczne wyznają i upowszechniają tę ideologię, która dzięki temu staje się doktryną państwową. Kardynał Wyszyński nazywał państwo komunistyczne „państwem diamentu” (materializmu dialektycznego), zwracając uwagę na ideologiczną orientację państwa.

Toczy się jednak spór na temat roli, jaką odgrywa ideologia oficjalna. Bez wątpienia ideologia (komunistyczna lub marksistowska) była pierwsza, państwa komunistyczne pojawiły się później. Natomiast wydaje się uproszczeniem pogląd, że państwa komunistyczne są jedynie realizacją zasad ideologicznych; są one budowane w społeczeństwach stawiających opór. Kształt tych państw jest wypadkową co najmniej dwu czynników: oporu społecznego i wskazań ideologii. Ponadto zaś w państwach tych istnieją liczne zbiorowości, których interesy są związane z zachowaniem i umacnianiem ustro-

ju. Zbiorowości te (przede wszystkim grupa rządząca i aparat władzy) kierują się w jakiejś mierze interesami i w jakiejś mierze ideologią. Ideologia dostarcza zaleceń w takich sprawach jak zwalczanie opozycji politycznej, kolektywizacja wsi lub zwalczanie religii. Ale te poczynania można nie tylko uzasadnić ideologicznie, są one związane z interesami aparatu władzy, który dobrze funkcjonuje, gdy niszczy niezależne życie społeczne. Ideologia więc pełni funkcje osłonowe: władcy korzystają z niej, używając jej jako osłony i usprawiedliwienia swych interesów.

inflacja – gwałtowny wzrost cen i płac. Przed drugą wojną światową znana powszechnie była inflacja w Niemczech i w Polsce we wczesnych latach dwudziestych. W myśl poglądów oficjalnych inflacja w gospodarce socjalistycznej nie występuje. Występują jednak co najmniej „zjawiska inflacyjne”. Na przykład obieg pieniężny („zasoby gotówkowe ludności” i „środki kas jednostek gospodarki uspołecznionej”) w roku 1970 wynosił 58 miliardów złotych, zaś w roku 1983 – 730 miliardów, a więc wzrósł przeszło 12-krotnie. Pieniądzy było sporo, płace i ceny wzrastały o wielokrotności sum poprzednich, choć niewątpliwie nie tak szybko jak w inflacjach klasycznych (wskaźnik cen detalicznych i płace przeciętne wzrosły około pięciokrotnie w latach 1970-1983, ale poszczególne ceny wzrosły bardziej niż wskaźniki przeciętne).

Instytut Literacki – dzieło Jerzego Giedroycia i jego współpracowników,

powstał w Rzymie na początku 1946 roku jako Instytut Literacki „Casa Editrice Lettere”. Instytut dysponował własną drukarnią „Oggi”. W okresie 1946-1947 Instytut Literacki wydał 28 książek, a w lipcu 1947 roku pierwszy numer «Kultury». Instytut, jak napisał redaktor «Kultury» Jerzy Giedroyc, był wynikiem przekonania, „że wbrew rozpowszechnionym wówczas poglądom czeka nas długotrwała emigracja, co pociągało za sobą konieczność pomyślenia o pracy kulturalno-politycznej, obliczonej na szereg lat, w zupełnie nowych i trudnych warunkach”. Po okresie rzymskim Instytut przeniósł się do Paryża, gdzie zdecydowano się zrezygnować z wydawania książek i wydawać wyłącznie miesięcznik «Kultura». Pierwszy paryski numer «Kultury» ukazał się na przełomie lat 1947/1948.

W roku 1953 Instytut Literacki rozpoczął na nowo wydawanie książek, które zaczęły ukazywać się w serii Biblioteka «Kultury». Pierwszą książką w tej serii były wydane razem dwa utwory Witolda Gombrowicza: po-

INSTYTUT

LITERACKI

wieść *Transatlantyk* i dramat *Ślub*. Do połowy roku 1985 nakładem Instytutu Literackiego ukazały się 453 numery «Kultury» i 406 książek w serii Biblioteki «Kultury», w tym 72 «Zeszyty Historyczne» (ukazujące się od roku 1962).

LIT.: Jan Kowalik, «Kultura» 1947-1957. *Bibliografia zawartości treści. Działalność wydawnicza (1946-maj 1959)*, Instytut Literacki, Paryż 1959; Maria Danilewicz-Zielińska, *Bibliografia: «Kultura» 1958-1973. «Zeszyty Historyczne», 1962-1973. Działalność wydawnicza (1959-1973)*, Instytut Literacki, Paryż 1975; Maria Danilewicz-Zielińska, *Bibliografia: «Kultura» 1974-1980. «Zeszyty Historyczne», 1974-1980. Działalność wydawnicza (1974-1980)*, Instytut Literacki, Paryż 1981.

intelektualiści – część inteligencji, inteligencja „twórcza”, ludzie, którzy publicznie formułują poglądy i idee i kształtują poglądy innych.

W Polsce powojennej spora część intelektualistów wyrażała i upowszechniała poglądy oficjalne (opisał to między innymi Czesław Miłosz w *Zniewolonym umyśle*). Jednak od połowy lat pięćdziesiątych znaczna ich część odeszła od oficjalności. Zaczynali od domagania się pewnej swobody wewnątrz ruchu komunistycznego (w partii komunistycznej nazywano ich „rewizjonistami”). Wkrótce jednak okazało się, że poszukiwania ograniczonej wolności umysłowej nie zadowalają ani władz, ani intelektualistów. Intelektualiści woleli, by ich myślenia i twórczości nie ograniczała doktryna lub polityka, zaś dla partii lepsze od „rewizjonizmu” było pełne podporządkowanie.

Trzeba jednak powiedzieć, że w całym okresie powojennym istnieli intelektualiści, którzy swą rolę pojmowali w zgodzie z nazwą, jako zadanie człowieka, który chce i jest w stanie samodzielnie posługiwać się umysłem; co prawda, ludziom tym często uniemożliwiano wykładanie w państwowych

uczelnianach i publikowanie tekstów w wydawnictwach państwowych.

LIT.: Czesław Miłosz, *Zniewolony umysł*, Instytut Literacki, Paryż 1953; Jurij Ławrynenko, *Literatura sytuacji pogranicznych*, «Kultura» 1959, nr 3; Piotr Wierzbicki, *Traktat o gnidach*, «Zapis» 1979, nr 9; Adam Michnik, *Z dziejów honoru w Polsce. Wypisy więzienne*, Instytut Literacki, Paryż 1985; Andrzej Walicki, *Spotkania z Miłoszem*, Aneks, Londyn 1985.

inteligencja. W znaczeniu społecznym – słowo oznaczające pracowników umysłowych, upowszechnione w Polsce i w Rosji w XIX wieku.

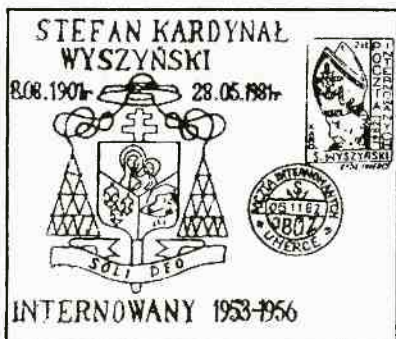
Ponieważ umysłowy charakter pracy jest właściwością niezbyt dokładnie określoną, przeto granice zbiorowości inteligentów nigdy nie były dostatecznie wyraźne. W dodatku we współczesnej pracy fizycznej rośnie rola czynności umysłowych. Zawody, w których słowa i znaczenia stanowią główny materiał pracy, są zwykle zaliczane do zawodów inteligenckich, ale rzeźbiarza i malarza uważa się także za inteligentów, natomiast tokarzowi odmawia się tej nazwy. Pracujący fizycznie

chirurg uważany jest za inteligenta, natomiast drukarz nie, choć ma do czynienia ze słowem. Jako kryterium „inteligencckości” wchodzi więc niekiedy w grę wykształcenie lub rola twórczości w pracy. To również nie są kryteria ostre.

W marksizmie inteligencję nazywa się warstwą, zaś termin *klasa rezerwuje się dla grup uznanych za bardziej godne tej nazwy: robotników i chłopów. Tę ostrożność można uważać za wyraz oficjalnej podejrzliwości wobec inteligentów. O tym samym może świadczyć nazwa *inteligencja pracująca*, występująca między innymi w ankietach personalnych jako jedna z możliwych odpowiedzi w rubryce *pochodzenie społeczne*. W przypadku pochodzenia robotniczego nie trzeba było dodawać, czy pochodzi się z robotników pracujących czy nie. Nazwę *inteligencja pracująca* stosowano jakby dla odróżnienia pozytywnej części inteligentów (którzy pracują) od innych, zapewne nie zaangażowanych po właściwej stronie i uważanych za niepracujących.*

internowanie. Pozbawienie wolności. Wyrażenia „internowanie” zamiast „uwięzienie” używa się wtedy, gdy chce się zwrócić uwagę na to, że w grę wchodzi uwięzienie w jakiś sposób ograniczone, jakby zmniejszone, dokonywane na innych podstawach lub w innych warunkach niż zwykle.

Stan wojenny w Polsce w grudniu 1981 roku rozpoczął się od wkraczania milicji do mieszkań wielu tysięcy osób. Jeśli lokatorzy nie otwierali drzwi dostatecznie szybko, milicja wyważała je łomami. Według przygotowanych list zabierano ludzi z mieszkań i następnie

BLAKOLEKA
XXXXXX

okazało się, że ogłoszono „stan wojenny” i ludzie ci są „internowani”.

Co to znaczy, można było mniej więcej zorientować się później, z praktyki oraz z dekretu Rady Państwa „o stanie wojennym”. O internowaniu mówił rozdział V tego dekretu: *Środki rewolucyjne*. Postanowiono tam, że „obywatele polscy mający ukończone lat 17, w stosunku do których ze względu na dotychczasowe zachowanie się zachodzi uzasadnione podejrzenie, że pozostając na wolności nie będą przestrzegać porządku prawnego albo prowadzić będą działalność zagrażającą interesom bezpieczeństwa lub obronności państwa, mogą być internowani w ośrodkach odosobnienia” (art. 42).

Internowanie miało być rodzajem aresztowania, skoro art. 45 pkt 2 dekretu o stanie wojennym stwierdzał, że „do internowania stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu karnego wykonawczego w zakresie nadzoru penitencjarnego i tymczasowego aresztowania”. Nie było to jednak postępowanie karne lub śledcze, lecz „zapobiegawcze”, choć stosowane na podstawie „dotychczasowego zachowania się”.

Internowanie było represją dość wygodną dla władz, które „uzasadniały” decyzje o internowaniu, powtarzając po prostu ogólne sformułowania z dekretu o stanie wojennym.

Według danych oficjalnych (oświadczenie ministra spraw wewnętrznych gen. Czesława Kiszczaka z 28 lutego 1982 roku) od 13 grudnia 1981 roku do 26 lutego 1982 roku internowano 6647 osób, z których 26 lutego przebywało w „ośrodkach odosobnienia” 4095 osób. 9 grudnia 1982 roku wiceminister spraw wewnętrznych gen. Bogusław Stachura stwierdził, że do grudnia 1982 roku internowano 10.131 osób, ale że liczba jednocześnie internowanych nigdy nie przekraczała 5300 osób.

Internowani przebywali w kilkudziesięciu obozach (liczba obozów się zmieniała) nazywanych oficjalnie „ośrodkami odosobnienia”, a potocznie „internatami”. W obozach wytworzyła się lokalna obyczajowość i podkultura. Internowani starali się wywalczyć co najmniej te uprawnienia, które na mocy konwencji międzynarodowych przysługują w czasie wojny internowanym obywatelom państw obcych i jeńcom wojennym.

Starano się zdobyć i zdobywano prawo do spacerów, do śpiewów zbiorowych, do spotykania się internowanych z różnych pomieszczeń, do udziału w nabożeństwach. W obozach redagowano czasopisma, przepisywane lub nawet powielane, organizowano odczyty i kursy samokształceniowe. Listy przemykane z obozów stemplowano stemplami „poczty internowanych”, które są zbiorem symboli związanych z historią Polski, religią i oporem przeciwko bezprawiu.

Dość wcześnie władze sformułowały ideę eksportu internowanych. 3 marca 1982 roku ogłoszono, że internowani mogą uzyskać zezwolenia na emigrację z Polski. Zgodnie z informacją PAP w marcu 15 osób wyraziło życzenie opuszczenia PRL. Następnie jednak liczba internowanych, którzy zdecydowali się na emigrację, znacznie wzrosła.

W ustawie „o szczególnej regulacji prawnej w okresie zawieszenia stanu wojennego” z 18 grudnia 1982 roku stwierdzono, że w okresie zawieszenia stanu wojennego nie stosuje się niektórych „rygorów przewidzianych w dekrete z dnia 12 grudnia 1981 roku o stanie wojennym”. Dotyczyło to między innymi „środków prewencyjnych w postaci internowania”. Ponieważ stan wojenny „zawieszono” z dniem 31 grudnia 1982 roku, więc do tego dnia zwalniano internowanych i likwidowano obozy internowania. Niektórych internowanych jednak nie zwolniono, zamieniając im „internowanie” na „aresztowanie”.

LIT.: *Głosy zza muru*, cz. I, II, III, «Zeszyty Historyczne» 1982, 1983, z. 62, 63, 65; *Stan zdrowia ludzi internowanych w czasie stanu wojennego*, Sekcja Lekarska Prymasowskiego Komitetu Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności, «Kultura» 1983, nr 10; Waldemar Kuczyński, *Obóz*, CDN, Warszawa 1982, przedruk: Aneks, Londyn 1983; Tadeusz Mazowiecki, *Internowanie*, Krąg, Warszawa 1982, przedruk: Aneks, Londyn 1983; Andrzej Szczypiorski, *z notatnika stanu wojennego*, Polonia Book Fund, Londyn 1983.

Interpress (Polska Agencja Interpress). Powołana 1 stycznia 1967 roku w celu informowania opinii za granicą o Polsce (w skład agencji Interpress weszły istniejące poprzednio Zachodnia Agencja Prasowa i Wydawnictwo „Polonia”). Interpress wydaje książki

w językach obcych, zwłaszcza po angielsku, a także po polsku (przeznaczone przede wszystkim dla Polonii zagranicznej), obsługuje dziennikarzy zagranicznych przebywających w Polsce (dostarczając im tłumaczy, informacji i organizując spotkania), wydaje czasopismo «Polska» w kilku językach (w odmiennych wersjach dla obozu socjalistycznego i dla krajów zachodnich) oraz publikuje miesięczny biuletyn «Polska współczesna» w wersji angielskiej i niemieckiej, zawierający gotowe materiały dla prasy.

inwestycje. W gospodarce: nakłady w celu tworzenia, powiększania lub modernizacji środków trwałych.

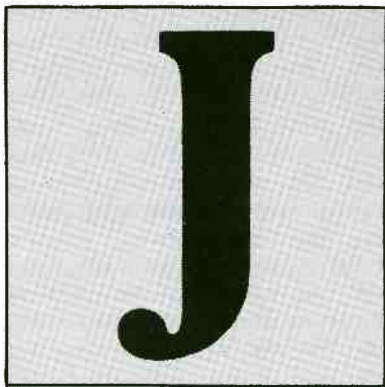
W gospodarce socjalistycznej inwestycje są planowane. Ale realizuje się również inwestycje poza planem. Dążność do inwestowania jest znaczna, inwestycje są sposobem rozwijania gospodarki i świadczą o jej rozwoju. Kłopot polega na tym, że zarządcy gospodarki państwowej nie są w swych poczynaniach skrupowani. Inwestycje mnożą się, ale nie zawsze są zharmonizowane, często brak inwestycji towarzyszących. Znaczną większość inwestycji w gospodarce PRL (jeśli mierzyć to kosztami) stanowią inwestycje przemysłowe, drugie miejsce zajmuje gospodarka mieszkaniowa, trzecie – rolnictwo, czwarte – transport i łączność, piąte – gospodarka komunalna.

Wielkie przyrosty nakładów inwestycyjnych przypadły w Polsce na początek lat siedemdziesiątych (zwłaszcza na lata 1972-1974). Później sądzono, że trzeba się z tego wycofać i w latach 1979-1982 nakłady inwestycyjne z roku na rok zmniejszano.

Izrael. Państwo żydowskie proklamowane w ówczesnej Palestynie 14 maja 1948 roku. Stosunek państw komunistycznych do Izraela, początkowo przychylny, zmienił się, gdy w Związku

Radzieckim uznano, że warto popierać nacjonalizm w krajach arabskich, nie uznających prawa Izraela do istnienia. To antyizraelskie nastawienie nasiliło się w latach sześćdziesiątych, zwłaszcza po czerwcowej wojnie izraelsko-arabskiej w 1967 roku, gdy państwa obozu radzieckiego (z wyjątkiem Rumunii) zerwały stosunki dyplomatyczne z Izraelem. Mnożyły się wówczas artykuły, broszury i przemówienia piętnujące państwo i politykę izraelską. W Polsce autorem wielu broszur na ten temat był autor prac o podziemiu zbrojnym i o stosunkach polsko-radzieckich, do 1981 roku rektor Akademii Spraw Wewnętrznych przy MSW, Tadeusz Walichnowski.

LIT.: Ryszard Dyoniziak, *Izrael. Przemiany społeczne*, Warszawa; Tadeusz Walichnowski, *Izrael a NRF*; Tadeusz Walichnowski, *Syjonizm a państwo żydowskie*.

jazz – muzyka zakazana oficjalnie w okresie stalinowskim, zaś od połowy lat pięćdziesiątych wchodząca w zakres spraw dozwolonych. Na estradach pojawił się wtedy między innymi zespół „Melomani” i zespół Krzysztofa Komedy-Trzczeńskiego z Poznania. Odbyły się festiwale jazzowe w

Sopocie i w Gdańsku (w latach 1956 i 1957). Jazz przeszedł do strefy „niepolitycznej”. Pisano muzykę jazzową do filmów. Muzycy spotykali się podczas „zaduszek jazzowych” i „jazz jamborees”. Powołano Polską Federację Jazzową. Jazz jako „muzyka młodzie-

49

żowa” szybko ustąpił miejsca i popularności *rockowi* – w Polsce nazywanemu *big beatem*. Muzyka ta, jak poprzednio jazz, bywała protestem i manifestacją niezależności, choć próbowano ją oswoić i zwłaszcza w latach siedemdziesiątych przystosowywano ją do wymagań oficjalnych i pisano do tej muzyki teksty propagandowe. Protestem bywały teksty do muzyki rockowej śpiewane w stanie wojennym. Zwróciło to uwagę propagandystów oficjalnych, którzy krytykując słowa, potępiali też kulturę grupową związaną z wykonywaniem muzyki i jej odbiorem – tak jak to było kiedyś z muzyką jazzową.

LIT.: Leopold Tyrmand, *U brzegów jazzu*, Czytelnik, Warszawa 1960; Stanisław Barańczak, *Czerwony sztandar nad dyskoteką*, «Krytyka» 1978, nr 3.

jedność. Politycy często mówią o jedności, która, ich zdaniem, powinna polegać na skupianiu się wokół partii, osoby lub programu. Powtarzane (lub nieco zmieniane) ewangeliczne sformułowanie: *kto nie z nami, ten przeciw nam* i *kto nie przeciw nam, ten z nami*, mają budować jedność wokół nas, dzielić świat na *my* i *oni* i zmniejszać

strefę pośrednią.

W Polsce w epoce gierkowskiej propaganda oficjalna chciała odnaleźć i upowszechnić „jedność moralno-polityczną”, która miała być jednością władzy z narodem i moralności z polityką, miała to więc być jedność niemal powszechna i prawie we wszystkich sprawach.

W państwach demokratycznych, oprócz partii politycznych, istnieje zwykle armia państwowa, w której politykę ogranicza się do minimum spraw uznanych za najważniejsze. W Polsce w okresie okupacji niemieckiej istniały jednak endeckie („narodowe”) organizacje wojskowe (a także znacznie mniejsze – komunistyczne) nie podporządkowane władzom państwowym.

W polityce w państwie wolnym jedność może tworzyć się w niektórych sprawach ważnych (takich jak potrzeby obrony i niezależności) na podstawie różnic niemal we wszystkich sprawach, w tym również w sprawach najważniejszych. „Jedność moralno-polityczna” jest możliwa w warunkach dyktatury i wedle licznych świadectw osiągnięto ją w Niemczech hitlerowskich i może w mniejszym stopniu w Rosji stalinowskiej w okresie wojny z Niemcami.

język oficjalny – język, którym rządzący zwracają się do mas, używany w państwowo-partyjnych środkach przekazu, zwłaszcza gdy mowa o sprawach, które władcy uważają za doniosłe. Za Orwellem język oficjalny bywa nazywany *nowomową*. W latach pięćdziesiątych upowszechniły się takie określenia oficjalnego sposobu wyrażania się jak *mowa-trawa* i *drętwa mowa*.

Język oficjalny służy do opisu świata w kategoriach *my*–*oni*, *słuszne*–*nie-słuszne*. To zadanie realizowane jest w doborze słownictwa, w którym do gru-

py „my” i „słuszne” należą takie wyrażenia jak *partia, socjalizm, postępowy*, zaś do grupy „oni” i „niesłuszne”: *reakcyjny, kontrrewolucja, antysocjalistyczny*.

50

Język oficjalny jest przekształceniem mowy ogólnonarodowej – wymuszonym przez władze i środki masowego przekazu. Odmienność języka oficjalnego nasila się zwłaszcza w okresach kampanii propagandowych.

Stworzenie i rozbudowa języka oficjalnego są związane z potrzebą osłonięcia i przemianowania rzeczywistości, pokazania, że ma się do czynienia ze zjawiskami nowymi, właściwymi i postępowymi. Gdy rzeczywistość jest szpetna, potrzeba jej językowego przekształcenia rośnie i wyraża się między innymi w nazwach instytucji – poczynając od nazw partii komunistycznej, państwa lub policji (odpowiednio: *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Polska Ludowa, Urząd Bezpieczeństwa*).

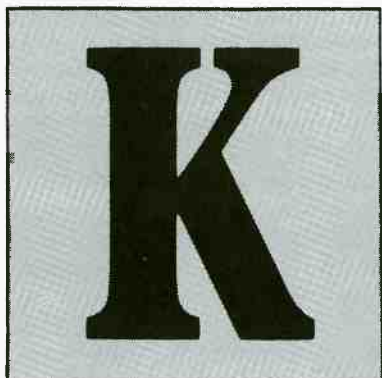
W odczuciu potocznym uważa się, że kłamliwe są nie tylko zdania w języku oficjalnym, ale także słowa i nazwy, takie jak przytoczone wyżej (bo nazwa ma być już opisem, ma sugerować, że nazywany obiekt ma właściwości, których naprawdę jest pozbawiony).

LIT.: Michael Waller, *The Language of Communism. A Commentary*, The Bodley

Head, London 1972; *Nowo-mowa. Materiały z sesji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego odbytej na Uniwersytecie Jagiellońskim w dniach 16 i 17 stycznia 1981*, Polonia Book Fund, Londyn 1985; Doc. zrehabilitowany Waclaw Turkuć, *Łopatologiczny słownik nowo-mowy*, b. m. i d. w.

junta. Po hiszpańsku – komitet, rada, zwłaszcza wojskowa. Współcześnie słowo to na ogół oznacza radę rządzącą, przeważnie pełniącą władzę w państwie – zamiast rządu utworzonego konstytucyjnie.

Gdy gen. Wojciech Jaruzelski rano 13 grudnia 1981 roku poinformował, że „ukonstytuowała się” Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego, słowo *junta*, używane jako określenie podobnych instytucji południowoamerykańskich, stało się określeniem WRON (choć może częściej nazywano WRON – *wroną*). WRON jako nieformalny ośrodek władzy była jednak czym innym niż podobne instytucje południowoamerykańskie – WRON, rząd i kierownictwo PZPR stanowiły całość połączoną unią personalną w osobie generała Jaruzelskiego. Władza komunistyczna zawsze miała stronę nieformalną i pozaprawną – między innymi ze względu na „kierowniczą rolę partii”; WRON natomiast wypukliła udział wojskowych w nieformalnym ośrodku kierowania. Ze względu na rolę partii komunistycznej, przyjaźni ze Związkiem Radzieckim i hasła o budowie socjalizmu, najbliższa WRON była junta w Nikaragui. Jej szef Daniel Ortega odwiedził Polskę w maju 1985 roku i rozmawiał z generałem Jaruzelskim.

kampanie propagandowe. Niekiedy wzmaga się nasilenie propagandy partyjno-państwowej, zwykle wtedy, gdy kieruje się ona wyraźnie przeciw działaniom uznanym za opozycyjne i gdy dąży do skompromitowania takich działań. Kampanie propagandowe zwracały się kolejno przeciw „sanacji” i politykom, którym przypisano odpowiedzialność za przegraną kampanię we wrześniu 1939 roku („odpowiedzialność za klęskę wrześniową”), przeciw AK, „reakcyjnemu” podziemiu, przeciw Mikołajczykowi i PSL, Kościołowi („reakcyjnemu klerowi”), przeciw biskupom, studentom, intelektualistom i „syjonistom”, przeciw „siłom antysocjalistycznym”, „Solidarności” i „podziemiu politycznemu”.

Kampanie propagandowe są często traktowane jako poszczególne przypadki walki obozów „postępu” i „reakcji”. W obozie postępu są władze PRL ze Związkiem Radzieckim na czele i ponieważ wroga działalność się nasila, więc uważa się, że trzeba ją opisać (na ogół mętnie) i na nią odpowiedzieć (zwykle używając inwektyw).

Wydaje się, że kampaniami propagandowymi kieruje dawno znane przekonanie, że ludzie w końcu skłonni są uwierzyć w to, co mówi się im wielokrotnie, zwłaszcza gdy nie mogą publicznie usłyszeć argumentów przeciw-

SZCZEKACZKI

52

nych. Dlatego wspomoczeniem kampanii propagandowych jest cenzura, zagłuszanie zagranicznych stacji radiowych i policja – konfiskująca publikacje niecenzurowane.

LIT.: Anna Chmielewska, *Kampania*, «Zapisk» 1978, nr 4; Edyta Podolska, *Zdżi-sław Imielnicki, Spisek przeciwko prawdzie, czyli techniki przemocy propagandowej*, «Krytyka» 1982, nr 12.

kapitalizm – słowo rzadko używane przez Karola Marksa, chociaż to on spopularyzował słowo *kapitał*, umieszczone w tytule jego wielotomowej pracy.

Słowo *kapitalizm* jest używane jako nazwa ustroju gospodarczego, w którym środki używane w produkcji dóbr (*kapitał*) mogą być nabywane i wymieniane przez różne podmioty gospodarcze (w tym osoby).

Kapitalizm jest na ogół przeciwstawiany *socjalizmowi* i wówczas chodzi zwykle o rolę, jaką w gospodarce odgrywają własność państwowa i decyzje państwa: gospodarka jest tym bardziej socjalistyczna, im większe jest znaczenie decyzji państwa. Gospodarka jest w tej mierze kapitalistyczna, w jakiej odgrywają w niej rolę decyzje indywidualnych i niezależnych podmiotów gospodarczych (przedsiębiorstw i przedsiębiorców, zainteresowanych w ulepszeniu produkcji i sprzedaży dóbr).

Niekiedy przeciwstawienie kapitalizm–socjalizm traci na ostrości, niektórzy bowiem skłonni są system, w którym działalność gospodarcza prowadzona jest w znacznej mierze przez państwo, nazywać nie socjalizmem, lecz kapitalizmem państwowym, zaś socjalizm czasem widzi się nie tylko tam, gdzie gospodarka jest upaństwowiona, ale i tam, gdzie znaczną rolę odgrywają fundusze, kapitały i decyzje komunalne lub spółdzielcze, i gdzie gospodarki prywatnej nie niszczy się z tego powodu, że jest prywatna.

LIT.: John Kenneth Galbraith, *American Capitalism*, London 1952; Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*; John Kenneth Galbraith, *The New Industrial State*, London and New York 1967, rev. ed. 1971.

kara śmierci – pozbawianie życia osób, którym zarzuca się, że popełniły przestępstwo. Karę śmierci wymierza-

ją sędziowie, którzy wydają wyroki na podstawie praw państwowych i w imieniu państwa. Prawo zadawania śmierci (a w tym zadawania jej jako kary) bywało wielokrotnie kwestionowane, tym bardziej wtedy, gdy budzi wątpliwości uprawomocnienie organów wydających wyroki i gdy wątpliwa jest prawomocność zasad prawnych używanych jako uzasadnienie. Tak właśnie było w Polsce po wojnie, gdy nowe władze nie szczędziły wyroków śmierci swym przeciwnikom.

Dekretem z 23 września 1944 roku PKWN zmienił kodeks karny Wojska Polskiego, rozszerzając zakres stosowania kary śmierci.

Jeden z następnych dekretów, z 30 października 1944 roku, o ochronie państwa, przewidywał możliwość karania śmiercią takich czynów jak należenie do organizacji, przeciwdziałanie reformie rolnej, posiadanie radiowego aparatu nadawczego lub odbiorczego, przeszkadzanie czynnościom władz, uchylanie się od świadczeń na rzecz państwa, niedoniesienie władzy o przestępstwie.

Karę śmierci przewidywano również w wielu artykułach dekretu z 16 listopada 1945 roku i jego drugiej wersji z 13 czerwca 1946 roku, nazywanej małym kodeksem karnym.

Kodeks karny z 19 kwietnia 1969 roku stwierdza: „karą zasadniczą o charakterze wyjątkowym, przewidzianą za najcięższe zbrodnie, jest kara śmierci” (art. 30 §2).

Kodeks karny wykonawczy stanowi: „karę śmierci wykonuje się przez powieszenie, a wobec żołnierza przez rozstrzelanie; wykonanie następuje w miejscu zamkniętym, nie publicznie” (art. 110 §1).

Z datą 12 grudnia 1981 roku wydano dekret „o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania

53

stanu wojennego”. Dekret ten w licznych przypadkach przewidywał możliwość wymierzania kary śmierci za przestępstwa podlegające postępowaniu doraźnemu.

W stanie wojennym zdarzyły się przypadki skazania zaocznie na karę śmierci osób przebywających za granicą: spotkało to dwóch ambasadorów PRL, którzy odmówili powrotu do Polski oraz Zdzisława Najdera, dyrektora sekcji polskiej Radia Wolna Europa.

LIT.: Jerzy Jasiński, *Kara śmierci w aspekcie prawnym i moralnym*, «Więź» 1979, nr 10; Mieczysław Szerer, *Komisja do badania odpowiedzialności za łamanie praworządności w sądownictwie wojskowym*, «Zeszyty Historyczne» 1979, z. 49; Łukasz Socha, *O prawach i bezprawiu w Polsce*, «Krytyka» 1980, nr 6; Łukasz Socha, *Skazani na śmierć i ich sędziowie (1944-1946)*, «Krytyka» 1983, nr 13-14.

kartki. Kartki – albo bony towarowe – są sposobem rozprowadzania i sprzedaży dóbr możliwym do zastosowania zwłaszcza wtedy, gdy istnieje jeden hurtownik, w zasadzie monopolista, który ponadto ma w swoich rękach

sieć handlu detalicznego. Tak właśnie jest w socjalizmie państwowym. Kartki wyznaczają, ile maksymalnie dóbr danego rodzaju konsument może kupić w danym czasie, ograniczają więc „suwerenność konsumenta”. Jednocześnie kartki mogą zapewniać konsumentowi minimum towarów, a więc swego rodzaju bezpieczeństwo, pod warunkiem, że „mają pokrycie”, to znaczy, że państwowy hurtownik-sprzedawca nie wydrukował ich więcej niż ma towarów i umie dostarczyć towary tam, gdzie poszukują ich posiadacze kartek.

Kartki są rozwiązaniem „nierynkowym”, są przejawem i następstwem planowania w handlu i w produkcji dóbr konsumpcyjnych, planowanie zaś uważa się za jedną z podstawowych właściwości „gospodarki socjalistycznej”. Wydawałoby się, że kartki zastępują ryzyko i niepewność – charakterystyczne dla gospodarki rynkowej – korzyściami wynikłymi z planowania. Mogą być rozwiązaniem wygodnym dla planistów, którzy chcieliby decydować o konsumpcji, ale ludzie na

ogół wolą, by ich w tych decyzjach nie wyręczać.

Uogólnieniem systemu kartkowego są pieniądze niewymienialne za granicą, służą one jako kartki ogólne na towary dostarczane przez państwo jako hurtownika.

Kartki istniały w Polsce w czasie okupacji niemieckiej i bezpośrednio po wojnie do końca 1948 roku. Przywrócono je w połowie roku 1951, po czym zniesiono na początku roku 1953 (wkrótce po podwyżce cen z 3 stycznia 1953 roku). W latach siedemdziesiątych wprowadzano kartki na cukier, zaś od roku 1981 w systemie kartkowym rozprowadzano inne produkty, przede wszystkim żywnościowe.

Katolicki Uniwersytet Lubelski – szkoła wyższa traktowana jako prywatna (niepaństwowa). KUL założono w roku 1918. Po wojnie liczba wydziałów i kierunków studiów zmieniała się w zależności od polityki władz (na przykład na przełomie lat 1951/1952 zlikwidowano Wydział Prawa i Nauk Społecznych). Władze starały się wpływać na obsadę stanowisk w KUL; w roku 1952 zmuszono uniwersytet do wyboru rektora ks. Józefa Iwanickiego i za jego kadencji usunięto siedmiu profesorów.

W roku akademickim 1985/1986 KUL ogłaszał przyjęcia na pięć wydziałów: teologiczny, prawa kanonicznego (z sekcjami prawa kanonicznego i nauk prawnych), filozofii chrześcijańskiej (z sekcjami filozofii teoretycznej i filozofii przyrody), nauk humanistycznych (z sekcjami historii, historii sztuki, filologii polskiej, romańskiej, angielskiej, germańskiej i klasycznej), nauk społecznych (z sekcjami społeczną, psychologii, pedagogiki i ekonomii).

Od roku 1934 działa przy KUL Towarzystwo Naukowe KUL.

KUL wydaje kwartalnik «Zeszyty Naukowe KUL».

katolicyzm – często utożsamiany z religią rzymsko-katolicką. Dosłownie katolicyzm oznacza powszechność Kościoła. Powszechność ta jest uznawana przez różne kościoły, w tym także protestanckie, więc dla odróżnienia od nich i od prawosławia mówi się o religii rzymsko-katolickiej i Kościele Rzymsko-Katolickim.

Katolicyzm różni się od innych wyznań chrześcijańskich głównie uznawaniem prymatu biskupa Rzymu – papieża i uznawaniem sukcesji sakramentalnej od apostołów i św. Piotra, dzięki której w Kościele, przez sakramenty i zwłaszcza święcenie biskupów i księży, kontynuuje się drogę i ofiarę Chrystusa.

W niektórych okresach władze komunistyczne decydowały się intensywnie zwalczać religię w ogóle, zwłaszcza jednak próbowano pozbawić religię katolicką jej katolickości, a więc związku z Watykanem, zniszczyć ją przez przekształcenie w kościół państwowo-narodowy. W Polsce próbowano to osiągnąć przez wpływ państwa na „obsadzanie stanowisk kościelnych”. W Chinach komunistycznych niekatolicyść w znacznej mierze osiągnięto

zmuszając hierarchię kościelną do zerwania związków z Watykanem.

LIT.: *Encyklopedia Katolicka*; ks. Wincenty Granat, *Dogmatyka katolicka*, t. I-IX.

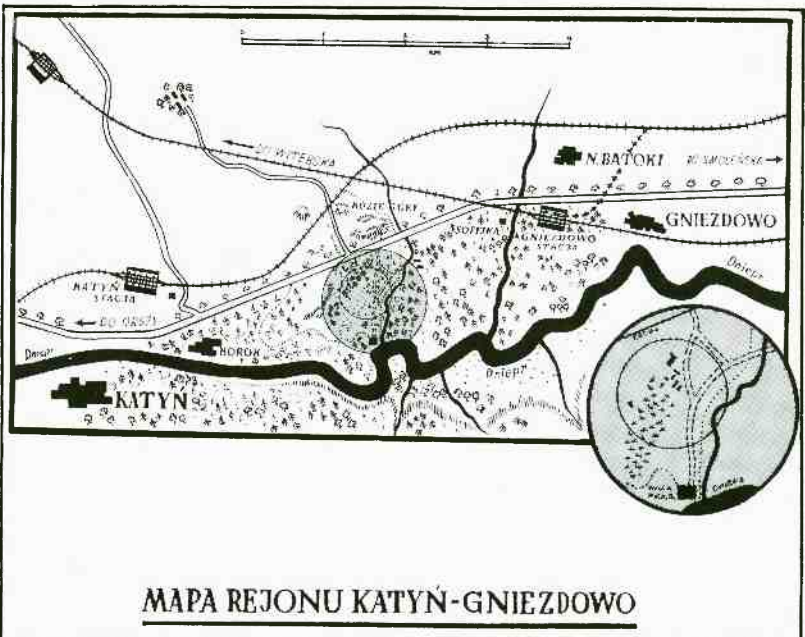
Katyń – miejscowość na Białorusi na zachód od Smoleńska, w górnym biegu Dniepru. W kwietniu i maju 1940 roku zamordowano w Katyniu 4 tysiące oficerów polskich wywożonych z obozu w Kozielsku od 3 kwietnia i przywożonych na stację Gniezdowo koło Katynia. Przywożonym wiązano ręce z tyłu i strzelano z pistoletu w tył głowy.

Ponad 13 tysięcy oficerów (a także funkcjonariuszy Policji Państwowej i Korpusu Ochrony Pogranicza) zgromadzono w ZSRR w obozach jenieckich po ataku ZSRR na Polskę 17 września 1939 roku.

W latach 1941-1943 polskie próby dowiedzenia się o losie oficerów spotykały się z niepowodzeniem. Wiadomo było, że na jesieni 1939 roku jeńców

zgromadzono w trzech obozach: w Kozielsku – na południowy zachód od Katugi, w Starobielsku – we wschodniej Ukrainie, i w Ostaszkwie – w górnym biegu Wołgi. Obozy te przetrwały w niezmiennym składzie do wczesnej wiosny 1940 roku. Wiadomo było, że korespondencja od jeńców urwała się na wiosnę 1940 roku oraz że oficerów z Kozielska wywożono w kwietniu i maju 1940 roku. Z trzech obozów uratowało się około 400 jeńców, zgromadzonych przez władze radzieckie w obozie Pawliszczew i następnie w Griazowcu.

13 kwietnia 1943 roku Niemcy ogłosili o znalezieniu grobów w Katyniu. Sprawozdanie międzynarodowej komisji ekspertów dowodziło, że mord nastąpił na wiosnę 1940 roku. Rząd RP zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża z prośbą o zbadanie sprawy, na co rząd ZSRR w nocy z 25 na 26 kwietnia zerwał stosunki z rządem polskim.

ZSRR nie przyznał się do zbrodni katyńskiej, zaś los nieprzewiezionych do Griazowca jeńców ze Starobielska i Ostaszkowa pozostał niewyjaśniony. Od wiosny 1940 roku jeńcy ci nie pozostawili żadnych śladów, uzasadnione jest więc przypuszczenie, że zginęli w podobny sposób jak jeńcy z Kozielska.

Gdy mówi się o radzieckiej odpowiedzialności za Katyń, niekiedy chodzi nie tylko o jeńców z Kozielska, których zwłoki znaleziono w Katyniu, ale także o jeńców ze Starobielska i Ostaszkowa.

Oficjalnie w PRL obowiązuje radziecka wersja odpowiedzialności za zbrodnię katyńską, jednak unika się tego tematu wobec zbyt silnych i zbyt powszechnie znanych dowodów obciążających ZSRR.

W ZSRR w latach siedemdziesiątych wybudowano w Chatyniu (pisanym po angielsku *Khatyn*) pomnik ofiar zbrodni niemieckich, przed którym składali kwiaty politycy i działacze ruchu obrońców pokoju z krajów zachodnich. Zapewne miało to dodatkowo zamącić sprawę Katynia.

W Polsce Katyń uważa się za jedną z wersji radzieckiej polityki wobec Polski, która zmierza do podporządkowania kraju w całości, ale nie unika eks-terminacji potencjalnych przywódców lub obrońców, jeśli mogłoby to ułatwić podporządkowanie.

LIT.: *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów*, z przedmową Władysława Andersa, Londyn 1948 i liczne następne wydania; Zdzisław Jagodziński, *The Katyn Bibliography (Books and Pamphlets) – Bibliografia Katynia (książki i broszury)*, Londyn 1976; *Lista katyńska. Jeńcy obozów Kozielsk – Ostaszków – Starobielsk zaginieli w Rosji Sowieckiej*, opr. Adam Moszyński, Londyn 1949; Janusz K. Zawodny, *Death in the Forest. The Story of the Katyn Forest Massacre*, Indjania 1962; Tomasz Harasiuk, *Semantyka zbrodni. Nota z 25 kwietnia 1943 i sowiecki sposób myślenia*, «Aneks»

1974, nr 6; Stanisław Swianiewicz, *Wcieniu Katynia*, Instytut Literacki, Paryż 1976; Leopold Jerzewski, *Dzieje sprawy Katynia*, Wydawnictwo Głos, Warszawa 1980, wyd. trzecie: Głos Publishing, New York 1983; Alexandra Kwiatkowska-Viatteau, *1940-1943. Katyń. L'armee polonaise assassinée*, Editions Complexe, Bruxelles 1982.

klasa robotnicza. Istnienie tej zbiorowości ma dwa podstawowe źródła: (1) rzeczywiście istnieją robotnicy, (2) wielu ludzi, często nie będących robotnikami, mówi o klasie robotniczej.

Klasa robotnicza ma więc istnienie częściowo zakorzenione w rzeczywistości, a częściowo w tym, co ludzie sądzą o rzeczywistości (te sądy mogą kształtować twórcy ideologii).

Głównie w imieniu *klasy robotniczej* władzę w Polsce sprawuje partia, która nazywa się robotnicza. Byłoby dziwne, gdyby ta partia stwierdziła, że wie o istnieniu robotników, natomiast nie bardzo wie, czym miałyby być *klasa robotnicza*.

Termin *klasa robotnicza* jest użyteczny wtedy, gdy to, co dotyczy robotników poszczególnych i konkretnych chce się odróżnić od spraw idealnych i słusznych: można strzelać do robotników lub zakazać im zrzeszania się w wybrane przez nich związki zawodowe i sprawować władzę w imieniu *klasy robotniczej*.

klasy społeczne – zbiorowości społeczne odgrywające podstawową rolę w zróżnicowaniu społecznym, których członkowie różnią się dostępem do ważnych dóbr społecznych, takich zwłaszcza jak majątek i władza. Do różnych klas społecznych należą więc (w największym uproszczeniu) bogaci i biedni, rządzący i rządzeni. Opisując zróżnicowanie klasowe można uwzględnić klasy pośrednie, do których na przykład należą ludzie o średnim bogactwie lub średniej władzy.

Marksieści zwracają zwykle uwagę

na podział klasowy wyznaczany przez szczególnie rodzaj własności: przez własność środków produkcji.

W ustroju istniejącym w Polsce warto zwracać uwagę na podział klasowy wyznaczony przez panowanie nad innymi ludźmi, a więc przez władzę, której szczególnym przypadkiem jest władza gospodarza. Klasą panującą są rządzący – zbiorowi właściciele niemal wszystkiego: środków przemocy, środków produkcji i dystrybucji, finansów, środków informacji, instytucji wychowawczych. Nazywa się ich często właścicielami Polski Ludowej, są oni (zbiorowo) właścicielami państwa. Poza grupą rządzącą istnieją ludzie w różnym stopniu od niej uzależnieni, można wśród nich wyróżniać rozmaite zbiorowości i nazywać je klasami, jednak grupa rządząca jest wyodrębniona wyraźniej i pozytywnie – przez dysponowanie podstawowymi dobrami, niektórymi bez ograniczeń i na zasadzie monopolu (jak w przypadku środków przemocy, podstawowych środków produkcji i środków masowej informacji).

LIT.: Stanisław Ossowski, *Struktura klasowa w społecznej świadomości*, PWN, Łódź 1957; Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stan-

ford University Press, Standford, Cal. 1959; Julian Hochfeld, *Studia o marksowskiej teorii społeczeństwa*, Warszawa 1963, rozdział: «Marksowska teoria klas społecznych».

Klub Krzywego Koła – nazwa od jednej z ulic na Starym Mieście w Warszawie.

Klub rozwinął się ze spotkań w prywatnym mieszkaniu przy ul. Krzywe Koło na jesieni 1955 roku. W tym samym roku spotkania przeniesiono do Staromiejskiego Domu Kultury przy Rynku Starego Miasta 2. Tam na pierwszym piętrze w czwartki o 6 po południu odbywały się zebrania dyskusyjne, dotyczące spraw społecznych, politycznych, gospodarczych, literackich, naukowych, zwłaszcza z dziedziny nauk społecznych. Dyskutowano o współczesności i o historii. Spotkania te miały znaczenie jako forum niecenzurowanej wymiany myśli.

Przy klubie istniała sekcja diagnostyki społecznej, sekcja teatralna i plastyczna. Wśród prelegentów i dyskutantów byli Tadeusz Kotarbiński, Edward Lipiński, Stanisław i Maria Ossowsky, Paweł Jasienica, Marian Falski, Władysław Tatarkiewicz, Antoni Słonimski, Jan Wolski, a z młodszych Jan Józef Lipski, Witold Jedlicki. W zarządzie Klubu Krzywego Koła byli między innymi Paweł Jasienica (ostatni przewodniczący), Aleksander Małachowski (ostatni wiceprzewodniczący), Jan Józef Lipski (przez wiele lat sekretarz klubu).

Na ostatnim zebraniu klubu, 1 lutego 1962 roku, filozof marksistowski Adam Schaff mówił o humanizmie. Dyskutanci skrytykowali Schaffa, co było pretekstem do rozwiązania klubu przez władze. Przestało istnieć jedno z niewielu środkowisk intelektualnych, w których wówczas w Polsce była możliwa nieskrępowana dyskusja publiczna.

LIT.: Witold Jedlicki, *Klub Krzywego Koła*, Instytut Literacki, Paryż 1963.

Michał Wosłenski

NOMENKLATURA
klasa wyzyskiwaczy

Wrocław 1984

kluby inteligencji. Kluby inteligencji to na ogół kluby tworzone w połowie lat pięćdziesiątych, chociaż wcześniej, w latach czterdziestych, działał między innymi krakowski Klub Logofagów (pożeraczy słowa), w którym jako prelegenci występowali profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego i toczono dyskusje na tematy naukowe, artystyczne, polityczne – historyczne i aktualne.

W połowie lat pięćdziesiątych do tworzenia klubów, zwłaszcza w miastach prowincjonalnych, zachęcano na łamach tygodnika «Po prostu». Przed tą akcją działał w Warszawie Klub Krzywego Koła, jeden z pierwszych i bardziej znanych, istniejący w latach 1955-1962. W roku 1955 kluby powstały między innymi w Brzozowie, Łęczycy, Mrągowie. Na wiosnę 1956 roku istniało już ponad 100 klubów. Zakładane wówczas kluby przestawały na ogół istnieć niedługo po roku 1956, przetrwały jedynie nieliczne Kluby Inteligencji Katolickiej.

Kluby Inteligencji Katolickiej. Wśród klubów inteligencji powstających w połowie lat pięćdziesiątych niektóre określały się wyraźnie jako kluby inteligencji katolickiej. Jeden z nich utworzono w Warszawie w październiku 1956 roku i nazwano Ogólnopolskim Klubem Postępowej Inteligencji Katolickiej (skrót tej nazwy nie był najszczęśliwszy). Wśród założycieli byli członkowie redakcji «Tygodnika Powszechnego» sprzed 1953 roku, profesorowie KUL, a także byli członkowie Paxu. Powstawały liczne inne kluby inteligencji katolickiej, ale władze administracyjne zgodziły się zatwierdzić tylko po jednym KIK w pięciu miastach: w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu i Toruniu.

W okresie legalnego działania „Solidarności” liczba Klubów Inteligencji

Katolickiej (czasem działających pod nieco innymi nazwami) zwiększyła się do kilkudziesięciu i większość przetrwała stan wojenny.

Kluby Rzeczypospolitej Samorządnej „Wolność-Sprawiedliwość-Niepodległość” – powołane 22 listopada 1981 roku na zebraniu odbywającym się początkowo w mieszkaniu Jacka Kurońa, następnie – po wkroczeniu policji – przeniesionym do siedziby regionu Mazowsze. W zebraniu wzięli udział niektórzy działacze KSS „KOR” i „Solidarności”. Nazwa i program klubów nawiązywały do programu „Solidarności” oraz do tradycji socjalistycznej, zwłaszcza PPS.

Kluby Służby Niepodległości. Inicjatywa z września 1981 roku (z okresu zjazdu „Solidarności”), pomyślana jako koalicja niektórych działaczy Komitetu Obrony Robotników, Ruchu Młodej Polski i Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela.

Kluby te przed stanem wojennym nie rozwinęły widocznej działalności, zaś w stanie wojennym w większości internowano osoby, które podpisały deklarację klubów.

kłamstwo. Aby czyjaś wypowiedź by kłamstwem, wymaga się, by mówiący (1) mówił nieprawdę, (2) miał świadomość, że mówi nieprawdę.

Niekiedy kłamstwo jest uważane za podstawę sowietyzmu. Na pewno jest to ważny sposób manipulowania poddanymi, często zmniejszający ich opór. Nie zawsze jednak można łatwo stwierdzić, czy wypowiedzi intelektualistów i dziennikarzy, traktowane powszechnie jako kłamliwe, spełniają drugi z warunków kłamstwa. Specjalnością sowietyzmu są bowiem stany samookłamywania, w których uznaje się

jednocześnie przekonania sprzeczne, należą one jakby do oddzielnych sfer myślenia. Dziennikarz lub działacz polityczny głosi przekonania o rzeczywistości sprzeczne z tym, jak rzeczywistość wygląda, ale nie dopuszcza lub nie w pełni dopuszcza do świadomości wiedzę o tym, że taka sprzeczność zachodzi. George Orwell nazywał takie stany dwójmyśleniem (*double-think*). Opisano je również we współczesnej psychologii, w której mówi się o sposobach łagodzenia konfliktów między głoszonymi przekonaniem i doświadczeniem.

knucie – wyrażenie zapożyczone z języka oficjalnego, w którym piętnuje się knowania określonych kół i rozumie się przez to wszystko, czego rządzący w Polsce („czerwoni”) nie lubią. Nie lubią przede wszystkim organizacji, porozumień między ludźmi, a więc „firm”, które robią coś, co policja chciałaby wykryć, na przykład zbierają na jakiś cel składki lub informacje o prześladowaniach, produkują i rozpowszechniają „bibułę”, czyli wydawnictwa niezależne. Knucie upowszechniło się w stanie wojennym i stało się zajęciem ludzi na ogół nie zakonspirowanych, ale poświęcających część swego czasu na działania nieznane policji.

Jak pisze autor *Małego konspiratora*, „U początku knucia leży fakt, że najbardziej nielegalna jest w Polsce sama władza i zasady jej działania”.

LIT.: *Mały konspirator*. CDN, przedruk: «Puls» 1983, nr 18.

56

kodeks cywilny – zbiór przepisów z dziedziny prawa cywilnego (w niektórych krajach, także w krajach o rozwiniętych tradycjach prawnych, prawo, a w tym także prawo cywilne, jest w niewielkim stopniu skodyfikowane).

W Polsce w okresie międzywojennym posługiwano się kodeksami cy-

57

Z procesu Władysława Frasyniuka, Adama Michnika i Bogdana Lisa, Gdańsk 1985

wilnymi państw zaborczych, uchwalano jednak ustawy regulujące poszczególne dziedziny prawa cywilnego, na przykład w roku 1933 kodeks zobowiązań, w roku 1934 kodeks handlowy. Po wojnie uchwalono następne ustawy i wydano dekrety regulujące niektóre dziedziny prawa cywilnego (na przykład w roku 1950 kodeks rodzinny).

Obowiązujący od 1 stycznia 1965 roku kodeks cywilny jest ustawą z 23 kwietnia 1964 roku. Obejmuje on w czterech księgach zagadnienia ogólne, sprawy własności i innych praw rzeczowych, zobowiązania i spadki.

Warunki ustrojowe odcisnęły się w kodeksie cywilnym między innymi w art. 4, głoszącym, że „przepisy prawa cywilnego powinny być tłumaczone i stosowane zgodnie z zasadami ustroju i celami Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Gdyby uważać, że ten przepis coś rzeczywiście stanowi, znaczyłoby to, że ustalenia kodeksu cywilnego nie są dosłownie prawem, bo ważniejsze są (nieokreślone bliżej) interesy ustrojowo-państwowe.

kodeks karny – zbiór przepisów z dziedziny prawa karnego. Część ogólna

kodeksu precyzuje zasady odnoszące się do wszystkich przestępstw, dotyczące odpowiedzialności karnej i rodzajów kar itp. Część szczególna zawiera przepisy opisujące przestępstwa i określające, jakie jest zagrożenie karne w wypadku popełnienia przestępstwa danego rodzaju.

Po wojnie obowiązywał kodeks karny z 11 lipca 1932 roku, kilkakrotnie zmieniany i uzupełniany dekretami przewidującymi surowe kary za przestępstwa uważane za szczególnie niebezpieczne dla państwa. Takim dekretem dodatkowym był kodeks karny Wojska Polskiego z 23 września 1944 roku, odnoszący się nie tylko do żołnierzy, ale także do osób, które popełniły „przestępstwa wojskowe”, zaś od 1 stycznia 1970 roku obowiązywał dekret z 13 czerwca 1946 roku „o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa” (*mały kodeks karny*).

Projekty nowego kodeksu karnego publikowano po wojnie kilkakrotnie (między innymi w roku 1951 i 1956). Uchwalony 19 kwietnia 1969 roku nowy kodeks karny obowiązuje od 1 stycznia 1970 roku.

Część szczególna kodeksu zaczyna się od rozdziału XIX: *Przestępstwa przeciwko podstawowym interesom politycznym i gospodarczym PRL*. Za przestępstwa przeciw tym „podstawowym interesom” przewiduje się wysokie kary (z karą śmierci włącznie).

W latach 1982 i 1983 kodeks karny uzupełniono, stwierdzając, że podlega karze ten, kto bierze udział w związku, „który rozwiązano lub któremu odmówiono zalegalizowania”, kto „podejmuje działania w celu wywołania niepokoju społecznego lub rozruchów” oraz kto „kieruje akcją protestacyjną prowadzoną wbrew przepisom prawa”.

kodeks karny Wojska Polskiego (kkWP). Przed wojną obowiązywał kkWP z 1932 roku. Uzupełniono go dekretem z 23 września 1944 roku – przez dodanie artykułów dotyczących „zbrodni stanu”. Kodeks karny WP stosowano wobec żołnierzy Wojska Polskiego, jeńców wojennych i innych osób, którym zarzucano popełnienie „przestępstwa wojskowego”. Po zmianach z 1944 roku do „przestępstw wojskowych” zaliczono „przestępstwa kontrrewolucyjne”, które mogły być popełniane przez cywilów. Sądziły ich wtedy sądy wojskowe. Przestępstwem kontrrewolucyjnym było na przykład „usiłowanie zmiany ustroju” (art. 86 §2 kkWP), za co groziła kara nie mniej niż 5 lat więzienia albo kara śmierci. Karalne (do 15 lat więzienia) były także przygotowania do takich usiłowań, a więc działania dość odległe od zmiany ustroju. Zaliczano tu organizowanie się lub „agitację”.

Przepisy kkWP do lat pięćdziesiątych często stosowano jako środek represji przeciw działaczom opozycji politycznej.

Kodeks karny Wojska Polskiego przestał obowiązywać 1 stycznia 1970 roku, gdy wszedł w życie kodeks karny

uchwalony 19 kwietnia 1969 roku. Niektóre przepisy kkWP weszły do nowogo kodeksu – do rozdziału XIX (*Przestępstwa przeciwko podstawowym interesom politycznym i gospodarczym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*) lub do odrębnej „części wojskowej” kodeksu. Odpowiednikiem dawnego art. 86 kkWP jest obecny art. 123 kk, również używany w procesach przeciw działaczom opozycji politycznej.

LIT.: Łukasz Socha, *Oprawach i bezprawiu w Polsce w latach 1944-1948*, «Krytyka» 1980, nr 6.

kolegium – potoczna nazwa kolegiów karno-administracyjnych (działających w latach 1958-1971) przy prezydiach rad narodowych, a następnie – kolegiów do spraw wykroczeń przy terenowych organach administracji (w województwach, miastach, dzielnicach).

W latach siedemdziesiątych kolegia do spraw wykroczeń były używane do szykanowania opozycji politycznej. Kolegia mogły wydawać wyroki do 3 miesięcy aresztu lub skazywać na grzywnę.

kolejka – inaczej ogonek. Szereg osób ustawiający się w miejscu, gdzie „coś dają” (zwłaszcza gdzie sprzedaje się towar lub wykonuje usługi). Osoby te chciałyby coś otrzymać w kolejności, w jakiej zjawiły się w miejscu rozdziału dóbr lub usług. Kolejka jest jakby umową, którą ustawiający się zawierają między sobą. Ale umowa bywa naruszana. Wtedy rozlega się okrzyk: „pan tu nie stał” i może zacząć się spór o miejsce w kolejce. Rozstrzygnięcie takiego sporu zależy od poszanowania kolejkowej sprawiedliwości, od umiejętności zdobywania sojuszników, od siły argumentów, a czasem i siły fizycznej.

Bywają osoby uprawnione do uzyskiwania dóbr bez kolejki (inwalidzi,

kobiety ciężarne). Takie uprawnienie może być jednak przez stojących w kolejce kwestionowane, co znów może być przyczyną sporu.

Kolejki świadczą o tym, że planowanie jest niewłaściwe lub odbywa się z lekceważeniem klientów, że niedostateczna jest liczba miejsc, w których rozdziela się dobra, czas rozdziału jest niedostosowany do potrzeb i ilość dóbr jest za mała.

Jest ciekawe, że teoria dobrej roboty była rozwijana w Polsce, natomiast teoria kolejek – w Stanach Zjednoczonych (teoria sytuacji, w których jakaś liczba klientów chce korzystać z jakiejś liczby urzędzeń). W Polsce rozwinięto praktykę stania w kolejkach; upowszechniły się takie wynalazki jak sporządzanie i sprawdzanie list kolejkowych, stanie w kolejce jako usługa odpłatna i pobieranie marży kolejkowej („koniki” sprzedające poszukiwane bilety, zawód „stacza” w kolejce).

Kolejkę utrwalił w malarstwie Andrzej Wróblewski, w poezji – Stanisław Barańczak.

Kominform – Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych – instytucja mająca koordynować działania partii komunistycznych (i „robotniczych”) Bułgarii, Czechosłowacji, Jugosławii, Francji, Polski, Rumunii, Węgier, Włoch i ZSRR. Kominform powołano na naradzie w Szklarskiej Porębie we wrześniu 1947 roku. Jego siedzibą do jesieni 1948 roku był Belgrad. W roku 1948 Jugosławię wykluczono z Kominformu i siedzibę przeniesiono do Bukaresztu. Kominform wydawał pismo «O trwały pokój i demokrację ludową». 18 kwietnia 1956 roku został rozwiązany.

LIT.: Edward Kardelj, *Rok 1948, rok Biura Informacyjnego*, «Krytyka» 1981, nr 12.

Komintern. Nazwa pochodzi z rosyjskiego – jest skrótem słów *Komunistycznej Internacjonal* (Międzynarodówka Komunistyczna). Komintern był jedną z międzynarodówek, czyli międzynarodowych federacji partii socjalistycznych lub komunistycznych. Międzynarodówki przyjęło się numerować i Komintern jest znany jako Trzecia Międzynarodówka.

Międzynarodówka komunistyczna istniała w latach 1919-1943, na jej czele stał Komitet Wykonawczy, którego uchwały były obowiązujące dla wszystkich partii. Komitet Wykonawczy Kominternu miał prawo zawieszać uchwały zjazdów partii i ich Komitetów Centralnych. Partie należące do Kominternu miały obowiązek przestrzegać wspólnych zasad ideowych i organizacyjnych oraz kierować się jednolitymi wskazaniami politycznymi, o których decydowali władcy Związku Radzieckiego, a więc przede wszystkim Lenin i Stalin. Partie były zobowiązane do popierania polityki radzieckiej, co nazywało się przestrzeganiem internacjonalizmu proletariackiego. Partie zmieniały politykę, gdy polityka radziecka się zmieniała. Jednocześnie i niespodziewanie przechodzono od pacyfizmu do zaangażowania wojennego, od zwalczania socjalistów do przyłączenia z nimi (nazywano to *frontami ludowymi*), od zbierania sił i wyczekiwania do działań rewolucyjnych.

Centralne sterowanie partiami komunistycznymi było na tyle daleko posunięte, że władze w Moskwie uważały się za uprawnione do rozwiązania partii komunistycznej, której politykę uznały za niewłaściwą. Tak stało się z Komunistyczną Partią Polski, rozwiązana przez Komintern w 1938 roku. Władze radzieckie uznawały także, że są uprawnione do aresztowania, skazywania i uśmiercania przywódców i członków tej partii. Ten sposób kiero-

wania partiami komunistycznymi sprawa, że dość powszechnie uważano, że nie tyle mieszczą się one w podziale *prawica-lewica, co kraj-zagranica*. Po zaatakowaniu Związku Radzieckiego przez Niemcy komunizm został przez niektórych polityków i osoby wpływowe na Zachodzie uznany za doktrynę i politykę nieco bardziej przyzwoitą niż poprzednio. Związek Radziecki wzmacniał te opinie i starał się tworzyć wrażenie, że partie komunistyczne nie są w tym stopniu co dotychczas narzędziami polityki radzieckiej. Rozwiązanie Kominternu (w roku 1943) miało to właśnie sugerować i sprzyjać przekonaniu, że komunizm nie jest, aż tak bardzo jak sądzono, ruchem rewolucyjnym, międzynarodowym i centralnie sterowanym. Powojenną międzynarodową organizacją partii komunistycznych był Kominform, istniejący w latach 1947-1956.

LIT.: Milorad M. Drachkovitch, Branko Lazitch (ed.), *The Comintern. Historical Highlights*, Praeger, New York 1966; Milorad M. Drachkovitch, Branko Lazitch, *Biographical Dictionary of Komintern*, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, Cal. 1973; Annie Kriegel, *Les internationales ouvrières*, «Coll. Que sais-je?», no 1129, PVF, Paris.

Komisja Krajowa. Komisja Krajowa jako władza NSZZ „Solidarność” została wybrana podczas Pierwszego Krajowego Zjazdu Delegatów.

Zgodnie ze statutem „Solidarności” „do zakresu działania Komisji Krajowej należy: 1) reprezentowanie całego Związku wobec władz i organów administracji państwowej i gospodarczej, a także innych organizacji i instytucji, 2) koordynowanie działań organizacji regionalnych Związku, 3) uchwalanie budżetu, 4) powoływanie sekcji zawodowych, branżowych i innych oraz ustalanie ich regulaminów wewnętrznych, 5) zawieranie układów zbiorowych, 6) podejmowanie decyzji o strajku o zasięgu ponadregionalnym, 7) wybór członków prezydium” (§19 pkt 1); „W skład Komisji Krajowej wchodzi: a) przewodniczący Komisji Krajowej, b) przewodniczący zarządów regionalnych, c) osoby wybrane przez Zjazd. Każdy region ma z góry ustaloną liczbę miejsc w Komisji. Liczbę tę określa uchwała Zjazdu proporcjonalnie do liczby członków Związku w regionie” (§19 pkt 4).

W 107-osobowej Komisji Krajowej znalazło się 38 przewodniczących zarządów regionów i 69 osób wybranych

NSZZ „SOLIDARNOSĆ”

z list regionów. Przewodniczącym Komisji Krajowej został Lech Wałęsa, przewodniczący Zarządu Regionu Gdańsk, wybrany w głosowaniu bezpośrednim, wiceprzewodniczącymi – Mirosław Krupiński, przewodniczący Zarządu Regionu Warmińsko-Mazurskiego, i Stanisław Wądołowski, wiceprzewodniczący Zarządu Regionu Pomorze Zachodnie.

Na pierwszym posiedzeniu Komisji Krajowej postanowiono, że w skład Prezydium KK oprócz przewodniczącego KK wejdą przewodniczący sześciu największych regionów (jeśli uzyskają większość w KK). Byli to: z regionu dolnośląskiego – Władysław Frasiński, ze śląsko-dąbrowskiego – Leszek Waliszewski, z Wielkopolski – Zdzisław Rozwałak, z Mazowsza – Zbigniew Bujak, z Małopolski – Wacław Sikora, z Ziemi Łódzkiej – Andrzej Słowik (w kolejności otrzymanych głosów). Do tego zespołu KK postanowiła dodać jeszcze 12 osób, tworząc 19-osobowe Prezydium Komisji Krajowej.

Posiedzenia Komisji Krajowej odbywały się w Gdańsku: pierwsze – 8 października, drugie – 22 i 23 października, trzecie – 3 i 4 listopada, czwarte i ostatnie – 11 i 12 grudnia 1981 roku. W nocy z 12 na 13 grudnia rozpoczął się stan wojenny i większość członków KK aresztowano (co nazwano internowaniem). Niektórzy członkowie KK w kwietniu 1982 roku weszli w skład Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej, tymczasowej władzy „Solidarności” od czasu stanu wojennego.

Posiedzenia Prezydium KK odbywały się częściej niż posiedzenia całej Komisji. Spotkanie Prezydium KK z przewodniczącymi regionów, 3 grudnia w Radomiu, zostało w ukryciu nagrane przez władze. Fragmenty nagrań opublikowano w prasie, radiu i telewizji, oskarżając działaczy Związ-

ku o „dążenie do konfrontacji”. Konfrontacją był jednak dopiero stan wojenny, który zaczął się, gdy kończyło się ostatnie posiedzenie Komisji Krajowej.

LIT.: *Najwyższe władze związkowe*. «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 30; *Ostatnie posiedzenie KK*. «Arka» 1983, nr 1.

Komisja Planowania – utworzona na mocy ustawy z 15 listopada 1956 roku jako kolegialny organ Rady Ministrów (w latach 1945-1949 istniał Centralny Urząd Planowania, w latach 1949-1956 – Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego).

Do zadań Komisji Planowania należy opracowywanie projektów planów gospodarczych, opiniowanie projektów budżetu państwa, badanie przebiegu wykonywania planów gospodarczych i przedstawianie wniosków Radzie Ministrów.

Komisja Planowania, tak jak jej poprzedniczka Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego, jest naczelnym urzędem gospodarczym. Przewodniczącymi Komisji Planowania byli Stefan Jędrzychowski (1956-1968), Józef Kulesza (1968-1970), Stanisław Majewski (1970-1971), Witold Trampczyński (1971), Mieczysław Jagielski (1971-1975), Tadeusz Wrzaszczyk (1975-1981), Zbigniew Madej (1981-1982), Janusz Obodowski (od roku 1982).

Komisja Specjalna. Pełna nazwa: Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, powołana dekretem Rządu Tymczasowego z 16 listopada 1945 roku, miała zwalczać między innymi przywłaszczanie mienia społecznego, korupcję, łapownictwo, spekulację. Miała również działać prewencyjnie, gdy uznano, że czyjeś działanie stwarza niebezpieczeństwo nadużyć lub popełnienia szkodnictwa gospodarczego.

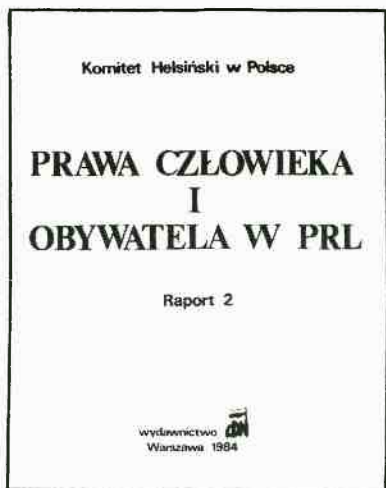
Orzeczenia Komisji Specjalnej były ostateczne i mogły być zmienione tylko w trybie nadzoru. Nie przewidywano udziału obrońcy, rozprawy nie były publiczne. Komisja lub jej delegatury mogły umieszczać ludzi w obozie pracy na okres do dwóch lat, wymierzyć grzywnę, orzec przepadek towarów, zamknięcie przedsiębiorstwa, zakaz pobytu w województwie, w którym ktoś dotychczas mieszkał.

Komisję zniesiono 1 stycznia 1955 roku na podstawie dekretu z 23 grudnia 1954 roku.

Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów – zaistniał bezpośrednio po wojnie (organem KERM był Centralny Urząd Planowania, powołany 10 listopada 1945 roku). Ustawa z 10 lutego 1949 roku określiła zadania KERM jako „kierowanie gospodarką narodową”. Według tej ustawy przewodniczącym KERM był jednocześnie przewodniczącym PKPG.

Dekretem z 21 września 1950 roku KERM został zlikwidowany. KERM powołano znowu uchwałą Rady Ministrów z czerwca 1957 roku. Przewodniczącym KERM jest prezes Rady Ministrów, a jego zastępcami przewodniczący Komisji Planowania i wiceprezesi Rady Ministrów.

Komitet Helsiński w Polsce – ugrupowanie utworzone w stanie wojennym i zajmujące się nadzorowaniem przestrzegania praw człowieka w Polsce. Komitet opracowuje raporty zatytułowane *Prawa człowieka i obywatela w PRL*. Pierwszy raport obejmował stan wojenny do 31 grudnia 1982 roku, drugi sięgał do 31 października 1983 roku, trzeci – od stycznia do września 1984 roku, czwarty – od września 1984 do lutego 1985 roku. Istnieją także liczne szczegółowe opracowania Komitetu, na przykład *Memoriał do Komisji*

Praw Człowieka ONZ (marzec 1984), opracowanie o amnestii w roku 1984 (wrzesień 1984), *Akty terroru i przemoc* (grudzień 1984), *Prawo pracy w Polsce a normy międzynarodowe* (styczeń 1985), *Naruszanie praw człowieka i obywatela w PRL w okresie 13 XII 1981–31 III 1985* (marzec 1985).

LIT.: *Prawa człowieka i obywatela w PRL (13 XII 1981–31 XII 1982)*. Opracował Zespół Redakcyjny Komitetu Helsińskiego, Instytut Literacki, Paryż 1983; *Prawa człowieka i obywatela w PRL. Raport 2 (1 stycznia–31 października 1983)*, CDN, Warszawa 1984; *Prawa człowieka i obywatela w PRL (styczeń–wrzesień 1984). Raport 3*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1985.

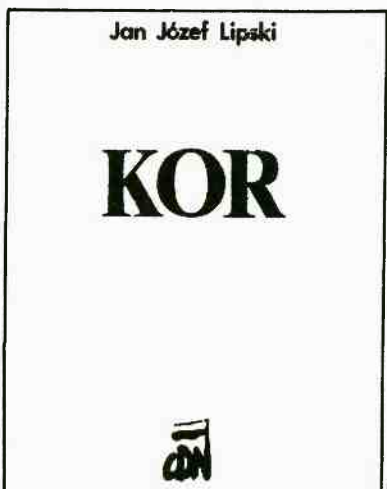
Komitet Obrony Kraju (KOK) – organ Rady Ministrów do spraw obronności, utworzony na podstawie ustawy z 21 listopada 1967 roku.

Wedle ustawy z 1967 roku przewodniczącym KOK był prezes Rady Ministrów, a jego zastępcą do spraw sił zbrojnych i planowania strategicznego – minister obrony narodowej. Z tekstu tej ustawy należałoby wnioskować, że od czasu gdy minister obrony narodowej Wojciech Jaruzelski został prezesem Rady Ministrów (11 lutego 1981 roku), był on zarazem przewodniczącym

cym Komitetu Obrony Kraju i swoim zastępcą. To połączenie funkcji być może przyczyniło się do nowych ustaleń dotyczących Komitetu Obrony Kraju w ustawie z 21 listopada 1983 roku. Rozszerzono wtedy zadania Komitetu Obrony Kraju i prócz spraw obronności wymieniono sprawy „bezpieczeństwa państwa”. Ustawa stwierdzała, że KOK ma prawo występować z wnioskami w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego i stanu wojennego, i że jest administratorem „w sprawach bezpieczeństwa i obronności państwa w czasie obowiązywania stanu wyjątkowego i stanu wojennego”. Ustawa wyraźnie rozdzielała funkcje ministra obrony narodowej i zwierzchnika sił zbrojnych: „zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi PRL sprawuje przewodniczący Komitetu Obrony Kraju”. Po uchwaleniu tej ustawy gen. Wojciech Jaruzelski przestał być ministrem obrony narodowej i w związku z tym, jak można się spodziewać, przestał być zastępcą przewodniczącego Komitetu Obrony Kraju, natomiast pozostał jego przewodniczącym, tyle że powołanym przez Sejm 22 listopada (gen. Jaruzelski został też „zwierzchnikiem Sił Zbrojnych PRL”). Stanowisko ministra obrony narodowej i wiceprzewodniczącego Komitetu Obrony Kraju objął gen. broni Florian Siwicki.

Komitet Obrony Robotników (początkowo używał nazwy: „Komitet Obrony Robotników – ofiar represji w związku z wydarzeniami 25 czerwca 1976 roku”).

Komitet powołano 23 września 1976 roku, kiedy to 14 osób podpisało *Apel do społeczeństwa i władz PRL*. Byli to Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Ludwik Cohn, Jacek Kuroń, Edward Lipiński, Jan Józef Lipski, Antoni Macierewicz, Piotr Naimski, Antoni Pajdak, Józef Rybicki, Aniela

Steinsbergowa, Adam Szczypiński, ks. Jan Zieja i Wojciech Ziemiński.

Komitet wydawał oświadczenia i komunikaty informujące o prześladowaniu robotników i o podjętych akcjach pomocy. Do komitetu przystępowali nowi członkowie i 26 września 1977 roku 23 członków KOR wydało oświadczenie o rozszerzeniu zadań KOR i o przekształceniu KOR w Komitet Samoobrony Społecznej „KOR”. KSS „KOR” był również znany pod skróconą nazwą KOR. Nazwą KOR niekiedy obejmowano nie tylko członków, ale i współpracowników komitetu. W tym szerszym sensie można było mówić o „ruchu korowskim” o niezbyt wyraźnych granicach.

LIT.: Stefan Kawalec, *Demokratyczna opozycja w Polsce. Wydarzenia czerwcowe i rok działalności Komitetu Obrony Robotników*, Wydawnictwo Głos, Warszawa 1979, wyd. trzecie: Głos Publishing, Nowy Jork 1982; Jan Józef Lipski, *KOR. Komitet Obrony Robotników, Komitet Samoobrony Społecznej*, Aneks, Londyn 1983; W. Wolski, *KOR. Ludzie, działania, idee*, Nowa, Warszawa 1983.

Komitet Obrony Więzionych za Przekonania. Postanowienie o powołaniu Komitetu powzięła Krajowa Komisja Porozumiewawcza „Solidarności” 10

grudnia 1980 roku, oddelegowując do Komitetu 8 swoich członków. W oświadczeniu o powołaniu Komitetu wymieniono więzionych wówczas działaczy niezależnych i postanowiono zaprosić do Komitetu przedstawicieli kultury, nauki i sztuki. Komitet Obrony Więzionych za Przekonania ukonstytuował się 20 grudnia i weszli doń poza związkowcami wybitni twórcy, a także prawnicy zasłużeń w obronie więźniów politycznych.

Następnie zaczęły powstawać regionalne Komitety Obrony Więzionych za Przekonania. Pierwszy Krajowy Zjazd Delegatów „Solidarności” w uchwale z 7 października 1981 roku stwierdził, że „uznaje Komitety Obrony Więzionych za Przekonania za agendy Związku, podporządkowane władzom odpowiednich szczebli” oraz że „współpracownicy Komitetów Obrony Więzionych za Przekonania podlegają ochronie Związku na równi z jego członkami”.

Stan wojenny nie sprzyjał działalności Komitetów jako organizacji jawnych. Mogły jednak działać pod opieką Kościoła instytucje mające podobne cele, takie jak Prymasowski Komitet Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i Ich Rodzinom lub – przy Kurii Metropolitalnej w Krakowie – Arcybiskupi Komitet Pomocy Więźniom i Internowanym.

Komitet Oporu Społecznego (KOS) – nazwa powstała w Warszawie bezpośrednio po ogłoszeniu stanu wojennego. KOS zachęcał do tworzenia podobnych komitetów w całej Polsce. Komitet Oporu Społecznego publikuje pismo «Kos» z rysunkiem kosa przy tytule. Istnieje także Wydawnictwo Społeczne „KOS” (WSKOS).

Komitet Porozumienia na Rzecz Samostanowienia Narodu – utworzony 9 lutego 1979 roku przez 26 osób. Komitet wydawał pismo «Rzeczpospolita», którego pierwszy numer ukazał się w lutym 1979 roku. Komitet powoływał się w swym oświadczeniu na list „żołnierzy Rzeczypospolitej” do Rady Państwa, którzy twierdzili, że „od zakończenia II wojny światowej nie zostało dotychczas wyłonione w pięcioprzymiotnikowych wyborach najwyższe przedstawicielstwo narodu polskiego”.

Komitet postulował ordynację wyborczą, która „1) zapewni wszystkim obywatelom czynne i bierne prawo wyborcze, 2) dopuści do list wyborczych wszystkich kandydatów zgłoszonych przez poszczególne grupy obywateli w danym okręgu wyborczym, 3) umożliwi wszystkim kandydatom i ugrupowaniom politycznym i społecznym prowadzenie kampanii wyborczej w państwowych środkach masowego przekazu na zasadach pełnej równości, 4) zagwarantuje taką kontrolę społeczną, która umożliwi wszystkim wyborcom swobodne wyrażenie ich rzeczywistej woli”. Tylko w ten sposób przeprowadzone wybory mogły, zdaniem komitetu, zapewnić realizację prawa samostanowienia narodu

Komitet Porozumiewawczy Organizacji Demokratycznych Polski Podziemnej – nazywany także (w sprawozdaniu sądowym z procesu komitetu)

Komitetem Porozumiewawczym Organizacji Polski Podziemnej – ostatnie znane i znaczniejsze konspiracyjne porozumienie międzyorganizacyjne w latach czterdziestych. Komitet powstał według niektórych relacji w marcu 1946 roku, według innych – we wrześniu 1946 roku. W skład komitetu wchodził Wacław Lipiński – reprezentujący Stronnictwo Niezawisłości Narodowej, Włodzimierz Marszewski – reprezentujący Stronnictwo Narodowe, Wincenty Kwieciński – przedstawiciel Komendy Głównej, a następnie prezes WiN (Wolność i Niezawisłość) i Adam Obarski – socjalista z niezależnej PPS-WRN. Nie zawsze łatwo powiedzieć, w jakiej mierze członkowie Komitetu reprezentowali poszczególne ugrupowania (było to później omawiane na rozprawie sądowej). Komitet w drugiej połowie 1946 roku wysłał memoriał do ONZ o sytuacji w Polsce. Członków komitetu aresztowano 5-7 stycznia 1947 roku i sądzono przed Rejonowym Sądem Wojskowym w Warszawie od 3 do 27 grudnia 1947 roku. Włodzimierza Marszewskiego i Wacława Lipińskiego skazano na karę śmierci, Wincentego Kwiecińskiego na dożywotnie więzienie, Adama Obarskiego na 15 lat więzienia.

LIT.: *W służbie obcego wywiadu. Stenogram rozprawy sądowej przeciwko działaczom siatki szpicgowskiej KPOPP i „Stoczni”*, Warszawa 1948; Władysław Góra, Ryszard Halaba (red.), *1944-1947. W walce o utrwalenie władzy ludowej w Polsce*, Książka i Wiedza, Warszawa 1967.

Komitet Porozumiewawczy Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych – utworzony we wrześniu 1980 roku, zrzeszał organizacje. W grudniu 1981 roku skupiał 41 stowarzyszeń twórczych (takich jak związek literatów, plastyków, kompozytorów, Pen Club, stowarzyszenia filmowców, dziennikarzy, architektów, artystów teatru i filmu). W skład komitetu wchodziły towarzy-

stwa naukowe w dziedzinie humanistyki (między innymi towarzystwo historyczne, filozoficzne, socjologiczne, filologiczne).

Komitet Porozumiewawczy Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych zorganizował w grudniu 1981 roku Kongres Kultury Polskiej.

Prezesem komitetu był Klemens Szaniawski, przewodniczący Polskiego Towarzystwa Filozoficznego.

W stanie wojennym obrady Kongresu Kultury Polskiej zostały przerwane, władze zakazały działań Komitetu Porozumiewawczego, stowarzyszenia wchodzące w jego skład na ogół „zawieszono”, zaś niektóre z nich – jak Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich lub Związek Literatów Polskich – zdelegalizowano.

Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” – był kontynuacją Komitetu Obrony Robotników i nie zawsze odróżnia się KOR i KSS „KOR”.

26 września 1977 roku 23 członków KOR wydało oświadczenie o rozszerzeniu zadań komitetu i o przekształceniu KOR w Komitet Samoobrony Społecznej „KOR”. Zadania KSS „KOR” sformułowano następująco:

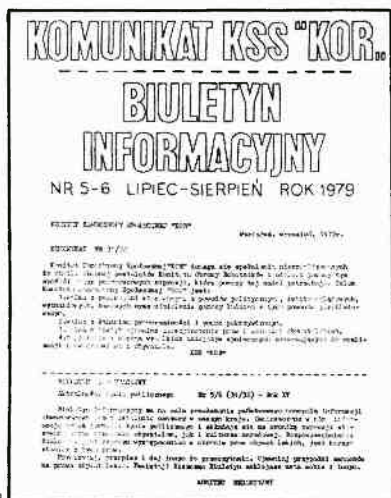
„1. Walka z represjami stosowanymi z powodów politycznych, światopoglądowych, wyznaniowych, rasowych i udzielanie pomocy ludziom z tych powodów prześladowanym.

2. Walka z łamaniem praworządności i pomoc pokrzywdzonym.

3. Walka o instytucjonalne zabezpieczenie praw i wolności obywatelskich.

4. Popieranie i obrona wszelkich inicjatyw społecznych, zmierzających do realizacji praw człowieka i obywatela.”

Cele te – rzeczywiście realizowane przez KSS „KOR” – wykraczały poza obronę robotników, ofiar represji w związku z wydarzeniami 25 czerwca

62

1976 roku. Punkty 1 i 2 odnosiły się zwłaszcza do zbierania przez KSS „KOR” informacji o bezprawnym i nielegalnym działaniu policji. W tej dziedzinie KSS „KOR” jako niezależna agencja społeczna dokonała szczególnie wiele.

Angażowanie się w sprawy wymienione w punkcie 4 polegało między innymi na popieraniu akcji kulturalnych, oświatowych, czasopism niezależnych. Niekiedy można powiedzieć, że robił to KSS „KOR” w całości, czasem raczej poszczególni jego członkowie, którzy bywali bardzo aktywni społecznie.

O organizacji, także opozycyjnej, czasem trudno powiedzieć coś ponadto, że istnieje. KSS „KOR” był ośrodkiem działań społecznych wykraczających daleko poza komitet. Stworzono więcej niż nazwę i instytucję. Powstał ruch społeczny, który następnie ustąpił miejsca ruchowi „Solidarności”. KSS „KOR” zakomunikował o rozwiązaniu się podczas Pierwszego Krajowego Zjazdu Delegatów „Solidarności” w Gdańsku. Zapewne dzięki skuteczności działań, KOR i KSS „KOR” skupiały na sobie zainteresowanie władz i nienawiść policji. Wyrą-

żało się to w prześladowaniu członków komitetu i długotrwałym trzymaniu ich w więzieniu, także wtedy, gdy KSS „KOR” już się rozwiązał.

komitety studenckie. Tymczasowe organy koordynacji, tworzone przez ruch studencki, między innymi w marcu 1968 roku. Na Uniwersytecie Warszawskim utworzono 12 marca Studencki Komitet Delegatów Wydziałowych, którego zadaniem miała być przede wszystkim współpraca z Komisją Senacką przy zbieraniu informacji o zachowaniu się milicji i przy ewidencji szkód wyrządzonych studentom.

Komitety były wybierane przez zgromadzenia studenckie. Podczas okupacji uczelni i w czasie strajków, tak jak we Wrocławiu od 14 do 16 marca lub w Warszawie od 21 do 23 marca, komitety utrzymywały porządek, wyznaczały straż (milicję studencką), dbały o propagandę, utrzymywały kontakt z innymi uczelniami i z otoczeniem zewnętrznym.

Członków komitetów aresztowała policja i usuwano ich z uczelni.

Komitety studenckie w latach siedemdziesiątych to Studenckie Komitety Solidarności. W latach osiemdziesiątych ruch studencki organizował się tworząc Niezależne Zrzeszenie Studentów i samorządy studenckie.

Komitety Założycielskie Wolnych Związków Zawodowych. Pierwszy taki komitet powstał w lutym 1978 roku w Katowicach. W kwietniu 1978 roku w Gdańsku powstał Komitet Założycielski Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża.

KZWWZ w Katowicach publikował niecenzurowane czasopismo «Ruch Związkowy», KZWWZZ w Gdańsku publikował czasopismo «Robotnik Wybrzeża». Działacze obydwu KZWWZ wzięli aktywny udział w sierpniowych

strajkach w 1980 roku i następnie w organizowaniu „Solidarności”.

W redakcji «Ruchu Związkowego» był między innymi Kazimierz Świtoń. W redakcji «Robotnika Wybrzeża» – Lech Wałęsa.

Komunistyczna Partia Polski. Partia pod tą nazwą istniała w latach 1925-1938. Do roku 1925 partia komunistyczna w Polsce używała nazwy *Komunistyczna Partia Robotnicza Polski* – KPRP (KPRP powstała w grudniu 1918 roku z połączenia Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy z PPS-Lewicą).

Od roku 1919 KPRP (i następnie KPP) była sekcją Międzynarodówki Komunistycznej. Od stycznia 1919 roku KPRP (i następnie KPP) działała nielegalnie, choć w latach 1924-1935 istniała w Sejmie komunistyczna frakcja poselska, w której posłowie oficjalnie nie reprezentowali partii (bo była nielegalna).

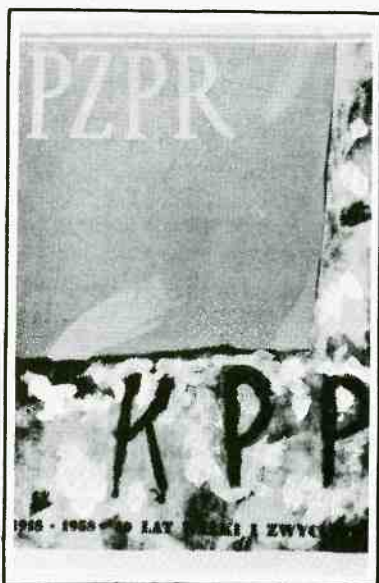
Podczas wojny polsko-radzieckiej w roku 1920 KPRP popierała stronę radziecką. KPRP/KPP odbywała zjazdy w Związku Radzieckim, a jej polityką kierował Komintern, który między innymi w 1924 roku usunął z kierownictwa KPRP dotychczasowych przywódców (wśród nich Adolfa Warskiego i Werę Kostrzewę, którzy później należeli do jednej z dwu frakcji w KPP, tak zwanej „większości”, usuniętej znowu z kierownictwa KPP w roku 1929). W połowie lat trzydziestych Komintern proklamował hasło frontu ludowego i KPP organizowała imprezy mające rozszerzyć jej oddziaływanie. Starła się między innymi zdobywać wpływy w PPS (wśród tak zwanych działaczy „jednolitofrontowych”).

Na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej istniały odrębne partie – Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy i Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi. Wraz z KPP li-

czyły one w latach trzydziestych w sumie kilkanaście tysięcy członków.

W roku 1938 Komintern rozwiązał KPP. Zarzucono KPP, że przeniknęła do niej „wroga agentura”. Przebywających w Związku Radzieckim przywódców KPP więziono, zsyłano lub mordowano. Ocalała tylko część aktywistów partyjnych z drugiego szeregu, często dzięki temu, że rok 1938 spędzili w polskich więzieniach.

W latach 1944-1956 unikano wzmianek o przywódcach KPP i o rozwiązaniu tej partii, wymieniano jedynie nazwiska postaci drugorzędnych, tych, których nie zamordowano w Związku Radzieckim. 19 lutego 1956 roku pięć partii komunistycznych ogłosiło, że „rozwiązanie Komunistycznej Partii Polski było nieuzasadnione”.

LIT.: Jan Alfred Reguła, *Historia Komunistycznej Partii Polski*, Warszawa 1934; M. K. Dziewanowski, *The Communist Party of Poland. An Outline of History*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1959; Marian Malinowski, *Przyczynek do sprawy rozwiązania KPP*, «Z pola walki» 1968, nr 3; Henryk Rechowicz, *Konsekwentna lewica. Komunistyczna Partia Polski*,

Warszawa 1972; Józef Kowalski, *Komunistyczna Partia Polski 1935-1938. Studium historyczne*, Warszawa 1975; Aleksander Litwin, *Tragiczne dzieje KPP (1935-1938)*, «Zeszyty Historyczne» 1976, z. 36; Al. An. Myszkowski, *Słownik biograficzny komunistów polskich represjonowanych w ZSRR*, «Zeszyty Historyczne» 1984, z. 69.

komunizm – słowo używane co najmniej od lat czterdziestych XIX wieku. Upowszechnione przez *Manifest komunistyczny*, broszurę opublikowaną przez Karola Marksa i Fryderyka Engelsa w roku 1848.

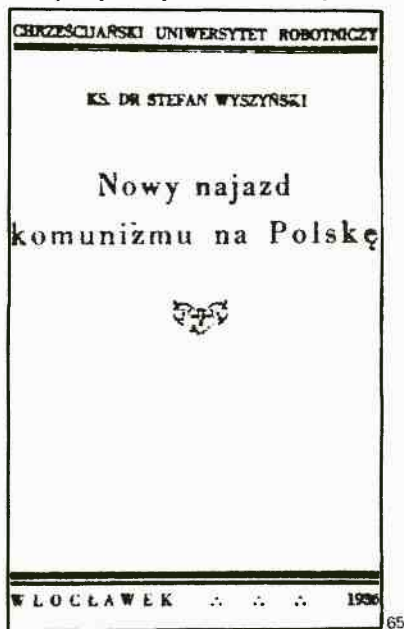
Komunizm pierwotnie oznaczał stan rzeczy, który traktowano jako pożądaną, choć nie zrealizowaną w rzeczywistości; miał on polegać na uspołecznieniu lub zlikwidowaniu własności, co najmniej w dziedzinie środków produkcji. Komuniści (zwolennicy komunizmu) uważali, że należy dążyć do uspołecznienia lub zlikwidowania własności, ale skądinąd co najmniej niektórzy z nich wierzyli w istnienie praw historycznych, które powodują, że historia świata zmierza do upowszechnienia się komunizmu i komunizm zapanuje wszędzie, bez względu na to, kto będzie czego chciał i co robił.

Zwolennicy komunizmu powołali partie polityczne – partie komunistyczne, które dążyły do upowszechnienia ideologii komunistycznej i podejmowały działania mające przyspieszyć zapanowanie komunizmu na świecie. Partie komunistyczne i organizacje związane z nimi w różnych krajach – składają się łącznie na „międzynarodowy ruch komunistyczny”, nazywający się czasem „ruchem robotniczym”. Ów „międzynarodowy ruch” był w pewnych okresach zorganizowany w międzynarodówki (jedną z nich był Komintern).

Ale komunizm to nie tylko wyobrażony stan rzeczy, który według jego zwolenników ma istnieć w przyszłości.

Komunizmem nazywa się także ustrój społeczno-polityczny w krajach rządzonych przez partie komunistyczne.

Partie te nazywają ten ustrój socjalizmem, ale jeśli chce się odróżnić socjalizm w wykonaniu partii socjalistycznych od socjalizmu w wykonaniu partii komunistycznych, ten ostatni nazywa się komunizmem.

LIT.: Karol Marks, Fryderyk Engels, *Manifest komunistyczny*, 1848 (od tego czasu liczne wydania); G. F. Hudson, *Fifty Years of Communism*, London and New York 1965; *Yearbook of International Communist Affairs, Parties and Revolutionary Movements* (ukazuje się od roku 1966), Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, Cal.

Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) – ugrupowanie opozycyjne założone 1 września 1979 roku. Akt konfederacji podpisały 34 osoby, przy nazwiskach podawano organizacje niezależne, z którymi te osoby były związane.

Deklaracja ideowa konfederacji wspominała o zasadzie samostanowienia narodu, która polega na „swobodnym wyrażaniu woli społeczeństwa co do: – suwerenności międzynarodowej państwa, – ustroju społecznego i państwowego, – władzy kierującej państwem”.

Śledztwo w sprawie KPN wszczęto 23 września 1980 roku i wtedy kilku przywódców KPN aresztowano.

15 czerwca 1981 roku przez Sądem Wojewódzkim w Warszawie rozpoczął się proces czterech działaczy KPN: Leszka Moczulskiego, Romualda Szeremietiewa, Tadeusza Stańskiego i Tadeusza Jędziszaka.

W stanie wojennym sprawę przeniesiono do Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego, który wydał wyroki 8 października 1982 roku, skazując Leszka Moczulskiego na 7 lat więzienia, Romualda Szeremietiewa i Tadeusza Stańskiego na 5 lat więzienia, Tadeusza Jędziszaka na 2 lata więzienia z zawieszeniem.

Propaganda oficjalna wielokrotnie

atakowała KPN, poświęcono jej także książkę (Marian Reniak, *KPN, kulisy, fakty, dokumenty*). W prasie zachodniej przypisywano KPN *nacjonalizm*, co było wyrażeniem dwuznacznym, mającym prawdopodobnie zdawać sprawę z celów niepodległościowych i z nazwy konfederacji.

LIT.: Wanda Falkowska, *KPN. przed sądem*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 17; Wanda Falkowska, *Sąd Najwyższy*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 26.

konferencja jałtańska – konferencja szefów rządów trzech mocarstw prowadzących wojnę z Niemcami. Wzięli w niej udział Józef Stalin, Franklin D. Roosevelt i Winston Churchill. Konferencja odbyła się od 4 do 11 lutego 1945 roku w Jałcie na Krymie. Omawiano przyszłość Niemiec, sposób działania Organizacji Narodów Zjednoczonych i zgodzono się, jak mniej więcej powinna przebiegać wschodnia i zachodnia granica Polski – postanowiono przesunąć terytorium państwa w kierunku zachodnim, choć „ostateczne ustalenie granicy Polski na zachodzie powinno nastąpić na konferencji pokojowej”. Zdecydowano także, że rząd tymczasowy działający wówczas w Polsce, opany przez komunistów i popierany przez Związek Radziecki, będzie po uzupełnieniach rządem uznanym przez wszystkie trzy mocarstwa. Wielka Brytania i Stany Zjednoczone, godząc się na uznanie tego nowego rządu, stwierdziły pośrednio, że cofną uznanie dla rządu RP w Londynie. W opublikowanym po konferencji oświadczeniu nie wspomniano o istnieniu rządu RP w Londynie, natomiast zgodzono się, że „działający obecnie w Polsce Rząd Tymczasowy powinien być wobec tego zreorganizowany na szerszej podstawie demokratycznej, z włączeniem przywódców demokratycznych z samej Polski i Polaków z zagranicy. Polski Tymczasowy

Rząd Jedności Narodowej będzie zobowiązany do przeprowadzenia wolnych i nieskrępowanych wyborów na zasadzie powszechnego i tajnego głosowania”.

Konferencja jałtańska i porozumienie jałtańskie funkcjonują w folklorze politycznym jako stereotyp, nie zawsze zgodny z tym, co w Jalcie rzeczywistości ustalono. Zgodnie z tym stereotypem, dokonano w Jalcie podziału Europy i oddano Polskę w strefę wpływów radzieckich. W rzeczywistości nie zrobiono tego wprost, ale pogląd potoczny mówi, co znaczyła zapowiedź uznania przez mocarstwa zachodnie – choćby po pewnych przekształceniach – komunistycznego rządu tymczasowego.

LIT.: *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers: The Conferences at Malta and Yalta 1945*, United States Government Printing Office, Washington, DC, 1955; Herbert Feis, *Churchill–Roosevelt–Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought*, Princeton University Press, Princeton 1957; *Teheran–Jałta–Poczdami. Dokumenty konferencji szefów rządów trzech wielkich mocarstw*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971; Krystyna Marek, *Retour sur Yalta*, «Revue Generale de Droit International Public», Juilliet-Septembre 1982, no 3; Krystyna Marek, *Jałta po latach*, «Kultura» 1982, nr 5.

konferencja poczdamska – spotkanie szefów rządów ZSRR, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii w Poczdamiu koło Berlina – z udziałem Józefa Stalina, Harry Trumana, Winstona Churchilla i następnie Clementa Attlee. Trwało od 17 lipca do 2 sierpnia 1945 roku.

Szefowie trzech rządów zdecydowali w Poczdamiu, że Niemcy (a także Berlin) będą podzielone na 4 strefy okupacyjne. Ustalono, że część Prus Wschodnich z Królewcem będzie oddana Związkowi Radzieckiemu oraz że do czasu ostatecznego określenia

polskiej granicy zachodniej będzie ona przebiegać bezpośrednio na zachód od Świnoujścia, a następnie wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej do granicy z Czechosłowacją; zgodzono się, że Polska będzie zarządzać częścią Prus Wschodnich nie podlegającą administracji radzieckiej i terenem byłego Wolnego Miasta Gdańska. Przedstawiciele trzech rządów ustalili również, że ludność niemiecka będzie przesiedlona do Niemiec z Polski, Czechosłowacji i Węgier.

Tak jak w przypadku konferencji jałtańskiej, spierano się czym są i co znaczą decyzje poczdamskie, oraz czy są one wiążące dla państw trzecich. W Polsce na ogół uważano, że decyzje te – wbrew niektórym sformułowaniom – mówią jednak o ostatecznej polskiej granicy zachodniej. Niemcy interpretowali te decyzje jako tymczasowe. Spory zostały w znacznej mierze rozstrzygnięte przez układy między RFN a Związkiem Radzieckim i Polską z sierpnia i grudnia 1970 roku, w których powtórzono sformułowania komunikatu konferencji poczdamskiej dotyczące zachodniej granicy Polski.

LIT.: Herbert Feis, *Between War and Peace: The Potsdam Conference*, Princeton University Press, Princeton 1960.

konferencja rektorów. Konferencja rektorów wyższych uczelni zebrała się w nocy z 19 na 20 listopada 1981 roku na Uniwersytecie Warszawskim, aby zaradzić konfliktowi związanemu z nieaprobowaną przez uczelnię osobą rektora Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Radomiu. Ponieważ na ogół rektorzy byli wybrani przez pracowników uczelni i studentów, konferencja rektorów mogła stać się autonomiczną reprezentacją niezależnej opinii publicznej i interesów wyższych uczelni. W stanie wojennym działanie konferencji rektorów zostało zakazane.

konferencja w Teheranie – spotkanie szefów rządów ZSRR, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii: Józefa Stalina, Franklina D. Roosevelta i Winstona Churchilla, trwające od 28 listopada do 1 grudnia 1943 roku. Na tym spotkaniu w nieobecności rządu polskiego i bez jego wiedzy dyskutowano sprawę przyszłych granic Polski. Zaakceptowano przesunięcie Polski, wyznaczenie jej granicy zachodniej na Odrze i „linię Curzona” jako granicę wschodnią, z włączeniem do Polski Opolszczyzny i Prus Wschodnich, jednak, jak żądał Stalin, Królewiec miał przypaść Związkowi Radzieckiemu. Ponieważ „linia Curzona” nie była wyznaczona w Galicji, więc sprawy Lwowa nie przesądzono. Była to wymiana poglądów, dzięki której Stalin mógł stwierdzić, że zachodni sojusznicy popierają zabranie Polsce znacznej części terytorium. Stalin atakował rząd polski w Londynie, a Churchill obiecywał na ten rząd wpłynąć.

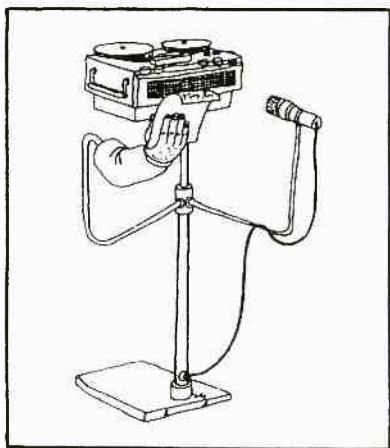
Jak się okazało, uzgodnienia w Teheranie przesądziły sprawę granic Polski, ale również w znacznej mierze jej zależność. Dyskutowanie zasadniczych dla Polski spraw bez udziału rządu polskiego i wbrew jego woli – oznaczało, że albo rząd ten utraci niezależność, albo ma być zastąpiony innym, uległym.

LIT.: *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers: The Conferences at Cairo and Teheran*, United States Government Printing Office, Washington, DC, 1963.

konferencje prasowe. Współcześnie w krajach demokratycznych na politykę w znacznym stopniu wpływa opinia publiczna, kształtowana z kolei przez środki masowego przekazu, zwłaszcza prasę i telewizję. Informacja w środkach masowego przekazu zależy od informacji dostarczanej dziennikarzom i to właśnie jest zadaniem konferencji prasowych.

Udział w konferencjach prasowych

jest na ogół dobrowolny. Zwiększa się więc szanse nadania przez dziennikarzy informacji w pożądanym sposób, jeśli można ich na konferencję przyciągnąć, czyli gdy mogą spodziewać się z góry, że ich gazety jakąś część wiadomości z konferencji wydrukują. Dzięki atrakcyjności konferencji prasowych rzecznika rządu PRL Jerzego Urbana – są one jednym z głównych źródeł wiedzy zachodniej opinii publicznej o Polsce. Nie są one jednak źródłem jedynym, co zawdzięcza się przede wszystkim opozycji politycznej i prasie podziemnej.

66

Obszerne sprawozdania z konferencji rzecznika rządu dla dziennikarzy zagranicznych ukazywały się w «Rzeczypospolitej», inne dzienniki publikowały na ogół sprawozdania w wersji skróconej.

Konferencje Samorządu Robotniczego (KSR) – instytucje, które zaczęto powoływać w kwietniu i w maju 1958 roku, ograniczając działanie rad robotniczych istniejących od 1956 roku. Decyzję o powołaniu Konferencji Samorządu Robotniczego powzięto w czasie IV Kongresu Związków Zawodowych w kwietniu 1958 roku i następnie tę praktykę utrwalono w ustawie o samorządzie robotniczym z 20 grudnia

1958 roku. Konferencje Samorządu Robotniczego były mieszanymi instytucjami samorządowo-związkowo-partyjnymi, na ogół niezbyt aktywnymi, składającymi się z funkcjonariuszy i przedstawicieli rady robotniczej, rady zakładowej (organu oficjalnych związków zawodowych) i komitetu zakładowego PZPR. Formalnie KSR zostały zniesione przez ustawę z 25 września 1981 roku „o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego”, jednak w rzeczywistości przestawały istnieć przed wydaniem tej ustawy, gdy od jesieni 1980 roku w zakładach pracy tworzyła się „Solidarność”.

Kongres Kultury Polskiej. Kongres miał odbywać się od 11 do 13 grudnia 1981 roku w Warszawie, w sali Teatru Dramatycznego. Kongres, jak stwierdzono w informacji dla dziennikarzy, był „pierwszą niezależną, zorganizowaną i przeprowadzoną siłami społecznymi imprezą tego rodzaju w okresie powojennym”. Komitet Organizacyjny Kongresu został wyłoniony przez Komitet Porozumiewawczy Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych. Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego był prof. Jan Białostocki. Na Kongresie przemawiali między innymi Jan Józef Szczepański, Andrzej Kijowski, Jacek Woźniakowski, Witold Lutosławski, Andrzej Wajda.

13 grudnia delegaci zastali na zamkniętych drzwiach Teatru Dramatycznego obwieszczenie, że Kongres jest „rozwiązany”; postanowili, że Kongres jest „zawieszony”, zgodnie zresztą z informacją ówczesnego ministra kultury. Obrady, przewidziane na trzeci dzień Kongresu, do roku 1985 nie zostały wznowione.

LIT.: *Kongres Kultury Polskiej*, broszura, b. d. i m. w.

Kongres Polonii Amerykańskiej – organizacja obywateli amerykańskich

pochodzenia polskiego, utworzona 30 maja 1944 roku na zjeździe w Buffalo, w stanie Nowy Jork. KPA jest organizacją organizacji i głównie skupia organizacje samopomocowo-ubezpieczeniowe, a także kulturalne i społeczne. W skład KPA wchodzi Związek Narodowy Polski, Polskie Zjednoczenie Rzymsko-Katolickie, Związek Polek w Ameryce. Zarząd KPA ma siedzibę w Chicago.

Rząd amerykański uznaje zwykle KPA za zbiorową reprezentację Polaków w Ameryce. Dlatego oświadczenia KPA mogą niekiedy wywierać wpływ na politykę amerykańską. KPA odróżnia zwykle traktowanie władz PRL i obywateli w Polsce. KPA unika kontaktów z władzami PRL, natomiast popiera pomoc humanitarną (wysyłanie żywności, lekarstw i ubrań).

Prezesami KPA byli Karol Rozmarek i Alojzy Mazewski, obydwaj zarazem przewodniczący Związku Narodowego Polskiego.

LIT.: Donald A. Pienkos, *PNA: A Centennial History of the Polish National Alliance of the United States of North America*, East European Monographs, Boulder, Col. 1984.

Kongres Solidarności Narodu. Proklamację Kongresu Solidarności Narodu ogłoszono na Wielkanoc 1983 roku. Ukazały się także *Adres powitalny Kongresu Solidarności Narodu* z okazji drugiej pielgrzymki papieża Jana Pawła II do Polski oraz odezwy w sierpniu i w październiku 1983 roku. Opublikowano je w czasopiśmie «Solidarność Narodu» wydawanym z podtytułem „czasopismo służy sprawie niepodległości”.

LIT.: *Kongres Solidarności Narodu. KSN. Dokumenty*, Polski Ośrodek Wydawniczy, Paryż 1983.

konserwatyzm. Formalnie: tendencja

do utrwalania istniejącego stanu rzeczy (*status quo*). Tak określony konserwatyzm będzie miał różną treść w zależności od tego, jaki jest stan rzeczy, który konserwatysta zamierza utrwaląć.

Niekiedy jednak konserwatyzm określa się ze względu na treść przekonań i ma się na myśli poglądy, które w Europie wyraźnie ukształtowały się w opozycji do Rewolucji Francuskiej – przeciwstawiające się próbom rewolucyjnej przebudowy społeczeństwa, zmianom od jednego zamachu. Konserwatyzm przeciwstawiał się dowolnemu projektowaniu i przekształcaniu stosunków społecznych, zwłaszcza pod przymusem; wierzono raczej w nieplanowane i nieregulowane kształtowanie się życia społecznego, starano się ograniczyć działanie państwa i pozostawić jak najwięcej swobody jednostkom i ich zrzeszeniom. Konserwatyzm tak rozumiany miał większe pole do działania i szanse rozwoju w takich krajach jak Wielka Brytania, których historia społeczna i polityczna w wieku XVIII i XIX była spokojniejsza niż historia Polski.

Trochę trudno posługiwać się terminem „konserwatyzm” w ustrojach niestabilnych: nie bardzo wiadomo, jakie porządki społeczne konserwatyści mieliby tam utrwaląć.

We współczesnej Polsce czasem przypisuje się konserwatyzm działaczom komunistycznym, pragnącym utrwaląć ten ustrój, który budują. Byłby to konserwatyzm w znaczeniu formalnym. Ale co najmniej niektórzy przeciwnicy komunistów protestują przeciw społeczeństwu planowanemu i wymuszaniu zmian siłą; jest to podobne do postawy konserwatystów wobec Rewolucji Francuskiej.

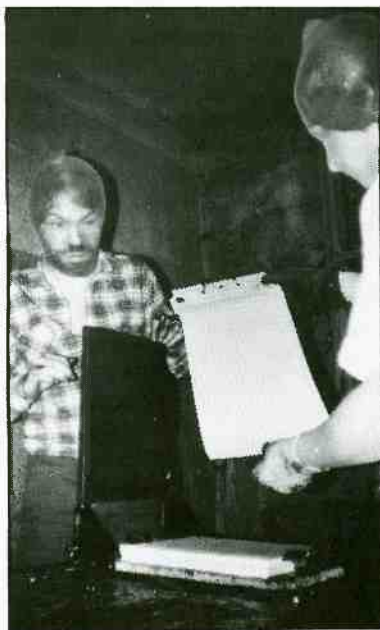
LIT.: Karl Mannheim, «Conservative Thought», w: *Essays on Sociology and Social Psychology*, 1953.

konspiracja – działanie w ukryciu przed władzą, niekiedy przed władzą okupacyjną, którą konspiratorzy chcą zwalczyć lub co najmniej pragną się jej przeciwstawić. Czasem konspiratorzy ukrywają swoje działania, kiedy indziej ukrywają również swoje miejsce pobytu („ukrywają się” – przed władzą). Działania kospiracyjne są na ogół działaniami zorganizowanymi, wymagają współdziałania.

Konspirator ukrywa swoje działania zwykle dlatego, że może je dzięki temu wykonać skuteczniej. Działania kospiracyjne (na przykład drukowanie) wybiera się wtedy, gdy władza je zwalcza, zwłaszcza gdy postępuje się przy tym przemocą.

Szczególnym rodzajem konspiracji jest konspiracja zbrojna. W czasie okupacji niemieckiej rozbudowana jednak była także konspiracja cywilna: w ukryciu prowadzono działalność kulturalną, oświatową, wydawniczą.

Konspiracja cywilna rozwinęła się w

Polsce po wprowadzeniu stanu wojennego. Jej osobliwością jest konspiracja związkowa – ukryte działania „Solidarności”.

LIT.: Stefan Korboński, *Polskie państwo podziemne. Przewodnik po podziemiu z lat 1939-1945*, Instytut Literacki, Paryż 1975; *Mały konspirator*, CDN, przedruk: «Puls» 1983, nr 18, także liczne przedruki w wydawnictwach podziemnych; Maciej Łopiński, Marcin Moskit, Mariusz Wilk, *Konspira. Rzecz o podziemnej Solidarności*, Przedświt, Warszawa, Spotkania, Paryż 1984.

konstytucja – zasady funkcjonowania państwa, ujęte jako prawa i obowiązki (zakres i sposoby działania) organów państwowych, również w stosunku do obywateli. W niektórych państwach nie ma pisanej konstytucji i zasady działania państwa są przede wszystkim normami zwyczajowymi (tak jak w Wielkiej Brytanii). Istnieją państwa o stałej konstytucji, którą w miarę potrzeby się uzupełnia (w Stanach Zjednoczonych), w innych państwach konstytucje się zmienia (we Francji nowa

69

konstytucja powoduje, że mówi się o nowej Republice).

Rzeczpospolita Polska funkcjonowała na podstawie konstytucji z 17 marca 1921 roku i następnie z 23 kwietnia 1935 roku.

W Polsce powojennej ogłoszono, że obowiązuje konstytucja z 1921 roku, w lutym 1947 roku uzupełniono ją ustawą, nazwaną „małą konstytucją”. Jednocześnie wprowadzano nowe instytucje państwowe, stanowiono nowe prawa i stosowano terror w sposób mający niewiele wspólnego z jakimkolwiek prawem konstytucyjnym.

Konstytucję PRL uchwalono 22 lipca 1952 roku i istniał zwyczaj publikowania jej w wielusettyśnych nakładach jako dodatek do przemówienia Bolesława Bieruta *O konstytucji PRL* (książka zaczynała się od zdjęcia Bolesława Bieruta).

Konstytucję PRL uzupełniono między innymi w roku 1976, starając się zalegalizować niektóre polityczne praktyki władz. Protesty przeciw tym uzupełnieniom były zwłaszcza sprzeciwem wobec prób legalizacji uprzywilejowanej roli PZPR i uprzywilejowanej po-

68

zycji Związku Radzieckiego w Polsce.

LIT.: Andrzej Ajnenkiel, *Polskie konstytucje*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1982; S. Rozmaryn, *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL*, Warszawa 1961; W. Sokolewicz, *Konstytucja PRL po zmianach z 1976 roku*, Warszawa 1978.

konsumpcja – (1) spożycie, zużywanie dóbr, czasem po prostu nabywanie, nie służące dalszej produkcji. Także: (2) wydatki na konsumpcję w pierwszym znaczeniu. Konsumpcję (spożycie) traktuje się jako część dochodu narodowego podzielonego.

W gospodarce kapitalistycznej na ogół produkuje się dobra po to, aby je sprzedać. Jest to gospodarka uwzględniająca konsumpcję jako cel działań gospodarczych i zależna od konsumpcji. Oficjalnie mówi się, że w gospodarce upaństwowionej i planowanej (zwanej „socjalistyczną”) celem jest zaspokajanie potrzeb, a więc, jak by się zdawało, konsumpcja. To jest jednak wersja teoretyczna. W praktyce w tej gospodarce stałe są kłopoty z zaspokajaniem potrzeb. Zresztą niekiedy tak zwane „apetyty konsumpcyjne” są wprost krytykowane i widzi się w nich oddziaływanie wzorów zachodnich. Konsumpcję trudno planować, chyba że ogranicza się ją w drodze

przymusu. Między innymi dlatego w gospodarce planowej często wprowadzono ograniczenia swobody wyboru dotyczącego konsumpcji (bony uprawniające do nabywania dóbr: kartki i talony).

KONTAKT

«Kontakt» – miesięcznik ukazujący się w Paryżu od kwietnia 1982 roku. Początkowo redakcja określała «Kontakt» jako „miesięcznik redagowany przez członków i współpracowników NSZZ ‘Solidarność’”. Do czerwca 1985 roku opublikowano 38 numerów. «Kontakt» jest pismem informacyjnym i publicystycznym, drukującym informacje z Polski, szczególnie zwłaszcza w okresie stanu wojennego. «Kontakt» drukował artykuły i analizy polityczne; od roku 1984 zamieszcza obszernie informacje o obozie radzieckim, na ogół pióra Józefa Darskiego.

Redaktorem naczelnym pisma jest Bronisław Wildstein, dyrektorem Mirosław Chojecki.

kontraktacja – umowa między rolnikiem a nabywcą dotycząca sprzedaży produktów rolnych. W Polsce tę umowę zawiera się z państwem. Kontraktacja jest często warunkiem uzyskania środków produkcji, możliwości korzystania z urządzeń gospodarczych i udogodnień finansowych. Obejmuje zwłaszcza uprawy roślin przemysłowych, nasion i hodowlę zwierząt. Dzięki kontraktacji państwo może oddziaływać na rolnictwo i nawet w pewnym zakresie planować jego produkcję.

Konwencje Międzynarodowej Organizacji Pracy. Dokumenty prawa międzynarodowego opracowywane przez Międzynarodową Organizację Pracy i uchwalane przez Konferencję Ogólną MOP. Państwa członkowskie MOP mają obowiązek przedkładać konwencje MOP do ratyfikacji organom uprawnionym w ich krajach. Ratyfikacja nie jest obowiązkowa, ale państwa członkowskie są obowiązane do składania sprawozdań na tematy związane z konwencjami – również nieratyfikowanymi. Rząd nie przestrzegający konwencji ratyfikowanej może być skarżony przez inne państwa lub przez organizacje związkowe do Rady Administracyjnej MOP i MOP może wobec takiego rządu zastosować sankcje.

W latach 1919-1985 MOP opracowała 159 konwencji. Spośród nich szczególne znaczenie mają: konwencja nr 87 – dotycząca wolności związkowej i ochrony praw związkowych, konwencja nr 98 – w sprawie zasad organizowania się i rokowań zbiorowych, konwencja nr 105 – o zniesieniu pracy przymusowej, konwencja nr 111 – w sprawie dyskryminacji w dziedzinie zatrudnienia i wykonywania zawodu, konwencja nr 122 – w sprawie polityki zatrudnienia.

W umowie gdańskiej z 31 sierpnia 1980 roku powoływano się na ratyfiko-

wane przez PRL konwencje nr 87 i 98. Teksty tych konwencji były następnie załącznikiem do statutu „Solidarności”. Delegalizacja „Solidarności” i innych związków zawodowych, która nastąpiła w roku 1982, jest traktowana przez Międzynarodową Organizację Pracy jako naruszenie konwencji nr 87 i 98.

LIT.: Krystyna Marek, *Sprawa polska w Międzynarodowej Organizacji Pracy*. «Kultura» 1984, nr 10.

Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW). Formacja wojskowa utworzona w 1945 roku. W okresie formowania i szkolenia podlegała ministrowi obrony narodowej, następnie (w sierpniu 1945 roku) przekazana pod rozkazy ministra bezpieczeństwa publicznego. Dowódcą KBW został w roku 1945 gen. Bolesław Kieniewicz.

Zadaniem KBW była walka z polskimi oddziałami podziemia, intensywna zwłaszcza w drugiej połowie 1946 roku oraz walka z podziemiem ukraińskim, która przybrała na sile w roku 1947 (nazwano to akcją „Wisła”).

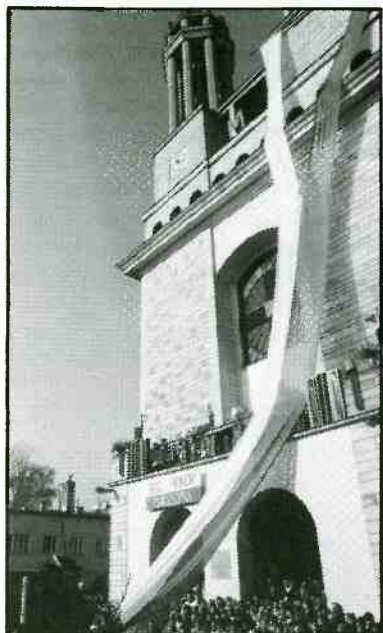
W październiku 1956 roku jednostki KBW postawiono w stan gotowości, co według jednych opinii miało być przydatne na wypadek nieprzewidzianych demonstracji w stylu poznańskiego czerwca, zaś według innych miało stworzyć pewną przeciwwagę dla zbliżających się do Warszawy wojsk radzieckich (dowódcą KBW był wówczas gen. Waław Komar).

Od 1 lipca 1965 roku jednostki KBW podporządkowano ministrowi obrony narodowej i weszły one w skład systemu obrony terytorium kraju.

LIT.: «Na Straży» (organ prasowy KBW); «Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego», *Mała Encyklopedia Wojskowa*, t. II, Wydawnictwo MON, Warszawa 1970; W. Nowacki, «Organizacja i działalność Wojsk Wewnętrznych (sierpień 1944–maj 1945)», w: Maria Turlejska (red.), *Z walk przeciwko*

zbrojnemu podziemiu 1944-1947, Wydawnictwo MON, Warszawa 1966; Jan Czapla, «Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego w walce z podziemiem zbrojnym», w: Władysław Góra i Ryszard Halaba (red.), 1944-1947. W walce o utrwalenie władzy ludowej w Polsce, Książka i Wiedza, Warszawa 1967.

«Kos» – pismo informacyjno-publicystyczne ukazujące się od początku stanu wojennego. Numer 3 ukazał się z datą 1 lutego 1982, numer 77 w czerwcu 1985 roku.

nia zezwoleń na budowę kościołów. Udzielanie tych zezwoleń było dostosowane do ogólnej polityki państwa wobec Kościoła, chociaż jako powody odmów podawano na ogół względy budowlane. W nowych dzielnicach mieszkaniowych i w nowych miastach kościołów nie było. Walka o budowę kościoła w Nowej Hucie trwała przez dwadzieścia lat. Władze być może uwiaryły, że urbanizacja i industrializacja przyczyniają się do spadku religijności, ale pragnęły ten proces przyspieszyć odmawiając zezwoleń na budowę kościołów.

Wzrost liczby kościołów po wojnie zawdzięcza się między innymi przejęciu przez Kościół Katolicki w Polsce budynków kościelnych na ziemiach zachodnich. Prawo własności Kościoła do tych budynków było kwestionowane przez władze, które żądały płacenia czynszów za użytkowanie. W latach siedemdziesiątych władze państwowe wycofały się z tej polityki i ustawą z 23 czerwca 1971 roku stwierdzono, że

kościół. Mimo zniszczeń wojennych liczba kościołów w ciągu czterdziestu lat po wojnie znacznie wzrosła (w latach 1945-1965 odbudowano i wybudowano około 1000 kościołów). Jeśli by jednak uwzględnić potrzeby społeczności wiernych, wzrost ten byłby znacznie większy. Władze państwowe uznały, że są uprawnione do udziela-

własność kościelna na ziemiach zachodnich i północnych przechodzi „na osoby prawne Kościoła Rzymsko-Katolickiego oraz innych związków wyznaniowych“.

W niektórych diecezjach, tak jak w przemyskiej, budowano kościoły wiejskie własnymi siłami wiernych, bez pytania o zezwolenie. Władze nie miały zwyczaju niszczyć budynków już konsekrowanych, natomiast przeszkadzały w budowach, które wobec tego prowadzono prywatnie, sugerując inne przeznaczenie budynków i w ostatniej chwili przeznaczenie budynków zmieniano. Zbudowanie kościoła świadczyło o dobrym porozumieniu wiernych, udanej organizacji, ofiarności i wzajemnym zaufaniu.

„Solidarność” zmieniła sytuację – na początku lat osiemdziesiątych władze częściej udzielały zezwoleń na budowę kościołów, choć prasa partyjno-państwowa zaczęła atakować budowę kościołów, twierdząc, że jest ich za dużo.

LIT.: *Kościół w Polsce odbudowane i wybudowane*, «Ars Christiana» 1966; ks. Adam Boniecki. *Budowa kościołów w diecezji przemyskiej*, Biblioteka Spotkań, Paříż, b.d.w.

Kościół Katolicki. W Polsce Kościół Katolicki jest starszy od ustroju komunistycznego o około 1000 lat. Losy Kościoła zależą jednak w pewnej mierze od postępowania władz, które mniej lub bardziej otwarcie, zwykle skłonne są Kościół zwalczać.

W tej dziedzinie ważnym etapem było zerwanie konkordatu ze Stolicą Apostolską we wrześniu 1945 roku, zlikwidowanie niezależnego Stronnictwa Pracy (1946), zamknięcie «Tygodnika Warszawskiego» (1948), odebranie Kościołowi Caritasu (1950) i dóbr kościelnych (1950). Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych liczni księża i biskupi szli do więzień.

Mimo prześladowań Kościoła, episkopat zdecydował się w roku 1950 podpisać porozumienie z rządem, uzyskując między innymi rządowe obietnice zachowania religii w szkołach i podtrzymania prawa do stowarzyszeń katolickich, wydawnictw i prasy.

W lutym 1953 roku wydano dekret uzależniający obsadzanie stanowisk kościelnych od zgody „właściwych organów państwowych”, w marcu 1953 roku zamknięto «Tygodnik Powszechny», we wrześniu 1953 roku aresztowano prymasa Wyszyńskiego, co nastąpiło już po śmierci Stalina, więc można przypuszczać, że jakiś udział w tej decyzji mieli komuniści polscy.

W roku 1956 komuniści zachowywali się tak, jakby Kościoła potrzebowali. 28 października wypuszczono prymasa Wyszyńskiego z więzienia, komunikat komisji wspólnej rządu i episkopatu z 8 grudnia zapowiadał wprowadzenie nauczania religii w szkołach (jako przedmiotu nadobowiązkowego), 25 grudnia wznowiono «Tygodnik Powszechny», 31 grudnia zmieniono dekret o obsadzaniu stanowisk kościelnych.

To jednak, co Kościół uzyskał w latach 1956-1957, partia starała się odebrać z nadwyżką już w latach 1958-1961. W lipcu 1958 roku policja wkroczyła do Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze i przeprowadziła rewizję. Od początku roku szkolnego 1958/1959 usuwano krzyże ze szkół i ograniczono lekcje religii do godziny tygodniowo. W kwietniu 1959 roku zwiększono opodatkowanie instytucji kościelnych i wydano zarządzenie, które na Ziemiach Zachodnich i Północnych odmawiało Kościołowi prawa własności budynków i obiektów nie mających charakteru sakralnego. Na wiosnę 1959 roku rozpoczęto ponownie powoływanie kleryków do wojska. W grudniu 1959 roku wprowadzono nad-

73

zór państwowy nad seminariami duchownymi, traktując je jako szkoły prywatne. W kwietniu 1960 roku cofnięto zezwolenie na budowę kościoła w Nowej Hucie, co spowodowało protesty mieszkańców.

Na przełomie lat 1965/1966 atakowano Kościół za orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich, w roku 1966 przedmiotem szczególnych ataków były uroczystości Tysiąclecia chrztu Polski, ale w latach siedemdziesiątych znowu próbowano szukać zgody z Kościołem.

Wizyty papieża Jana Pawła II w Polsce w latach 1979 i 1983 pokazały siłę Kościoła i wiernych.

Władze w stanie wojennym ograniczały swe działania antykościelne – gozono się na budowę kościołów i wydawanie nowych czasopism diecezjalnych i zakonnych. To jednak nie trwało długo. W połowie lat osiemdziesiątych twierdzono oficjalnie, że księża są ekstremistyczni, kościołów jest za dużo, a na pisma katolickie brak papieru.

LIT.: *Listy pasterskie episkopatu Polski 1945-1974*, Editions du Dialogue, Paryż 1975; Andrzej Micewski, *Kardynał Wyszyński. Prymas i mąż stanu*, Editions du Dialogue, Paryż 1982; Stefan Kisielewski, *Stosunki Kościół-Państwo w PRL*, «Zeszyty Historyczne» 1979, z. 49.

kółka rolnicze – istniały jako organizacje samopomocy chłopskiej w Wielkopolsce w XIX wieku. W dwudziestoleciu międzywojennym były zrzeszone w Centralnym Towarzystwie Organizacji i Kółek Rolniczych. W PRL (po 1956 roku) są to popierane przez państwo zrzeszenia zakładane przez rolników głównie z powodu ułatwień w korzystaniu z maszyn, w nabywaniu nasion, nawozów sztucznych i środków ochrony roślin. Kółka rolnicze mogą korzystać z istniejącego od 1959 roku Funduszu Rozwoju Rolnictwa, z którego mogą kupować maszyny rolnicze.

Kółka rolnicze są sposobem pobudzania przez państwo wspólnych działań na wsi (pod kontrolą państwa), ale

bez naruszania własności ziemi i indywidualnych decyzji w sprawach gospodarczych. Dlatego nie są one na wsi tak powszechnie odrzucane jak poprzednio spółdzielnie produkcyjne.

Liczba członków kółek rolniczych wynosiła w latach 1970-1980 ponad 2,5 miliona, następnie spadła do nieco poniżej 2 milionów w roku 1983.

Kółka rolnicze do roku 1981 były skupione w Centralnym Związku Kółek Rolniczych, którym kierowała Rada Główna. W marcu 1981 roku związek ten przemianowano na Centralny Związek Kółek i Organizacji Rolniczych, pomyślany jako przeciwwaga dla powstającej wówczas „Solidarności” Rolników Indywidualnych. Ten charakter związku kółek rolniczych utrwaliła ustawa z 8 października 1982 roku „o społeczno-zawodowych organizacjach rolników”, ustawa mówiła o organizacji pod nazwą Krajowy Związek Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych.

kraje socjalistyczne. W roku 1983 oficjalnie uważano w Polsce, że na Świecie na pewno jest 15 krajów socjalistycznych: Albania, Bułgaria, Chiny, Czechosłowacja, Jugosławia, Korea Północna, Kuba, Laos, Mongolia, NRD, Polska, Rumunia, Węgry, Wietnam i ZSRR. Wyliczone kraje w roku 1983 zajmowały 26% powierzchni i miały 32% ludności świata. 10 krajów należało do RWPG – Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Jeden z krajów jest mocarstwem euroazjatyckim (ZSRR), 8 jest w Europie, z czego 6 (i ZSRR) należy do Układu Warszawskiego, 5 krajów jest w Azji, jeden u brzegów Ameryki.

Wyliczenie to, stosowane w statystyce, nie obejmuje niektórych nowych nabytków, jakby na razie nie w pełni zakwalifikowanych. Brak tu na przykład Afganistanu, Angoli, Jemenu,

Kambodży, Nikaragui. Być może uważa się je za za „kraje demokracji ludowej”. Czasem też mówi się o krajach „o orientacji socjalistycznej”.

Krajowa Komisja Porozumiewawcza (KKP) – początkowo pod nazwą Komisja Porozumiewawcza – została powołana 17 września 1980 roku na spotkaniu w Gdańsku, na którym przedstawiciele ruchu związkowego tworzącego się po sierpniu 1980 roku zdecydowali o powołaniu jednego niezależnego samorządowego związku zawodowego „Solidarność”. KKP zbierała się przeważnie dwa lub trzy razy w miesiącu, najczęściej w Gdańsku, podejmowała uchwały w sprawie polityki związku, ogłaszała oświadczenia, komunikaty, apele i deklaracje. Pierwszy Krajowy Zjazd Delegatów „Solidarności” udzielił absolutorium Krajowej Komisji Porozumiewawczej i jako władzę związku wybrał Komisję Krajową.

LIT.: Biuro Informacji Prasowej KKP NSZZ „Solidarność”, *Dokumenty KKP, 19 XI 1980–4 VI 1981*, Gdańsk, lipiec 1981.

Krajowa Rada Ministrów – została powołana 3 maja 1944 roku; składała się z Głównego Delegata Rządu Jana Stanisława Jankowskiego, jako wicepremiera, i trzech ministrów: Adama Bienia, Stanisława Jasiukowicza i Antoniego Pajdaka.

Krajowa Rada Ministrów przestała istnieć pod koniec marca 1945 roku, gdy NKWD porwała jej członków i innych przywódców podziemia. Ich proces w Moskwie skończył się skazaniem Jankowskiego na 8 lat więzienia, Bienia, Jasiukowicza i Pajdaka na 5 lat. Podano oficjalnie, że Jankowski i Jasiukowicz zginęli w Związku Radzieckim. Antoni Pajdak był w roku 1976 jednym z założycieli Komitetu Obrony Robotników.

LIT.: Stefan Korboński, *Polskie państwo podziemne. Przewodnik po podziemiu z lat*

PROCES SZESNASTU W MOSKWIE. PRZYWÓDCY POLSKI PODZIEMNEJ NA ŁAWIE OSKARŻONYCH
 Od lewej: Leopold Okulicki, Józef Stemler-Dąbski, Jan Stanisław Jankowski, Eugeniusz Czarnowski, Józef Chaciński, Kazimierz Kobylański, Adam Bień, Kazimierz Jasiukowicz. Zbigniew Szypułkowski jest wprowadzany na salę przez konwoj NKGB

74

1939-1945, Instytut Literacki, Paryż 1975; Władysław Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945*, t. III: «Okres 1939-1945», wydanie trzecie, Londyn 1983.

Krajowa Rada Narodowa (KRN) – komitet utworzony w nocy z 31 grudnia 1943 roku na 1 stycznia 1944 roku, głównie z inspiracji PPR. Komitet ten wydawał dekrety i stwierdzał o sobie, że sprawuje władzę i jest organem ustawodawczym.

Podaje się, że w pierwszym posiedzeniu KRN brało udział 19 osób, ale postanowiono, że w skład KRN wejdzie łącznie 31 osób. Byli to przede wszystkim aktywiści PPR, którzy KRN zorganizowali, a także działacze RPPS (z grupy socjalistycznej związanej z PPR) i osoby związane z PPR, traktowane jako „ludowcy”.

W protokole dotyczącym powołania KRN stwierdzono, że „KRN sprawuje władzę na obszarze całej Polski w oparciu o system rad narodowych” (rady te wówczas jeszcze nie istniały). W manifestie PKWN nazwano KRN reprezentacją narodu i podziemnym parlamentem.

W uchwalonej przez KRN ustawie z 11 września 1944 roku nazwano KRN

„organem narodu w zakresie ustawodawstwa oraz kontroli nad działalnością rządu i w zakresie nadzoru nad radami narodowymi” (rządu wówczas jeszcze nie było, istniał jedynie PKWN).

Członkowie KRN nie byli wybierani. Delegowały ich niektóre organizacje społeczno-polityczne i byli kooptowani przez KRN, przy czym, zgodnie z ustawą uchwaloną przez KRN 11 września 1944 roku, delegować do KRN mogły tylko organizacje, „które zgłoszą swą działalność we właściwych organach PKWN i stoją na gruncie obowiązującej ustawy konstytucyjnej z dnia 17 marca 1921”. W przepisie tym chodziło o wyeliminowanie organizacji, które uznawały ciągłość prawną instytucji państwowych Drugiej Rzeczypospolitej.

Delegowanie do KRN odbywało się na zasadzie porozumienia kierowniczych instancji organizacji reprezentowanych w KRN. Było to równoznaczne z warunkiem uzyskania zgody kierownictwa PPR. Tę praktykę kontynuowały później instytucje nomenklatury i frontu narodowego.

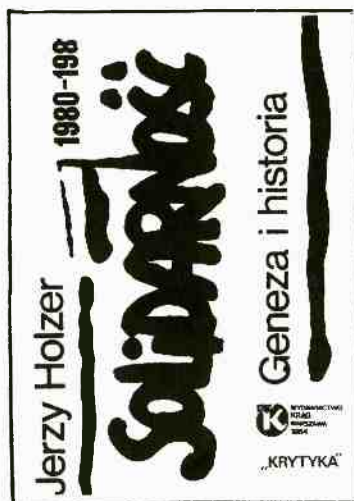
Od roku 1945 w KRN działali członkowie PSL, którzy występowali jako opozycja, choć trzech członków PSL

wchodziło w skład Rządu Tymczasowego Jedności Narodowej. Krajowa Rada Narodowa przestała istnieć po wyborach do Sejmu 19 stycznia 1947 roku.

Przewodniczącym KRN był od pierwszego posiedzenia Bolesław Bierut, wówczas członek sekretariatu KC PPR. Od 31 grudnia 1944 roku Bolesław Bierut nosił tytuł prezydenta KRN i podawano oficjalnie, że jest bezpartyjny.

LIT.: Andrzej Burda (red.), *Krajowa Rada Narodowa*, Ossolineum 1976.

Krąg – niezależna oficyna wydawnicza. Rozwinęła się ze wspólnego działania z wydawnictwem Głos. Do roku 1985 Krąg opublikował około 100 książek, często obszernych, liczących po kilkaset stron. Są to zarówno przedruki z wydawnictw emigracyjnych, jak i znaczna liczba prac oryginalnych i tłumaczeń ukazujących się po polsku po raz pierwszy. Krąg publikował prace historyczne (między innymi Maurycego Mochackiego, Jana Kucharzewskiego, Władysława Pobóg-Malinowskiego, a z autorów współczesnych Andrzeja Alberta, Bohdana Cywińskiego, Jerzego Holzera, Krystyny Kersten), wspomnienia (między innymi Nikity Chruszczowa, Stefana Korbońskiego, Nadzieży Mandelsztam, Aleksandra Wata), dzieła filozoficzne (Jacquesa Maritain, Karla Poppera, Simone Weil) i literackie (Zbigniewa Herberta, Witolda Gombrowicza, Czesława Miłosza, George'a Orwella). W Kręgu publikowano krytykę literacką oraz publicystykę polityczną, filozofi-

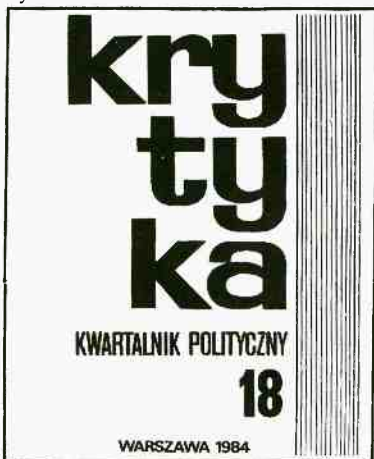
czną i religijną. Krąg wydał to najmniej po kilka numerów takich pism jak «Puls», «Res Publica», «Krytyka» i «Nowy Zapis».

«Krytyka» – kwartalnik polityczny ukazujący się w Warszawie poza cenzurą. Numer pierwszy ukazał się z datą „lato 1978”. Do numeru 9 włącznie (wydanego w roku 1981) podawano skład zespołu redakcyjnego, nazwisko redaktora naczelnego (Stefan Starczewski) i adres redakcji. Od stanu wojennego (od numeru 10-11) podawana jest wyłącznie informacja „redaguje zespół”.

W numerze 4 opublikowano tekst – jak stwierdzono wyrażający opinie zespołu «Krytyki» – którego autorzy zadeklarowali, iż utożsamiają się z tradycją PPS (numer 4 poświęcony był głównie PPS po drugiej wojnie światowej).

W «Krytyce» sporo miejsca zajmowały sprawy innych państw obozu radzieckiego (numer 5 poświęcony w znacznej mierze Czechosłowacji i Niemcom, numer 9 zawierał w całości teksty węgierskie). «Krytyka» często zajmowała się najnowszą historią Polski (artykuły o PSL w numerze 10-11,

artykuły Łukasza Sochy o terrorze stalinowskim w numerach 6, 8 i 13-14). Przede wszystkim jednak – zgodnie z podtytułem pisma – publikowano wypowiedzi na aktualne tematy polityczne, zwłaszcza zaś głosy dyskusyjne dotyczące strategii działań opozycyjnych.

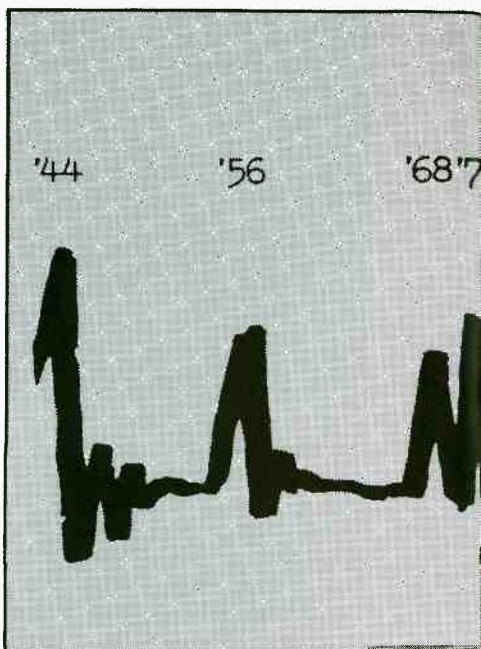
76

W stanie wojennym «Krytyka» rozpoczęła wydawanie książek w Bibliotece «Krytyki». Pismo jest przedrukowywane na Zachodzie nakładem kwartalnika «Aneks».

kryzys – słowo pochodzenia greckiego oznaczające gwałtowne, decydujące pod jakimś względem, zmiany i trudności. Mówi się o kryzysach w medycynie, w psychologii i psychiatrii, w gospodarce i w polityce.

Kryzys jest zaburzeniem zwykłego funkcjonowania i można zeń wyjść ku polepszeniu lub pogorszeniu. Do roku 1980 rzadko przyznawano oficjalnie, że w historii państw nazywanych *socjalistycznymi* zdarzają się kryzysy. Od roku 1980 i zwłaszcza w stanie wojennym słowo *kryzys* zrobiło w Polsce znaczną karierę w oficjalnej propagandzie i publicystyce. Uważa się, że w powojennej Polsce wystąpiły kryzysy

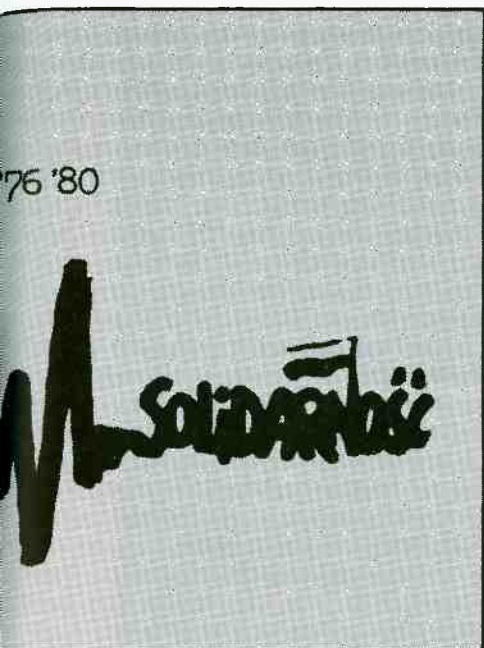
77

pod koniec lat czterdziestych, w latach 1956, 1968, 1970, 1976 i na początku lat osiemdziesiątych. Niekiedy lata 1968 i 1976 wyłącza się z tej listy, być może uważając, że dopiero zmiana ekipy rządzącej świadczy o kryzysie.

Słowo *kryzys* ma pewne propagandowe zalety w zestawieniu ze słowem *konflikt*. O konflikcie trudno mówić bez wskazania, między kim a kim zachodzi (jakie są strony konfliktu). O kryzysie natomiast mówi się bardziej bezosobowo, nie prowokując pytań zmierzających do wskazania stron konfliktu. Sugeruje się, że kryzys jest zjawiskiem niezależnym od woli uczestników, prawie przyrodniczym. Także z tej racji słowo *kryzys* może być wygodne i nie wywoływać pytań o to, kto co zrobił i za co jest odpowiedzialny.

O uświadomieniu sobie przez władze istnienia *kryzysów* świadczy powołanie komisji KC PZPR, która sporzą-

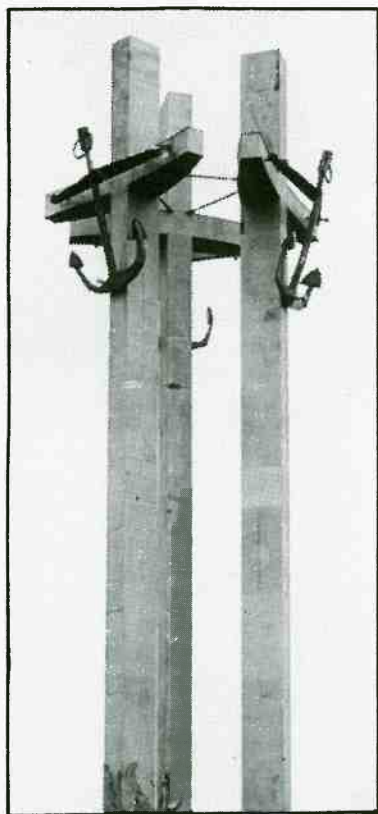
dziła opracowanie na temat przyczyn, przebiegu i skutków kryzysów w dziejach PRL. Opracowanie zmieniano, starając się pomijać sprawy ustrojowe i nie rozważać odpowiedzialności władz.

LIT.: «Crises and Conflicts. The Case of Poland 1980-1981», *Sisyphus. Sociological Studies*, vol. III, PWN, Warszawa 1982; *Przyczyny, przebieg i skutki kryzysów społecznych w dziejach PRL (projekt opracowania syntetycznego Komisji KC dla wyjaśnienia konfliktów społecznych w dziejach PRL)*, «Zeszyty Historyczne» 1983, z. 65; *Kalendarium kryzysów w PRL (lata 1953-1980)*, «Zeszyty Historyczne» 1983, z. 66.

krzyże. Krzyż jest znakiem jednoczącym chrześcijan. W państwach laickich, zwłaszcza niejednorodnych wyznaniowo, krzyże bywały usuwane z budynków urzędowych, a nawet w ogóle z miejsc publicznych. Tak było w czasie Rewolucji Francuskiej, kiedy zwal-

czano symbole związane z monarchią i religią, tak było również w czasie rewolucji w Rosji, i później w Związku Radzieckim.

W Polsce po drugiej wojnie światowej władze początkowo wstrzymywały się od antagonizowania Kościoła, nie chciały uchodzić za bezbożne i nie protestowały przeciw krzyżom w szpitalach lub w szkołach. Gdy rządzący czuli się pewniej, krzyże zdejmowano; gdy uważali, że z jakichś względów powinni w większym stopniu tolerować potrzeby religijne (jak w roku 1956 i w latach 1980-1981), krzyże, gdy tego chcieli wierni, znów pojawiały się w miejscach publicznych.

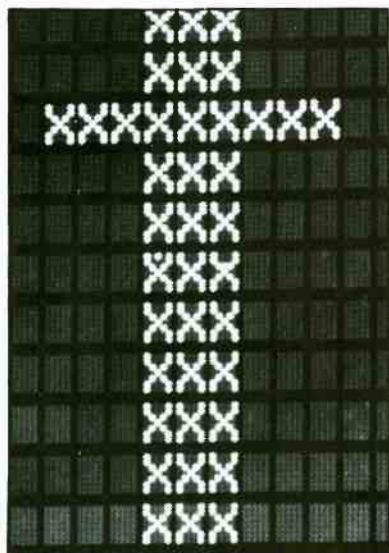
W stanie wojennym układano w miejscach publicznych na chodnikach krzyże z kwiatów, przy których zbierano się śpiewając pieśni i pilnując krzyże przed policją. Walka władz z krzyżem na Placu Zwycięstwa w Warszawie polegała na ogrodzeniu placu, oficjalnie z powodu robót drogowych (choć tych robót nie prowadzono).

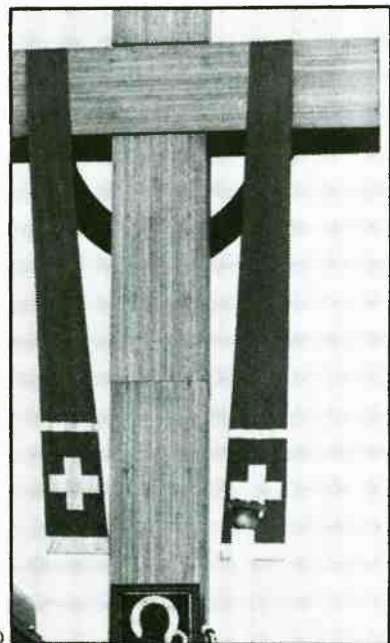
79

81

82

80

83

książki. W statystyce za książki uważa się wydawnictwa nieperiodyczne o objętości powyżej 48 stron; broszurami nazywa się wydawnictwa o objętości od 5 do 48 stron.

84

W Polsce ogólny nakład książek i broszur rośnie mniej więcej stale i podwoił się od lat sześćdziesiątych do osiemdziesiątych. W roku 1983 zbliżył się do 200 milionów egzemplarzy. Natomiast liczba tytułów – i w tym liczba wydań pierwszych – w latach 1980-1983 zmniejszała się stale (liczba tytułów w roku 1980 zbliżała się do 12 tysięcy, w roku 1983 do 9 tysięcy). Statystyka ta nie obejmuje wydawnictw niezależnych, publikowanych poza cenzurą państwową. Wydawanie książek poza kontrolą państwa i mimo prześladowań policyjnych – jest jednym z większych osiągnięć opozycji z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.

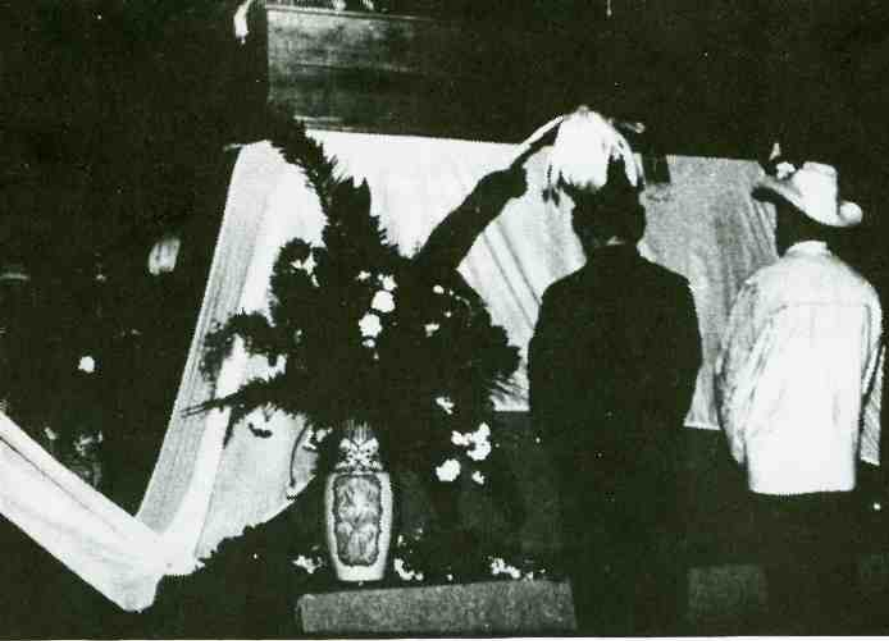
LIT.: *Encyklopedia wiedzy o książce*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1971.

księża – w Kościele Rzymsko-Katolickim duchowni mający władzę udzielania sakramentów. Księża dzielą się na diecezjalnych i zakonnych.

Liczba księży w Polsce powojennej rośnie, co może być traktowane jako jeden z objawów wzrostu religijności. W latach 1979-1984 liczba księży ogółem wzrosła w z 20.198 do 21.925 (w tym liczba księży diecezjalnych – z 15.305 do 16.463, liczba księży zakonnych – z 4893 do 5462). Liczba księży nowo wyświęconych rośnie również: w roku 1979 wynosiła 589, w roku 1984 – 822.

Kościół Rzymsko-Katolicki – w przeciwieństwie do niektórych innych kościołów – nie jest związany z państwem, nie głosi religii państwowej i nie może być państwu podporządkowany, co wprost stwierdza. Niektóre państwa, zwłaszcza totalitarne, traktują niezależność Kościoła jako przeszkodę, którą chcą zwalczyć i chcą uzyskać podporządkowanie Kościoła, między innymi podporządkowując sobie księży. Taką rolę pełnił w Polsce ruch „księży-patriotów” w okresie stalinizmu. Księżmi zajmuje się intensywnie policja, która częściowo działa w porozumieniu z Urzędem do Spraw Wyznań. Zamordowanie ks. Jerzego

Kazania wojenne

Popiełuszki w roku 1984 i następnie proces morderców pokazywał, w jaki sposób policja interesuje się księżmi, którzy nie podporządkowują się państwu i których traktuje się jako „ekstremistów”.

LIT.: *Spotkanie prymasa z księżmi Archidiecezji Warszawskiej 7 grudnia 1982*, «Zeszyty Historyczne» 1983, z. 64; *Statystyka duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego w Polsce (stan z 20 X 1984 r.)*, «Tygodnik Powszechny» 1985, 17 luty; (j.a), *Październik 1984. Akt oskarżenia przeciwko Jerzemu Aleksandrowi Popiełuszce. Aneks do aktu oskarżenia przeciwko ks. J. Popiełuszce z dnia 12 lipca 1984*, «Zeszyty Historyczne» 1985, z. 71; Patrick Michel, Georges Mink, *Mort d'un prêtre. L'affaire Popiełuszko. Analyse d'une logique normalisatrice*, Fayard, Paris 1985.

kult jednostki – polski odpowiednik radzieckiego określenia *kult osobowości* (*kult licznosti*), użytego między innymi przez pierwszego sekretarza KC KPZR Nikitę Chruszczowa w tak zwanym tajnym referacie na XX zjeździe KPZR w lutym 1956 roku. Nazywano tak kult Stalina, przez niektórych

zapewne wyznawany, ale częściej w Związku Radzieckim niż w Polsce. Co prawda, Władysław Gomułka mówił w październiku 1956 roku: „Kultu jednostki nie można sprowadzać tylko do osoby Stalina. Kult jednostki to pewien system, który panował w Związku Radzieckim i który przeszczepiony

został do wszystkich bodaj partii komunistycznych, jak też do szeregu krajów obozu socjalizmu, w ich liczbie i do Polski". Kult był propagowany, ale sprawowanie władzy nie tyle opierało się na kulcie jakiegokolwiek jednostki, co na stosowaniu terroru przez wyspecjalizowane instytucje. Działanie tych instytucji (zwłaszcza policji politycznej) ma się na myśli, gdy zamiast o kulcie jednostki mówi się o stalinizmie.

LIT.: *O kulcie jednostki i jego następstwach. Referat I Sekretarza KC KPZR tow. N. S. Chruszczowa na XX Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego 25 lutego 1956 roku.* Wydane przez Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Warszawa 1956; Bronisław Baczko, *Stalin, spreparowany charyzmat*, «Aneks» 1984, nr 34.

kultura. W antropologii i socjologii kulturą nazywa się to wszystko, co jest przekazywane przez uczenie się (czego można się od kogoś nauczyć), a więc wiedzę, umiejętności, obyczaje.

W języku potocznym kulturę rozumie się wężej, nie wiąże się jej z techniką lub z gospodarką, ale z rozrywką, życiem towarzyskim i wartościami estetycznymi.

Marksieści często „srowadzają” kul-

ture do spraw ekonomicznych, do walki klas, i pokazują, że służy ona różnym interesom. Marksieści sprawujący władzę na ogół dążą do tego, aby kultura służyła interesom państwa i partii, pragną wpływać na kulturę w sen-

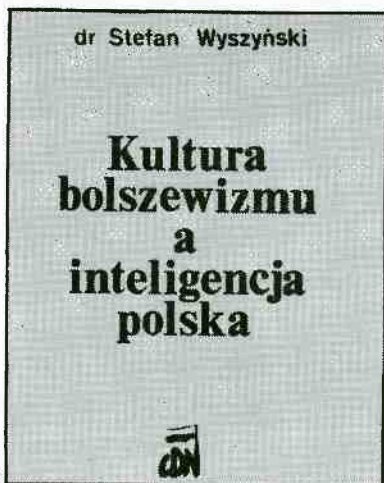

89

sie najszerszym, to jest na wszelkie przekazywanie wiedzy i umiejętności. Jest to jednak trudne; niekontrolowane przez rządzących przekazywanie kultury trwa, w Polsce między innymi dzięki rodzinie i Kościołowi. Manifestacją niezależności kultury jest twórczość wielu artystów, niezależna nauka, niezależne wydawnictwa, spektakle, wystawy plastyczne. W stanie wojennym powołano zajmujący się sprawami kultury, nie ujawniający swego składu, Komitet Kultury Niezależnej.

Kulturą w sensie węższym ma zajmować się ministerstwo kultury i sztuki, którego funkcjonariusze na ogół dążyli do podporządkowania kultury polityce państwowo-partyjnej.

Ministrami kultury i sztuki od czasu PKWN byli kolejno: Wincenty Rzymowski (1944-1945), Edmund Zalewski (1945), Władysław Kowalski (1945-1947), Stefan Dybowski (1947-1952), Włodzimierz Sokorski (1952-1956), Karol Kuryluk (1956-1958), Tadeusz Galiński (1958-1964), Lucjan Motyka

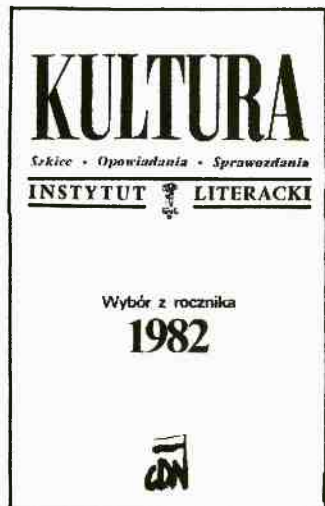
(1964-1971), Stanisław Wroński (1971-1974), Józef Tejchma (1974-1978), Jan Mietkowski (1978), Zygmunt Najdowski (1978-1980), Józef Tejchma (1980-1981), Kazimierz Żygulski (od roku 1981).

Byłoby przesadą twierdzić, że ministrowie kultury i sztuki mieli decydujący wpływ na politykę wobec kultury. Tę politykę kształtowali raczej funkcjonariusze partyni, między innymi członkowie Biura Politycznego, sekretarze lub kierownicy wydziałów KC. Ministrowie jednak tę politykę firmowali swoim nazwiskiem i choćby z tej racji są za nią odpowiedzialni.

LIT.: T. S. Eliot, *Notes towards the Definition of Culture*. 1948; *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, «Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology» 1952, vol. 47; Janusz Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*, wyd. trzecie zmienione, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983; Barbara Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948-1959)*, PWN, Warszawa 1985.

«Kultura» (1) – miesięcznik, którego pierwszy numer ukazał się w Rzymie w roku 1947, zaś następne (od numeru

2/3 z 1948 roku) ukazują się w Paryżu. Podtytuł głosi: „Szkice – Opowiadania – Sprawozdania”. Do czerwca 1985 roku ukazały się 453 numery «Kultury».

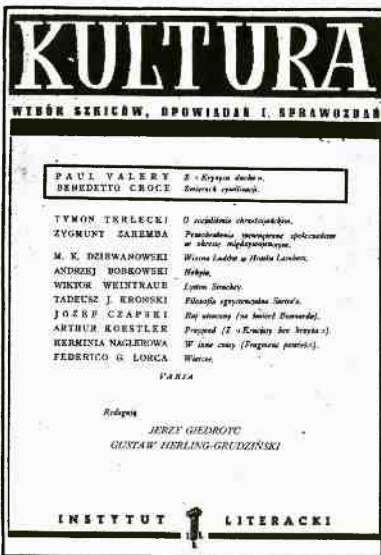
91

Od roku 1953 ukazują się książki w Bibliotece «Kultury» (w lecie 1985 roku ukazał się tom 406). W specjalnych seriach Biblioteki «Kultury» ukazują się *Dokumenty* (w latach 1956-1985 ukazało się 49 tomów), wydano także serię książek *Archiwum Rewolucji*. Od roku 1962 ukazują się «Zeszyty Historyczne» (w lecie 1985 roku wydano zeszyt 72). W latach 1952-1953 ukazało się pięć „numerów krajowych” «Kultury».

W pierwszym numerze podano, że pismo redagują Jerzy Giedroyc i Gustaw Herling-Grudziński. Następnie (od roku 1947) redaktorem jest Jerzy Giedroyc.

«Kultura» (2) – tygodnik literacki i społeczno-polityczny, ukazujący się w latach 1963-1981.

«Kultura» powstała w miejsce ukazujących się do roku 1963 tygodników «Przegląd Kulturalny» i «Nowa Kul-

90

tura». Początkowo miała dobrze służyć – i służyła – władzy na „froncie ideologicznym”. W latach 1980-1981 «Kultura» zamieszczała jednak teksty pisane z sympatią dla „Solidarności” i ówczesnych „liberalnych” zmian politycznych. W stanie wojennym przestała się ukazywać.

Redaktorami «Kultury» byli Janusz Wilhelmi (1963-1973) i Dominik Horodyński (1973-1981).

kultura masowa – kultura wytwarzana dla mas przez specjalistów. Przeciwstawia się ją kulturze ludowej – jako tworzonej przez masy – i kulturze elitarnej, nie przeznaczonej dla mas.

W państwach rządzonych przez komunistów, w tym w Polsce, kultura dla mas ma często odcień propagandowo-polityczny. Ale nie zawsze tak jest. Co najmniej od lat sześćdziesiątych państwo wytwórcy i dostawcy kultury masowej w znacznej mierze po prostu dostarczali odbiorcom rozrywkę, nie skłaniającą do zastanawiania się i – z punktu widzenia władz – nieszkodliwą politycznie. Z rozrywki

składał się w znacznej części program telewizji, która stawała się coraz powszechniej dostępnym środkiem przekazu.

Swoistą umiejętnością było mieszanie rozrywki (takiej jak muzyka big-beatowa) z treściami politycznymi, na przykład w formie krótkich komentarzy. Było to specjalnością niektórych programów radiowych (takich jak „Muzyka i Aktualności”, „Tu Jedynka”).

LIT.: B. Rosenberg, D. M. White (eds.), *Mass Culture*, Glencoe, Ill. 1959; Antonina Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, PWN, Warszawa 1964; Stanisław Barańczak, *Czytelnik ubezwłasnowolniony. Perswazja w masowej kulturze literackiej PRL*, Libella, Paryż 1983.

kultura socjalistyczna. W myśl poglądów oficjalnych, kultura powinna być narodowa w formie i socjalistyczna w treści. Głoszono to zwłaszcza w okresie socrealizmu, kiedy jednocześnie zwalczano formalizm (zbytnią dbałość o formę), abstrakcyjność i niezrozumiałość. Miała pozostawać treść – socjalistyczna. Zwykle łatwiej ją było

Pokazy gimnastyczne na Stadionie Dziesięciolecia w czasie V Światowego Festiwalu Młodzieży i Studentów

określić negatywnie. Uznawano, że niewłaściwy jest „mistyizm”, „idealizm”, „fałszywy moralizm”. „fałszywy obiektywizm”. Pisano oficjalnie, że kultura powinna być zaangażowana (i to po właściwej stronie), sztuka powinna być partyjna i aprobować „przemiany socjalistyczne”, czyli aktualną politykę partii.

93

Popierano „ludowość”, czyli proste działania z pogranicza sztuki i rozrywki. tańce zespołów artystycznych, śpiew chórally. Popierano także działania odtwórcze – recytacje i wykonawstwo muzyczne (to ostatnie trudniej było, co prawda, wyposażyć w socjalistyczne treści). Niedwuznacznie socjalistyczną formą muzyczną była kantata, pisano więc słowa i muzykę do kantat o Stalinie lub o sadzeniu ryżu.

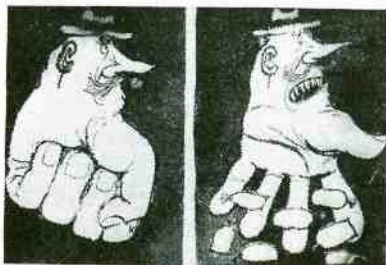
kułak. W radzieckim słowniku politycznym słowo to oznacza bogatego chłopca. Według oficjalnej klasyfikacji chłopcy dzielili się na biedniaków, średniaków i kułaków. Biedniak był pozy-

94

tywny, średniak niezdecydowany, kułak – wrogi. Kułaka należało rozkułaczyć, to znaczy pozbawić majątku, a więc uniemożliwić mu gospodarowanie. Kułak, w myśl ówczesnych stereotypów, chował zboże i nie chciał go oddać państwu. Kułak był negatywnym bohaterem socrealistycznych utworów literackich, reportaży, rysunków satyrycznych. Przedstawiano go jako osobnika otyłego, w futrzanej czapce, w długich butach i w ubraniu nieco zbyt eleganckim na roboty w polu. Kułak mógł mieć jako znamię wspólne z obszarnikiem widoczny łańcuszek do kieszonkowego zegarka. Tego rodzaju znamię dobrobytu zapewne przedostało się do polskiej satyry z wzorów radzieckich.

Od połowy lat pięćdziesiątych o ku-

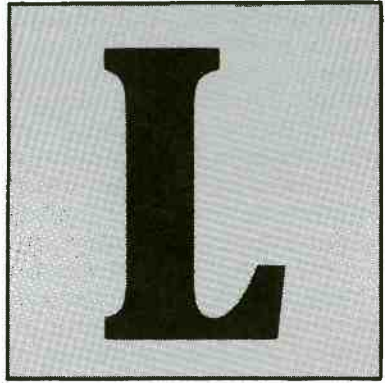
95

laku słyszało się rzadziej, zaś w latach siedemdziesiątych w niejednoznacznej i niezdecydowanej polityce rolnej znalazło się nawet miejsce na pochwałę rolników umiających gospodarować.

«**Kuznica**» – tygodnik kulturalny i społeczno-polityczny ukazujący się w latach 1945-1950, do roku 1949 w Łodzi, następnie w Warszawie. Pismo do roku 1948 redagował Stefan Żółkiewski, następnie Paweł Hoffman. Do zespołu «Kuznicy» należeli Kazimierz Brandys, Paweł Hertz, Mieczysław Jastrun, Jan Kott, Ryszard Matuszewski, Seweryn Pollak, Adam Ważyk, Juliusz Żuławski. «Kuznica» popularyzowała marksizm jako pogląd na świat i realizm jako program literacki. W roku 1950 zlikwidowano «Kuznicę» i ukazujące się od roku 1944 «Odrodzenie». Na ich miejsce zaczęto wydawać «Nową Kulturę».

W roku 1957 część dawnego zespołu «Kuznicy» próbowała założyć pismo «Europa». Zakaz władz przyczynił się do ich wystąpienia z PZPR.

LIT.: Kazimierz Koźniewski, «Wściekli czerwoni encyklopedyści», w: *Historia co tydzień*, t. II, Warszawa 1977.

legalizm – przestrzeganie prawa, szacunek dla prawa.

W polskim języku politycznym w czasie drugiej wojny światowej i po jej zakończeniu słowo to nabrało szczególnego znaczenia związanego z prawem państwowym. Zwolennikami legalizmu zaczęto nazywać tych, którzy uznawali kontynuację władz państwowych RP na uchodźstwie. Argumentują oni, że istnienie rządu RP na emigracji jest atutem, którego nie należy się zrzekać, zaś przeciwnicy legalizmu stwierdzają, że komitet polski na emigracji, nie nazywający się rządem,

miałby większe możliwości działania, ponieważ państwa uznające PRL traktowałyby stosunki z takim komitetem jako akt mniej wrogi wobec rządu PRL niż stosunki z rządem emigracyjnym. Zwolennicy legalizmu odpowiadają, że komitetów jest i tak sporo, i miały już szanse wykazania użyteczności swego istnienia i skuteczności swych działań. Ponadto zaś zawsze można powołać komitet, natomiast po zlikwidowaniu rządu trudniej będzie utworzyć go znowu jako rząd uprawniony. Niezależnie od uznawania rządu uważa się, że legalizm jest wyrażany przez urząd prezydenta RP.

lewica – w polityce, termin używany na określenie tendencji do zmian społecznych, często w kierunku zwiększenia roli państwa, opieki społecznej i pełnego zatrudnienia.

Termin ten przeciwstawia się terminowi *prawica*, używanemu na określenie tendencji przeciwstawiających się rozbudowie państwa, broniących indywidualizmu i wolnej konkurencji.

Powstanie w dwudziestym wieku totalitarnych ruchów politycznych (komunizm, faszyzm, narodowy socjalizm) i zdobycie władzy przez partie totalitarne skomplikowało podział na prawicę i lewicę. Ruchy totalitarne osiągały niektóre cele tradycyjnie lewicowe (większy zakres władzy państwa), natomiast były między nimi różnice w ideologii i frazeologii. Komuniści zaliczali narodowych socjalistów i faszystów do prawicy i upowszechnili używanie terminu *faszyzm* w znaczeniu mętnym – mógł on oznaczać wszelkich przeciwników komunizmu; w Związku Radzieckim w czasie wojny z Niemcami nazywano *faszystami* narodowych socjalistów lub nawet wszelkich Niemców. Wcześniej zaś *socjal-faszystami* nazywano socjalistów nie podporządkowanych komunistom. W

języku komunistycznym *lewicowy* – znaczyło sprzyjający komunistom i Związkowi Radzieckiemu. Na przykład wyrażenie *lewica polska* było używane w publicystyce oficjalnej jako delikatne określenie komunistów. O istnieniu lewicy niekomunistycznej lub antykomunistycznej najchętniej oficjalnie się zapomina. Dla nazwania lewicy nie cieszącej się sympatią komunistów używa się w propagandzie oficjalnej terminu *lewactwo* i przymiotnika *lewacki*. Mówi się też niekiedy o *socjaldemokratach*, unikając terminu *socjaliści*.

LIT.: Adam Michnik, *Kościół, lewica, dialog*, Instytut Literacki, Paryż 1977; Leszek Kołakowski, *Jak być konserwatywno-liberalnym socjalistą*, «Aneks» 1979, nr 20; Piotr Wierzbicki, *Myśli staroświeckiego Polaka*, Wydawnictwo Głos, Warszawa 1985.

liberalizacja – dosłownie: zwiększenie wolności. Liberalizacja jest możliwa tam, gdzie wolności jest raczej za mało niż za dużo. Jest to jeden z etapów ewolucji krajów komunistycznych, nazywany „odkręcaniem śruby”. Liberalizacja polega na zmniejszaniu przymusu: ogłasza się amnestię, zmniejsza się przymus pracy (zatrudnienia), dyscyplinę pracy chce się osiągnąć raczej środkami ekonomicznymi niż policyjnymi, zwiększa się wolność podróżowania, zezwala się na prywatny handel, osłabia prześladowanie religii i niszczenie prywatnego rolnictwa, cenzura staje się w niektórych sprawach mniej wrażliwa, zezwala się w niektórych organizacjach na zwiększenie liczby kandydatów w wyborach władz.

Liberalizacja bywa na ogół wymuszona, to znaczy spowodowana przekonaniem rządzących, że bez liberalizacji gorzej realizowaliby swoje zamierzenia. Do liberalizacji mogą przyczynić się (i przyczyniały się kilkakrotnie w Polsce) masowe strajki i demon-

stracie.

Liberalizacja nie trwa długo. Aparat partyjny potrafi zwykle znaleźć ideologiczne wyjaśnienia, zgodnie z którymi liberalizacja poszła za daleko, elementy rewizjonistyczne i antysocjalistyczne rosną w siłę, grozi kontrrewolucja i trzeba liberalizację zatrzymać. Robi się to wycofując ustępstwa i dając rozleglejsze możliwości działania policji i funkcjonariuszom aparatu partyjnego.

LIT.: Alain Besançon, *Krótki traktat sowiologiczny na użytek władz cywilnych, wojskowych i religijnych*, Wydawnictwo KOS, Kraków 1980.

liberalizm. Po łacinie *libertas* znaczy wolność. Liberalizm to tendencja polityczna i ruch polityczny uznający wolność jednostki za wartość i dążący do minimalnego ograniczania wolności, zwłaszcza w dziedzinie gospodarki i polityki. Zwolennicy liberalizmu starają się ograniczyć zasięg interwencji państwa i tworzyć warunki sprzyjające przedsiębiorczości i inicjatywie.

W niektórych krajach (w Wielkiej Brytanii, w Niemczech Zachodnich, we Włoszech, w Belgii) istnieją partie liberalne, zwykle zbyt małe, by samodzielnie tworzyć rząd, ale odgrywające niekiedy rolę w koalicjach parlamentarnych i rządowych.

W połowie lat siedemdziesiątych w Polsce wzmogło się zainteresowanie liberalizmem, zwłaszcza liberalizmem w gospodarce. Sformułowano „program liberalistów” i ukazywały się publikacje Oficyny Liberalistów (między innymi przedruki pism klasyków liberalizmu w ekonomii).

LIT.: J. Salwyn Schapiro, *Liberalism. Its Meaning and History*, Van Nostrand & Holt, New York 1958; K. R. Minogue, *The Liberal Mind*, London 1963; A. L. C. Bullock, M. Schock (eds.), *The Liberal Tradition*, London 1965.

liberałowie – zwolennicy liberalizmu.

W języku wewnątrzpartyjnym, a także w języku zachodnich dziennikarzy, sowietologów i badaczy Europy Wschodniej nazwa ta uzyskała specjalne znaczenie. Oznacza ona komunistów, którzy w mniejszym stopniu niż inni są zwolennikami terroru, i takich, którzy mając do wyboru terror i perswazję, skłonni są spróbować najpierw perswazji, zaś dopiero wobec niepowodzenia – popieraliby stosowanie terroru.

Dziennikarze i sowietolodzy zachodni objawiają znaczne skłonności do wyszukiwania *liberałów* w partii komunistycznej. Takie poszukiwania są zwykle uwiecznione sukcesem, bowiem właściwości ludzi (a nawet polityków i funkcjonariuszy partyjnych), takie jak skłonność do stosowania terroru, występują na ogół w różnym stopniu i wobec tego zawsze można działaczy komunistycznych porównywać pod względem liberalizmu i można wśród nich znaleźć liberałów w wyżej określonym sensie: Gomułka był bardziej liberalny niż Bierut, Chruszczow bardziej liberalny niż Stalin, Stalin w roku 1942 był bardziej liberalny niż Stalin w roku 1937.

linia Curzona – od nazwiska brytyjskiego ministra spraw zagranicznych – nazwa linii granicznej między Polską a Rosją Radziecką, zaproponowanej przez Radę Ambasadorów w grudniu 1919 roku (linia ta nie była ustalona na terenie byłego zaboru austriackiego – w Galicji Wschodniej). Lord Curzon proponował w lipcu 1920 roku, by na tej linii zatrzymały się wojska polskie w czasie ofensywy Armii Czerwonej. W niektórych odcinkach zbliżona do linii Curzona była przebiegająca przez terytorium Rzeczypospolitej Polskiej granica między Niemcami i Związkiem Radzieckim ustalona od września 1939 roku do czerwca 1941 roku. Co najmniej od stycznia 1944 roku (po konfe-

rencji w Teheranie) Związek Radziecki powoływał się publicznie na linię Curzona jako na przyszlą granicę radziecko-polską i w Jalcie w lutym 1945 roku uzyskał wyraźną aprobatę tej idei od prezydenta Roosevelta i premiera Churchilla. Polaków ani w Teheranie, ani w Jalcie nie było.

listy otwarte do władz – jeden ze sposobów komunikowania swego stanowiska (w szczególności – opozycji) wobec działań władz. Adresatem takich listów może być urząd, instytucja lub osoba pełniąca (formalnie lub nieformalnie) ważną funkcję; treść listów jest jednak przeznaczona także do wiadomości współobywateli. Listy bywają podpisywane indywidualnie, ale mogą też być podpisywanymi zbiorowo petycjami, apelami lub oświadczeniami.

Listy i oświadczenia mogą być dla władz okazją do zapoznania się ze stanowiskiem podpisujących. Sądząc jednak po reakcji władz, treść listów rzadko bywała głównym przedmiotem zainteresowania.

W rzeczywistym działaniu ustroju komunistycznego na ogół nie przyznaje się ludziom prawa petycji, jeśli nie jest to petycja na zamówienie władz (w rodzaju oficjalnych apeli o pokój albo prośby o przyłączenie kraju do Związku Radzieckiego). Listy otwarte nie pisane na zamówienie rządzących naruszają istotną w tym ustroju zasadę wyłącznej inicjatywy władz i zasadę nieistnienia opozycji. Gdy list jest zbiorowy, narusza się także zasadę nieporozumiewania się i nieorganizowania bez zezwolenia.

Reakcją władz na zbiorowe listy otwarte bywało przede wszystkim wzmoczenie aktywności policji, pragnącej dowiedzieć się, kto był inicjatorem i zbierał podpisy. Reakcją były także prześladowania osób podpisujących – usuwanie z pracy i zakaz wyko-

nywania zawodu, na przykład nauczania w państwowych szkołach lub publikowania w państwowych środkach masowego przekazu.

Publikacje niezależne stworzyły forum wyrażania poglądów niezależne od zwracania się do władz. Publikacje te konfiskuje z upodobaniem policja, więc władze, które policją kierują, mogą się z tymi poglądami zapoznawać, bez względu na to, czy wypowiedzi są wprost do nich skierowane.

literatura. Literatura polska po wojnie powstawała w Polsce i na emigracji, książki drukowano w Polsce i na emigracji oraz drukowano oficjalnie i nieoficjalnie. Te podziały się krzyżują.

W czasie drugiej wojny światowej pisarze polscy byli pod okupacją niemiecką, na ziemiach RP włączonych do Związku Radzieckiego – w obozach, w armii Andersa lub w armii Berlinga, byli na Zachodzie – w Wielkiej Brytanii, w Argentynie, w Stanach Zjednoczonych, w niemieckich obozach jenieckich i w obozach zagłady, byli też internowani w państwach neutralnych. Te doświadczenia mogły być, i były, wykorzystywane przez pisarzy. Ale literatura miała się rozdzielić. Doświadczenia „z Sowietów” były obecne w literaturze emigracyjnej. Literatura w Polsce opisywała okupację niemiecką, zajęła się krytyką sanacji i jej „odpowiedzialnością za klęskę wrześniową”, czasem próbowała też coś powiedzieć o latach bezpośrednio powojennych.

Od roku 1949 miała to być literatura jednoznacznie zaangażowana. Pisano dzieła o wysiłku produkcyjnym, o partii i człowieku radzieckim. Była to literatura *realizmu socjalistycznego*.

W połowie lat pięćdziesiątych dostrzeżono rzeczywistość; pisarze poczuli się nieswojo i odpowiedzialność za udzielane przedtem poparcie nowe-

mu ustrojowi próbowali przypisać urokom doktryny (w której dostrzegali jakiś sens, zwłaszcza głęboki i filozoficzny), mieli także pretensje do przewrotności polityków, którzy ich do poparcia ustroju namówili.

Pojawiły się utwory aluzyjne, bajkowe, historyczne i futurologiczne, mówiące o inkwizycji albo o mieszkańcach innych planet rządzonych despotycznie. Pisali miłośnicy baroku lub klasycyzmu, publikowano teksty o ogrodach, starzeniu się i umieraniu. Młodzi autorzy odkrywali współczesność i pasjonowali się światem z pogranicza przestępstwa. Powieści polityczne o współczesności publikowano za granicą, a jednocześnie dochodziły z zagranicy utwory, w których mówił autor, a nie idea lub organizacja. W Polsce autorzy wierszy satyrycznych trafiali do więzienia, a niedługo potem młodzi poeci nauczyli się wyśmiewać język i obyczaje oficjalne. Powstanie obiegu niezależnego umożliwiło również w Polsce publikowanie utworów nie liczących się z cenzurą. Poezja i powieści z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych świadczą, że nowe możliwości upowszechniania tekstów uzupełniły świat przedstawiony w literaturze.

LIT.: «Rocznik Literacki», wydawnictwo przedwojenne 1933-1939, po wojnie ukazuje się od roku 1955; Włodzimierz Maciąg, *Literatura Polski Ludowej 1944-1964*, PIW, Warszawa 1973; Maria Danilewicz-Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej*, Instytut Literacki, Paryż 1978; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. I, PWN, Warszawa 1984.

Litwini. Wielkie Księstwo Litewskie nie ograniczało się do terenów zamieszkałych przez ludność mówiącą po litewsku. Na długo przed Unią Lubelską (1569) większość mieszkańców księstwa mówiła po rusku, a więc w języku, z którego wyodrębnił się współczesny język białoruski i ukraiński.

W wyniku rozbiorów Polski obszar Wielkiego Księstwa Litewskiego znalazł się pod panowaniem rosyjskim. Mieszkańcy Wielkiego Księstwa brali udział w polskich powstaniach w latach 1830/1831 i 1863.

Pod koniec XIX wieku na Litwie etnograficznej upowszechnia się ruch odrodzenia narodowego. W latach 1918-1940 istnieje niepodległe państwo litewskie. W lecie 1940 roku Litwa została włączona do Związku Radzieckiego i z przerwą na okupację niemiecką (1941-1945) znajduje się do dziś w Związku Radzieckim. Litwa stała się Litewską Socjalistyczną Republiką Radziecką, która graniczy obecnie z częścią województwa suwalskiego. Na północy Polskę od Litwy dzieli część dawnych Prus Wschodnich, którą w roku 1945 przyłączono do ZSRR i przekształcono w obwód kaliningradzki Rosyjskiej Federacyjnej Republiki Radzieckiej.

Litwini w Polsce mieszkają głównie w województwie suwalskim, w pasie nadgranicznym – od Wiżajn przez Puńsk do Sejna. Ich liczbę ocenia się na 10 do 20 tysięcy. Istnieje Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne i ukazuje się pismo litewskie „Aušra”.

W Puńsku działa litewska szkoła podstawowa i liceum.

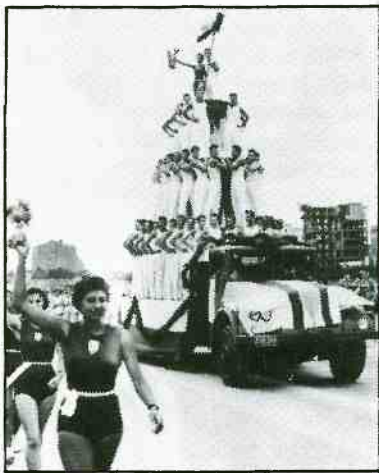
Spory między Polakami i Litwinami były powodowane między innymi częstym aż do XIX wieku polonizowaniem się Litwinów, zwłaszcza wykształconych, co Litwini mówiący po litewsku uważali za stratę. Przyczyną sporów była także trudność przeprowadzenia granicy oddzielającej ludność polską od litewskiej (w Wilnie, stolicy Litwy, w XIX wieku i na początku XX mieszkali głównie Polacy i Żydzi, w okolicy Wilna przeważała ludność polska).

Po przyłączeniu Litwy do Związku Radzieckiego partyzantka litewska walczyła do lat pięćdziesiątych. Obecnie Kościół Katolicki na Litwie z mocą i zdecydowaniem opiera się zniszczeniu.

LIT.: Leon Wasilewski, *Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych*. Kraków 1912; W. Wielhorski, *Polska a Litwa – stosunki wzajemne w biegu dziejów*. Londyn 1947; *Encyclopaedia Lituanica*, ed. by Simas Sužiedelis and Antanas Vasuitis, vol. 1-6, Juozas Kapočius, Boston, Mass. 1970-1978; Piotr Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, PWN, Warszawa 1982; Kazimierz Podlaski, *Białorusini, Litwini, Ukraińcy. Nasi wrogowie czy bracia?*, wyd. I: Słowo, wyd. II: Przedświt 1984; *Polacy – Litwini. Dialog*, «Kos» 1984, nr 60; Jan Michał Oliwa, *Polacy, Litwini, Rosjanie*, «Zeszyty Historyczne» 1985, z. 71.

lud. Terminem tym określano dawniej ludność wiejską. Co najmniej od XVIII wieku francuski odpowiednik (*peuple*) oznaczał nieuprzywilejowa-

98

nych z miasta i ze wsi. W różnych językach zbliżyły się pojęcia *ludu* i *narodu*. W propagandzie komunistycznej i nawet w sformułowaniach prawnych używa się terminu *lud pracujący* (zapewne istnieje również lud niepracujący). Według konstytucji PRL: „W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej władza należy do ludu pracującego miast i wsi” (art. 1 pkt. 2).

ludność – w języku biurokratycznym jest to wyrażenie niepotrzebne. „Usługi dla ludności” – sztyld zakładów rzemieślniczych – to po prostu usługi. O ludności mówi się jednak także w statystyce i w demografii, które odnotowują podstawowe przemiany demograficzne w powojennej Polsce. Zmiany ludnościowe po wojnie były spowodowane zmianą granic, migracjami, stratami wojennymi i okupacyjnymi. W latach 1946-1983 ludność Polski wzrosła o połowę – z prawie 24 do przeszło 36 milionów. Procent ludności utrzymującej się głównie ze źródeł pozarolniczych wzrósł z 53 w roku

1950 do 79 w roku 1983. Procent ludności miejskiej wzrósł z 34 w roku 1946 do 60 w roku 1983.

Przyrost naturalny (przewaga urodzeń żywych nad zgonami na tysiąc mieszkańców) w roku 1946 wynosił około 16, w latach pięćdziesiątych zbliżał się do 20, by od połowy lat sześćdziesiątych wahać się wokół 10. Wzrost liczby urodzeń na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych (prawie 800 tysięcy dzieci rocznie) spowodował, że najliczniejsze w latach osiemdziesiątych były roczniki w wieku 25-29 lat. Liczebność roczników powojennych przyczyniła się zapewne do wzrostu liczby urodzeń od połowy lat sześćdziesiątych.

Przeciętna długość życia na początku lat pięćdziesiątych zbliżała się do 60 lat, na początku lat osiemdziesiątych wahała się wokół 67 lat.

Spółeczeństwo polskie po wojnie stało się społeczeństwem młodym (choć wzrasta liczba osób w wieku produkcyjnym), miejskim i utrzymującym się przede wszystkim ze źródeł pozarolniczych. Jest to też społeczeństwo, biorąc przeciętnie, lepiej wykształcone niż bezpośrednio po wojnie (wzrosła liczba osób z wyższym i średnim wykształceniem). Wydaje się, że te zmiany wzmocniły potrzebę działań niezależnych i przyczyniły się do powstania i rozwoju „Solidarności”.

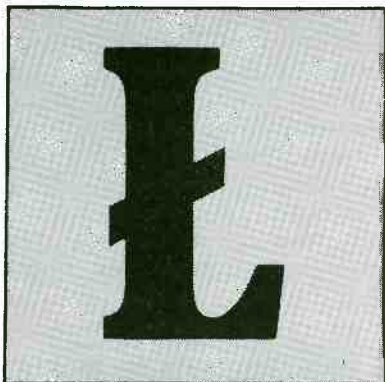
Ludowe Wojsko Polskie – nazwa nieoficjalna polskich oddziałów wojsko-

wych organizowanych w Związku Radzieckim od maja 1943 roku. Nazwę tę odnosi się także do kontynuacji tego wojska w Polsce powojennej. Oficjalnie od lipca 1944 roku używa się nazwy „Wojsko Polskie” (później nazywano je także „Siłami Zbrojnymi PRL”). Przymiotnik *ludowe* ma zapewne wskazywać, że wojsko po wojnie nie w pełni kontynuuje tradycje Wojska Polskiego.

LIT.: Michał Chęciński, „Ludowe Wojsko Polskie” przed i po marcu 1968, «Zeszyty Historyczne» 1978, z. 44.

łapówki. Według określeń prawnych łapownictwo to przyjmowanie przez urzędnika (funkcjonariusza publicznego) korzyści za wykonanie czynności urzędowych (lub w związku z pełnieniem funkcji publicznej) albo za wykonanie czynności będących naruszeniem prawa. Łapownictwem nazywa się także żądanie takiej korzyści. Karalne jest zarówno przyjmowanie korzyści, jak ich udzielanie lub obietnica ich udzielenia. O łapownictwie mówią artykuły 239-244 kodeksu karnego, przewidujące kary do 10 lat więzienia.

Art. 244 kk mówi o tak zwanej płatnej protekcji, to znaczy o pośrednictwie w załatwianiu spraw urzędowych „w zamian za korzyść majątkową lub osobistą lub za jej obietnicę”. Za podjęcie się takiego pośrednictwa grozi kara do 10 lat więzienia.

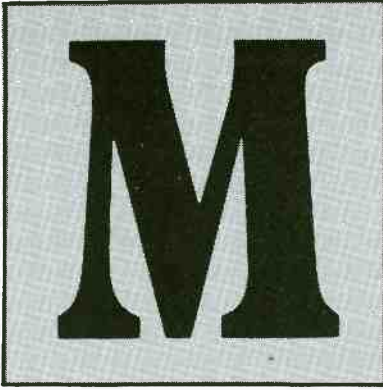
Udzielenie łapówki, jej obietnica lub otrzymanie może nie być karane, jeżeli odpowiednio wcześniej powiadomi się o tym „organ powołany do ścigania” (art. 243 kk). W ten sposób dąży się do rozbicia solidarności między dającym a biorącym łapówkę.

Łapówki polegają na tym, że urzędnik („funkcjonariusz publiczny”) zamienia swoją funkcję w przedsiębiorstwo prywatne i „dorabia sobie” kosztem klientów. Łapówka osłabia bez-

duszość administracji, ale jest ciężarem dla płatników biedniejszych, ponadto w sprawach politycznie istotnych lęk przed karą jest na ogół u urzędnika silniejszy niż pragnienie zysku. Łapówki więc często pomagają załatwić sprawy, które w warunkach normalnych powinny być załatwione bez łapówki.

Łemkowie – nazywani także Rusnakami. Lud zamieszkujący Beskid Niski. Przez Ukraińców zaliczani na ogół do Ukraińców, sami pragnęli zachować odrębność. Wychodzące w Krynicy w okresie Drugiej Rzeczypospolitej pismo «Łemko» przeciwstawiało się tendencjom ukraińskim wcielania Łemków do narodu ukraińskiego, stanowisko lwowskiego pisma «Nasz Łemko» było przeciwne. Po drugiej wojnie światowej władze w Polsce przesiedliły Łemków jako „ukraińskich nacjonalistów” na teren województw wrocławskiego, szczecińskiego, olsztyńskiego i koszalińskiego. Łemkiem był znany malarz krynicki Nikifor (Drowniak).

LIT.: Andrzej Kwilecki, *Łemkowie*. PWN, Warszawa; Maciej Kozłowski, *Łemkowie*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 20; Włodzimierz Mokry, *Krzyż Łemków*, «Tygodnik Powszechny» 1984, 2 września; Jan Andrzej Stepek, *Akcja polska na Łemkowszczyźnie*, «Libertas» 1984, nr 1.

mała konstytucja. Nazywa się tak ustawę z 19 lutego 1947 roku „o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej”. Manifest PKWN głosił, że będą obowiązywać „podstawowe założenia” konstytucji z 17 marca 1921 roku. „Mała konstytucja” miała uzupełniać te (nigdzie nie wskazane) „podstawowe założenia”. Stwierdzała między innymi, że: „Najwyższymi organami Rzeczypospolitej Polskiej są: w zakresie ustawodawstwa – Sejm Ustawodawczy, w zakresie władzy wykonawczej – Prezydent Rzeczypospolitej, Rada Państwa i Rząd Rzeczypospolitej, w zakresie wymiaru sprawiedliwości – niezawisłe sądy”. Mała konstytucja przestała obowiązywać, gdy 22 lipca 1952 roku uchwalono konstytucję PRL.

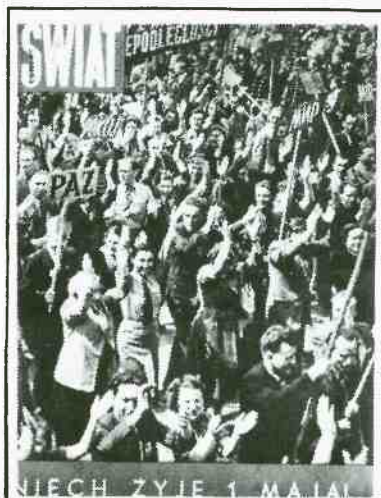
mały kodeks karny – dekret z 13 czerwca 1946 roku „o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa”. Był to trzeci z kolei dekret zawierający przepisy karne, wydany przez nową władzę w Polsce celem „ochrony państwa”. Pierwszy był dekret PKWN z 30 października 1944 „o ochronie państwa”, drugi – dekret z 16 listopada 1945 roku „o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa”

i tę samą nazwę nosił trzeci dekret, zwany *małym kodeksem karnym*.

Mały kodeks karny wykorzystywano w walce z opozycją i potencjalną opozycją. Przewidywał on między innymi karalność przynależności do tajnej organizacji oraz rozpowszechniania fałszywych wiadomości „mogących wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego bądź obniżyć powagę jego naczelnych organów”. Mały kodeks karny opisywał około 40 rodzajów przestępstw i przewidywał karę śmierci za 14 rodzajów przestępstw opisanych w 13 artykułach.

W tytule scharakteryzowany jako ustawa prowizoryczna, mały kodeks karny obowiązywał do 1 stycznia 1970 roku, kiedy uchyliły go przepisy kodeksu karnego uchwalonego 19 kwietnia 1969 roku. Kodeks ten zawiera jednak wiele artykułów o sformułowaniach podobnych do przepisów małego kodeksu karnego.

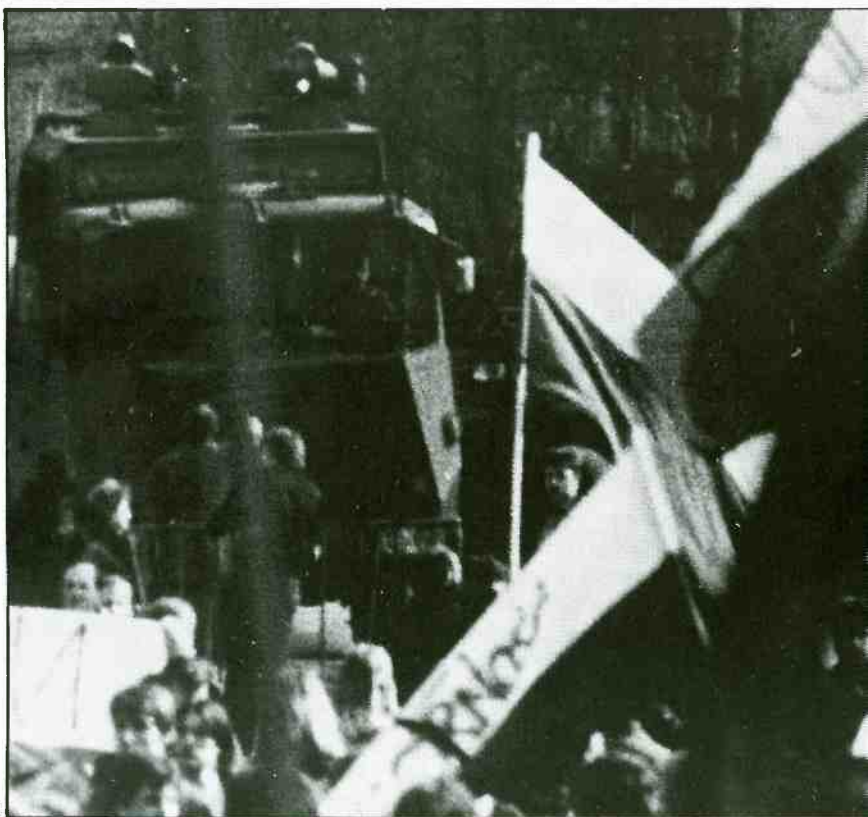
manifestacje – zbiorowe objawianie poglądów, uczuć lub stanowiska, na ogół w sprawach społecznych i politycznych. Jak wiele innych działań w Polsce, manifestacje bywają oficjalne i nieoficjalne. Oficjalne są zwykle dość dobrze zorganizowane, nieoficjalne są protestem i zwalczą je policja. Manifestacje nieoficjalne pozwalają ludziom poczuć, że myślą podobnie. Bywały one protestem przeciw szczególnie dokuczliwym zachowaniom i pomysłom władz, jak w Poznaniu w roku 1956, w Gdańsku, Gdyni i w Szczecinie w roku 1970. Manifestacje w stanie wojennym odbywały się trzynastego każdego miesiąca (gdy upływały miesiące od ogłoszenia stanu wojennego), organizowano je także 1 i 3 maja, 31 sierpnia, 10 i 11 listopada, a więc w ważne dla manifestujących rocznice albo w dniu święta robotniczego, przeciwstawiając się uroczystościom oficjalnym. Policja

103

101

102

104

105

atakowała manifestantów, zdarzały się ciężkie pobicia i przypadki śmiertelne, gdy policja strzelała, jak w Lubinie 31 sierpnia 1982 roku lub w Nowej Hucie, gdzie po manifestacjach 13 października 1982 roku funkcjonariusz policji zastrzelił 19-letniego pracownika huty Bogdana Włosika.

manifest PKWN – był jedną z odezw politycznych powstających dość licznie w Polsce i na emigracji w okresie drugiej wojny światowej. Opracowany w Moskwie 21 lipca 1944 roku, mówił (częściowo) o zamiarach nowej władzy w Polsce.

Manifest stwierdzał, że Krajowa Rada Narodowa jest „jedynym legalnym źródłem władzy w Polsce”, PKWN jest „legalną tymczasową władzą wykonawczą”, natomiast „emigracyjny ‘rząd’ w Londynie i jego delegatura w Kraju jest władzą samozwańczą, władzą nielegalną”.

Deklarowano, że nowa władza nie zamierza opierać się na konstytucji kwietniowej z 1935 roku, stanowiącej podstawę działania władz państwa na emigracji. Władz tych PKWN nie uznawał, a więc, zgodnie z polityką radziecką wobec Polski, popierał przerwanie ciągłości polskich władz państwowych. PKWN miał być namiastką rządu – bez oglądania się na władze dotychczasowe. Ogłaszano, że granice Polski będą przesunięte – na wschodzie i na zachodzie, co również było zgodne z polityką radziecką. Autorzy manifestu napisali: „ziemie polskie – Polsce, ziemie ukraińskie, białoruskie i litewskie – radzieckiej Ukrainie, Białorusi i Litwie”.

Stwierdzono (niezupełnie zgodnie z prawdą), że PKWN „sprawuje władzę poprzez Wojewódzkie, Powiatowe, Miejskie i Gminne Rady Narodowe”, zapowiedziano „szeroką reformę rolną”, popieranie spółdzielczości i ini-

cjatywy prywatnej.

Manifest nie był rewolucyjny społecznie, nie mówił o komunizmie, ale zapowiadał Polskę o innych granicach, innym rządzie niż poprzednio i o zdecydowanych z góry ścisłych związkach z ZSRR.

manipulacja. Z manipulowaniem mamy do czynienia wtedy, gdy wpływa się na czyjś obraz świata, celowo zatajając lub zniekształcając informacje, i gdy ogranicza się cudze decyzje, zwłaszcza wpływając na ich przesłanki, kształtując w sposób celowo zdeformowany wiedzę o świecie, która jest podstawą cudzej decyzji. Decyzje rzeczywiste podejmuje wówczas manipulujący, zaś obiekt jego wpływu – na podstawie niepełnej lub zniekształconej wiedzy – podejmuje decyzje nieautentyczne, w tym sensie, że nie podjąłby ich, gdyby nie manipulacja.

Manipulacją polityczną zajmują się w ustroju komunistycznym organizacje masowe i instytucje, takie jak wojsko, cenzura, policja. Zamierzają one na ogół kształtować obraz świata obywateli, dostarczać im wiedzę wyselekcjonowaną i eliminować treści, które przeszkadzają zamiarom kierowników i nadzorców, przy tym treści te niejednokrotnie są dopuszczane do obiegu wewnętrznego, przeznaczonego dla manipulatorów (na przykład dla wyższych funkcjonariuszy policji i propagandy).

Manipulacja jest usiłowaniem i nie zawsze jest skuteczna. Opozycja, ruch „Solidarności”, niezależne publikacje, niezależna kultura i oświata ograniczają możliwości manipulacji państwowo-partyjnej, bo – mimo przeszkód – wzbogacają zasób dostępnych informacji i pomagają uzupełniać obraz świata.

LIT.: Adam Podgórecki, *Zasady socjotechniki*, Wiedza Powszechna, Warszawa

1966: *Manipulacja i obrona przed manipulacją*. Sesja na Uniwersytecie Warszawskim 1981. Zeszyty Edukacji Narodowej.

marksizm – poglądy Karola Marksa i Fryderyka Engelsa, a następnie ich kontynuatorów. Jeśli uważa się, że Marks mówił co innego niż Engels, to czasem używa się przymiotnika *marksowski* jako określenia poglądów Marksa, zaś *marksistowski* jako określenia poglądów obydwu założycieli doktryny i ich następców.

Marksizm jest zbiorem przekonań wyodrębnionych ze względu na osobę założyciela (lub założycieli) doktryny. Różnorodność zainteresowań Marksa i znaczna liczba jego kontynuatorów przyczyniły się do tego, że marksizm jest zbiorem poglądów bardziej niejednorodnym niż kantyzm, heglizm lub freudyzm. Oczywiście można szukać osobliwości marksizmu i jego podstawowych idei, ale nie ma tu zgody i różni poszukiwacze w czym innym widzą to, co podstawowe: w mówieniu o walce klas, w poglądzie, że ważne jest wyobcowanie (*alienacja*), w chęci uszczęśliwienia ludzkości, w pochwaleniu rewolucji, w zwalczaniu religii i w ma-

terializmie, albo w poglądzie, że wartość towarów zależy od pracy, którą się w nie wkłada.

Marksieści mówią niekiedy o *rewizjonizmie*, czyli o marksizmie rozwiniętym w złą stronę – zbyt luźno związanym z zasadami doktryny – i o *dogmatyzmie*, czyli o marksizmie zbyt mało rozwiniętym, ograniczonym do powtarzania zasad doktryny.

Jeśli marksista chce powiedzieć coś nowego, to łatwo może wpaść w błąd *rewizjonizmu*; na ogół bezpieczniejsze jest pisanie artykułów i książek, w których przytacza się fragmenty pism założycieli doktryny, formułuje się treści cytatów w nieco innych słowach i stwierdza, że między różnymi sformułowaniami nie ma sprzeczności, przede wszystkim zaś atakuje się przeciwników (marksizm jest doktryną wojującą i często coś zwalcza). Atak polega na stwierdzeniu, że wypowiedzi przeciwników („teorie burżuazyjne” lub „rewizjonistyczne”) „prowadzą do idealizmu”, metoda jest „nie dialektyczna”, materializm „mechanistyczny”, przede wszystkim zaś to, co mówią przeciwnicy, jest sprzeczne z cytatami z Lenina, Marksa i Engelsa.

Nasi Nauczyciele

Uważa się, że najbardziej twórczo i we właściwy sposób rozwija marksizm kierownictwo partii marksistowsko-leninowskiej, które decyduje, jakie są zasady doktryny i kto od nich na tyle odstąpił, że jest rewizjonistą.

W Polsce marksizm był mniej lub bardziej obowiązkowy (czasem – bardzo, jak na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych). Rozwijaniem i propagowaniem marksizmu zajmują się instytucje, takie jak Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu przy KC PZPR, który wydaje czasopismo «Myśl Marksistowska».

Na Zachodzie twierdzi się niekiedy, że marksizm jest doktryną umartą. Jeśli tak, to nie bardziej dziś niż kiedykolwiek. I na Wschodzie, i na Zachodzie setki tysięcy marksistów piszą i mówią, że rozwijają marksizm. Rewizjoniści pojawiają się nieustannie. Zawsze można znaleźć ludzi, którzy chcą marksizm oczyścić, odrodzić, wrócić do prawdziwego marksizmu. I zawsze można znaleźć takich, którzy stwierdzą, że tamci zbłądzili i że prawdziwy marksizm polega na czym innym, co udowodnią na podstawie odpowiednich cytatów.

LIT.: Jean-Yves Calvez, S.J., *La Pensee de Karl Marx*, Paris 1957; Oskar Lange, *Ekonomia polityczna*, PWN, Warszawa 1959; George Lichteim, *Marxism*, New York 1961; Julian Hochfeld, *Studia o marksowskiej teorii społeczeństwa*, PWN, Warszawa 1963; Leszek Kołakowski, *Główne nurty marksizmu. Powstanie – rozwój – rozkład*, t. I-III, Instytut Literacki, Paryż 1976, 1977, 1978.

marszałek Polski. Marszałek Polski to najwyższa ranga wojskowa. Pierwszym marszałkiem Polski był Józef Piłsudski, któremu buławę marszałkowską wręczył 14 listopada 1920 roku szeregowiec Jan Wężyk, kawaler orderu Virtuti Militari. Był marszałkiem Edward Rydz-Śmigły (od 1936 roku).

Otrzymał tytuł marszałka Polski marszałek Francji Ferdinand Foch (w roku 1923).

Po drugiej wojnie światowej okazało się, że marszałkiem (od 1945 roku) jest przedwojenny generał Michał Żymierski, zaś w listopadzie 1949 roku marszałkiem Polski został marszałek Związku Radzieckiego Konstanty Rokossowski. Architekt z wykształcenia, Marian Spychalski był marszałkiem Polski od roku 1963, zaś pierwszy sekretarz PZPR i premier – generał Wojciech Jaruzelski jeszcze w lipcu 1985 roku nie był marszałkiem, choć w prasie PRL pisano już o tym, że powinien ten tytuł otrzymać.

LIT.: Wacław Jędrzejewicz, *Józef Piłsudski 1867-1935. Życiorys*, Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1982.

marszałek Sejmu. Po wojnie Sejm zebrał się po raz pierwszy w lutym 1947 roku. Od tego czasu istnieją powojenni marszałkowie Sejmu – najpierw RP (gdy taka była nazwa państwa), od roku 1952 – PRL.

Tytuł *marszałka Sejmu RP* nosił Władysław Kowalski (1947-1952), *marszałka Sejmu PRL*: Jan Dembowski (1952-1956), Czesław Wycech (1957-1972), Dyzma Gałaj (1971-1972) i Stanisław Gucwa (od roku 1972). Jan Dembowski był, jak podawano, bezpartyjny, Władysław Kowalski należał do SL, następnie do ZSL, trzej pozostali – do ZSL.

Istniał zwyczaj adresowania listów protestacyjnych do marszałka Sejmu PRL, listy te, nawet jeśli trafiały do adresata, trafiały również do SB. Marszałek Sejmu zatem (według konstytucji PRL „najwyższego organu władzy państwowej”) przekazywał SB swoją korespondencję do wglądu.

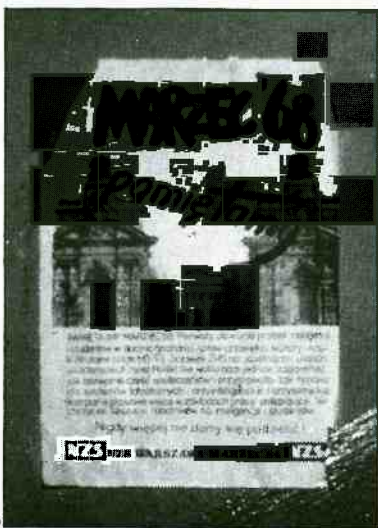
marzec 1968. Tę nazwę nadaje się wydarzeniom w Polsce, które rozgrywały się w marcu 1968 roku (a także nieco

wcześniej i nieco później). Mówiąc o wydarzeniach marcowych, ma się zwykle na myśli to, co działo się na wyższych uczelniach (ruch akademicki i represje zastosowane przez władze). Ale jako składnik wydarzeń marcowych można traktować także propagandę oficjalną – kampanię przeciw inspiratorom, syjonistom, bankrutom politycznym i literatom. Można również uważać, że częścią wydarzeń marcowych były zmiany personalne w aparacie władzy i w instytucjach (na tych zmianach ucierpieli głównie ludzie pochodzenia żydowskiego, oskarżani o *syjonizm* lub sprzyjanie *syjonizmowi*). Efektem kampanii antysyjonistycznej były wyjazdy z Polski osób mogących wykazać się pochodzeniem żydowskim, wśród których nie wszyscy należeli do PZPR i nie wszyscy byli komunistami (głoszona wówczas półofi-

cialnie odpowiedzialność Żydów za komunizm w Polsce miała być odpowiedzialnością zbiorową).

Istotne elementy wydarzeń marcowych to zakaz przedstawień *Dziadów* Mickiewicza w Teatrze Narodowym w Warszawie (ostatnie przedstawienie 30 stycznia), Nadzwyczajne Walne Zebranie Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich (29 lutego), wiec na Uniwersytecie Warszawskim (8 marca), kampania propagandowa w prasie oraz wiece i demonstracje studenckie w całej Polsce (od 11 marca), a także strajki studenckie (14-16 marca we Wrocławiu, 15 i 16 marca na Uniwersytecie Warszawskim, 21-23 marca w Warszawie i we Wrocławiu). Wiecom studenckim władze przeciwstawiały wiece i „masówki” w zakładach pracy, na których uchwalano rezolucje zwalczające *syjonizm*, popierające Władysława Gomułkę i zawierające marcowe hasła oficjalne: „studenci do nauki, literaci do pióra, syjoniści do Syjonu” (czasem było to również „syjoniści do Syjamu” – nie wszyscy wiedzieli, co to są *syjoniści* i gdzie jest *Syjon*).

LIT.: *Wydarzenia marcowe 1968*, Instytut Literacki, Paryż 1969, seria «Dokumenty», z. 25; *Polskie przedwiośnie. «Wydarzenia marcowe» tom II – Czechosłowacja*, Instytut Literacki, Paryż 1969, seria «Dokumenty», z. 27; *W dziesięć lat po wydarzeniach marcowych*, «Krytyka» 1978, nr 1; *Marzec 1968*, TKN, Zeszyty Naukowe, seria «Kolokwia», Nowa, b.d.w.; Helena Półoś, *Spory o marzec*, «Krytyka» 1982, nr 10-11.

masy – tłum, raczej pozytywny (według tego, kto używa słowa *masy*). Słowo występujące w propagandzie oficjalnej w tych kontekstach, w których gdzie indziej mówi się o *społeczeństwie*: masy są jakby podglebkiem partii komunistycznej – *partia przewodzi masom*, czasem mówi się, że niektórzy towarzysze w kierownictwie partyjnym *oderwali się od mas*. Wydaje się, że ludzie zorganizowani przez partię komunistyczną są ciągle jeszcze *masami*: są to masy zorganizowane. Natomiast ludzie, którzy zorganizowali się niezależnie od partii, nie są ani tłumem, ani masami. Dla siebie stają się społeczeństwem. Partia zaś wyszukuje wśród nich *elementy antysocjalistyczne* i *zdeklarowanych wrogów socjalizmu*, których czasem wystarczy *odizolować*, a czasem trzeba *zniszczyć*. *Zdezorientowaną w pewnym okresie klasę robotniczą* partia stara się sprowadzić z powrotem do roli tłumy, czyli *mas*, które mogą być – przez partię – zorganizowane.

materializm – obowiązująca w marksizmie doktryna filozoficzna, głosząca, że (1) tylko materia istnieje, (2) że materia jest „pierwotna”, a wszystko inne wtórne. Jeśli ktoś chce być zwolennikiem materializmu w wersji (2), powinien być przeciwnikiem materializmu w wersji (1). Trudno bowiem, aby „wtórne” lub „pochodne” było to, czego, jak się twierdzi, nie ma.

Dodatkowym zamieszczeniem w sprawie materializmu jest tak zwany materializm historyczny, czyli doktryna głosząca, że pierwotne, ważniejsze lub kształtujące są pewne abstrakcyjne elementy życia społecznego: „siły wytwórcze” (które wpływają na „stosunki produkcji”) i „baza” (która wpływa na „nadbudowę”).

Celem materializmu marksistów jest konkluzja, że nie ma duszy i Boga (to jest im potrzebne dla zwalczania religii). Przy okazji jednak (choć nie jest to główny przedmiot ich zainteresowań) marksiści mają kłopoty ze światem psychiki i światem kultury, który chcą materialistycznie „sprawdzić” do czegoś innego.

Materializm historyczny służy między innymi do stwierdzenia, że socjalizm-komunizm zapanuje na świecie, bo to jest zapewnione przez prawa historii (socjalizm następuje po kapitalizmie). Materializm historyczny służy także do lekceważenia twórczości kulturalnej i osobliwości świata kultury. Kultura, zdaniem marksistów, wyraża interesy klasowe, jest pochodną walk klasowych i może być wyjaśniona przez zjawiska ekonomiczne. Zastosowaniem „materializmu historycznego” w podejściu do kultury jest twierdzenie o istnieniu dwu obozów – postępu i reakcji. Postępowa ma być partia komunistyczna, a twórcy w państwach komunistycznych mają słuchać jej wskazań i ją popierać (na tym polega wymaganie „partyjności” kultury).

metropolie – jednostki administracyjne Kościoła Katolickiego, nazywane także (wedle nowszej terminologii) prowincjami kościelnymi. Są to na ogół zespoły kilku diecezji; metropolią (prowincją kościelną) kieruje metropolita. Diecezja, która jest stolicą

metropolii, nazywana jest archidiecezją, zaś biskup ordynariusz archidiecezji jest arcybiskupem.

Przed drugą wojną światową istniało w Polsce pięć metropolii: gnieźnieńsko-poznańska, warszawska, krakowska, wileńska i lwowska. We Lwowie była także siedziba metropolii obrządku grecko-katolickiego (unickiego) i ormiańskiego.

W czerwcu 1972 roku (po ratyfikowaniu układu między PRL a RFN) papież Paweł VI dostosował granice administracji kościelnej do granic PRL. Do metropolii warszawskiej dołączono diecezję warmińską, do metropolii gnieźnieńskiej – diecezję gdańską, koszalińsko-kołobrzeską i szczecińsko-kamieńską oraz utworzono metropolię wrocławską. Od tego czasu istnieją:

zjami: lubelską, łódzką, płocką, sandomiersko-radomską, siedlecką i warmińską (olsztyńską).

2. Metropolia Gnieźnieńska z diecezjami: chełmińską (pelpińską), gdańską, koszalińsko-kołobrzeską, szczecińsko-kamieńską i wrocławską.

3. Metropolia Krakowska z diecezjami częstochowską, katowicką, kielecką i tarnowską.

4. Metropolia Wrocławska z diecezjami gorzowską i opolską.

5. Metropolia Poznańska.

6. Część Metropolii Wileńskiej z diecezją łomżyńską oraz administraturami apostolskimi w Białymstoku (część archidiecezji wileńskiej) i w Drohiczyźnie nad Bugiem (część diecezji pińskiej).

7. Część Metropolii Lwowskiej z diecezją przemyską oraz administraturą apostolską w Lubaczowie (część archidiecezji lwowskiej).

Od roku 1946 metropolia warszawska i gnieźnieńska połączone są unią personalną. Arcybiskup metropolita gnieźnieński jest prymasem Polski.

miasta. Powojenne zmiany granic Polski polegały na przejęciu przez Związek Radziecki terenów mniej uprzemysłowionych i mniej zurbanizowanych, zaś Polska uzyskała ziemie ponemieckie – bardziej uprzemysłowione i bardziej zurbanizowane, ale o zniszczonym przemyśle i miastach (dotyczyło to szczególnie Gdańska i Wroc-

ławia). Zniszczona niemal zupełnie była Warszawa.

W latach powojennych odbudowano Warszawę, stare miasto gdańskie i wybudowano nowe miasta – Nową Hutę (administracyjnie dzielnicę Krakowa) i Nowe Tychy (część miasta Tychy).

Liczba miast w Polsce bezpośrednio

110

111

po wojnie niewiele przekraczała 700, w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zbliżała się do 900, w latach osiemdziesiątych niewiele przekraczała 800 (zależało to od dość umownych zmian w klasyfikacji). Miast liczących ponad 200 tysięcy mieszkańców w roku 1983 było 17, największe z nich – Warszawa, miało 1641 tysięcy, wy-

przedzając Łódź (848 tysięcy), Kraków (735), Wrocław (631), Poznań (571), Gdańsk (464), Szczecin (389), Katowice (361), Bydgoszcz (358) i Lublin (320).

LIT.: Janusz Ziółkowski, *Urbanizacja, miasto, osiedle*, Warszawa 1965; Paweł Rybicki, *Spółeczeństwo miejskie*, Warszawa 1970.

112

113

mieszkania – należą do dóbr najbardziej pożądaných w Polsce.

W roku 1983 na jedno mieszkanie przypadało 3,46 osoby (na wsi 3,9 osoby), na jedną izbę – 1,07 osoby (na wsi – 1,16 osoby).

Liczba mieszkań oddanych do użytku rosła do roku 1978 (283,6 tysięcy), spadała do roku 1982 (186,1 tysięcy) i nieco wzrosła w roku 1983 (195,8 tysięcy).

Liczba członków spółdzielni mieszkaniowych, którzy oczekiwali na mieszkanie siedem lat i więcej, w roku 1983 wynosiła 353 tysiące.

Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP). MOP utworzono w roku 1919 na paryskiej konferencji pokojowej jako organizację stowarzyszoną z Ligą Narodów, następnie stała się organizacją stowarzyszoną z Organizacją Narodów Zjednoczonych. Polska jest członkiem MOP od roku 1919. Konferencja ogólna MOP – jej najwyższa władza – zbiera się raz w roku w Genewie. Państwa reprezentowane w MOP mają po czterech delegatów, dwóch reprezentuje rząd, jeden pracodawców i jeden – pracowników. Konferencja wybiera Radę Administracyjną i uchwała konwencje i zalecenia. Wśród konwencji MOP istotne znaczenie dla ruchu związkowego w Polsce miały konwencje 87 i 98 dotyczące wolności tworzenia związków zawodowych. W maju 1983 roku Rada Administracyjna MOP skierowała do specjalnej Komisji Śledczej sprawę naruszania przez rząd PRL konwencji nr 87 i 98. W odpowiedzi rząd PRL 28 czerwca 1983 zawiesił współpracę z MOP, zblokował postępowanie komisji i odsyłał jej pisma. W maju 1984 roku komisja przyjęła tekst raportu o sytuacji w Polsce, który stwierdza, że rząd PRL pogwałcił konwencje MOP i zawiera zalecenia skierowane do rządu PRL.

LIT.: Jan Rosner, „Solidarność” w *Międzynarodowej Organizacji Pracy*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 17; Krystyna Marek, *Sprawa polska w Międzynarodowej Organizacji Pracy*, «Kultura» 1984, nr 10.

Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) – utworzony w roku 1945 na podstawie umowy zawartej w lipcu 1944 roku w Bretton Woods w USA. Polska była członkiem-założycielem MFW, ale wystąpiła w roku 1950. Z krajów obozu radzieckiego należą do MFW Rumunia, Węgry, Kuba i Wietnam. Do MFW należą także Jugosławia.

MFW udziela państwom członkowskim kredytów, w ilościach zależnych od ich udziałów w kapitale zakładowym Funduszu. Kredyty polegają na możliwości zakupywania walut obcych za walutę własną. Spłata kredytu polega na wykupieniu waluty własnej z powrotem.

PRL w latach osiemdziesiątych dążyła do uzyskania członkostwa w MFW, co jednak nie było możliwe z racji sprzeciwu Stanów Zjednoczonych, założonego po 13 grudnia 1981 roku w związku ze stanem wojennym w Polsce. W roku 1984 Stany Zjednoczone swój sprzeciw wycofały.

LIT.: Michał Skowroński, *PRL w początkach MFW*, «Kultura» 1984, nr 10.

Międzyzakładowy Komitet Strajkowy (MKS) – utworzony w nocy z 16 na 17 sierpnia 1980 roku w Stoczni Gdańskiej, gdy stoczniowcy postanowili kontynuować strajk w solidarności z innymi zakładami pracy strajkującymi na Wybrzeżu. Przewodniczącym komitetu był Lech Wałęsa.

18 sierpnia MKS złożył wojewodzie gdańskiemu 21 postulatów, z których pierwszy brzmiał: „Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych, wynikająca z ratyfikowanej przez PRL Kon-

wencji nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej wolności związkowych”.

W sierpniu 1980 Międzyzakładowe Komitety Strajkowe powstawały w innych miastach, między innymi 18 sierpnia w Szczecinie. 21 sierpnia rozpoczęły się rozmowy komisji rządowej (pod przewodnictwem Kazimierza Barcińskiego) z komitetem szczecińskim.

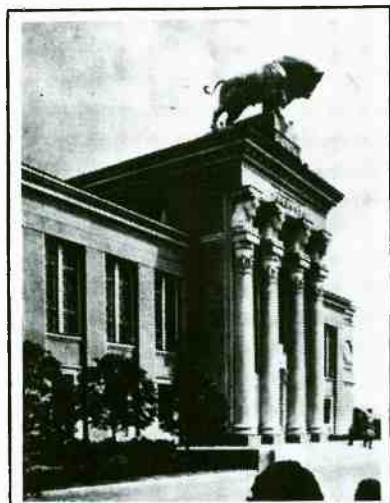
23 sierpnia komisja rządowa pod przewodnictwem Mieczysława Jagielskiego spotkała się z MKS w Gdańsku. Rozmowy zakończyły się 31 sierpnia wieczorem podpisaniem porozumienia między komisją rządową a MKS. Porozumienie gwarantowało wolność tworzenia niezależnych samorządnych związków zawodowych, co wytyczyło drogę do powstania „Solidarności”.

Odpowiedniki MKS w innych miejscowościach miały niekiedy inne nazwy. W Jastrzębiu 3 września komisja rządowa podpisała protokół z Międzyzakładową Komisją Robotniczą. 11 września podpisano protokół porozumienia komisji rządowej z Międzyzakładowym Komitetem Robotniczym w Hucie Katowice. MKS i MKR przekształcały się następnie w MKZ – Międzyzakładowe Komitety Założycielskie nowych związków, a następnie «Solidarności».

mięso – w Polsce powojennej mięsem zajmują się politycy. Produkcja mięsa zależy od cen skupu i w polskim klimacie wymaga inwestycji budowlanych, a także większego poczucia pewności rolników niż produkcja roślinna, bo trwa dłużej i sprzedaż jest odłożona

Ludzie pracujący fizycznie uważają (z powodów biologicznych lub obyczajowych), że powinni jeść mięso, którego czasem nie ma na rynku po żadnej cenie, czasem zaś ceny mięsa są podnoszone. Państwo zwykle nie jest skłonne do wspierania inwestycji rolników prywatnych i nie daje im poczucia pewności. W wyniku tych oddziaływań, brak mięsa na rynku może prowadzić do sojuszu robotniczo-chłopskiego: jeśli państwo działa przeciw chłopom, to robotnicy buntują się przeciw państwu.

Pawilon przedsiębiorstwa *Głównego Zarządu Produkcji Mięsa i Przetworów*

115

migracje. Przez około 10 lat po drugiej wojnie światowej Polska była terenem olbrzymich przemieszczeń ludności. Wojna powodowała zmiany miejsca pobytu – mniej lub bardziej przymusowe. Z terenów Generalnej Guberni wywożono ludzi do Rzeszy, z terenów wcielonych do Rzeszy wywożono mieszkańców do Generalnej Guberni. Z terenów przyłączonych do Związku Radzieckiego wywożono mieszkańców w głąb ZSRR. Część z nich znalazła się później z armią An-

dersa we Włoszech, część walczyła w armii Berlinga, część przeniosła się na przyłączone do Polski ziemie zachodnie, co nazywano niezbyt zgodnie z sensem słowa, repatriacją. Innym rodzajem repatriacji były powroty z Europy Zachodniej, jednocześnie ludzie emigrowali z Polski na Zachód. Spośród nielicznych ocalałych Żydów – spora część wyemigrowała do Izraela. Część Niemców opuściła ziemie zachodnie i północne pod koniec wojny, znaczną część nowe władze polskie wysiedliły przymusowo po wojnie. Pozostałych w Polsce Ukraińców (a także Łemków) przesiedlano do ZSRR i na ziemie zachodnie i północne, na które też przenosili się mieszkańcy ziem centralnych. W roku 1956 wróciła nowa fala Polaków z ZSRR, w latach siedemdziesiątych wyjeżdżalii – traktowani jako Niemcy – mieszkańcy Śląska, Warmii i Mazur.

LIT.: Michał Pohoski, *Migracje ze wsi do miasta*, Warszawa 1963; Krystyna Kersten, *Przemiany struktury narodowościowej Polski po II wojnie światowej. Geneza i wyniki*, «Kwartalnik Historyczny» 1969, nr 2.

Milicja Obywatelska – uzbrojona formacja, podległa ministrowi bezpieczeństwa publicznego, a następnie (od 1954 roku) ministrowi spraw wewnętrznych, tworzona od 1944 roku (przed wojną istniała w Polsce Policja Państwowa).

MO zorganizowano na zasadzie terytorialnej – przystosowanej do podziału administracyjnego: istniały komendy wojewódzkie, miejskie i dzielnicowe, a także komisariaty i posterunki. W roku 1983 w jednostkach podziału terytorialnego utworzono Urzędy Spraw Wewnętrznych odpowiadające dawnym komendom MO. Na czele MO stoi komendant główny, funkcjonariusze mają stopnie wojskowe. Pierwszym komendantem głównym MO był Franciszek Jóźwiak w

stopniu generała. MO zorganizowano szybko. 1 maja 1945 roku MO liczyła ponad 600 oficerów, ponad 33 tysiące szeregowców, specjalna brygada bezpieczeństwa publicznego liczyła ponad 500 oficerów, ponad tysiąc podoficerów, ponad 6000 szeregowców. Obecna liczebność MO nie jest podawana.

Zadaniem milicji jest wykrywanie przestępstw kryminalnych i ochrona porządku (co jest określeniem nie przez wszystkich jednakowo rozumianym). Funkcjonariusze MO „zatrzymują” osoby uznane za podejrzane i często biją tych, którzy według nich naruszają porządek: pijanych, ludzi młodych, długowłosych, aresztowanych (lub „zatrzymanych”). Bywało i tak, że ludzi bito, przepędzając ich przed szeregiem milicjantów (co naz-

wano w języku milicyjnym „ścieżkami zdrowia”).

W okresie legalnego działania „Solidarności” milicjanci chcieli dbać o dobre imię swego zawodu i służby i zakładali Związek Zawodowy Funkcjonariuszy MO. Skończyło się to niepowodzeniem.

Zwalczaniem opozycji i potencjalnej opozycji (na przykład inwigilacją księży) zajmuje się odrębna formacja – Służba Bezpieczeństwa.

Od funkcjonariuszy MO wymaga się, by powstrzymywali się od praktyk religijnych. Ich dzieciom, co najmniej od lat siedemdziesiątych, władze państwowe ceremonialnie „nadają imiona”. Ma to zastąpić chrzest.

MO wydawała czasopismo «Na Straży Demokracji», tytuł zmieniono następnie na «W Służbie Narodu».

116

Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego – resort bezpieczeństwa publicznego utworzono powołując PKWN, w skład PKWN wchodził bowiem Stanisław Radkiewicz wymieniony jako „kierownik resortu bezpieczeństwa publicznego”. Resort od 31 grudnia

1944 roku nosił nazwę Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Istniało ono do 7 grudnia 1954 roku i ministrem był Stanisław Radkiewicz.

7 grudnia 1954 roku powołano Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, którego przewodniczącym zo-

stał Władysław Dworakowski oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, z ministrem Władysławem Wichą.

MBP nominalnie zajmowało się sprawami bezpieczeństwa, a więc ochroną władzy komunistycznej na obszarze Polski. W rzeczywistości jednak zadanie to w fazie początkowej spełniała radziecka policja polityczna – NKWD, następnie zaś doradcy radzieccy oraz Informacja Wojskowa również wspomaganą przez doradców radzieckich.

LIT.: *Za kulisami bezpicky i partii: Józef Światło ujawnia tajniki partii, reżymu i aparatu bezpieczeństwa*, Free Europe Committee, Monachium 1955.

Ministerstwo Obrony Narodowej (MON) – zajmuje się sprawami wojska w Polsce po drugiej wojnie światowej. Przed wojną istniało Ministerstwo Spraw Wojskowych (od listopada 1918 roku) i Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych (powołany w sierpniu 1926 roku). W PKWN działał „kierownik resortu obrony narodowej”.

Ministerstwo Obrony Narodowej jest określane jako „najwyższy organ zwierzchni ludowego Wojska Polskiego”, ale zarazem ma ono realizować uchwały Komitetu Obrony Kraju i postanowienia rządu. Sprawy tych zależności uprościły się, gdy na czele MON, rządu i Komitetu Obrony Kraju stał Wojciech Jaruzelski (minister obrony narodowej do listopada 1983 roku).

Instytucjami centralnymi MON są między innymi Sztab Generalny, Główny Zarząd Polityczny WP, inspektoraty i szefostwa rodzajów wojsk i służb. Ministrowi Obrony Narodowej podlegają dowództwa trzech okręgów wojskowych: warszawskiego, pomorskiego i śląskiego oraz dowództwa rodzajów sił zbrojnych: Wojsk Lotniczych, Wojsk Obrony Powietrznej Kraju i Marynarki Wojennej.

Po wojnie ministrami obrony naro-

dowej byli Michał Żymierski (1945-1949), Konstanty Rokossowski (1949-1956), Marian Spychalski (1956-1968), Wojciech Jaruzelski (1968-1983), Florian Siwicki (od roku 1983).

LIT.: *Mała encyklopedia wojskowa*, Wydawnictwo MON, t.I-III, Warszawa 1967-1971; A. Ross Johnson, Robert W. Dean, Alexander Aleksiew, *East European Military Establishment*, Crane Russak, New York 1980.

117

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW) – instytucja istniejąca od 7 grudnia 1954 roku, kiedy to zreorganizowano Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ma zbliżony zakres działania do MBP. MSW kieruje milicją (MO) i policją polityczną – Służbą Bezpieczeństwa.

14 lipca 1983 roku Sejm PRL uchwalił ustawę o urzędzie ministra spraw wewnętrznych. W miejsce dotychczasowych komend MO, ustawa stworzyła sieć terenowych (wojewódzkich, rejonowych, miejskich i dzielnicowych) Urzędów Spraw Wewnętrznych. Tworzą one policyjną administrację ogólnokrajową, naśladującą istniejące do roku 1954 Urzędy Bezpieczeństwa. Milicjantom i funkcjonariuszom Służby Bezpieczeństwa przyznano nowe uprawnienia: prawo dokonywania kontroli osobistej i przeglądania bagaży na drogach i we wszelkich środkach komunikacji bez nakazu prokuratora. Ustawa wypowiada się o „środkach

przymusu bezpośredniego”, wśród których wymieniono: „1) fizyczne i techniczne środki służące do obezwładniania bądź konwojowania osób oraz do zatrzymywania pojazdów, 2) milicyjne pałki gumowe, a także chemiczne i wodne środki obezwładniające, 3) psy służbowe, 4) pociski miotane”. Stwierdzono, że te środki mogą być używane przez funkcjonariuszy „w razie zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub zakłócenia porządku publicznego oraz niepodporządkowania się poleceniom Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej wydanym na podstawie prawa”. Jeżeli środki te oka-

załyby się niewystarczające, „funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej mają prawo użycia broni palnej”.

Ministrami spraw wewnętrznych byli: Władysław Wicha (1954-1964), Mieczysław Moczar (1964-1968), Kazimierz Świątała (1968-1971), Franciszek Szlachcic (1971), Wiesław Ociepka (1971-1973), Stanisław Kowalczyk (1973-1980), Mirosław Milewski (1980-1981) i Czesław Kiszczak (od roku 1981).

LIT.: W. M. Alexander, *Agentura. Państwo policyjne*, Pogląd, Berlin 1984.

118

119

ministrowie – z prawnego punktu widzenia stanowią jednoosobowe organy państwowe. Według konstytucji PRL, „ministrowie kierują określonymi działami administracji państwowej” oraz „ministrowie wydają na podstawie ustaw i w celu ich wykonania rozporządzenia i zarządzenia” (art. 42).

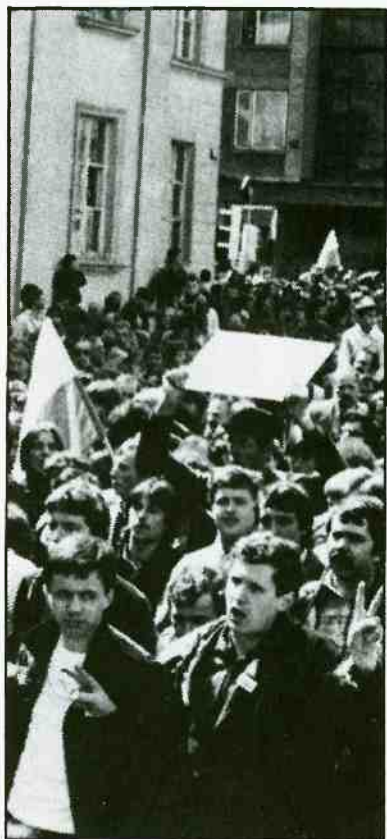
Odpowiednikiem ministrów byli w PKWN „kierownicy resortów” (których początkowo było 13). Liczba ministrów powoli rosła, przekraczając 30 we wczesnych latach pięćdziesiątych, w połowie lat pięćdziesiątych liczba ta zmniejszyła się do dwudziestu kilku, by znowu przekroczyć 30 pod koniec lat siedemdziesiątych.

Ministrowie na ogół kierują ministerstwami, które ze ściśle prawniczego punktu widzenia nie są organami administracji, ale zespołami urzędników podległych ministrowi (ministrów kierujących ministerstwami nazywa się niekiedy ministrami resortowymi). Ministrowie wchodzi w skład rządu – Rady Ministrów, która według konstytucji PRL jest „naczelnym wykonawczym i zarządzającym organem władzy państwowej”.

Konstytucja PRL nie wypowiada się na temat stosunków między ministrami a funkcjonariuszami instancji PZPR. Instancje te (takie jak Biuro Polityczne, sekretarze i kierownicy wydziałów KC) sprawują pozaprawny i niejasno określony nadzór nad działaniem ministrów i ministerstw.

młodzież. W roku 1970 ludność Polski w wieku 15-24 lat stanowiła 19,7% ogółu ludności. Odsetek ten zmniejsza się i w roku 1983 wynosił 14,8. Było to 5,4 miliona ludzi, którzy w znacznej części są przedmiotem państwowych oddziaływań wychowawczych: w roku 1983 uczniów i studentów w wieku 15-24 lat było 2,1 miliona.

Dla młodzieży tworzy się specjalne organizacje – zmieniające co pewien

120

czas nazwy, ale od 1957 roku używające coraz częściej przymiotnika *socjalistyczny* (podawano, że Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej miał w roku 1983 miał 1,5 miliona członków).

Można zaryzykować przypuszczenie, że ludzie młodzi przeciętnie częściej oceniają sprawy polityczne i społeczne z moralnego punktu widzenia i trudniej jest im akceptować to, co starsi uważają za konieczne. Dlatego, jak się zdaje, względnie często oponują przeciw uważanym za krzywdzące i niesprawiedliwe instytucjom i warunkom społecznym, co wyraziło się między innymi w udziale młodzieży w opozycji, w „Solidarności”, w działaniach niezależnych i podziemnych.

121

122

moczarowcy – nazwa od nazwiska generała policji Mieczysława Moczara; pod koniec lat sześćdziesiątych oznaczała zwolenników tego generała i tak była używana w folklorze politycznym i w plotce, przez dziennikarzy zagranicznych informujących o plotkach i przez Radio Wolna Europa informujące o tym, co piszą dziennikarze zagraniczni.

Zwolennicy generała Moczara na pewno istnieli, co najmniej tak długo, jak długo pełnił on funkcje pozwalające na podejmowanie decyzji istotnych dla owych zwolenników, zwłaszcza de-

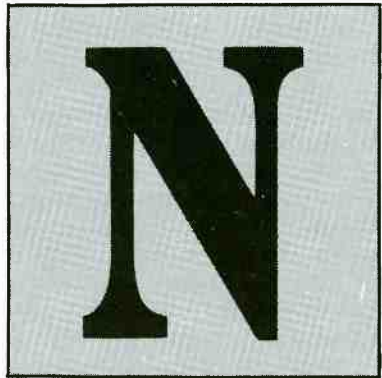
cyzje personalne, na które policja może wpływać.

Moczarowcom przypisywano nacjonalizm i antysemityzm. O ile przypisywanie antysemityzmu policjantom i ich zwolennikom było uzasadnione, zwłaszcza w świetle wydarzeń z roku 1968, o tyle przypisywanie im nacjonalizmu nie wydaje się uzasadnione, zwłaszcza jeśli miałby to być nacjonalizm polski. Zwolennicy generała Moczara byli na ogół komunistycznymi funkcjonariuszami policji politycznej lub popierali jej działania, a więc pracowali w instytucji ważnej z punktu wi-

dzienia interesów radzieckich i zachowywali się w sposób korzystny z punktu widzenia tych interesów, to zaś z nacjonalizmem polskim (przy zwykłym rozumieniu tych słów) ma niewiele wspólnego.

Mówienie o moczarowcach zaspokajało często występujące pragnienie posiadania wiedzy o tym, co dzieje się w wyższych sferach komunistycznych. Sugerowano, że jest ważne, jakie znaczenie w tych sferach mają ludzie źli (zwłaszcza „moczarowcy”), jakie ludzie lepsi (domniemani przeciwnicy „moczarowców”). Uwaga twórców, odbiorców i kolejnych nadawców upowszechniających folklor polityczny zamiast skupiać się na działaniu instytucji (takich jak instancje partyjne i policja), skupiała się na walce antymoczarowców z moczarowcami, której istnienia się domyślano; działanie instytucji (zwłaszcza policji) było wyraźniej widoczne i może dlatego uważano, że jest mniej ciekawe.

Ludziom usuwanym z PZPR w latach sześćdziesiątych zapewne było przyjemnie wierzyć, że usunęli ich „moczarowcy”, a nie po prostu komuniści, których dotychczas popierali, tak jak popierali organizację, z której ich usunięto. Zwalczenie ludzi uważanych za Żydów (lub „syjonistów”) w latach sześćdziesiątych było łagodniejsze niż zwalczenie ludzi uważanych za akowców lub za Ukraińców w latach czterdziestych. Zarówno te poczynania bezpośrednio powojenne, jak i późniejsze były na ogół w interesie radzieckim i były dokonywane przez instytucje reprezentujące interesy radzieckie w Polsce. Tak zwani moczarowcy i niektórzy ich przeciwnicy w różnych okresach interesy te realizowali.

nacjonalizm – ruch polityczny lub kierunek ideowy uznający naród za podstawową społeczność odniesienia, a dobro narodu za jedną z wartości naczelnych. Nacjonalizm w tym sensie może być siłą odśrodkową w państwie wielonarodowym, chyba że łagodzą go ponadnarodowe dążenia federacyjne. W państwie okupowanym lub pozbawionym niepodległości nacjonalizm może dążyć do jej odzyskania, ale będzie starał się ją zdobyć raczej dla narodu, w imieniu którego występuje, niż dla całej społeczności państwowej – może więc antagonizować mniejszości.

Narody imperialne, zwłaszcza gdy ich imperializm ma być skuteczny, upowszechniają ideologię *imperialną*, a nie tylko *narodową*, i potrafią zjednać dla swego imperializmu ludzi wykształconych z innych narodów (jest to widoczne między innymi w polityce Związku Radzieckiego).

Nacjonalizm jest używany jako określenie negatywne. Nacjonalizmem nazywa się czasem nacjonalizm nieaprobowany, zaś nacjonalizm aprobowany nazywa się patriotyzmem.

LIT.: Hugh Seton-Watson, *Nations and States. An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, Methuen, London 1977; Andrzej Wierzbicki, *Naród – państwo w polskiej myśli historycznej dwudziestolecia międzywojennego*, Warszawa 1978.

Najwyższa Izba Kontroli (NIK). W Drugiej Rzeczypospolitej NIK była niezależną od rządu instytucją, której zadaniem była kontrola rządu i innych instytucji państwowych.

Po wojnie, w latach 1944-1949, istniało Biuro Kontroli przy prezydium Krajowej Rady Narodowej. W roku 1947 powołano Najwyższą Izbę Kontroli. W roku 1952 NIK zniesiono, tworząc Ministerstwo Kontroli Państwowej. W roku 1957 NIK powołano znowu, przy czym do roku 1976 NIK miał podlegać Sejmowi, zaś w latach 1976-1980 – prezesowi Rady Ministrów, w roku 1980 powrócono do zasady, że NIK podlega Sejmowi.

Kontrolerów NIK posyła się do instytucji, jeśli wiadomo, że ze względów „politycznych” należy w niej coś zmienić lub kogoś usunąć. Na początku lat osiemdziesiątych NIK sporządziła raport na temat korupcji wśród dostojników partyjno-państwowych.

W roku 1983 NIK zatrudniała ponad 1400 pracowników.

Prezesami NIK byli: Henryk Kołodziejski (1947-1949), gen. Franciszek Jóźwiak (1949-1952), Konstanty Dąbrowski (1957-1969), Zenon Nowak (1969-1971), gen. Mieczysław Moczar (1971-1983), gen. Tadeusz Hupałowski (od roku 1983).

LIT.: *Korupcja polskiej nomenklatury (z tajnych akt Najwyższej Izby Kontroli PRL)*, «Zeszyty Historyczne» 1983, z. 64.

nakaz pracy – ograniczenie wolności wyboru pracy. Praktyka wprowadzona przez ustawę z 7 marca 1950 roku „o zapobieżeniu płynności kadr pracowników w zawodach lub specjalnościach szczególnie ważnych dla gospodarki uspołecznionej”. Wprowadzono wtedy zasadę administracyjnego kierowania do pracy absolwentów szkół średnich i wyższych oraz ograniczono osobom pracującym możliwości zmiany miejsca pracy. Nakaz pracy w powyż-

szym sensie dotyczy określonego miejsca pracy i stanowiska, a więc idzie dalej niż przymus zatrudnienia wprowadzony przez ustawę z 26 października 1982 roku „o postępowaniu wobec osób uchylających się od pracy” (przymus zatrudnienia polega na tym, że ma się obowiązek jakiegokolwiek zatrudnienia).

Pewnego rodzaju nakaz pracy obowiązuje w zawodach-służbach: w wojsku, w Służbie Bezpieczeństwa i milicji, w Służbie Więziennej. Są to rodzaje pracy, w których nie zawiera się umowy, ale wstępuje się do służby i nie zawsze można z niej wystąpić bezkarnie (istnieją „przestępstwa przeciwko obowiązkowi pełnienia służby wojskowej”).

Nakazy pracy wprowadzono i znoszono, na przykład w latach sześćdziesiątych w zawodach cywilnych nakazy pracy obowiązywały tylko w służbie zdrowia.

Nakaz pracy jest formą regulowania stosunków pracy charakterystyczną dla gospodarki, która planowaniem i przymusem zastępuje mechanizmy rynkowe. Nie pozostawia się tu zatrudnienia spotkaniu się potrzeb zatrudniającego i kandydata, ale planuje się zatrudnienie (i zatrudnia się urzędników planujących i nakazujących), co w gospodarce rynkowej byłoby dziwne, zwłaszcza w zawodach „szczególnie ważnych dla gospodarki”.

Narodowa Organizacja Wojskowa – organizacja zbrojna w czasie drugiej wojny światowej, utworzona przez działaczy Stronnictwa Narodowego w październiku 1939 roku.

W roku 1942 Narodową Organizację Wojskową, a dokładniej znaczną jej część, scalono z AK w wyniku roz-mów Zarządu Głównego SN z gen. Stefanem Roweckim i innymi przedstawicielami Komendy Głównej AK. Część NOW, sprzeciwiając się polity-

ce scaleniowej zerwała ze Stronnicstwem Narodowym i zaczęła tworzyć Narodowe Siły Zbrojne (w roku 1944 odstępcy ci powrócili do SN).

Komendantami głównymi NOW byli kolejno: Marian Żegota-Januszajtis, Aleksander Demidowicz-Demidecki, Bolesław Kozubowski, Józef Rokicki (od września 1941 do scalenia z AK).

Pismem NOW była «Walka» (wydawana w latach 1939-1944), redagowana między innymi przez Stanisława Piaseckiego (1939-1941) i (od maja 1942 roku) przez Wiktora Trościankę.

LIT.: Józef Rokicki, *Blaski i cienie bohaterskiego pięciolecia*, Niemcy Zachodnie 1949.

Narodowe Siły Zbrojne (NSZ) – tworzone latem 1942 roku z niescalonej z Armią Krajową części Narodowej Organizacji Wojskowej oraz Związku Jaszczurzego, organizacji wojskowej ONR. Kierownictwem politycznym NSZ była Tymczasowa Narodowa Rada Polityczna i tajna Organizacja Polska. W marcu 1944 roku część NSZ podporządkowała się AK, inna część (Brygada Świętokrzyska utworzona w sierpniu 1944 roku) wycofała się w styczniu 1945 roku do Niemiec i następnie do Czechosłowacji. Znaczna część żołnierzy NSZ z Brygady Świętokrzyskiej służyła bezpośrednio po wojnie w Oddziałach Wartowniczych w Niemczech, wspomagających amerykańskie wojska okupacyjne. Część oddziałów NSZ walczyła z władzami komunistycznymi w Polsce. W komunistycznym folklorze politycznym NSZ były synonimem wrogości i prawicy. Bywały zresztą okresy, kiedy AK i NSZ atakowano z równą siłą. Częste były procesy ludzi oskarżanych o przynależność do NSZ. W lutym i w marcu 1948 roku toczył się przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie proces sześciu osób, zakończony skazaniem na karę

śmierci Stanisława Kasznicy, komendanta głównego NSZ, i Lecha Neymana (który, wyrażając poglądy ONR, już w roku 1941 publikował broszury o granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej).

Dowódcami NSZ byli: Ignacy Oziewicz (1942-1943), Tadeusz Kurcyusz (1943-1944), Stanisław Nakoniecznikoff-Klukowski (1944), Zygmunt Broniewski (1944-1945) i Stanisław Kasznica (1945-1947).

LIT.: Zbigniew S. Siemaszko, *Grupa Szańca i Narodowe Siły Zbrojne*, «Zeszyty Historyczne» 1972, z. 21; Władysław M. Marcinkowski, *Jeszcze o Narodowych Siłach Zbrojnych*, «Zeszyty Historyczne» 1976, z. 36; Zbigniew S. Siemaszko *Narodowe Siły Zbrojne*, Odnowa, Londyn 1982; Stanisław Żochowski, *O Narodowych Siłach Zbrojnych*, Brisbane-Londyn 1983.

narodowy – przymiotnik od rzeczownika *naród*. Obozem narodowym nazywano ruch polityczny ukształtowany na przełomie XIX i XX wieku, wywodzący się z Ligi Polskiej, Ligi Narodowej i Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego. W roku 1919 utworzono Związek Ludowo-Narodowy, przekształcony w roku 1928 w Stronnictwo Narodowe. Przymiotnik *narodowy* miały w nazwach ugrupowania polityczne, takie jak Obóz Narodowo-Rakalny i oddziały wojskowe w okresie okupacji niemieckiej, takie jak Narodowe Siły Zbrojne i Narodowa Organizacja Wojskowa.

Słowo *narodowy* bywało używane także w polskim języku komunistycznym, zapewne jako półświadome zapożyczenie ze rosyjskiego, w którym *narod* ma znaczenie zbliżone do polskiego *lud*. Organizacja powołana przez komunistów w Moskwie w lipcu 1944 nosiła nazwę Polski Komitet Wyzwolenia *Narodowego*. Powoływane pod koniec wojny i po wojnie organy samorządu terytorialnego nazywano radami *narodowymi*. W latach pięćdziesiątych utworzono Front *Narodo-*

wy i Front Jedności *Narodu*, w latach osiemdziesiątych – Wojskową Radę Ocalenia *Narodowego*, Obywatelskie Komitety Ocalenia (lub Odrodzenia) *Narodowego* i Patriotyczny Ruch Odrodzenia *Narodowego*.

naród – zbiorowość, najczęściej zlokalizowana na określonym terytorium, wykazująca (w jakimś stopniu) jedność historyczną, kulturalną i ekonomiczną, często językową. O przynależności narodowej może rozstrzygać poczucie przynależności. Zdarzają się jednak sytuacje, w których czyjeś poczucie przynależności narodowej jest w konflikcie z przekonaniem innych osób, skądinąd zaliczanych do danego narodu. Można więc być z narodu odrzucanym lub przyjmowanym wbrew swej woli lub niezależnie od swej woli.

W językach zachodnioeuropejskich (jak francuski i angielski) termin *naród* (*nation*) jest używany na oznaczenie społeczności państwowej, a pojęcie narodowości (*nationalité*, *nationality*) nie jest pojęciem psychologiczno-społecznym, ale prawnym i narodowość rzadko odróżnia się od obywatelstwa w sensie języka polskiego. Jeśli zaś chce się mówić o przynależności do narodowych grup mniejszościowych,

używa się niekiedy (zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych) pojęcia przynależności etnicznej (*ethnicity*).

nauka. Marksizm oficjalny w pełnym rozkwicie – w stalinizmie – twierdził, że jest *naukowy*, ale odnosił się do nauki z nieufnością i relatywistycznie. Głoszono, iż istnieje nauka proletariacka, czyli marksistowska, i burżuazyjna. Umiano również odróżnić uczonych proletariackich (marksistowskich) i burżuazyjnych. Marksieści uważają, że odkrywają prawdę, bo kierują się wskazaniami marksizmu, zaś uczeni burżuazyjni stale coś chcą „zafałszować” i ukryć, na szczęście jednak *nauka proletariacka* ich demaskuje.

Nauka marksistowska składała się w znacznej mierze z tego, co wymyślono w Rosji i w Związku Radzieckim. Cenny dla marksistów pomysł, że cechy nabyte są dziedziczone, spowodował potępienie genetyki. Rzeczywiste odkrycia Pawłowa wpłynęły na potępienie psychologii introspekcyjnej.

Potrzeby przemysłu zbrojeniowego przyczyniły się do tego, że korzystano jednak obficie (choć nie zawsze jawnie) z „fizyki burżuazyjnej”, z cybernetyki, którą uznawano za burżuazyjną pseudonaukę i z nowoczesnej mate-

**NARÓD PAMIĘTA
KTO LAŁ JEGO
KREW**

SOLIDARNOŚĆ

matyki, którą skądinąd podejrzewano o *idealizm*.

Im bardziej przedmiot nauki jest związany z rzeczywistością społeczną, tym trudniej marksistom przyznać, że „nauka burżuazyjna” ma tu coś do powiedzenia i że można, a nawet trzeba się od niej uczyć. W ekonomii lub w późno zaaprobowanej socjologii (którą przedtem miał zastępować „materializm historyczny”), w wiedzy o polityce (nazywanej „naukami politycznymi”) partyjny szarlatan, umiejętnie posługujący się ideologią, łatwo zdobędzie poparcie instytucji i uzyska przewagę nad kimś, kto chce w sprawach społecznych zwiększyć jasność oraz zdobyć i przekazać wiedzę.

LIT.: «Informator nauki polskiej» (rocznik, ukazuje się od roku 1958), PWN; *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. I: «Towarzystwa naukowe działające obecnie w Polsce», Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1978.

neopozytywizm. (1) W filozofii: dwudziestowieczna odmiana pozytywizmu, wstrzymująca się od sądu w rozmaitych kwestiach filozoficznych uznawanych tradycyjnie za istotne. Neopozytywiści zajmują stanowisko lub powstrzymują się od sądu na podstawie analizy języka, w którym zagadnienia są formułowane. Zwolennicy neopozytywizmu rozwinęli metodologię nauk, zaś w tradycyjnych działach filozofii dopracowali się osiągnąć cząstkowych w oparciu o sprecyzowane założenia i korzystając z jasnych wnioskowań. Neopozytywizm rozwijał się początkowo głównie w obszarze języka niemieckiego: w Austrii i w Niemczech, zaś gdy te kraje opanował narodowy socjalizm, ośrodek neopozytywizmu przeniósł się do Stanów Zjednoczonych. Przed drugą wojną światową znaczne były wpływy neopozytywizmu w filozofii polskiej, w której zresztą uzyskiwano podobne rezultaty

w rozwoju równoległym. Po wojnie logiczna i metodologiczna orientacja filozofii polskiej przeszkadzała w przenoszeniu radzieckiej filozofii marksistowskiej na grunt polski. Przenoszeniem tym zajmował się głównie Adam Schaff i jego uczniowie, zaś utrudniali im to między innymi Kazimierz Ajdukiewicz, Tadeusz Kotarbiński, Stanisław Ossowski.

(2) W powojennej polityce polskiej neopozytywizmem nazywa się doktrynę polityczną wyraźnie sformułowaną po październiku 1956 roku i nawiązującą do pozytywizmu politycznego z XIX wieku. Doktryna neopozytywistów zalecała współpracę z władzami komunistycznymi i nie atakowanie ich w sprawach dla nich zasadniczych, do których, jak uważano, zalicza się „sojusz ze Związkiem Radzieckim”. Neopozytywiści, powstrzymując się od krytykowania Związku Radzieckiego i PZPR, starali się jednocześnie przechować tradycje i kulturę narodową i nie angażować się w popieranie ideologii oficjalnej („marksizmu-leninizmu”).

Nie – skrót od słowa *niepodległość*. Podziemna organizacja kadrowa tworzona po upadku powstania warszawskiego jako organizacja tajna mająca działać po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemię polskie. *Nie* rozwiązano w maju 1945 roku nim zaczęła działać. W jej miejsce utworzono (krótko istniejącą) Delegaturę Sił Zbrojnych na Kraj kierowaną przez pułkownika Jana Rzepeckiego.

Tworzeniem *Nie* kierował pułkownik, a następnie generał, Emil Fiedor, były dowódca Kedywu (Kierownictwa Dywersji) AK (aresztowany przez NKWD w marcu 1945 roku, nie rozpoznany, odesłany do Polski, skazany na śmierć w roku 1952, wyrok wykonano w roku 1953).

LIT.: Jan Hoppe, *O generale Emilu Fieldorfie*, «Na antenie» 1969, nr 117.

124

Niemcy – kraj i naród sąsiadujący z Polską od zachodu. Pod względem narodowym, państwowym i językowym Niemcy były i są o wiele bardziej zróżnicowane niż Polska. Przez całe dzieje Polski narody niemieckie – Branderburczycy, Sasi, Prusacy – a także państwa niemieckie – oddziaływały na Polskę.

Prusy i Austria brały wspólnie udział w rozbiorach Polski, ale w wieku XIX trwało rozbicie Niemiec, związane między innymi z rywalizacją prusko-austriacką. Po roku 1866 i klęsce Austrii w wojnie z Prusami, Prusy zmusiły Austrię do wycofania się z polityki wewnętrzniemieckiej i doprowadziły do proklamowania Cesarstwa Niemieckiego z królem Prus jako cesarzem (1871). W ten sposób powstała Druga Rzesza Niemiecka (1871-1918).

Stosunki polsko-niemieckie widziane z perspektywy polskiej są podobne do stosunków ukraińsko-polskich lub litewsko-polskich widzianych z perspektywy ukraińskiej lub litewskiej. Kultura i osadnictwo niemieckie i pol-

skie przemieszczały się na wschód. Jedno i drugie w połowie dwudziestego wieku zmuszono do wycofania się z ziem dotychczas zajmowanych.

Podczas dwu wojen światowych Niemcy i Rosja (a następnie Związek Radziecki) były zagrożeniem dla Polski i straty Polski z winy Niemiec, jak można obliczyć, były większe. Po drugiej wojnie światowej Polska straciła terytorium na rzecz Związku Radzieckiego, a zyskała je od Niemiec, które podzielono na cztery strefy okupacyjne, a następnie na dwa państwa.

W roku 1970 w dwu układach, ze Związkiem Radzieckim i z PRL, Republika Federalna Niemiec uznała zachodnią granicę PRL. Układy ratyfikowano w maju 1972 roku, z zastrzeżeniem w postaci rezolucji Bundestagu, głoszącej, że układy nie przesądzają treści przyszłego traktatu pokojowego z Niemcami i nie są uzasadnieniem prawnym granic istniejących obecnie.

LIT.: Józef Chałasiński, *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „Kopalnia” na Górnych Śląsku. Studium socjologiczne*, odbitka z «Przeglądu Socjologicznego» 1935, t. III; *Niemcy współczesne jako przedmiot badań nauki polskiej (1945-1970)*. Praca zbiorowa pod redakcją Janusza Rachockiego, Instytut Zachodni, Poznań 1971; W. W. Kulski, *Germany and Poland. From War to Peaceful Relations*, Syracuse University Press, Syracuse, NY 1976.

niepodległość – niezawisłość, suwerenność władz państwowych.

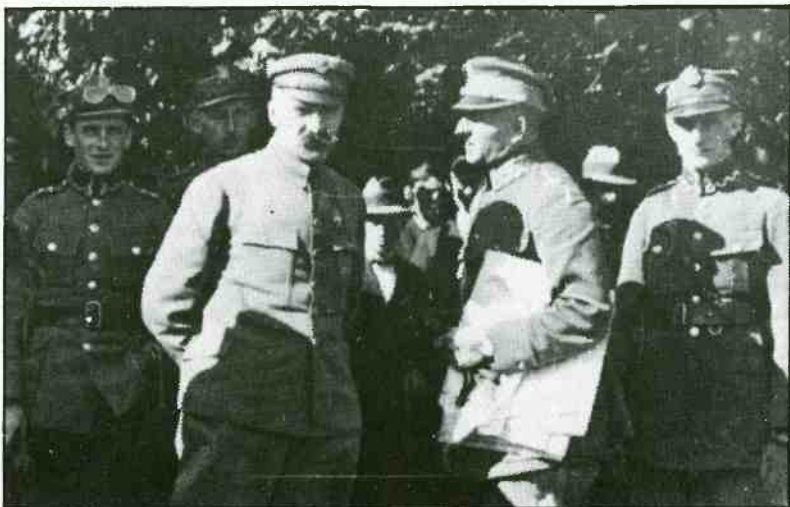
Warunkiem niepodległości jest (1) istnienie władz państwowych, (2) ich niezawisłość (suwerenność). Mogą zatem istnieć państwa, które nie są niepodległe (suwerenne). Podstawowe decyzje dotyczące państwa niesuwerennego (na przykład na temat ustroju lub sojuszów) nie są podejmowane w tym państwie, lecz na zewnątrz. Mamy wtedy do czynienia z protektorem, z zewnętrznym kształtowaniem podstawowych decyzji. Politykę zagraniczną

Lichtensteinu prowadzi Szwajcaria, politykę zagraniczną Królestwa Polskiego w latach 1815-1830 prowadziło Cesarstwo Rosyjskie. Podobna jest sytuacja Polski po drugiej wojnie światowej.

Zgodnie z doktryną oficjalną, Polska od drugiej wojny światowej jest niepodległa, natomiast gwarantem tej niepodległości jest Związek Radziecki. W roku 1976 w konstytucji PRL

pojawiała się wzmianka o przyjaźni ze Związkiem Radzieckim jako o zasadzie polityki zagranicznej PRL. Zwykle uważa się, że państwo niepodległe (suwerenne) powinno mieć swobodę decydowania o sojuszach i określeniu sojuszów w prawie wewnętrznym utrwała je nadmiernie i z tej racji może być traktowane jako próba zalegalizowania zależności i niesuwerenności.

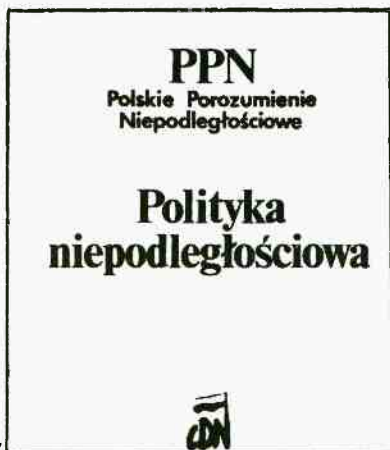
Brak niepodległości Polski po dru-

125

126

127

giej wojnie światowej jest związany z ustrojem nazywanym oficjalnie socjalizmem. Znajduje to wyraz w radzieckiej doktrynie obrony socjalizmu w innych krajach. Władze w Związku Radzieckim oceniają zmiany w Polsce i jeśli dojdą do wniosku, że zmiany te zachodzą w kierunku niesocjalistycznym, przypisują sobie prawo do interwencji w celu „przywrócenia socjalizmu”. Polaków uważa się więc za uprawnionych do decydowania o wewnętrznych sprawach państwa tylko w zakresie pozostawionym przez władze Związku Radzieckiego, dopuszcza się możliwość podejmowania tylko takich działań, które władze w Związku Radzieckim uznają za zgodne z zasadami społeczeństwa socjalistycznego.

LIT.: Wojciech Wasutyński, *Źródła niepodległości*, Instytut Romana Dmowskiego, Londyn 1977; *Polskie Porozumienie Niepodległościowe*, Instytut Literacki, Paryż 1979; Adam i Lidia Ciołkoszowie, *Niepodległość i socjalizm 1835-1945. Audycje radiowe*, Puls, Londyn 1982.

«**Niepodległość**» – miesięcznik polityczny. Zgodnie z informacją w numerze 2: „numer 1 złożono 7 stycznia [1982] i rozpowszechniono w kilkunastu kopiach maszynowych”. Od numeru 2 pismo jest powielane. Numer 37-38 ukazał się w styczniu-lutym 1985 roku.

Autorzy «**Niepodległości**» uważają władze PRL za wrogie i okupacyjne i krytykują strategię kompromisu proponowaną według nich przez Tymczasową Komisję Koordynacyjną „Solidarności” i Lecha Wałęsę. Redakcja określa swoje stanowisko jako niepodległościowe i liberalno-demokratyczne i zamieszcza polemiki z wypowiedziami uznanymi za socjalistyczne lub ugodowe.

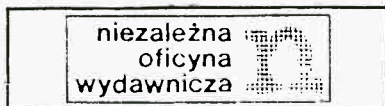
Od numeru 36 z listopada 1984 roku pismo nosi podtytuł „miesięcznik polityczny Liberalno-Demokratycznej Partii ‘**Niepodległość**’”.

Od numeru 28 w Szwecji ukazują się przedruki «**Niepodległości**».

LIT.: *Wybór artykułów programowych. «Niepodległość», styczeń 1982 – sierpień 1983, nr 1-20*, [1984], b.m. i d.w.

Niezależna Oficyna Wydawnicza (Nowa) – do roku 1982 wydała prawie 200 książek i broszur, w tym znaczną część utworów Czesława Miłosza, wiersze Stanisława Barańczaka, Jerzego Ficowskiego, Kazimierza Wierzyńskiego, utwory Witolda Gombrowicza, wybory z roczników «**Kultury**». Nakładem Nowej ukazywały się kwartalniki «**Zapis**» (18 numerów), «**Puls**» (10 numerów), «**Krytyka**» (8 numerów – do lipca 1981 roku). Nowa wydała liczne zbiory dokumentów, między innymi dokumenty cenzury *Z książki zapisów GUKPPiW*, a także wykłady i zeszyty Towarzystwa Kursów Naukowych.

W stanie wojennym i później nadal ukazywały się nakładem Nowej książki, między innymi tomy z serii Archiwum „Solidarności” i z serii Biblioteka «**Krytyki**». Nakładem Nowej drukowano miesięcznik społeczno-polityczny «**Vacat**».

Niezależne Zrzeszenie Studentów – kształtowało się we wrześniu i w październiku 1980 roku. 2 września na Uniwersytecie Gdańskim powołano Tymczasowy Komitet Założycielski. 29 października w Poznaniu powstał Ogólnopolski Komitet Założycielski. Minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki Janusz Górski zarejestrował NZZS 17 lutego 1981 roku po strajkach wyższych uczelni i porozumieniu w Łodzi. W kwietniu 1981 roku powołano Krajową Komisję Koordynacyjną NZZS, której przewodniczył Jarosław Guzy. W stanie wojennym NZZS „zawieszono”, a 5 stycznia 1982 roku rozwiązano.

LIT.: *Autonomia, samorządność, wspólnota. Rozmowa z przedstawicielami NZZS*, «Więź» 1981, nr 4; *Łódzkie porozumienia studentów*, w: «Zeszyty Informacyjne BIPS», Gdańsk 1981.

128

«**Niezależność**» – pismo regionu Mazowsze NSZZ „Solidarność” ukazujące się od 9 października 1980 roku do 9 listopada 1981 roku (łącznie 168 numerów). Pismo początkowo wydawano jako tygodnik. W marcu 1981 roku w czasie przygotowań do strajku generalnego ukazywał się wspólny dodatek nadzwyczajny «**Niezależności**» i «**NTO**» (Nauka–Technika–Oświata). Od kwietnia 1981 roku «**Niezależność**» wychodziła jako dziennik. Na jesieni 1981 roku projektowano wydanie tygodnika regionu Mazowsze i co najmniej część redakcji «**Niezależności**» chciała związać się z tym tygodnikiem, którego wy-

daniu przeszkodził stan wojenny.

Redaktorem naczelnym «**Niezależności**» był Konrad Bieliński.

nomenklatura – przed powstaniem krajów komunistycznych słowo to oznaczało nazewnictwo, zespół nazw, terminów z jakiejś dziedziny.

Dzięki współczesnemu rosyjskiemu językowi politycznemu słowo *nomenklatura* w polskim języku politycznym nabrało nowego znaczenia. Nomenklaturą nazywa się mianowicie (1) zespół stanowisk, które mogą być obsadzone wyłącznie w wyniku „konsultacji” z odpowiednimi władzami partii komunistycznej (przez „konsultacje” rozumie się w tym przypadku praktykę decydowania przez instancje partyjne, kto obejmie dane stanowisko), (2) zespół osób zajmujących stanowiska należące do nomenklatury w pierwszym sensie.

Istnieją nomenklatury różnego rzędu, w zależności od tego, jaka instancja partyjna podejmuje decyzje o obsadzaniu stanowisk, a więc nomenklatura Biura Politycznego, sekretariatu KC, wydziałów KC, komitetów wojewódzkich, miejskich i dzielnicowych (w praktyce decydują poszczególne instancje, zwłaszcza egzekutywy komitetów).

Do nomenklatury należą bynajmniej nie tylko stanowiska w partii komunistycznej, ale także stanowiska w państwie, w wojsku, w policji, w administracji, we wszelkich instytucjach i organizacjach nazywanych politycznymi i społecznymi.

Dla przykładu: zgodnie z wydanymi w październiku 1972 roku „wytycznymi” – do decyzji Biura Politycznego KC PZPR zastrzeżono obsadę takich stanowisk jak marszałek i wicemarszałkowie Sejmu, przewodniczący, zastępcy przewodniczącego, sekretarz i członkowie Rady Państwa, prezes i wi-

ceprezesa Rady Ministrów, ministrowie i niektórzy wiceministrowie (spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych i obrony narodowej), oprócz stanowisk ministerialnych trzynaście innych głównych stanowisk w Wojsku Polskim (szefowie Sztabu Generalnego i Głównego Zarządu Politycznego, dowódcy okręgów wojskowych i rodzajów broni), awanse na stopnie generalskie, komendant główny MO, pierwszy prezes Sądu Najwyższego, Prokurator Generalny, ambasadorowie i posłowie pełnomocni, przewodniczący CRZZ, prezes i sekretarz naukowy Polskiej Akademii Nauk, przewodniczący zarządów głównych organizacji młodzieżowych.

LIT.: Thomas Lowit, *Y a-t-il des Etats en Europe de l'Est?*, «Revue Française de Sociologie» 1974, vol. 20; „Dokumenty”: *Nomenklatura*, «Aneks» 1981, nr 26.

«**Nowa Kultura**» – tygodnik kulturalny i społeczno-polityczny wydawany w Warszawie w latach 1950-1963 (w latach 1952-1956 «Nowa Kultura» była pismem Związku Literatów Polskich). We wczesnych latach pięćdziesiątych w «Nowej Kulturze» popularyzowano oficjalną doktrynę artystyczną (socializm), rewolucyjność i osiągnięcia Związku Radzieckiego, ostro krytykowano „amerykański styl życia” i „kulturę atlantycką”. Następnie jednak pismo stało się podatne na wpływy „odwilży” – w «Nowej Kulturze» opublikowano *Poemat dla dorosłych* Adama Ważyka (1955), artykuły i opowieści biblijne Leszka Kołakowskiego, *Dziennik węgierski* Wiktora Woroszyńskiego, krytyczne społecznie felicity Krzysztofa Teodora Toeplitza (KAT i KTT). Autorów piszących w «Nowej Kulturze» władze partyjne oskarżały o „rewizjonizm” i w roku 1963 «Nowa Kultura» (wraz z «Przełęczą Kulturalnym») przestała ist-

nieć, ustępując miejsca nowemu tygodnikowi – «Kulturze».

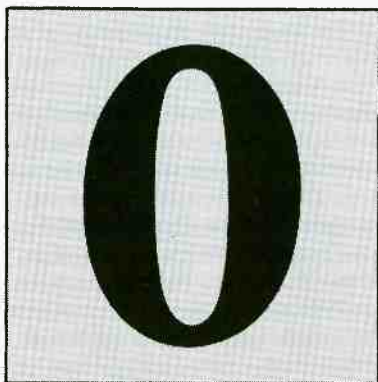
Redaktorami naczelnymi «Nowej Kultury» byli kolejno Paweł Hoffman, Jerzy Putrament, Paweł Hoffman, Wiktor Woroszyński, Jerzy Piórkowski, Stefan Żółkiewski i Hieronim Michalski.

nowomowa – termin używany przez George’a Orwella w powieści *1984*. Rok 1984 już minął, nowomowa istnieje; była najpierw językiem ideologii komunistycznej, a następnie państw komunistycznych. Język ten z upodobaniem przemianowuje znaczenia wyrazów. Zadaniem nowomowy, według Orwella, było utrudnienie zbrodni myślowej, to znaczy dostarczenie języka, w którym nie sposób wyrazić przekonań uznawanych przez władze za niewłaściwe. W nowomowie brak terminologii do nazywania bardziej skomplikowanych zjawisk społecznych. Jej słownik jest tak dobrany, by trudno było osiągnąć pojęciowo rzeczywistość i odróżnić ją od tego, co być powinno. Przykładem może być opisowo-postulatywne słowo *socjalizm* i wymaganie, by opowiadać się za *socjalizmem* (a więc za tym, co częściowo już jest, częściowo powinno być, podobno będzie,

i co ma być dobre, bo wierzy się, że będzie takie jakie powinno być). Wymaganie *popierania socjalizmu* można by uprosić i powiedzieć, że chodzi o popieranie władzy. Ale nie byłoby to popierane w nowomowie. Władza komunistyczna rzadko żąda wprost, aby ją popierać, częściej domaga się, by *popierać socjalizm* (i wtedy postępuje się *nowomową*).

LIT.: George Orwell, 1984, Instytut Literacki, Paryż 1953; *Nowo-mowa. Materiały z sesji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego odbytej na Uniwersytecie Jagiellońskim w dniach 16 i 17 stycznia*, Polonia Book Fund, Londyn 1985.

obrona pokoju. W starożytnym Rzymie wiedziano, że jeśli chce się pokoju, dobrze jest przygotowywać się do wojny. Zasadę tę rozumieją władcy w Związku Radzieckim, którzy twierdzą, że radzieckie siły zbrojne stoją na straży pokoju. Ale istnieje też ruch pokojowy popierany i wspomagany przez Związek Radziecki, domagający się rozbrowienia i powstrzymywania się od służby wojskowej w krajach poza Związkiem Radzieckim i jego obozem.

Tak rozumianej obronie pokoju służą organizacje międzynarodowe, takie jak Światowa Rada Pokoju, powołana w Warszawie w listopadzie 1950 roku, i mitety obrońców pokoju (w Polsce od roku 1949 istniał Polski Komitet Obrońców Pokoju, od 1958 roku przemianowany na Ogólnopolski Komitet Pokoju). Organizuje się kongresy, jak we Wrocławiu w sierpniu 1948 roku lub w Warszawie w listopadzie 1950 roku. Podpisuje się apele, takie jak apel sztokholmski z roku 1950.

Obrońców pokoju broni prawo karne. 29 grudnia 1950 roku uchwalono ustawę o obronie pokoju i postanowiono, że kto „zwalcza lub spotwarza Ruch Obrońców Pokoju” popełnia zbrodnię zagrożoną karą do 15 lat więzienia.

Działacze ruchu obrońców pokoju w Polsce protestują przeciw zbroje-

130

niom amerykańskim, zwłaszcza przeciw broniom, których Związek Radziecki jeszcze nie ma lub które ma, lecz ukrywa. Protestowano na przykład przeciw bombie atomowej lub rozmieszczeniu w Europie rakiet średniego zasięgu.

Długoletnim działaczem polskiego ruchu obrońców pokoju był Jarosław Iwaszkiewicz, przewodniczącym Ogólnopolskiego Komitetu Pokoju był w roku 1985 Józef Cyrankiewicz.

UJ.: Włodzimierz Bukowski, *Pacyfisci kontra pokój*. Spotkania, Paryż 1983

obywatel – tytuł grzecznościowy, który zamierzano upowszechnić w Polsce

132

131

zamiast formy „pan”. Ludzie mieli dzielić się na towarzyszy i obywateli, poza tym podziałem pozostawali „panowie”. Ci ostatni łatwo mogli znaleźć się w więzieniu i wtedy nie przysługiwał im nawet tytuł „obywatela”. Podobnie „obywatelem” nie nazywa się zwykle szeregowego żołnierza, który jednak ma zwracać się do oficerów i podoficerów mówiąc „obywatelu”.

obywatelstwo – przynależność do danego państwa, związana z prawami i obowiązkami, a w tym – z podleganiem jurysdykcji w państwie.

Obywatelstwo otrzymuje się na ogół z urodzenia lub z wyboru, niekiedy – zwłaszcza w państwach komunistycznych – można je otrzymać przymusowo. Tak było z Polakami w Związku Radzieckim, którym nadawano obywatelstwo radzieckie i którzy mieli przyjmować odpowiednie dokumenty pod groźbą zesłania (nazywano to akcją „paszportyzacji”).

W PRL zachowano termin „obywatelstwo polskie”, nie istnieje odrębne obywatelstwo PRL. Zasady prawne dotyczące obywatelstwa polskiego określono w ustawie z 8 stycznia 1951 roku, której nowa wersja pochodzi z 15 lutego 1962 roku. Obywatel polski

nie może być jednocześnie obywatelem innego państwa i może uzyskać inne obywatelstwo tylko wtedy, gdy zrzeknie się obywatelstwa polskiego. PRL może osobę przebywającą za granicą pozbawić obywatelstwa polskiego. Tak postąpiono bezpośrednio po wojnie z wyższymi rangą wojskowymi. Osoby emigrujące z Polski, zwłaszcza do Izraela i RFN, mogły dostać pozwolenie na wyjazd jedynie po zrzeczeniu się obywatelstwa polskiego. Dostawały wtedy dokument podróży, stwierdzający, że dana osoba nie jest obywatelem polskim.

LIT.: Jerzy Łojek, *Sprawa 26 września 1946*, «Kierunki» 1981, nr 40, przedruk ze skrótami: «Zeszyty Historyczne» 1981, z. 58.

Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (ORMO) – organizacja paramilitarna powołana do pomocy Milicji Obywatelskiej na mocy uchwały Rady Ministrów z 21 lutego 1946 roku. W latach bezpośrednio powojennych ORMO brała udział w zwalczaniu ruchu oporu. Ustawa z 13 czerwca 1967 roku traktuje ORMO jako organizację społeczną zrzeszającą „oddanych socjalizmowi i Polsce Ludowej obywateli gotowych czynnie i w sposób zorganizowany uczestniczyć w ochronie

ładu i porządku publicznego”. Członkowie ORMO bezpośrednio po wojnie nie mieli broń, w obecnej „organizacji społecznej” jej nie mają.

ORMO jest zorganizowana w jednostkach terenowych i zakładowych (przy większych zakładach pracy). Działalnością ORMO w jednostkach podziału administracyjnego kierują „społeczne komitety ORMO”, tere- nowi komendanci i sztaby ORMO.

W latach sześćdziesiątych do ORMO należało ponad 200 tysięcy osób, w roku 1980 było ich przeszło 460 tysięcy, liczba ta następnie zmniejszała się – do 317 tysięcy w roku 1983.

odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne – termin, który pojawił się w języku PPR, a następnie PZPR w roku 1948. Termin ten oznaczał i piętnował niedostateczną pospieszność niektórych działaczy PPR w budowie komunizmu w Polsce oraz braki w dziedzinie internacjonalizmu, to znaczy zbyt dużą chęć uwzględniania jakoś rozumianych interesów polskich, a nie tylko radzieckich.

Odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne napiętnowano na plenum KC PPR obradującym od 31 sierpnia do 3 września 1948 roku. Na tym plenum

Bolesław Bierut, noszący wówczas tytuł prezydenta RP, skrytykował dotychczasowego sekretarza generalnego PPR Władysława Gomułkę i zajął jego miejsce jako sekretarz generalny. Gomułce zarzucano, że w przemówieniach przygotowujących połączenie PPR i PPS widział za dużo zasług PPS i niewłaściwie wyrażał się o Komunistycznej Partii Polski.

LIT.: Bolesław Bierut, *O odchyleniu prawicowym i lewicowym w kierownictwie Partii i sposobach jego przezwyciężenia*. «Nowe Drogi» 1948, nr 11.

odprężenie – termin w obiegu politycznym co najmniej od końca lat sześćdziesiątych, oznaczający zmniejszanie napięć i konfliktów w stosunkach międzynarodowych, przede wszystkim między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim.

Jednym z istotniejszych momentów okresu, w którym panowała polityka odprężenia, było podpisanie Aktu Końcowego Konferencji w Helsinkach 1 sierpnia 1975 roku. W interpretacji radzieckiej odprężenie oznaczało uznanie zdobyczy radzieckich w Europie i rozbrojenie Zachodu, ale nie miało stosować się do sytuacji wewnętrznej w Związku Radzieckim. Osoby po-

wołujące się w Związku Radzieckim na ustalenia konferencji w Helsinkach w dziedzinie praw człowieka – trafiły do więzień i na zesłanie.

LIT.: J. Korbelt, *Detente in Europe: Real or Imaginary?*. Princeton 1972; G. R. Urban (ed.), *Detente*. Temple Smith, London 1976; Adam Ulam, *Dangerous Relations. The Soviet Union in World Politics, 1970-1972*. Oxford University Press 1983.

«**Odrodzenie**» – tygodnik literacki i społeczny wydawany w latach 1944-1950, początkowo w Lublinie, następnie w Krakowie (od roku 1945) i w Warszawie (od roku 1947).

Redaktorami naczelnymi «Odrodzenia» byli Karol Kuryluk (1944-1948) i Jerzy Borejsza (1948-1950).

Z połączenia «Odrodzenia» z «Kuźnicą» powstała w roku 1956 «Nowa Kultura».

oficerowie. W Wojsku Polskim (Ludowym Wojsku Polskim) dzielą się na młodszych (od podporucznika do kapitana), starszych (od majora do pułkownika), generałów (brygady, dywizji, broni i armii) i marszałków. Oficerowie starsi i generałowie zaczęli w roku 1981 obejmować stanowiska administracyjne, zaliczane zwykle do cywilnych: jednymi z pierwszych byli mini-

strowie spraw wewnętrznych i górnictwa oraz wiceminister łączności. Praktyka ta upowszechniła się w stanie wojennym i kontynuowano ją po jego zniesieniu. Oficerowie byli ministrami, wojewodami, prezydentami miast i wojewódzkimi sekretarzami PZPR. 13 grudnia 1981 roku ogłoszono, że „ukonstytuowała się” Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego. W skład tej rady wchodził generałowie (w większości) i oficerowie starsi (w mniejszości).

Ogólnopolski Komitet Oporu Rolników (OKOR) – powstał w stanie wojennym. Deklarację programową ogłoszono 15 sierpnia 1982 roku. Podpisał ją w imieniu OKOR Józef Teliga, ukrywający się wówczas sekretarz Ogólnopolskiego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych. OKOR wzywał rolników do solidarności i obrony zawieszonych przez władze (i wkrótce zdelegalizowanych) niezależnych organizacji wiejskich.

ojczyzna – to na ogół terytorium, ale także ludzie, kultura, obyczaje, tradycje, instytucje społeczne, język (mówi się o języku ojczystym i ojczyźnie-polszczyźnie). Ojczyzna może mieć zasięg lub odcień regionalny, narodowy, państwowy. Bywają ojczyzny ponadnarodowe, na przykład Związek Radziecki przedstawiano jako „ojczyznę międzynarodowego proletariatu”, co znaczyło, że jest to (lub powinna być) ojczyzna komunistów.

Mickiewicz pisał po polsku o Litwie jako ojczyźnie, jej mieszkańcy uważali się jednocześnie za Polaków i za Litwinów. Obszary o mieszanym składzie narodowym mogą być jednocześnie ojczyznami wielu grup. Niektóre grupy mogą traktować inne jako nieprawych, mniej uprawnionych lub mniej zasłużonych synów ojczyzny.

O tym, co jest ojczyzną, decyduje więc psychiczna. Ojczyznę można sobie wybrać (mówi się o przybranej ojczyźnie lub drugiej ojczyźnie) i można być przez ojczyznę odrzucanym.

Słowem *ojczyzna* – w momentach podniosłych posługuje się propaganda polityczna i prawo. Konstytucja PRL mówi, że własność społeczna jest źródłem *siły ojczyzny*, wspomina o *obronie ojczyzny i zdradzie ojczyzny*. Ponieważ w konstytucji PRL wspomina się też o umacnianiu przyjaźni i współpracy z ZSRR, więc można przypuszczać, że ojczyznę, której należy bronić, rozumie się jako związaną ze Związkiem Radzieckim (jak to się czasem mówi – „nierozzerwalnymi więzami”).

LIT.: Stanisław Ossowski, «Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny», w: *Dzieła*, t. III, PWN, Warszawa 1967.

oksymoron – figura stylistyczna zestawiająca wyrażenia o przeciwnym znaczeniu; może to powodować przekształcenie sensu jednego z tych wyrażen lub obydwu. Zimny ogień i gorący

DEMOKRACJA LUDOWA
– FORMA DYKTATURY PROLETARIATU

Demokracja ludowa nie ma i nie może mieć nic wspólnego z burżuazyjną demokracją parlamentarną. Demokracja ludowa jest władzą mas ludowych powstałą z rozbitcia burżuazyjnego

lód to popularne przykłady oksymoronów. Przykładów dostarcza także język polityczny, zwłaszcza komunistyczny: *centralizm demokratyczny*, *demokracja socjalistyczna* lub *humanizm socjalistyczny* (przy szczególnym rozumieniu słowa *socjalistyczny*).

«**Opinia**» – pismo Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO). Pierwszy numer ukazał się z datą 30 kwietnia 1977 roku, numer potrójny 29/30/31 – w roku 1979. «Opinię» początkowo redagowali Kazimierz Janusz, Leszek Moczulski i Wojciech Ziemiński (następnie odszedł Leszek Moczulski, zaś doszli Andrzej Czuma i Emil Morgiewicz). Na łamach «Opinii» pisano o niepraworząd-

nym postępowaniu władz, o marnotrawstwie ekonomicznym, krytykowano politykę kulturalną, przypomniano pomijane oficjalnie wydarzenia z historii Polski i PRL.

LIT.: *Wypisy nr 1 '79. Polska prasa niezależna*, Wydane staraniem Towarzystwa Krzewienia Nadziei, Villa Park, III.

opinia publiczna – opinie, poglądy, przekonania publicznie formułowane i dotyczące spraw publicznie doniosłych, zwłaszcza społecznych i politycznych. Mówiąc o opinii publicznej niekiedy ma się na myśli wszystkie (zróżnicowane na ogół) poglądy i przekonania, niekiedy chodzi o poglądy najbardziej rozpowszechnione lub wpływowe, na przykład upowszechniane w środkach masowego przekazu.

W państwach totalitarnych – przy totalitaryzmie doskonałym – opinia publiczna nie istnieje, bo tylko te przekonania głosi się publicznie, które głosi władza. Ponieważ jednak Polska nie jest doskonałym państwem totalitarnym, więc opinia publiczna bywała ujawniana – w okresach wzmożonego nacisku społecznego na władzę, niezależnego organizowania się i związanej z tym względnie liberalnej polityki ofi-

cialnej. W latach 1980-1981 opinia publiczna kształtowała się i była wyrażana – wbrew trudnościom, jednak przy względnie niewielkim zagrożeniu ze strony policji. Stan wojenny spowodował, że opinie w doniosłych sprawach społeczno-politycznych są w znacznej części formułowane i wyrażane w podziemiu.

Socjologiczne badania opinii publicznej mają tym więcej sensu, im wyrażonej ta opinia istnieje, to znaczy gdy może być w sposób względnie nieskrępowany wyrażana i formułowana w drodze ścierania się poglądów. Tak było w latach 1980-1981, a także w latach następnych, między innymi w tych środowiskach, które mają dostęp do publikacji nie podlegających cenzurze.

LIT.: Alex Inkeles, *Public Opinion in Soviet Russia. A Study in Mass Persuasion*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1950; *Spółczesność polskie w badaniach ankietowych Ośrodka Badania Opinii Publicznej przy „Polskim Radio i TV” (lata 1958-1964)*. Przegląd materiałów pod redakcją Andrzeja Sicińskiego, Komitet Badań nad Kulturą Współczesną PAN, Warszawa 1966; Walter D. Conner, Zvi Y. Gitelman, *Public Opinion in European Socialist Systems*, Praeger, New York 1977; Ireneusz Krzemiński, Grzegorz Bochniak, Henryk

Banaszak, Anna Kruczkowska, *Polacy – Jesień 1980. Proces powstawania niezależnych organizacji związkowych*, Warszawa 1983.

opozycja – przeciwstawienie.

W sensie politycznym opozycją nazywa się przeciwstawianie się władzy, zwłaszcza rządowi. W niektórych krajach opozycja jest w pełni legalną i zinstytucjonalizowaną częścią praktyki rządzenia. Zwłaszcza w systemach dwupartyjnych następuje stale wymiana ekip rządzących, przy której poprzednia ekipa staje się opozycją i podejmuje krytykę rządu. W państwach komunistycznych opozycję polityczną traktuje się zwykle jako przestępstwo i naruszenie świętości. Ten sposób traktowania opozycji wiąże się z poczuciem zagrożenia charakteryzującym rządy komunistyczne i jednocześnie z okazywaną na zewnątrz pewnością wynikłą z przypisywanej sobie słuszności historycznej.

Mimo przeszkód, izolowana niekiedy opozycja poszczególnych ludzi przeciw systemowi władzy – nabrała w Polsce form zorganizowanych. W latach 1944-1949 władza intensywnie tłumiała

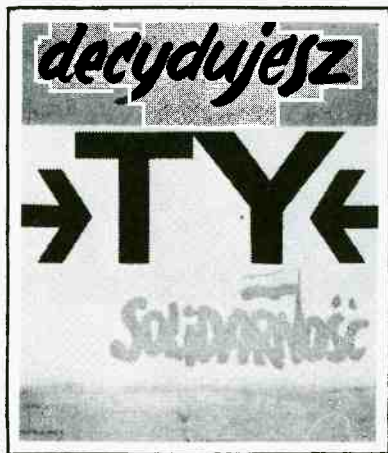
opozycję, stosując terror. Od połowy lat pięćdziesiątych opozycja próbowała częściowo dostosować się do ram prawnych i instytucjonalnych ustanowionych przez władze. Od połowy lat siedemdziesiątych – działa tworząc fakty dokonane, organizując się i rozprzestrzeniając informacje, stara się także wywierać nacisk na władze, między innymi przez masowe protesty, bojkot instytucji propagandowych, a także przez upowszechnianie informacji o postępowaniu władz.

LIT.: Marek Łatyński, *Nie paść na kolana. Szkice o opozycji lat czterdziestych*, Polonia Book Fund, Londyn 1985; [Jacek Kuroń], *Polityczna opozycja w Polsce*, «Kultura» 1974, nr 11, przedruk w: Jacek Kuroń, *Polityka i odpowiedzialność*. Aneks, Londyn 1984; Jan Drewnowski, *Władza i opozycja. Próba interpretacji historii politycznej Polski Ludowej*, «Zeszyty Historyczne» 1978, z. 46, wydanie uzupełnione: Veritas, Londyn 1979; Peter Raina, *Political Opposition in Poland 1954-1977*, Poets and Painters Press, London 1978; Stefan Kisielewski, *Wstęp do programu opozycji*, «Kultura» 1984, nr 1-2; Robert Kaczmarek, *Nie tylko podziemie*, «Kultura» 1984, nr 7-8.

ordynacja wyborcza – ustawa regulująca sposób przeprowadzania wyborów. Ordynacje wyborcze informują o tym, co powinni zrobić kandydaci, aby stanąć do wyborów, jak wygląda oficjalna lista kandydatów, z której wyborca wybiera i co powinien zrobić, aby wybór był ważny, w jaki sposób odnotowuje się decyzję wyborcy i jak zapobiega się jej późniejszemu zniekształceniu (na przykład przez zamianę lub usunięcie kart do głosowania), jak oblicza się głosy, zapobiega zniekształceniom rachunków i w jaki sposób decyzja ostateczna (wybór) zależy od decyzji indywidualnych (od głosów oddanych przez wyborców).

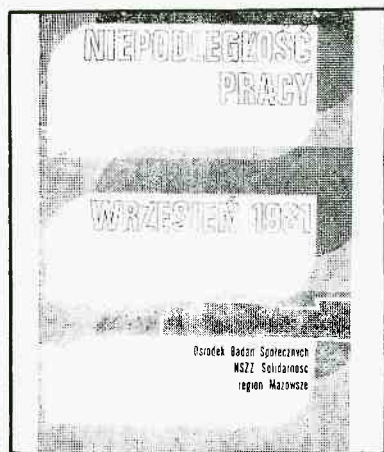
Ordynacje wyborcze w Polsce powojennej przewidywały niekiedy możliwość zgłaszania różnych list kandydatów. Od lat siedemdziesiątych nie

jest to przewidziane. Liczba kandydatów może przekraczać liczbę miejsc, ale głos bez skreśleń uważano za oddany na kandydatów z pierwszych miejsc (miejsca te nazywano *mandatowymi*).

137

Ośrodek Badań Społecznych NSZZ „Solidarność”, region Mazowsze. Ośrodek Badań Społecznych (OBS) publikował serię „zeszytów” ukazującą się bez cenzury nakładem Instytutu Wydawniczego Związków Zawodowych. W tej serii opublikowano prace o programie „Solidarność”, sprawach gospodarki i ochrony zdrowia, o socjologicznych zagadnieniach „Solidarno-

138

ści”. Po pierwszej turze Krajowego Zjazdu Delegatów – OBS opublikował broszurę *Niepodległość pracy*, zawierającą artykuły programowe, wyniki badań opinii członków związku, a także jedną z pierwszych historii „Solidarność” – tekst na temat „powstania i rozwoju NSZZ ‘Solidarność’”.

LIT.: *Niepodległość pracy*, Ośrodek Badań Społecznych NSZZ „Solidarność”, region Mazowsze, wrzesień 1981.

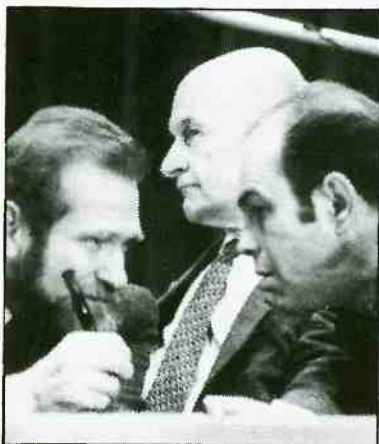
Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych – założony w roku 1967 przez Janusza Zabłockiego przy warszawskim Klubie Inteligencji Katolickiej i miesięczniku «Więź».

ODiSS od roku 1969 wydaje czasopismo «Chrześcijanin w świecie». W październiku 1980 roku ODiSS otrzymał zezwolenie na wydawanie tygodnika «Ład», który zaczął wychodzić w roku 1981.

Na początku roku 1981 działacze ODiSS powołali nową organizację – Polski Związek Katolicko-Społeczny, z Januszem Zabłockim na czele. W marcu 1984 roku PZKS odwołał Janusza Zabłockiego ze stanowiska prezesa zarządu i przejął tygodnik «Ład», dotychczas wydawany przez ODiSS.

Ośrodek Prac Społeczno-Zawodowych. Jak stwierdza statut „Solidarność”: „W ramach Związku działa Ośrodek Prac Społeczno-Zawodowych, prowadzący badania nad warunkami życia i pracy, jak również kosztami utrzymania ogółu pracowników oraz przygotowujący ekspertyzy w zakresie polityki społeczno-gospodarczej dla potrzeb Związku” (§35, pkt 1).

Ośrodek powołała w styczniu 1981 roku Krajowa Komisja Porozumiewawcza. Zgodnie z uchwałą KKP, ośrodek miał pracować w Warszawie i w Gdańsku. Kierownictwo ośrodka KKP powierzyła Andrzejowi Wielo-

139

wiejskiemu, postanowiła powołać Radę Programowo-Konsultacyjną Ośrodka i zwróciła się o uczestnictwo w Radzie do 26 osób.

OPSZ rozpoczął publikację «Zeszytów» ukazujących się bez cenzury nakładem Instytutu Wydawniczego Związków Zawodowych, z nadrukiem „do użytku wewnątrzwiązkowego”. W numerze 1 (wydrukowanym we wrześniu 1981 roku) omawiano sytuację gospodarczą i perspektywy jej zmiany, problemy kosztów utrzymania i budownictwa mieszkaniowego oraz badania poglądów na temat działania i perspektyw „Solidarności”.

oświata. Powojenne władze w Polsce od początku wspominały o upaństwowieniu przemysłu, ale nie handlu lub oświaty. Upaństwowienia oświaty jednak dokonano i wiązała się z tym standaryzacja podręczników i ich nasycenie ideologią, zwłaszcza w humanistyce.

Oświatę po wojnie zdobywano w sposób przyspieszony. W latach 1945-1949 istniały kursy przygotowawcze na wyższe uczelnie, które miały zastąpić ukończenie szkoły średniej. W latach 1949-1953 kursy zmieniono na dwuletnie studia przygotowawcze. Po ich ukończeniu uzyskiwało się przyje-

140

cie na wyższe uczelnie bez egzaminu.

Po wojnie były projekty zorganizowania 8-letnich szkół podstawowych, ale skończyły się na 7-letnich. Po szkole podstawowej można było iść do 4-letniego liceum, do technikum 3-5-letniego lub do 2-letniej zasadniczej szkoły zawodowej. Szkoły podstawowe i licealne często łączono w 11-letnie szkoły ogólnokształcące. Od roku 1954 istniały pomaturalne szkoły zawodowe, do których przyjmowano po 11-letniej szkole ogólnokształcącej (przede wszystkim studia nauczycielskie i szkoły służby zdrowia).

W roku szkolnym 1962/1963 rozpo-

141

często reformę szkół podstawowych, która przekształciła je w szkoły 8-letnie. Od roku szkolnego 1967/1968 dostosowywano do tych zmian nauczanie w szkołach ponadpodstawowych.

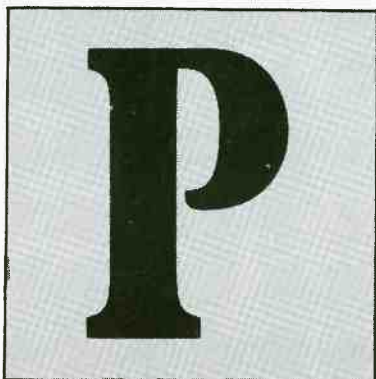
Na początku lat siedemdziesiątych postulowano nową reformę oświaty. W roku 1971 powołano komitet ekspertów, mający opracować raport o stanie oświaty. W roku 1972 utworzono pięć instytutów naukowych przy Ministerstwie Oświaty i Wychowania; były to instytuty: badań pedagogicznych, kształcenia nauczycieli, programów szkolnych, kształcenia zawodowego i badań nad młodzieżą.

Od czasów powojennych w instytucjach oświatowych można było zwykle znaleźć działaczy skłonnych forsować rozwiązania ideologiczno-partyjno-internacjonalistyczne, co wyrażało się między innymi w projektach programów szkolnych. W latach 1980-1981 powstawały społeczne projekty programów, a przy „Solidarności” działała Krajowa Komisja Koordynacyjna Oświaty i Wychowania, prowadząca rzeczowe i niekiedy owocne negocjacje z Ministerstwem Oświaty i Wychowania.

W stanie wojennym i później w prasie ukazywały się artykuły piętnujące ustępstwa rządu i zdobycze „Solidarności” w szkolnictwie. Niezależności oświaty starali się jednak bronić nauczyciele, bronił jej ruch samokształceniowy i niezależne publikacje, takie jak między innymi *Zeszyty Edukacji Narodowej*.

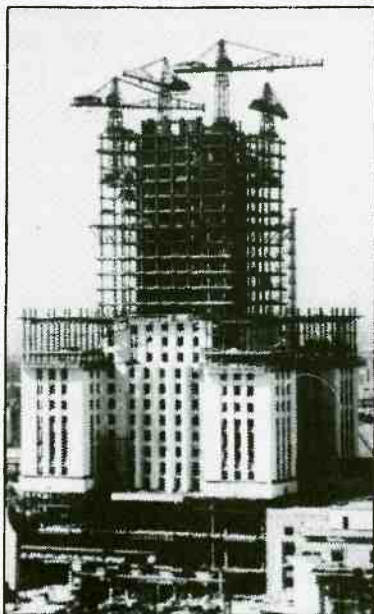
LIT.: M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1969. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1972; *Raport o stanie oświaty*, Warszawa 1973; A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL*, Warszawa 1978; *List do Komisji Oświaty i Wychowania Sejmu PRL (z upoważnienia Krajowej Rady Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność”)*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 35; *Negocjacje w*

sprawach oświaty i wychowania, marzec-maj 1981, Wydawnictwo Związkowe „Mazowsze”, Warszawa 1981; Zbigniew Kwieciński, *Konieczność – niepokój – nadzieja. Problemy oświaty w latach siedemdziesiątych*, LSW, Warszawa 1982; *Zeszyty Edukacji Narodowej* (wydawnictwo seryjne, zapoczątkowane w stanie wojennym).

Pałac Kultury i Nauki – najwyższy budynek w Warszawie i w Polsce (wysokość przeszło 230 metrów), budowany w latach 1952-1955 jako dar Związku Radzieckiego dla Polski. Pałac nosił imię Józefa Stalina, od roku 1956 nie używane. Głównym projektantem był L. W. Rudniew.

Pałac Kultury i Nauki jest pomnikiem architektury socrealistycznej i traktowano go jako symbol przyjazni polsko-radzieckiej. Dzięki kolum-

143

nom, pałac nazwano „ruską Grecją”, ale w intencji projektantów architektura ta miała kojarzyć się między innymi z kamieniczkami polskiego renesansu (w Kazimierzu nad Wisłą).

Przed Pałacem Kultury 24 października 1956 roku odbył się wielusettyśieczny wiec, na którym przemawiał Władysław Gomułka. Gdy przed pałacem idą pochody i maszerują defilady, pałac otrzymuje dekorację – na ogół jest to olbrzymi herb PRL: orzeł biały bez korony w czerwonym polu. W Sali Kongresowej pałacu odbywały się zjazdy PZPR i inne zebrania oficjalne. W pałacu odbywają się międzynarodowe targi książki, mają siedzibę liczne instytucje, kina i teatry.

panowanie – czasem słowo równoznaczne z *władzą*, kiedy indziej oznacza władzę wzmocnioną, sprawowaną tak, że niezależność władców od rządzonych jest znacząca. Nie pełnią oni wtedy usług wobec społeczności, ale planują zachowania społeczne i starają

144

się uzyskać to, co zaplanowali.

Panowanie wymaga współpracowników, mogą je ułatwić policjanci, żołnierze, kapłani, wychowawcy, sędziowie, dziennikarze i urzędnicy. Panującym potrzebna jest zwłaszcza możliwość odwołania się do pomocy policji i wojska.

Władza może panować w różnych dziedzinach – w dziedzinie obiegu informacji, w życiu organizacyjnym, w kulturze i w oświacie, w gospodarce i w wymiarze sprawiedliwości. Władza komunistyczna wszystkie te dziedziny obejmuje *polityką* i w tych dziedzinach *panuje politycznie*.

LIT.: Leszek Nowak, *Ani rewolucja ani ewolucja*, Editions Slovo-La Parole, b.d. i m.w.

państwo. Państwo jest rodzajem zbiorowości terytorialnej – zbiorem osób zamieszkujących określone terytorium; państwa są na ogół zorganizowane prawnie i stanowią prawo, a także wyodrębniają organy władzy,

zarządzania i przemocy.

Niekiedy państwem nazywa się po prostu instytucje stanowiące prawo, zarządzające i stosujące przemoc. Zwykle instytucje te aspirują do wykonywania na danym terenie władzy suwerennej. Pod tym względem jednak są różnice i suwerenność państw bywa ograniczona: decyzje dotyczące danego terytorium bywają podejmowane na zewnątrz.

Państwa różnią się także uprawnieniem władz, to znaczy ludzie w danym państwie (a także poza nim, w społeczności międzynarodowej) w różnym stopniu uważają, że stanowienie prawa, zarządzanie i stosowanie przemocy jest w danym państwie uprawnione.

Państwa uważa się za podmioty stosunków prawnych, zawierają one umowy, mają prawa i obowiązki, o których sądzi się, że trwają dłużej niż określona władza w państwie.

Władze w państwie i instytucje państwowe mogą mniej lub więcej obejmować zakresem swego działania. Życie społeczne może być w różnym stopniu upaństwowione. Socjalizm, zwłaszcza socjalizm przy władzy, na ogół dążył do rozbudowy państwa (socjalizm anarchistyczny nie sprawował władzy). W krajach rządzonych przez partie komunistyczne upaństwowienie życia społecznego jest znaczne. Liberalizm w sensie amerykańskim dba o rozbudowę państwa, tak jak europejski socjalizm, natomiast tradycyjnie liberalny lub konserwatywny pogląd na państwo domaga się państwa minimalnego, to znaczy zajmującego się polityką zagraniczną i obroną, ale przekazującego jak najwięcej spraw inicjatywie jednostek i porozumieniem między jednostkami.

LIT.: Reinhard Bendix (ed.), *State and Society. A Reader in Comparative Political Sociology*, Little, Brown and Co., 1968; Ro-

bert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, 1974.

Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (PKPG) – centralny organ planowania i zarządzania gospodarką, istniejący w latach 1949-1956, utworzony na mocy ustawy z 10 lutego 1949 roku. Ustawa ta zniósła istniejący poprzednio Centralny Urząd Planowania i zamiast ministerstwa przemysłu i handlu stworzyła sześć ministerstw gospodarczych: górnictwa i energetyki, przemysłu ciężkiego, przemysłu lekkiego, przemysłu rolnego i spożywczego, handlu wewnętrznego i handlu zagranicznego.

PKPG opracowywała roczne i wieloletnie plany gospodarcze oraz kontrolowała ich wykonanie.

Ustawa z 15 listopada 1956 roku zniósła PKPG i zastąpiła ją Komisją Planowania.

Pierwszym przewodniczącym PKPG był Hilary Minc (1949-1954), poprzednio minister przemysłu (1944-1947) i przemysłu i handlu (1947-1949). Następnie przewodniczącymi PKPG byli Eugeniusz Szyr (1954-1956) i Stefan Jędrzychowski (1956).

Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR). Po drugiej wojnie światowej z gospodarstw na ziemiach zachodnich i północnych oraz z większych folwarków odebranych właścicielom utworzono Państwowe Nieruchomości Ziemskie, które w roku 1949 przemianowano na PGR.

Od maja 1951 roku do grudnia 1956 roku działało ministerstwo PGR. W latach 1954-1956 ministrem PGR był Stanisław Radkiewicz, poprzednio minister bezpieczeństwa publicznego. W roku 1956 ministerstwo PGR objął Mieczysław Moczar, następnie wiceminister i minister spraw wewnętrznych. Obydwaj widocznie łączyli kompetencje policyjne i rolnicze. W grud-

niu 1956 roku PGR podporządkowano Dyrekcji PGR w Ministerstwie Rolnictwa.

W latach pięćdziesiątych PGR zajmowały około 13% powierzchni użytków rolnych, ich produkcja wynosiła mniej niż 13% ogólnej produkcji rolnictwa, lecz nakłady inwestycyjne były w rolnictwie „uspołecznionym” kilkakrotnie większe niż w rolnictwie prywatnym. PGR były deficytowe.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych tylko część państwowych gospodarstw rolnych podlegała Ministerstwu Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. W latach osiemdziesiątych było ich ponad tysiąc i były to gospodarstwa duże, po kilka tysięcy hektarów; również ponad tysiąc nie podlegało temu ministerstwu i były to gospodarstwa mniejsze, na ogół nieprzekraczające 200 ha.

państwowy – należący do państwa. W powojennej Polsce przymiotnik niesłychanie popularny w związku z powszechnością upaństwowienia. W krajach o innych ustrojach przymiotnik ten jest mniej popularny i inaczej używany. W Wielkiej Brytanii apartamenty królewskie nazywa się państwowymi (*state*), natomiast poczta państwowa nosi nazwę królewskiej (*Royal Mail*). W Stanach Zjednoczonych odróżnia się instytucje federalne (*fede-*

ral) i stanowe (*state*). Nie jest więc łatwo przełożyć polski przymiotnik *państwowy*. W krajach anglosaskich i we Francji słowo *national*, które znaczy także *narodowy*, występuje często w podobnej funkcji do polskiego *państwowy*. W Polsce upowszechnienie przymiotnika *państwowy* jest jednym ze świadectw jednolitości i centralizacji państwa oraz zanikania niepaństwowych form własności i niepaństwowego podejmowania decyzji. Istnieją przedsiębiorstwa miejskie, ale w odniesieniu do własności i decyzji rządziej używa się przymiotników *komunalny*, *miejski* lub *gminny* niż *państwowy*. Własność państwowa wyraźnie przeważa.

partia – (z łaciny: *pars* – część), słowo używane (1) w znaczeniu ogólnym – jako określenie jakiegokolwiek partii politycznej, (2) w znaczeniu jednostkowym – jako określenie partii komunistycznej.

W języku polskim nie zaznacza się jednostkowości i określoności lub

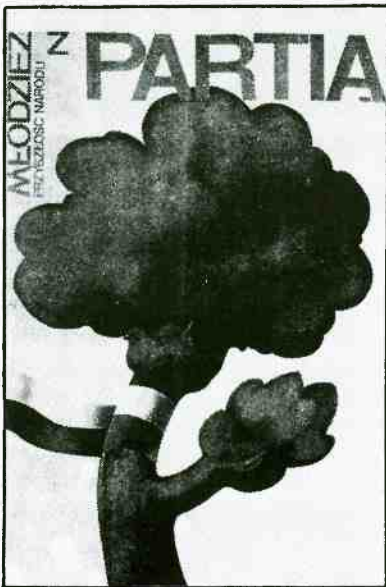
przeciwnie – nieokreśloności rzeczowników (tak jak w angielskim, francuskim lub niemieckim). W słowie *partia* używanym w znaczeniu jednostkowym można jednak wyczuć rodzajnik określony, ma to być ta właśnie partia, określona, nasza (lub ich). Ma się jednak czasem ochotę zapytać, jaka partia. Ale ponieważ jest tylko jedna, właściwa i słuszna, więc takie pytanie traktuje się jako naruszenie reguł językowych i reguł dobrego wychowania politycznego.

Pochodzenie słowa *partia* wskazuje, że chodzi tu o organizacje reprezentujące i propagujące jakieś stanowisko nie podzielane powszechnie. W krajach, w których partie komunistyczne rządzą, nie są one partiami w zwykłym znaczeniu; są organizacjami prorządowymi i rzadko głoszą, że propagują jakiś cząstkowy punkt widzenia.

partia komunistyczna. Pojęcie partii komunistycznej zostało określone w 21 punktach Kominternu, przyjętych w roku 1920. Były to warunki zaliczenia partii jako sekcji Międzynarodówki Komunistycznej; domagały się one podporządkowania się partii Międzynarodówce, zatwierdzenia ich programów przez Międzynarodówkę, „żelaznej dyscypliny”, usuwania „reformistów” i „centrystów” ze stanowisk, popierania republik radzieckich, zwalczania partii socjalistycznych, prowadzenia propagandy w wojsku i łączenia działań legalnych z nielegalnymi.

LIT.: *Yearbook on International Communist Affairs, Parties and Revolutionary Movements* (publikowany od roku 1966), Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, Cal.; Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, London and New York, revised edition 1970.

partyjny – należący do partii (w krajach komunistycznych chodzi zwykle o partię komunistyczną).

W Związku Radzieckim członków partii komunistycznej nazywa się często *komunistami*. W Polsce słowo *komunista* używane jest odświętnie i na ogół się go unika (partia komunistyczna nie nazywa się *komunistyczna*). Mówi się po prostu o „partyjnych” i przymiotnik ten nie informuje o poglądach, ale o przynależności organizacyjnej.

NOTATNIK REFERENTA

W sprawie wzrostu
i regulowania składu partii

Nr 2

WYDZIAŁ PROPAGANDY KC PZPR
WARSZAWA — STYCZEŃ — 1982

147

pasożytnictwo. Do radzieckich zasad i przysłów należało: „Kto nie pracuje, ten nie je”. Obowiązkiem obywateli jest praca dla państwa, „dla wspólnego dobra”. Państwo wiele pamięta i karze surowo, ale umie się odwdziżyć i obywatelom pracującym „daje” różne rzeczy lub „zapewnia” (na przykład zapłatę, opiekę lekarską, „prawo do wypoczynku”). Jednak kto niczego nie daje państwu (lub daje za mało) jest pasożytem i powinien być ukarany.

Tę ideę stosowano w Związku Radzieckim. W Polsce o możliwościach podobnego karanía marzyła na ogół policja i bliskie jej koła prawniczo-ideologiczne.

Ustawę „o postępowaniu wobec osób uchylających się od pracy” uchwa-

lono w stanie wojennym (26 października 1982 roku). Przewiduje ona obowiązkowe zgłaszanie się i wpisywanie do ewidencji mężczyzn od 18 do 45 lat, jeżeli przez co najmniej 3 miesiące nie pracują i nie uczą się w szkole. Prócz „ewidencji” ustawa przewiduje „wykaz”, do którego wpisuje się osobę, która „uchyla się od podjęcia pracy lub nauki w szkole z przyczyn społecznie nie usprawiedliwionych i utrzymuje się ze źródeł nie ujawnionych lub sprzecznych z zasadami współżycia społecznego”. Osoby takie mogą być zobowiązane „do wykonywania robót na cele publiczne”. Niezgłoszenie się osoby niepracującej do organów administracji, niestawienie się na wezwanie i uchylanie się od „robót na cele publiczne” jest karane grzywną lub ograniczeniem wolności.

Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego – organizacja prorządowa utworzona w stanie wojennym. Jej powstanie zapowiedziano 20 lipca 1982 roku na posiedzeniu Komisji Współdziałania PZPR, ZSL i SD, z udziałem generała Jaruzelskiego, a także przedstawicieli prorządowych organizacji katolickich: Pax, ChSS i PZKS. PRON tworzono na podstawie powoływanych w pierwszych miesiącach stanu wojennego Obywatelskich Komitetów Ocalenia (później: Odrodzenia) Narodowego, które na jesieni 1982 roku przekształcono w terytorialne komitety PRON. 17 grudnia 1982 roku odbyło się pierwsze posiedzenie Tymczasowej Rady Krajowej PRON. W lipcu 1983 roku PRON oficjalnie zajął miejsce Frontu Jedności Narodu i został wymieniony w konstytucji PRL w poprawce uchwalonej 20 lipca 1983 roku – jako „płaszczyzna jednoczenia społeczeństwa dla dobra Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”.

patriotyzm (po łacinie *patria* – ojczyz-

na). Patriotyzm to pozytywne nastawienie wobec ojczyzny, traktowanie jej jako wartości, gotowość do działania (w tym także do poświęcania innych wartości) dla dobra ojczyzny. Patriotą nie zawsze nazywa siebie patriotą, a ten, kto nazywa się patriotą, nie zawsze nim bywa. Ludzie mogą spierać się o patriotyzm i dla różnych ludzi może on znaczyć co innego – w zależności od tego, co traktują jako ojczyznę i jak postrzegają jej dobro. Tendencje polityczne różnią się rozumieniem patriotyzmu, wiążą go raczej z państwem, ze społeczeństwem lub z narodem, z państwem istniejącym lub z projektowanym. Zwłaszcza w zależności od stopnia uprawomocnienia władzy w państwie, patriotyzm może obejmować lub wyłączać pozytywne nastawienie do istniejącego państwa i do działań władzy państwowej. Patriotyzm zresztą może być mniej lub bardziej polityczny, mniej lub bardziej skoncentrowany na kulturze i tradycji lub na sprawach gospodarki.

Wartość, jaką jest ojczyzna, może być w konflikcie z innymi wartościami. W doktrynie komunistycznej głosi się zwykle pogodzenie patriotyzmu z internacjonalizmem, co często ma oznaczać przekładanie dobra Związku Radzieckiego („ojczyzny międzynarodowego proletariatu”) nad dobro ojczyzny własnej. Słów takich jak *patriotyzm* lub *patriotyczny* używano jednak dość powszechnie w ruchu komunistycznym lub w organizacjach z tym ruchem zaprzyjaźnionych: w Moskwie powołano Związek Patriotów Polskich, w Polsce zaś działali księża *patrioci*, Zjednoczenie Patriotyczne „Grunwald” i Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego.

Pax. Środowisko, które utworzyło Pax, skupiło się po wojnie wokół tygodnika «Dziś i Jutro», ukazującego

się od 25 listopada 1945 do 13 maja 1956 roku. Nazwy „Pax” zaczęto używać w roku 1947. Istnieje Instytut Wydawniczy Pax i Stowarzyszenie Pax (formalnie od 1952 roku). Instytut Wydawniczy Pax wydaje książki i czasopisma, takie jak dziennik «Słowo Powszechne» (od roku 1947), tygodnik «Kierunki» (od maja 1956 roku), «Wrocławski Tygodnik Katolicki» (od 1952 roku), miesięcznik «Życie i Myśl» (od roku 1950). Stowarzyszenie Pax prowadzi działalność gospodarczą: przedsiębiorstwa „Inco” i „Veritas” (od 1949 roku).

Pax pod kierownictwem Bolesława Piaseckiego brał udział w akcjach władz w dziedzinie wyznaniowej (niekiedy były to akcje o zabarwieniu politycznym). Zdarzało się, że Pax (a dokładniej Bolesław Piasecki) informował Kościół o stanowisku władz i pośredniczył w pertraktacjach. W latach 1953-1956 Pax przejął «Tygodnik Powszechny» ukazujący się pod niezależną redakcją do marca 1953 roku. W roku 1954 Bolesław Piasecki opublikował książkę *Zagadnienia istotne*, w której przedstawiał argumentację teologiczną mającą uzasadnić poparcie katolików dla budowy socjalizmu w Polsce. W roku 1955 władze kościelne umieściły na indeksie *Zagadnienia istotne* i tygodnik «Dziś i Jutro». Z okazji zwrotów politycznych, w latach 1956 i 1968, Pax wyraźnie wypowiadał się za polityką ostrą, przeciw liberalizacji.

Na przełomie lat 1980/1981 stanowisko Paxu było „miększe”, co doprowadziło do krótkotrwałego zawieszenia Stowarzyszenia Pax w stanie wojennym.

Przewodniczącym Zarządu Głównego Pax był Bolesław Piasecki. Po jego śmierci przewodniczącym został Ryszard Reiff (od 1979 roku), następnie (od 1982 roku) Zenon Komender.

Liczba członków Paxu wynosiła 10 tysięcy w roku 1970, 20 tysięcy w roku 1980, następnie spadła do 17 tysięcy w roku 1983.

LIT.: Leopold Tyrmand, *Sprawa Piaseckiego*, «Świat» 1956, 18 listopada; Mikołaj Rostworowski, *Słowo o Paxie. 1945-1956*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1968; Bolesław Piasecki, *Pisma. Siły rozwoju 1960-1970. Kierunki 1945-1950*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1971, 1981; Andrzej Micewski, *Współrzędnie czy nie kłamać? Pax i Znak w Polsce 1945-1976*, Libella, Paryż 1978.

październik 1956 – inaczej – *wydarzenia październikowe*. Jeden z miesięcy ważnych w najnowszej historii Polski; *wydarzenia październikowe* wykroczyły poza miesiąc kalendarzowy (podobnie jak wydarzenia *marca 1968*).

Przygotowaniem *października 1956* był poznański czerwiec, były takim przygotowaniem wydarzenia za granicą (XX zjazd KPZR w lutym 1956 roku), były zmiany związane z policją

polityczną (audycje Józefa Światły w Radio Wolna Europa od końca września 1954 roku, zmiany organizacji aparatu bezpieczeństwa, między innymi w grudniu 1954 roku, zwalnianie więźniów politycznych od końca 1954 roku, amnestia w kwietniu 1956 roku), zmiany w kulturze, w sposobie cenzurowania i w sposobach działania prasy (wyraźnie widoczne od lata 1955 roku). W PZPR istniały rozbieżności co do taktyki politycznej, o których informacje (niepełne i zniekształcone) przedostawały się poza kręgi wtajemniczonych, zwłaszcza od VII plenum KC PZPR (w lipcu 1956 roku).

W październiku 1956 roku odbywały się wiece i demonstracje. Mówiono o suwerenności, demokratyzacji, radach robotniczych i nowych organizacjach młodzieżowych. W czasie VIII plenum KC PZPR Władysław Gomułka, po ośmiu latach przerwy, wygłosił przemówienie publiczne. Stacjonujące w Polsce wojska radzieckie masze-

rowały w kierunku Warszawy i w Warszawie zjawiała się delegacja radziecka z Nikitą Chruszczowem na czele. Kardynał Wyszyński wyszedł z więzienia i zapowiedziano, że gospodarstwa kolektywne na wsi (spółdzielnie produkcyjne) będą mogły się rozwiązywać.

Wydarzeniom w Polsce towarzyszyły demonstracje, a później walki, na Węgrzech i spore zainteresowanie opinii światowej.

Częściowo odnowione kierownictwo PZPR dbało o to, by żądania i postulaty realizować w sposób ograniczony. Mówiono o racji stanu i starano się „ruch październikowy” wyhamować. Fragmentami tej akcji były wybory do Sejmu w styczniu 1957 roku, kiedy władze publicznie wezwały do głosowania bez skreśleń, walka z „rewizjonizmem”, ze swobodą prasy i tworzenia organizacji, z niezależnością rad robotniczych.

Październik 1956 roku pozostawił jako mniej więcej trwałe osobliwości Polski mniej nasiloną niż w innych krajach komunistycznych walkę władz z Kościołem i ich rezygnację z szybkiej kolektywizacji wsi.

LIT.: George Sakwa, *The Polish 'October': A Re-Appraisal through Historiography*, «The Polish Review» 1978, no 3; *Materiały z dziejów Polski 1945-1980. Od października 1956 do grudnia 1970*, cz. I: *Wokół października*, z. 1, Zeszyty Edukacji Narodowej, Warszawa 1984.

Pekao – bank mający placówki za granicą, zwłaszcza w dużych ośrodkach emigracji polskiej. Zadaniem tego banku było przekazywanie pieniędzy z zagranicy do Polski, przy czym pieniądze trafiały do kasy państwa, zaś odbiorca otrzymywał bony towarowe (zasadę tę zmieniono, gdy zezwolono na posiadanie kont dewizowych). Bank Pekao zajmował się także eksportem wewnętrznym, czyli sprzedawaniem w Polsce atrakcyjnych towa-

rów za waluty obce. Od roku 1974 rozdzielono bankowe i handlowe funkcje banku Pekao i sklepy Pekao przemianowano na sklepy Pewexu.

PEN-Club. PEN jest skrótem słów angielskich: *Poets, Essayists, Novelists* (poeci, eseści, powieściopisarze). PEN-Club polski powstał w roku 1925 jako sekcja międzynarodowego stowarzyszenia pisarzy i tłumaczy (założonego w Londynie w roku 1922). PEN-Club otacza szczególną opieką międzynarodowe kontakty literackie przyznaje nagrody tłumaczom literatury z polskiego i na polski. Staraniem PEN-Clubu ukazały się dwie książki zbiorowe *O sztuce tłumaczenia* (1955 i 1975). PEN-Club organizuje publiczne zebrania literackie. W stanie wojennym PEN-Club, tak jak wiele innych organizacji, zawieszono. 24 sierpnia 1983 roku władze administracyjnie rozwiązały zarząd PEN-Clubu i 30 sierpnia prezydent miasta stołecznego Warszawy powołał zarząd tymczasowy (komisaryczny), złożony z osób nie będących członkami PEN-Clubu. Zarząd komisaryczny nie organizował działań widocznych na zewnątrz i do roku 1985 PEN-Club pozostawał w uśpieniu.

Pewex – instytucja zajmująca się „eksportem wewnętrznym”, czyli sprzedawaniem na miejscu towarów za dewizy. Pewex utworzono w roku 1974, na miejsce sklepów Pekao. W roku 1980 w handlu wewnętrznym, głównie w sklepach Pewexu, za waluty obce sprzedano towary za 478 milionów dolarów; w następnych latach (1981-1983) dochód ten się zmniejszył, ale wahał się wokół 350 milionów dolarów, w tym za napoje alkoholowe w latach 1980-1982 państwo uzyskiwało ze sprzedaży w Polsce za dewizy ponad 100 milionów dolarów rocznie.

149

pierwszy maja – święto socjalistyczne, a także komunistyczne. W Polsce międzywojennej okazją do utarczek między socjalistami a komunistami. Po wojnie tego dnia wyrażano poparcie dla socjalistycznej przyszłości Polski, czyli (w rozumieniu władz) dla komunizmu. Uczestnictwo w tych manifestacjach władze uzyskiwały na ogół metodami łagodnego przymusu.

Przed pierwszym maja partia komunistyczna publikuje „hasła”, czyli skondensowane zasady ideologiczne, propagandowe i polityczne.

Pierwszy maja jest dniem wolnym od pracy, a uroczystości składają się z przemówień i pochodów, niekiedy też z okazji tego święta odbywają się akademie.

W latach osiemdziesiątych 1 maja organizowano pochody i manifestacje niezależne albo włączano się do pochodów partyjno-państwowych wznosząc okrzyki i transparenty nieprzewidziane przez organizatorów oficjalnych.

pierwszy sekretarz – kierownicza funkcja w PZPR i w innych partiach komunistycznych. Jeśli nie daje się dodatkowych objaśnień, ma się na ogół na myśli pierwszego sekretarza KC, ale istnieją także pierwsi sekretarze komitetów wojewódzkich, gminnych, miejsko-gminnych, dzielnicowych i zakładowych. Niekiedy nie używano określenia *pierwszy sekretarz KC*, zaś po-

150

dobne funkcje pełnił *sekretarz generalny lub przewodniczący partii*.

Pierwszy sekretarz wydaje polecenia innym sekretarzom danego komitetu (centralnego, wojewódzkich i innych), pierwszy sekretarz KC kieruje pracą Biura Politycznego, zaś pierwsi sekretarze komitetów wojewódzkich, gminnych i innych kierują pracą *egzekutyw* (czyli partyjnych organów zarządzających) odpowiednich komitetów.

W latach 1948-1954 w PZPR istniała funkcja przewodniczącego KC. Był nim Bolesław Bierut, który następnie

151

152

był pierwszym sekretarzem KC (od marca 1954 roku do marca 1956 roku). Kolejni pierwsi sekretarze KC PZPR to Edward Ochab (marzec 1956 roku – październik 1956 roku), Władysław Gomułka (październik 1956 roku – grudzień 1970 roku), Edward Gierek (grudzień 1970 roku – wrzesień 1980 roku), Stanisław Kania (wrzesień 1980 roku – październik 1981 roku) i Wojciech Jaruzelski (od października 1981 roku).

plan Gomułki – projekt zamrożenia zbrojeń jądrowych na terenie Polski, Czechosłowacji, NRD i RFN. Projekt ten obejmował te same kraje, co – dalej idący – plan Rapackiego (dotyczący nie tylko zamrożenia, ale usunięcia zbrojeń jądrowych). Gomułka przedstawił ten plan w przemówieniu wygłoszonym 28 grudnia 1963 roku w Płocku, przedstawiono go także w memorandum rządu PRL z 29 lutego 1964 roku.

plan Marshalla – plan pomocy gospodarczej dla Europy, sformułowany przez amerykańskiego sekretarza stanu George'a C. Marshalla. Warunkiem pomocy była współpraca gospodarcza krajów europejskich. Plan początkowo zaaprobowwały między innymi rządy Polski i Czechosłowacji, które następnie pod presją radziecką plan odrzuciły. Ówczesny rząd polski uczynił to w nocy do rządu Stanów Zjednoczonych z 9 lipca 1947 roku.

W latach 1948-1952 kraje Europy Zachodniej otrzymały na podstawie planu Marshalla 17 miliardów dolarów.

Plan Marshalla opisywano oficjalnie w Polsce jako narzędzie „zimnej wojny” i imperializmu. Po latach przedstawiciele władz komunistycznych twierdzili, że Polska nie miała szans na uzyskanie pomocy i z tego powodu należało plan odrzucić.

LIT.: H. B. Price, *The Marshall Plan and Its Meaning*, Ithaca, NY 1955.

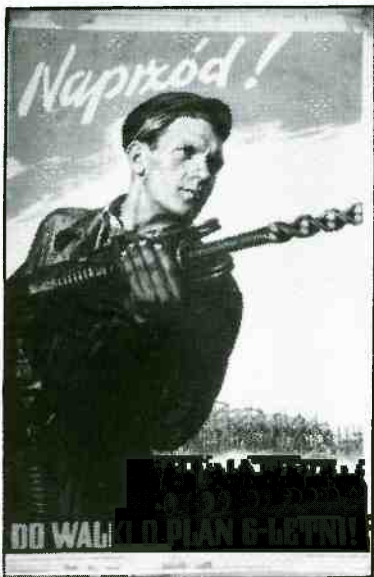
plan Rapackiego. Nazwa od nazwiska ministra spraw zagranicznych PRL Adama Rapackiego (był ministrem spraw zagranicznych w latach 1956-1968). Plan podano do wiadomości w przemówieniu Rapackiego w Zgromadzeniu Ogólnym Organizacji Narodów Zjednoczonych 2 października 1957 roku. Plan dotyczył bezpośrednio Polski, Czechosłowacji, NRD i NRF. Kraje te miały być zobowiązane do nieprodukcowania i niemagazynowania broni jądrowej na swym terytorium. Natomiast inne kraje miały zobowiązać się do nieużywania broni jądrowej przeciw wymienionym krajom.

Podobnych propozycji i planów częściowej demilitaryzacji i częściowej neutralizacji było więcej. Ich ocena zależy od stosunku konwencjonalnych (niejądrowych) sił militarnych stron będących potencjalnie w konflikcie i od tego, na czyją korzyść plany te zmieniłyby ów rachunek sił.

Oceniano, że plan Rapackiego byłby korzystny dla ZSRR, bo realizacja planu pozostawiłaby radziecką broń jądrową na wschód od Bugu, natomiast można spodziewać się, że przy wyłączeniu Niemiec z zachodniego systemu obrony jądrowej byłyby znaczne szanse na wyłączenie całej Europy.

plan 6-letni – pełna nazwa: Sześcioletni Plan Rozwoju Gospodarczego i Budowy Podstaw Socjalizmu, uchwalony przez Sejm 21 lipca 1950 roku, dotyczył lat 1950-1955 i zakładał przede wszystkim intensywne uprzemysłowanie – co rzeczywiście nastąpiło. Gorzej było z przewidywanym wzrostem produkcji rolnej i z podniesieniem poziomu życia (stopy życiowej).

Plan 6-letni był niesłychanie żywo obecny w propagandzie i nawet w lite-

153

raturze lat pięćdziesiątych. Stwarzano wrażenie, że celem są nie tyle poszczególne osiągnięcia gospodarcze, co wykonanie (i przekroczenie) planu.

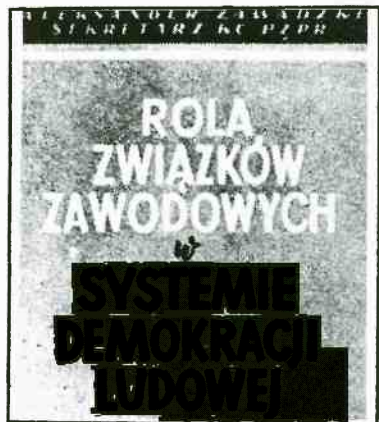
LIT.: *Plan 6-letni*, Książka i Wiedza, Warszawa 1950; Hilary Minc, *Główne zagadnienia gospodarcze ostatnich lat planu 6-letniego*, Książka i Wiedza, Warszawa 1954.

plan 3-letni – pełna nazwa: Plan Odbudowy Gospodarczej – pierwszy wieloletni plan gospodarczy w Polsce po wojnie, uchwalony przez Sejm 2 lipca 1947 roku, dotyczył lat 1947-1949. Ogłoszono, że zadania planu 3-letniego zostały wykonane przedterminowo w listopadzie 1949 roku i że dochód narodowy Polski w przeliczeniu na 1 mieszkańca wzrósł o 70% w porównaniu z okresem przedwojennym, produkcja przemysłowa wzrosła dwukrotnie, produkcja rolnictwa o 28%. Te dane pozwalają wnioskować, że później nastąpił regres lub co najmniej rozwój gospodarczy nie był już tak szybki.

plenium – zebranie plenarne. Zwykle

chodzi tu o zebrania komitetu centralnego partii komunistycznej. Zebrania te uważane są oficjalnie za ważne wydarzenia (w Polsce kilkakrotnie było tak rzeczywiście, zwłaszcza gdy podczas obrad komunikowano o zmianie „linii partii” i niekiedy jej kierownictwa). Plena są numerowane – po zjeździe partii od początku. Plena, tak jak zjazdy, służą do wewnątrzpartyjnego pomiaru czasu (*przed plenium, po plenium*), plenom jednak przypisuje się mniejszą ważność niż zjazdom. Tak jak zjazdy – plena podejmują uchwały, które należy realizować. Sporządza się transparenty, które głoszą: *realizujemy uchwały trzeciego* (lub jakiegokolwiek innego) *plenium*.

pleonazm – niekiedy nazywany *tautologią*; figura stylistyczna lub błąd stylistyczny polegający na zestawieniu wyrażenia o bardzo zbliżonym lub tożsamym znaczeniu, często z sugestią (niepełnioną), że przekazuje się przy tym jakąś informację. Potocznie mówi się wtedy *masło maślane*. Jest to figura częsta w tekstach politycznych, między innymi w języku komunistycznym. Przykładami mogą być takie wyrażenia jak *demokracja ludowa*, *Patriotyczny Front Odrodzenia Narodowego*, zwroty z użyciem słowa „dalszy”, na

154

przykład *dalszy rozwój, dalsze zacieśnianie przyjaźni*. Figurą przeciwstawną jest *oksymoron*.

plotka. Plotkuje się o sprawach wielkich i małych, o tym co niejasne i groźne. Plotka zastępuje wolną prasę i przewidywania polityczne. Tam gdzie wiele zależy od decyzji władz i nie ma możliwości kształtowania tych decyzji (mechanizmy demokratyczne nie funkcjonują), ludzie chcą jednak wiedzieć (przewidywać), co się z nimi stanie: czy będą kolchozy, podwyżka cen, wymiana pieniędzy, czy wkroczą wojska radzieckie.

Istnieje plotka wewnątrzrządowa i wewnątrzpartyjna: kto jest czym człowiekiem, kto z kim trzyma, kto idzie w górę, a kto jest na przegranej pozycji. Plotka wewnątrzpartyjna dotyczy na ogół osób, przykładem mogą być dowcipy o Ochabie, opowieści o Bierucie lub Jaruzelskim. Trochę to odwraca uwagę od spraw istotniejszych: zamiast o tym, co się dzieje, mówi się o tym, kto kim jest. Plotka (tak jak dowcip polityczny) kurczy się tam, gdzie jest więcej wolności – choćby wywalczonej przez fakty dokonane i prześladowanej przez policję – takiej, jaką mają wydawnictwa niezależne.

płace – istotny sposób oddziaływania na zatrudnionych (choć w gospodarce państwowej i planowanej oddziaływania przy pomocy płac często uzupełnia się nakazami i zakazami). Dla osoby zatrudnionej płaca jest zarobkiem. Dla pracodawcy – kosztem.

Płace mogą być uzależnione od wyników (praca na akord, premie za wykonanie zadań) lub od czasu pracy (dniówka, stawka za godzinę). Stawki za pracę poza zwykłym czasem pracy („w godzinach nadliczbowych”) bywają większe. Istnieją dodatki do płac – związane z funkcją, wykształceniem,

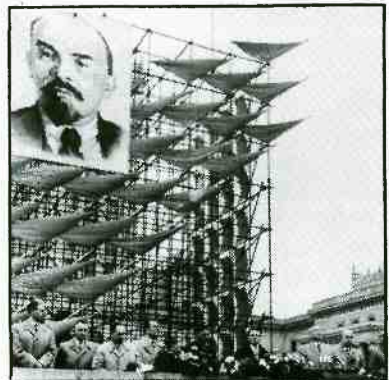
ze szkodliwością pracy. Z zarobku potrąca się niekiedy podatki lub składki ubezpieczeniowe.

Jeśli rynek pracy jest wolny, nie ma przymusu pracy i płace są zróżnicowane, to mogą wpływać na decyzje o zatrudnieniu i na rozmiary wysiłku pracowników. Od płac zależy możliwość zakupu dóbr, a więc poziom i jakość życia, są więc ważnym – choć nie jedynym – czynnikiem zróżnicowania społecznego. Wzrost cen powoduje zwykle żądania wzrostu płac – także w gospodarce upaństwowionej, w której o cenach i płacach decyduje ta sama władza gospodarcza.

LIT.: Andrzej Tymowski, *Minimum socjalne*. PWN, Warszawa 1973.

pochody – w państwach totalitarnych są formą kontaktu mas z przywódcami. Przywódcy stoją na trybunie i „odbierają pochód”. Czasem „biorą udział w pochodzie” i „idą na czele pochodu”. Idąc w pochodzie, zwykli ludzie spontanicznie wyrażają poparcie dla przywódców, ich planów i idei. Aby jednak spontaniczność nie przybrała nieprzewidzianych kształtów, pochód na ogół dość starannie przygotowuje się i organizuje.

W Polsce defilady i pochody odbywały się 22 lipca, ponadto organizowano pochody 1 maja, choć od roku 1981

dość nieśmiało. „Solidarność” utrwała obyczaj pierwszomajowych demonstracji niezależnych, które czasem wkraczały na teren zarezerwowany dla pochodów oficjalnych. Można przypuszczać, że organizatorzy tych pochodów traktowali takie naruszenie porządku jako profanację (karaną represjami policyjnymi)

podatki – przymusowe pobieranie przez państwo pieniędzy od obywateli, instytucji i grup. Podatki są często uzależnione od zachowania się gospodarczego opodatkowanych – mogą więc być instrumentem polityki gospodarczej, zmniejszając lub zwiększając opłacalność działań gospodarczych. Szczególną formą podatku jest podatek od ceny, płacony przy kupnie towaru.

Pobiera się podatki od własności (na przykład podatek gruntowy) i od dochodu (od wynagrodzeń, od dochodu związanego ze zmianą własności, na przykład podatek spadkowy).

W krajach, w których państwo nie prowadzi działalności gospodarczej lub gdzie działalność ta jest bardzo ograniczona, podatki są podstawowym źródłem dochodów państwa.

W krajach komunistycznych podatki od przedsiębiorstw państwowych są ubocznym instrumentem polityki gospodarczej, podatki od wynagrodzeń niekiedy w ogóle nie są ściągane, natomiast podatek obrotowy płacony przez przedsiębiorstwa prywatne jest głównie sposobem niszczenia tych przedsiębiorstw i ograniczania ich możliwości. Podatek spadkowy, od darowizny lub sprzedaży jest kosztem nałożonym na zmiany własności i utrudnia swobodne przekazywanie dóbr.

podwyżki cen. Pod koniec lat czterdziestych władze w Polsce upaństwowiły handel wewnętrzny niemal w ca-

łości. Ceny, zwłaszcza żywności, uniezależniły się w znacznym stopniu od kosztów produkcji i popytu, i zależały od wyliczeń planistów i polityków gospodarczych którzy czasem ogłaszali podwyżki cen. Podwyżki nazywano zwykle „zmianami” lub „reformami” cen (bo rzeczywiście ogłaszano je niekiedy wraz z obniżkami cen niektórych towarów). Podwyżkom zwykle towarzyszyła mająca je uzasadniać praca propagandowa, której częścią była aprobata oficjalnych związków zawodowych.

Jedną z wcześniejszych podwyżek cen ogłoszono 3 stycznia 1953 roku i nazwano „reformą cen i płac”. Na początku roku 1957 podwyższono ceny artykułów trwałego użytku, alkoholu i masła. Podwyżkę cen, jak podano – o około 25%, obowiązującą od 18 października 1959 roku, ogłoszono w formie uchwały Rady Ministrów. W latach 1961-1967 bez specjalnych uchwał podwyższono ceny węgla, energii elektrycznej i gazu, napojów alkoholowych, papierosów, mleka, ryb, czynszów mieszkaniowych i opłat komunikacji miejskiej. Ceny mięsa podwyższono w roku 1967. Ogłoszono w prasie, że „z dniem 26 listopada bieżącego roku na mocy uchwały Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów zostały podwyższone ceny mięsa, przetworów mięsnych i słoniny”.

Następna podwyżka cen mięsa nastąpiła 12 grudnia 1970 roku. Nazwano ją „zmianą cen detalicznych całego szeregu wyrobów”. Podwyżka spowodowała protest robotników i odwołało ją 15 lutego 1971 roku.

Znaczną podwyżkę cen żywności ogłoszono 24 czerwca 1976 roku i po protestach robotniczych odwołano 25 czerwca.

Podwyżka cen z 1 lipca 1980 roku odbyła się jako fakt dokonany, bez poprzedniego ogłoszenia. Doprowadziła

do strajków w lipcu i w sierpniu, i do powstania „Solidarności” jako organizacji, która mogła podwyżki cen negocjować. „Solidarność” godziła się na podwyżki pod warunkiem że będzie im towarzyszyć dość zasadnicza reforma gospodarki. Podwyżki cen w stanie wojennym i później nie były negocjowane; władze próbowały dokonywać zmian w gospodarce bez udziału niezależnego przedstawicielstwa pracowników.

poezja. Poezja polska w czasie drugiej wojny światowej i bezpośrednio po wojnie reagowała na rzeczywistość okupacyjną, bywała afirmacją władz powojennych i na ich zamówienie walczyła z „kołtunem”, „reakcją”, „drobnomieszczaństwem” i nierealistycznymi polskimi marzeniami (jak to robił Gałczyński). Młodzi poeci pisali utwory ku czci Feliksa Dzierżyńskiego, funkcjonariuszy urzędu bezpieczeństwa i przodowników pracy. Starszy od nich Władysław Broniewski napisał poemat na cześć Stalina.

W połowie lat pięćdziesiątych w poezji pojawiły się ułamki wiedzy o rzeczywistości (*Poemat dla dorosłych* Adama Ważyka). Poezja bywała daleka od polityki, była odkryciem językowym i nowym opisem znanej, zdawałoby się, rzeczywistości codziennej (jak u Miłosza i Zbigniewa Herberta).

Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych poeci wówczas dwudziestoparoletni (tak jak Stanisław Barańczak) pisali o rzeczywistości komunizmu w kunsztownych wierszach na granicy felietonu i parodii, naśladując i wyśmiewając język oficjalny.

Język i rzeczywistość oficjalna, silnie doświadczana przez autorów i czy-

telników, powodowały, że poezji trudno było być tylko grą i ustawianiem słów. Choćby była znakomicie zaplanowana, poezja była również prosta i nie traciła kontaktu z ważnym doświadczeniem społeczności.

LIT.: *Poeta pamięta. Antologia poezji i świadectwa i sprzeciwu 1944-1984*. Wybór: Stanisław Barańczak, Puls, Londyn b.d.w. [1984 lub 1985].

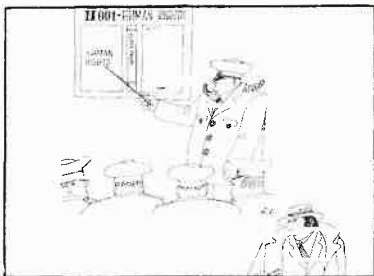
Polak potrafi – slogan z epoki sekretarzowania Edwarda Gierka (lata siedemdziesiąte). Miał wyrażać ówczesne idee zaradności gospodarczej i planowanej przedsiębiorczości. „Polak potrafi” znaczyło przede wszystkim, że Polacy (pod kierownictwem partii komunistycznej) rozbudują i unowocześniają przemysł. Budowa Huty Katowice, przy współpracy radzieckiej (uznawana za nieopłacalną), wyrażała to hasło. Hasło „Polak potrafi” odnosiło się do innego ówczesnego hasła: budowy „drugiej Polski” oraz do celu sformułowanego w roku 1971: „aby Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej”.

policja polityczna. Jedna z podpór ustroju komunistycznego. Policja (czasem wraz z wojskiem) w pewnym sensie zastępuje wybory: decyduje o tym, że opozycja przegrywa. Policja działa także profilaktycznie – dba, aby opozycja nie mogła się wyodrębnić i zorganizować.

Policja czuwa nad bezpieczeństwem, przetrwaniem i umacnianiem ustroju. Służy jej do tego terror, czasem nabierający za dużego rozpędu jak na potrzeby władz, które same mogą czuć się zagrożone. Wtedy usiłuje się policję ucywilizować i jakoś ograniczyć jej działania. Ale ograniczenia nie idą za daleko, bo władza obawia się stracić oparcie i dba o to, by ustrój nie stracił identyczności.

LIT.: Simon Wolin, Robert M. Slusser (eds.), *The Soviet Secret Police*, New York 1957; Borys Lewickij, *Terror i rewolucja*, Instytut Literacki, Paryż 1965; John Barron, *KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents*, Reader's Digest, New York 1974; W. M. Alexander, *Agentura. Państwo policyjne*, Pogląd, Berlin 1984.

Sikorski–Majski z lipca 1941 roku. Miejsce PPS (WRN) zajęli Polscy Socjaliści – grupa opozycyjna w stosunku do PPS-WRN. Stronnictwo Narodowe również przez pewien czas nie brało udziału w pracach PKP, natomiast doszło Stronnictwo Pracy. Przedstawiciel PPS-WRN (Kazimierz Pużak) wrócił do Politycznego Komitetu Porozumiewawczego w marcu 1943 roku. Nazwę Politycznego Komitetu Porozumiewawczego zmieniono na Główny Komitet Polityczny, zaś w sierpniu 1943 roku Komitet przekształcono w Krajową Reprezentację Polityczną.

polityka – termin określający (1) działania zorganizowane i planowane (polityka organizacji lub stowarzyszenia), (2) dziedzinę aktywności związaną ze sprawowaniem władzy.

Zainteresowania władzy bywają rozległe, władza może interesować się handlem, religią, sztuką i życiem prywatnym; wtedy sprawy dalekie zwykle od polityki nabierają znaczenia lub zabarwienia politycznego. Im szersze są zainteresowania władz, tym bardziej uzasadnione jest mówienie o *władzy totalnej*. Taka władza rozszerza zakres spraw politycznych, wtrąca się w to, co kto robi, ale te zainteresowania nie mają być odwzajemniane. Mieszanie się do polityki uznaje się za niewłaściwe i miało być grzechem głównym „Solidarności”. Polityka jest dziedziną oficjalnie zastrzeżoną dla komunistów, i tylko ten, kto z góry akceptuje ich kierownictwo, bywa dopuszczony do instytucji politycznych w rodzaju Sejmu lub frontów narodowych, w których zresztą raczej nie podejmuje się decyzji, lecz aprobejuje już podjęte.

LIT.: Wilhelm Feldman, *Dzieje polskiej myśli politycznej*, t. I-III, 1914-1920, wydanie drugie uzupełnione i zmienione: 1933; Roger Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, Harper & Row, New York 1982.

Polityczny Komitet Porozumiewawczy – organ doradczy przy dowództwie Służby Zwycięstwu Polski, a następnie przy Delegaturze Rządu na Kraj, powołany w lutym 1940 roku. Do PKP wchodziła przedstawiciele Stronnictwa Narodowego, PPS (WRN) i Stronnictwa Ludowego. We wrześniu 1941 roku PPS WRN wystąpiła z Politycznego Komitetu Porozumiewawczego – ze względu na negatywną ocenę układu

«Polityka». Tygodnik społeczno-polityczny ukazujący się od roku 1957. «Politykę» redagowano jako pismo bliskie linii partyjnej, ale niekiedy odchylające się od niej w stronę rozsądku. W ostrych kampaniach propagandowych (jak w roku 1968) «Polityka» brała udział z opóźnieniem i z pewną wstrzemięźliwością. Po roku 1970 w «Polityce» odkryto, że fachowcy bywają bezpartyjni. Zwłaszcza na początku lat siedemdziesiątych do «Polityki» pisano listy z projektami zmian społecznych; znikomą część tych listów opublikowano w piśmie, więcej ukazało się w małonakładowych biuletynach przeznaczonych do użytku władz.

W roku 1981 dotychczasowy redaktor pisma został wicepremierem, jeden z publicystów (Jerzy Urban) – rzecznikiem prasowym rządu. Stan wojenny dla wielu członków redakcji był załamaniem koncepcji pisma jako próbującego naprawić ustrój. Liczni współpracownicy przestali pracować i drukować w «Polityce». Pozostali często krytykowali „Solidarność”, opozycję i Kościół.

Redaktorami naczelnymi pisma byli Stefan Żółkiewski (1957-1958), Mieczysław Rakowski (1958-1981) i Jan Bijak (od roku 1981).

LIT.: Michał Radgowski, «Polityka» i jej czasy. *Kronika lat 1957-1980*, Iskry, Warszawa 1981; Dariusz Fikus, *Foksal 81*, Aneks, Londyn 1984.

polityka rolna. Rolnictwo, nawet w krajach komunistycznych, jest dziedziną na ogół mniej zależną od państwa niż inne. Państwo jednak zwykle dążyło do ograniczenia tej niezależności i polityka rolna była rozwiązaniem następującego zagadnienia: jak maksymalnie podporządkować rolników państwu, nie antagonizując ich ponad miarę i ponad miarę nie wstrzymując produkcji rolnej. Tę miarę politycy

158

wyznaczyli w różnych okresach rozmiarów i wobec tego z różnymi nasileniem dążyli do upaństwowienia (kolektywizacji) rolnictwa. W konstytucji PRL obiecuje się rolnikom poszanowanie własności (art. 15 i 17), ale jest to ograniczone oficjalnym popieraniem „socjalistycznych przeobrażeń wsi”. Po reformie rolnej z lat czterdziestych przyszły próby kolektywizacji w latach pięćdziesiątych, następnie propagowano kółka rolnicze, ale z trudem przychodziło władzom popieranie ekonomiczne trwalszych inwestycji w rolnictwie prywatnym. W latach osiemdziesiątych starano się utrudnić powołanie niezależnej organizacji: „Solidarności” Rolników Indywidualnych oraz Fundacji Rolniczej pod opieką episkopatu.

LIT.: Władysław Bienkowski, *Kryzys rolnictwa czy kryzys polityki rolnej* (z dodatkiem *Katechizmu rolniczego*), Instytut Literacki, Paryż 1970.

polityka wyznaniowa. W Polsce po wojennej polityka wyznaniowa to przede wszystkim polityka władz wobec Kościoła Rzymsko-Katolickiego. Polegała ona między innymi na wyszukiwaniu spraw, które mogą sytuację Kościoła utrudnić. Wykorzystywano w tym celu tymczasowość administra-

cji kościelnej na ziemiach zachodnich i wszelkie inne sprawy ułatwiające oskarżanie Kościoła o antypolskość i proniemieckość. Przykładem może być zerwanie konkordatu ze Stolicą Apostolską we wrześniu 1945 roku lub kampania propagandowa wszczęta po szukającym zgody i przebaczenia liście biskupów polskich do biskupów niemieckich.

Stałym dążeniem władz jest spychanie Kościoła na margines życia społecznego. Wygląda to na praktykowanie zasady oddzielania Kościoła od społeczeństwa. Kościół ma być instytucją modlitwy, zaś wiara i etyka katolicka miałyby pozostawać bez wpływu na sprawy doczesne, zwłaszcza polityczno-społeczne.

Polityka wyznaniowa była przez długie lata domeną policji, zbierającej materiały mogące skompromitować księży (wykorzystywano je przy werbowaniu „księży patriotów”).

Od roku 1950 istnieje Urząd do Spraw Wyznań, współdziałający z policją w sterowaniu sprawami kościelnymi. Urząd zbierał nazwiska księży uznawanych za *ekstremistów*.

Politykę wyznaniową prowadzili ze strony władz ludzkie, dla których Kościół, religia i księża to były wcielenia zła. Politykę tę wyrażało zabójstwo księdza Jerzego Popiełuszki.

Kościół jest jednak na tyle silny, że nie jest łatwo ograniczać jego wpływy. Władze nie raz swą politykę zmieniały, szukały porozumienia, co wyrażało się między innymi w akceptacji przyjazdów do Polski papieża Jana Pawła II. Podróże papieża (w roku 1979 i 1980) dawały wiernym poczucie mocy, a władzom przysparzały trudności.

LIT.: Wiesław Mysłek, Michał T. Staszewski (red.), *Polityka wyznaniowa. Tło – warunki – realizacja*, Warszawa 1975; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1978; Andrzej Micewski, *Kardynał Wyszyński, prymas i mąż stanu*, Editions du

Dialogue, Paryż 1982.

polityka zagraniczna – planowe oddziaływanie na państwa i społeczeństwa za granicą. Politykę zagraniczną na ogół prowadzą państwa, choć czynią to także inne organizacje i instytucje, a nawet osoby indywidualne.

Polityka zagraniczna rządów w Polsce po drugiej wojnie światowej nie różni się od polityki radzieckiej (choć ma mniejszy zasięg międzynarodowy). Uważa się zwykle, że brak różnic nie z tego powodu, że z Polski wpływa się na ZSRR, ale odwrotnie: że polityka w Polsce (jeśli istnieje) zależy od radzieckiej.

Powojenne władze dla Polski powstały w Związku Radzieckim, przy aprobachie i pomocy ZSRR. Ich stworzenie było wynikiem radzieckiej polityki zagranicznej, a także współpracy komunistów polskich.

PRL ma liczne umowy o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy z państwami obozu radzieckiego i jest sygnatariuszem układu warszawskiego z 14 maja 1955 roku. W układzie z 7 grudnia 1970 roku PRL uzyskała uznanie granicy zachodniej przez RFN (co prawda RFN uczyniła to poprzednio w układzie z ZSRR).

Politykę zagraniczną RP prowadzono przed wojną jako politykę państwa niepodległego. Gdy przypisywano ją osobom, mówienie o polityce Becka nie budziło zdziwienia. Pisanie książek o polityce zagranicznej ministrów powojennych jest trudniejsze – nie tylko z braku źródeł do historii dyplomatycznej.

Ministrami spraw zagranicznych w PKWN i w jego późniejszych kontynuacjach byli Edward Osóbka-Morawski (1944-1945), Wincenty Rzymowski (1945-1947), Zygmunt Modzelewski (1947-1951), Stanisław Skrzyszewski (1951-1956), Adam Rapacki (1956-

159

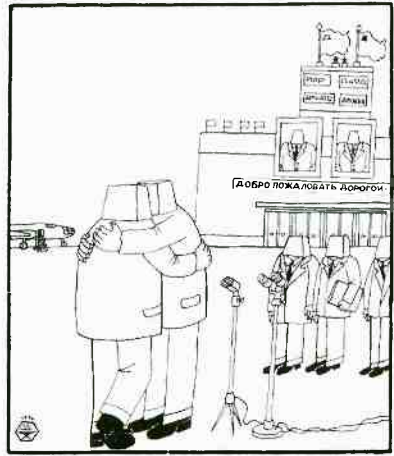
-1968), Stefan Jędrychowski (1968-1971), Stefan Olszowski (1971-1976), Emil Wojtaszek (1976-1980), Józef Czyrek (1980-1982) i Stefan Olszowski (od roku 1982).

LIT.: E. Gajda, *Polska polityka zagraniczna 1944-1974. Podstawowe problemy*, Wydawnictwo MON, Warszawa, wyd. II: 1974.

Polonia – Polacy za granicą.

Kryteria przynależności narodowej nie zawsze są łatwe do zastosowania. W przypadku Polaków za granicą trudności biorą się z różnic między przynależnością państwową i narodową oraz z niewyłącznego poczucia przynależności narodowej.

Przez Polaków za granicą rozumie się ludzi pochodzenia polskiego i ludzi poczuwających się do polskości. Pierwsze kryterium (związane z pochodzeniem) nie jest jasne w przypadku, gdy rodzice (lub dalsi przodkowie) są różnej narodowości (o co za granicą nie trudno), zaś poczucie polskości nie zawsze łatwo określić, zwłaszcza za granicą: można je mieć w jakimś tylko stopniu i może ono współistnieć z innym poczuciem przynależności, w tym także narodowej. Kryterium językowe (znajomość i używanie języka pol-

160

skiego) często nie zgadza się z innymi. Niekiedy polski jest językiem rodzinnym i domowym, ale ludzie zaliczani do Polonii w Stanach Zjednoczonych (do *Polonii amerykańskiej*) nawet w domu nie zawsze mówią po polsku, czasem nawet nie znają polskiego, co nie przeszkadza im zaliczać się do Polonii i być zaliczanym przez innych.

Czasem odróżnia się emigrację i Polonię. Przez Polonię rozumie się wtedy ludzi związanych przede wszystkim z krajami zamieszkania – dzięki poczuciu przynależności i lojalności; przez emigrację – ludzi związanych z Polską i traktujących pobyt w innym kraju jako tymczasowy, choćby się przedłużał. Niekiedy taka kwalifikacja jest łatwa, ale zaliczenie zależy od odczuć przynależności, które mogą być zmienne, niewyłączne i niejednoznaczne.

LIT.: Wacław Jędrzejewicz, *Polonia amerykańska w polityce polskiej. Historia Komitetu Narodowego Amerykanów Polskiego Pochodzenia*, National Committee of Americans of Polish Descent, New York 1954; I. T. Sanders, Ewa T. Morawska, *Polish-American Community Life. A Survey of Research*, New York 1975.

Polska. Kraj o przesuwających się granicach, położony w zasadzie w Europie Środkowej, należący, według jego

mieszkańców, do kultury zachodniej. Ustrój w roku 1944 importowano ze wschodu (a próbowano przeszczepić wcześniej w latach 1920 i 1939). Ustrój ten tworzone jednak z pomocą idei zachodnich (marksizmu, socjalizmu, komunizmu).

Polska to dla Polaków terytorium; choć ojczyzna wielu z nich leży poza obecnymi granicami Polski, Polska to tradycja wyrażona w języku, w przekazie historycznym, w kulturze.

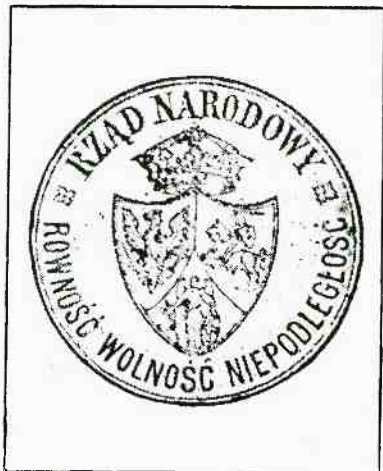
Nie dla wszystkich jest natomiast jasne, czy Polską jest Polska Rzeczpospolita Ludowa. Na pewno jest to państwo na terytorium Polski, ale jest to część „wspólnoty socjalistycznej”, którą ze Związkiem Radzieckim łączy „wieczysta przyjaźń” i zespalają „braterskie więzy”.

Na ogół Polacy zgadzają się, że lepiej, aby w Polsce była PRL niż żeby Polska znalazła się w Związku Radzieckim. Ale PRL nie jest szczytem polskich aspiracji ustrojowych i państwowych. Niektórzy uważają, że te aspiracje należy ukrywać, aby sprawy nie pogarszać, inni sądzą, że należy je głosić, by sprawę polepszyć. Pierwsi nazywają się czasem „realistami”, drudzy – „niepodległościowcami”.

Wielu Polaków zgodzi się, że dla Polski warto poświęcić życie. Mniej będzie pewnych tego, że warto życie poświęcić dla PRL. Wbrew jednak idealizmowi Polaków, patriotyzm polski może w Polsce przejawiać się w działaniach konkretnych, również w pracy gospodarczej, bo gospodarka polska nie jest wyłącznie gospodarką PRL. Kościół, opozycja, „Solidarność” i kultura polska pokazują, że jest w Polsce miejsce na patriotyzm skierowany ku Polsce jako nietożsamej z PRL.

LIT.: *Polska i jej dorobek dziejowy w ciągu tysiąca lat istnienia*. Pod redakcją prof. dra Henryka Paszkiewicza, Orbis-Polonia, Londyn 1956-1962; *Polska. Zarys encyklo-*

pedyczny, wydanie drugie zaktualizowane i rozszerzone, PWN, Warszawa 1979; Martin Malia, *Wiecznie powracająca Polska*, «Zeszyty Historyczne» 1984, z. 70; Norman Davies, *Heart of Europe. A Short History of Poland*, Clarendon Press, Oxford 1984.

161

Polska Akademia Nauk (PAN). Powołanie Polskiej Akademii Nauk uchwalono na pierwszym Kongresie Nauki Polskiej (29 czerwca–2 lipca 1951 roku). Kongres powołał 30-osobową Komisję Organizacyjną PAN. Zasady działania PAN określono w ustawie z 30 października 1951 roku. Tworząc PAN, rozwiązano Polską Akademię Umiejętności i Towarzystwo Naukowe Warszawskie. PAN przejęła stacje naukowe Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu i w Rzymie.

PAN jest instytucją naukową złożoną z członków zbierających się na Zgromadzeniu Ogólnym. Członków PAN w roku 1952 było 148, w latach sześćdziesiątych ponad 200, w latach osiemdziesiątych ponad 400. Członkowie PAN dzielą się na krajowych (rzeczywistych i korespondentów) oraz zagranicznych. Działaniem PAN kieruje prezydium, prezes, sekretarz naukowy i sekretarze wydziałów. Istnieje sześć wydziałów PAN: I. nauk społecz-

cznych, II. biologicznych, III. matematyczno-fizycznych, chemicznych i geologiczno-geograficznych, IV. technicznych, V. rolniczych i leśnych, VI. medycznych. PAN prowadzi instytuty naukowe podporządkowane wydziałom i sprawuje nadzór nad towarzystwami naukowymi.

Prezesami PAN byli: Jan Dembowski (1952-1956), Tadeusz Kotarbiński (1957-1962), Janusz Groszkowski (1963-1971), Włodzimierz Trzebiatowski (1972-1977), Witold Nowacki (1978-1980), Aleksander Gieysztor (od roku 1980).

Sekretarzami naukowymi PAN byli: Stanisław Mazur (1952-1954), Stefan Żółkiewski (1954-1955), Henryk Jabłoński (1955-1965), Witold Nowacki (1966-1968), Dionizy Smoleński (1969-1971), Jan Kaczmarek (1972-1980) i Zdzisław Kaczmarek (od roku 1981).

LIT.: *I Kongres Nauki Polskiej*, Warszawa 1953; Zbigniew Jordan, *Sens reorganizacji Polskiej Akademii Nauk*, «Kultura» 1960, nr 4.

162

Polska Kronika Filmowa – wyświetlana w kinach przed filmem długometrażowym, początkowo zmieniana raz w tygodniu, następnie (od kwietnia 1957 roku) dwa razy (wydanie A i B). Przed upowszechnieniem telewizji kronika filmowa była jednym z podstawowych

źródeł wiedzy ludzi w Polsce o świecie współczesnym. Kronika była publicystyką filmową, obrazom często towarzyszył komentarz oceniający. Teksty pisał między innymi Karol Małcużyński, czytali Andrzej Łapicki, Włodzimierz Kmiecik, Jerzy Kasprzycki. Kronikę produkowała Wytwórnia Filmów Dokumentalnych w Warszawie. Wmiarę jak telewizja stawała się powszechnie dostępna, funkcje kroniki przejmował Dziennik Telewizyjny.

Polska Ludowa – nazwa używana w publicystyce politycznej na długo przed drugą wojną światową i utworzeniem państwa nazywanego *Polską Ludową*. W czasie wojny „Program Polski Ludowej” sformułowali socjaliści (PPS-WRN) w maju 1940 roku. Stronictwo Ludowe wydawało w konspiracji miesięcznik «Polska Ludowa» (1943-1944). Nazwa *Polska Ludowa* była używana także przez ruch komunistyczny, co mogło powodować niejasności.

163

Po drugiej wojnie światowej w aktach prawnych formułowanych przez nowe władze posługiwano się terminami *Rzeczpospolita Polska* lub *Państwo Polskie*. Wyrażenia *Polska Ludowa* użyto w „ustawie konstytucyjnej z dnia 26 maja 1951 roku o trybie przygotowania i uchwalenia konstytucji *Polski Ludowej*”. Artykuł pierwszy tej ustawy głosił, że „w celu przygotowania projektu Konstytucji *Polski Ludowej* tworzy się Komisję Konstytucyjną”.

Następnie konstytucję nazwano konstytucją PRL, państwo zaś – *Polską Rzeczpospolitą Ludową*. Nazwa *Polska Ludowa* lub nawet *Polska Rzeczpospolita Ludowa* jest często oficjalnie używana jakby z mocą wsteczną: w odniesieniu do państwa istniejącego od roku 1944 i funkcjonującego za pośrednictwem takich instytucji jak PKWN, KRN, Urzędy Bezpieczeństwa i sądy wojskowe.

Polska Partia Robotnicza (PPR). Po likwidacji Komunistycznej Partii Polski przez Komintern w roku 1938, na terenie Polski nie było partii komunistycznej. Od roku 1939 Związek Radziecki nie przewidywał istnienia Polski i można przypuszczać, że z radzieckiego punktu widzenia istnienie odrębnej partii było zbędne.

Atak Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941 roku spowodował, że komuniści w Polsce mogli być ZSRR potrzebni. W lecie 1941 roku w szkole Kominternu w Puszkino pod Moskwą skupiono działaczy przyszłej partii komunistycznej w Polsce. Kilku w grudniu 1941 roku zrzucono z samolotu niedaleko Warszawy. Jeden z nich, Paweł Finder, w styczniu 1942 roku spotkał się w Warszawie z miejscowymi działaczami komunistycznymi. To spotkanie uważa się oficjalnie za moment powstania PPR. Ustalono, że kierować tą partią będą trzy osoby: Marceli Nowotko (jako sekretarz), Paweł Finder i Bolesław Mołojec (stanowili oni *trójkę kierowniczą*, inaczej zwaną *sekretariatem Komitetu Centralnego PPR*).

PPR deklarowała, że nie należy do Międzynarodówki Komunistycznej, ale w piśmie Kominternu «Komunistycznej Internacjonal» tuż przed rozwiązaniem Kominternu (w roku 1943) zdążyły się jeszcze znaleźć teksty PPR.

W oświadczeniach PPR mówiono o jedności klasy robotniczej, oznaczało

164

to, że nie będzie się od razu zwalczać socjalistów. PPR wstrzymywała się przed głoszeniem programu kolektywizacji wsi, czyli nie zamierzała przedwcześnie antagonizować chłopów. W czasie okupacji niemieckiej PPR przygotowywała się do objęcia władzy w Polsce po wkroczeniu Armii Radzieckiej.

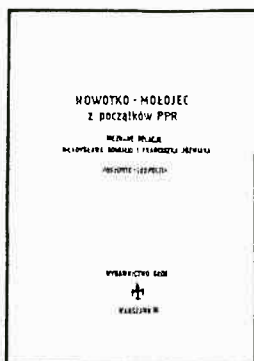
Pod koniec wojny i po wojnie do PPR dołączali komuniści ze Związku Radzieckiego, nie używający nazwy PPR i zorganizowani w Centralnym Biurze Komunistów Polskich. Pierwszy zjazd PPR odbył się w Warszawie w grudniu 1945 roku.

Należący do PPR komuniści z Polski i ze Związku Radzieckiego, jeśli mieli dłuższy staż partyjny, pełnili „kierowniczą rolę” w powojennych instytucjach państwowych – takich jak KRN, ministerstwa, administracja terenowa, cenzura, prasa, policja i wojsko. Dla nowych członków – PPR była partią poparcia rządu i wstąpienie do niej mogło przydać się w przyszłej karierze. PPR była także partią ideologiczną, głosiła hasła reform społecznych i walki z „reakcją”, do tej walki były jej potrzebne siły policyjne, służące partii i działające pod kierunkiem policji radzieckiej. Napięcie ideologiczne w

PPR wzrosło, gdy w sierpniu 1948 roku skrytykowano sekretarza generalnego Władysława Gomułkę, jako reprezentanta „odchylenia prawnicowo-nacjonalistycznego”. Ta krytyka wiązała się ze wzmocnieniem wątków internacjonalistycznych, a dokładniej – przyjaźni ze Związkiem Radzieckim.

O połączeniu PPR z PPS mówiono otwarcie co najmniej od początku 1948 roku. Zjednoczenie, w którym PPR odegrała rolę dominującą, nastąpiło w grudniu 1948 roku. Od tego czasu partia nazywa się *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*.

Sekretarzami (lub sekretarzami generalnymi) PPR byli kolejno: Marceli Nowotko (od stycznia 1942 roku do 28 listopada 1942 roku), Bolesław Mołojec (na jesieni 1942 roku, nie przez wszystkich uznawany i zabity), Paweł Finder (od jesieni 1942 roku do listopada 1943 roku), Władysław Gomułka (od listopada 1943 roku do sierpnia 1948 roku), Bolesław Bierut (od sierpnia 1948 roku do grudnia 1948 roku, następnie był przewodniczącym i pierwszym sekretarzem KC PZPR).

LIT.: Marian Malinowski, *Geneza PPR*, wyd. II, Warszawa 1975; Bogdan Hillebrandt, Józef Jakubowski, *Warszawska organizacja PPR 1942-1948*, PWN, Warszawa 1978; *Nowotko – Mołojec. Z początków PPR. Nieznane relacje Władysława Gomułki i Franciszka Jóźwiaka. Posłowie – Leopolda*, Wydawnictwo Głos, Warszawa 1981.

Polska Partia Socjalistyczna (PPS) – utworzona w roku 1882 na zjeździe w Paryżu jako partia robotnicza, dążąca do odzyskania niepodległości Polski. W roku 1906 nastąpił rozłam na PPS-Frację Rewolucyjną (od roku 1909 po prostu PPS) i PPS-Lewicę. W roku 1928 wystąpiła z PPS grupa pod nazwą *PPS dawna Frakcja Rewolucyjna*. W czasie okupacji, w latach 1939-1944, PPS działała pod nazwą *WRN (Centralne Kierownictwo Ruchu Mas Pracujących Miast i Wsi – Wolność, Równość, Niepodległość)*. Istniała też grupa lewicowa – *Polscy Socjaliści* (od września 1941 roku), następnie pod nazwą *Robotnicza Partia Polskich Socjalistów* (od kwietnia 1943 roku).

Po roku 1939 PPS działała również na emigracji i jej przedstawiciele w latach 1939-1941 oraz od 1943 roku wchodziłi do rządu gen. Władysława Sikorskiego i Stanisława Mikołajczyka. W listopadzie 1944 roku kolejny rząd utworzył Tomasz Arciszewski, przewodniczący Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS. Po wojnie PPS na emigracji nie uniknęła rozłamów. Istniał Związek Socjalistów Polskich, związany z Adamem Pragierem i popierający Augusta Zaleskiego jako prezydenta. Odlat pięćdziesiątych obok PPS kierowanej przez Adama Ciołkowsza istniała PPS kierowana przez Zygmunta Zarembę i następnie Stanisława Wąsika (pismem pierwszej był «Robotnik», drugiej – «Przemiany»).

Manifest PKWN podpisał działacz RPPS Edward Osóbka (Morawski), który został przewodniczącym PKWN. Następnie w roku 1944 w ówczesnej Polsce „lubelskiej” powołano PPS popierającą PPR, głównie w oparciu o działaczy RPPS. W tym czasie PPS-WRN pozostawała w podziemiu i w marcu 1945 roku odbyło się posiedzenie Rady Naczelnej konspiracyjnej PPS. Nie powiodły się próby stworze-

166

nia Polskiej Partii Socjal-Demokratycznej, podjęte przez Zygmunta Żuławskiego. Działacze PPS pragnących zachować odrębność partii (na czele z Kazimierzem Pużakiem) aresztowano w czerwcu 1947 roku. W listopadzie 1948 roku Rejonowy Sąd Wojskowy w Warszawie skazał na kary od 5 do 10 lat więzienia Kazimierza Pużaka, Tadeusza Szturm de Sztrema, Józefa Dzięgielewskiego, Wiktora Krawczyka, Ludwika Cohna i Feliksa Misiorowskiego. Kazimierz Pużak zginął w więzieniu w Rawiczu w kwietniu 1950 roku.

W grudniu 1948 roku osłabioną oficjalną PPS połączono z PPR. Zjednoczoną partię nazwano *Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą*.

W PPS współpracującej z PPR przewodniczącymi Rady Naczelnej byli Bolesław Drobner, Henryk Świątkowski, Stanisław Szwalbe, Stanisław Kowalczyk, przewodniczącymi Centralnego Komitetu Wykonawczego byli Edward Osóbka-Morawski i Kazimierz Rusinek, sekretarzami generalnymi – Stefan Matuszewski i Józef Cyrankiewicz.

LIT.: Adam Ciołkosz, *Ludzie PPS*, Centralny Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej, Londyn, wyd. I: 1967, wyd. II: 1981; Je-

rzy Holzer, *PPS. Szkic dziejów*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977; Kazimierz Pużak, *Wspomnienia 1939-1945*, «Zeszyty Historyczne» 1977, z. 41; Adam i Lidia Ciołkoszowie, *Niepodległość i socjalizm 1835-1945. Audycje radiowe*, Puls, Londyn 1982; K. Szary, *Polska Partia Socjalistyczna 1882-1982*, Krąg, Warszawa 1983; Jerzy Holzer, *Agonia PPS – Socjaliści polscy w sojuszu z PPR (1944-1948)*, Nowa, b.d. i m.w.

Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL).

Nazwa państwa polskiego rządzonego (nazywa się to *kierowanego*) przez partię komunistyczną. Do roku 1952 używano nazwy *Rzeczpospolita Polska*. Jak podają historycy partyjni, nad nową nazwą państwa dyskutowała komisja KC PZPR w styczniu 1950 roku. Brano pod uwagę trzy określenia: *Polska Rzeczpospolita Ludowo-Demokratyczna*, *Socjalistyczna Rzeczpospolita Polska* i *Polska Rzeczpospolita Ludowa*. Tę ostatnią nazwę użyto w konstytucji PRL z 22 lipca 1952 roku. Nazwa *PRL* jest jednak niekiedy używana z mocą wsteczną jako określenie państwa w całym okresie rządów komunistycznych – od roku 1944.

PRL jest związana ze Związkiem Radzieckim „układem o przyjaźni, wzajemnej pomocy i współpracy” z 21 kwietnia 1945 roku. Podobne układy wiąży PRL z innymi państwami obozu radzieckiego. Ponadto zaś obowiązuje PRL układ warszawski z 14 maja 1955 roku, mówiący między innymi o utworzeniu zjednoczonego dowództwa wojskowego.

PRL zalicza się i jest przez ZSRR zaliczana do „państw socjalistycznych”. Zgodnie z poglądem i praktyką ZSRR, ustrój w państwach tak nazywanych nie jest ich sprawą wewnętrzną. ZSRR uznaje, że państwa socjalistyczne (przede wszystkim ZSRR) są uprawnione do interwencji, gdy stwierdzą, że w jednym z takich państw coś ustrojowi zagraża. Ta możliwość interwencji powoduje, że niełatwo jest uznać

PRL za realizację polskich dążeń niepodległościowych.

PRL jest państwem komunistycznym i zależnym od Związku Radzieckiego. Istnieją państwa komunistyczne niezależne od Związku Radzieckiego (Albania, Chiny, Jugosławia). W przypadku PRL jest wątpliwe, czy gdyby była niezależna, pozostałaby nadal państwem komunistycznym, jest więc wątpliwe istnienie PRL bez ZSSR.

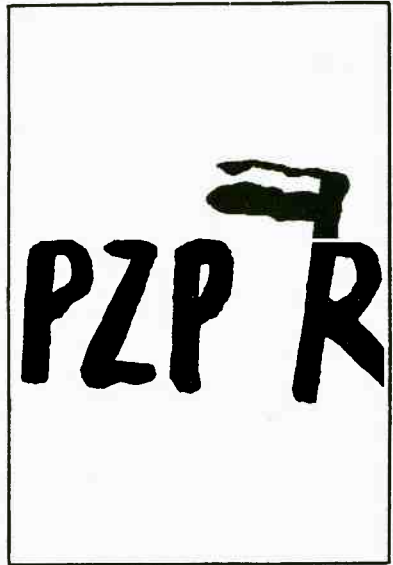
LIT.: *Polska Ludowa. Słownik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna 1965; Władysław Góra, *Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944-1974*, Książka i Wiedza, Warszawa 1976; Jerzy Kuciński, *Ustrojowo-polityczne koncepcje PZPR w latach 1948-1959*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984.

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – partia komunistyczna w Polsce (określająca się jako marksistowsko-leninowska). Pod tą nazwą istnieje od 15 grudnia 1948 roku, to znaczy od Kongresu Zjednoczeniowego PPR i PPS.

Główne instytucje wewnętrzne PZPR to Biuro Polityczne i sekretariat Komitetu Centralnego, wydziały Komitetu Centralnego i egzekutywy Komitetów Wojewódzkich. Instytucje te zarządzają i administrują. Niekiedy również obradują zgromadzenia partyjne: *plena, zjazdy, konferencje*.

PZPR jest organizacją scentralizowaną, ma strukturę terytorialną i działa przy najrozmaitszych organizacjach i instytucjach (podstawowym wyjątkiem są organizacje religijne). Obecność komórek PZPR w innych instytucjach odróżnia tę partię od zwykłych partii politycznych w krajach Zachodu, gdzie na ogół komórki partyjne nie urzędują w zakładach pracy.

W latach pięćdziesiątych liczba członków PZPR niewiele przekraczała milion. Szybki wzrost nastąpił w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. W roku 1979 liczba członków

167

PZPR przekroczyła 3 miliony. W następnych latach członków PZPR ubywało i w roku 1983 było ich 2,2 miliona. Wśród członków PZPR, wedle oficjalnych danych, w 1982 roku robotnicy stanowili 40,2%, chłopci 9,1%, inni 51,7%. Według danych oficjalnych, w roku 1982 przeciętny wiek członków PZPR wynosił 43,8 roku.

Im wyższe stanowisko w hierarchii służbowej, tym wyższy na ogół procent partyjnych. Wyższy korpus oficerski, pracownicy służby bezpieczeństwa, milicji lub służby więziennej należą do PZPR niemal w stu procentach. PZPR jest organizacją skupiającą aparat władzy, wykonawców władzy i ludzi ubiegających się o względy władzy.

W PZPR w roku 1982 było 248 tysięcy inżynierów i techników (stanowili oni ponad 10% członków), 126 tysięcy nauczycieli (5% członków PZPR), 98 tysięcy ekonomistów, planistów i księgowych (4% członków) oraz 344 tysiące emerytów i rencistów (15% członków PZPR). Odsetek emerytów i rencistów w PZPR wzrósł od roku 1970 o

przeszło 10%. W ciągu czterech lat 1978-1982 przybyło w PZPR 135 tysięcy emerytów i rencistów, podczas gdy liczebność innych kategorii na ogół się zmniejszała. W publikowanych zestawieniach nie podawano przynależności zawodowej przeszło 300 tysięcy członków PZPR (13%). Spośród nich znaczną część stanowią wojskowi, pracownicy Służby Bezpieczeństwa i milicjanci.

Oczywiście, nie jest tak, by wszyscy członkowie PZPR sprawowali władzę w Polsce. Sprawują władzę tylko niektórzy partyjni. Ale kto w partii nie sprawuje władzy, ten jednak co najmniej uzyskuje od partii ochronę – w zamian za posłuszeństwo, do którego się zobowiązuje. Partia jest organizacją ubezpieczeniową, pomaga w karierze, w której członek PZPR może swoje braki kompetencyjne rekompensować przynależnością partyjną.

Część PZPR jest więc organizacją rządzącą, aparatem władzy, który przygotowuje i selekcjonuje kadry rządzące, część jest organizacją wykonawców, która sprawowanie władzy ułatwia.

LIT.: «Nowe Drogi» (miesięcznik); M. K. Dziwanowski, *The Communist Party of Poland*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1959; Ewa Wacowska, *Ile Polskę kosztuje PZPR*, «Kultura» 1973, nr 10; *Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ze zmianami uchwalonymi przez IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR w lipcu 1981 r.*, Książka i Wiedza, Warszawa 1982; Leopolda, «Po co partii potrzebna jest partia?», w: *Teksty cywilne*, Instytut Literacki, Paryż 1983.

Polskie Porozumienie Niepodległościowe – zespół, który nie ujawniając nazwisk autorów ogłaszał od maja 1976 roku opracowania na tematy społeczne i polityczne, wypowiedzi programowe i informacje o sprawach aktualnych i historycznych. W maju 1976 ogłoszono *Program Polskiego Porozu-*

mienia Niepodległościowego w Kraju i następnie ukazały się liczne teksty na temat tradycji historycznych, polityki opozycyjnej i przyszłej polskiej polityki zagranicznej. Po powstaniu „Solidarności” PPN przestało swoje opracowania ogłaszać.

LIT.: *PPN – Polskie Porozumienie Niepodległościowe*, Instytut Literacki, Paryż 1978; *Polskie Porozumienie Niepodległościowe. Polityka Niepodległościowa. Wybór tekstów*, CDN, Warszawa 1983.

Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) – powstało 22 sierpnia 1945 roku jako kontynuacja Stronnictwa Ludowego „Roch”, które do tego czasu było w podziemiu (podczas okupacji niemieckiej, a także po objęciu rządów przez PKWN i jego kontynuację). Nazwę *Polskie Stronnictwo Ludowe* przyjęto dla odróżnienia od Stronnictwa Ludowego współpracującego z PPR. Na początku 1946 roku PSL liczyło 600 tysięcy członków i było najliczniejszą działającą w Polsce partią polityczną. Przywódcami SL-PSL byli Wincenty Witos (1874-1945) i Stanisław Mikołajczyk (1901-1966).

PSL było w opozycji do wielu poczynań władz komunistycznych, mimo że trzech ministrów z PSL wchodziło w skład Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Próba sił między PSL a PPR było referendum w czerwcu 1946 roku. Według wyników zebranych przez PSL, stanowisko PSL (przeciw zniesieniu senatu) uzyskało większość. Wyniki oficjalne sfalszowano i świadczyły o przegranej PSL. Licznych członków PSL aresztowano i skazywano (ustalono listę ponad 100 zamordowanych), prasa PSL (zwłaszcza «Gazeta Ludowa») była ostro cenzurowana, PPR i policja polityczna utrudniały lub uniemożliwiały działanie członkom PSL pracującym w administracji państwowej.

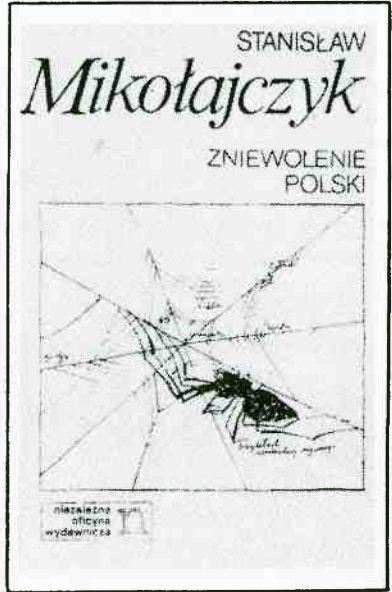

168

W wyborach do Sejmu 19 stycznia 1947 roku PSL według danych oficjalnych uzyskało 10% głosów i 6% mandatów. Wybory odbyły się po aresztowaniu kandydatów na posłów i członków komisji wyborczych należących do PSL. Ilość głosów oddanych rzeczywiście na PSL obliczono na około 80%. PSL zakwestionowało ważność wyborów – ogólnie i we wszystkich okręgach wyborczych.

W skład rządu powołanego w lutym 1947 roku ministrowie z PSL już nie wchodziłi. Kampania prasowa przeciw PSL i towarzyszące jej aresztowania trwały. Prezes stronnictwa Stanisław Mikołajczyk zdecydował się zakończyć działalność polityczną w Polsce i 19 października 1947 roku uciekł za granicę.

W latach 1946-1947 odłączyła się od PSL grupa wydająca pismo «Nowe Wyzwolenie», uważająca się za lewicową i związaną z PPR. Po wyborach sejmowych w styczniu 1947 roku dali się poznać następnii działacze PSL związani z PPR. W październiku 1947 roku przejęli kierownictwo PSL i w listopadzie 1949 roku doprowadzili do połączenia zdekompletowanego i zreorganizowanego PSL ze Stronnictwem Ludowym współpracującym z władzami (utworzono Zjednoczone Stronnictwo Ludowe). PSL istnieje nadal na

169

emigracji.

Działanie PSL w Polsce było próbą realizacji porozumień jałtańskich. PSL biorąc (skromny co prawda) udział we władzy, próbowało być opozycją i hamować totalitarne poczynania komunistów. Próba ta nie powiodła się. „Solidarność” była następną próbą o mniej więcej podobnych celach i porównywalnej liczebności zwolenników.

LIT.: Stanisław Mikołajczyk, *The Pattern of Soviet Domination*, Sampson, Low, Marsten & Co., London 1948, przekład polski: *Polska zgwałcona*, Wici, Chicago 1981, także: *Zniewolenie Polski*, Nowa 1984; Stefan Korboński, *W imieniu Kremla*, Instytut Literacki, Paryż 1956; Jan Borkowski, *Pertraktacje przedwyborcze między PPR i PPS a PSL (1945-1946)*, «Kwartalnik Historyczny» 1964, nr 2; Jan Borkowski, «O powstaniu Polskiego Stronnictwa Ludowego i kształtowaniu się jego naczelnych władz», w: *Polska Ludowa. Materiały i studia*, t. III, Warszawa 1974; *Lista członków Polskiego Stronnictwa Ludowego zamordowanych w latach 1944-1964*, zestawił Franciszek Wilk, «Zeszyty Historyczne» 1964, z. 6; Jan Lityński, *Polskie Stronnictwo Ludowe – model*

oporu, «Krytyka» 1982, nr 10-11; Marek Łatyński, *Nie paść na kolana. Szkice o opozycji lat czterdziestych*, Polonia Book Fund, Londyn 1985.

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) – komitet pełniący funkcję rządu. Ideę powołania PKWN sformułował Stalin 18 lipca 1944 roku, odrzucając wniosek zarządu Związku Patriotów Polskich, aby powołać od razu rząd tymczasowy dla Polski. PKWN utworzono w Moskwie 21 lipca 1944 roku.

W oficjalnej wersji historii PRL podawano na ogół fikcyjną datę, miejsce i sposób powstania komitetu: miałby on mianowicie powstać 22 lipca w Chełmie na mocy dekretu Krajowej Rady Narodowej z 21 lipca.

W skład PKWN wchodził przewodniczący (Edward Osóbka-Morawski), dwóch zastępców i kierownicy „resortów” nazywanych podobnie jak ministerstwa (na przykład resort obrony narodowej, kierowany przez Michała Rolę-Żymierskiego, resort bezpieczeństwa publicznego, kierowany przez Stanisława Radkiewicza).

PKWN stwierdził w swym manifestcie, że powstał jako „tymczasowa władza wykonawcza dla kierowania walką wyzwolenczą narodu, zdobycia niepodległości i odbudowy państwowości polskiej”.

Jednym z pierwszych i istotnych działań PKWN było porozumienie podpisane 22 lipca 1944 roku przez Edwarda Osóbkę-Morawskiego (jako przewodniczącego PKWN) z radzieckim ministrem spraw zagranicznych Wiaczesławem Mołotowem, występującym w imieniu radzieckiego Wodza Naczelnego – Józefa Stalina. Porozumienie to ustanawiało jurysdykcję wojsk radzieckich na terenach polskich.

PKWN wydał liczne dekrety, między innymi o utworzeniu Wojska Polskiego, o reformie rolnej i dekrety kar-

ne. Organem prasowym PKWN była «Rzeczpospolita».

31 grudnia 1944 roku przekształcono PKWN w „Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej”.

LIT.: Bolesław Drukier, *Sprawa polska w przeddzień powstania Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, «Kwartalnik Historyczny» 1964, nr 2; Krystyna Kersten, *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22 VII–31 XII 1944*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1965; Tadeusz Żencykowski, *Dwa komitety 1920–1944. Polska w planach Lenina i Stalina*, Spotkania, Paryż 1983.

Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja” (PRW NiD) – powstał w lutym 1945 roku pod nazwą *Organizacja Polityczna „Niepodległość i Demokracja”*. Od walnego zebrania w lipcu 1945 – pod nazwą *PRW NiD*.

W *Zasadach programowych* z grudnia 1947 roku PRW NiD mówił o nowym porządku społecznym różnym od „kapitalistycznego” i „marksistowskiego”, bronił niepodległości Polski w federacji państw Europy Środkowo-Wschodniej.

Działacze PRW NiD zakładali po wojnie organizacje kombatanckie, brali udział w tworzeniu Radia Wolna Europa, Byli publicystami w prasie polskiej na emigracji i wykładowcami wyższych uczelni. Należeli do nich między innymi Zbigniew Jordan, Jan Nowak, Jerzy Lerski, Tymon Terlecki, Rowmund Piłsudski, Piotr Wandycz, Bolesław Wierzbiański, Tadeusz Żencykowski.

Od maja 1946 roku ukazuje się pismo «Trybuna» jako organ PRW NiD. Jest to kwartalnik redagowany przez Rowmunda Piłsudskiego.

LIT.: *Zasady programowe*; Stanisław Grocholski, *Pierwsze dziesięciolecie (1945–1955)*; Rowmund Piłsudski, *Dwudziestopięćlecie (1945–1970)*, broszury nakładem PRW NiD, Londyn, b.d.w.

Polski Związek Katolicko-Społeczny (PZKS) – organizacja powołana oficjalnie 12 stycznia 1981 roku jako kontynuacja *neo-Znaku*, grupy związanej z działaczem katolickim Januszem Zabłockim (który stanął na czele PZKS). W stanie wojennym PZKS zawieszono, następnie pozwolono mu działać, zaś w marcu 1984 roku nowi członkowie PZKS usunęli Janusza Zabłockiego ze stanowiska przewodniczącego związku. Prezesem został najpierw Andrzej Horodecki, następnie poseł na Sejm Zbigniew Zieliński. Nowy zarząd PZKS przejął tygodnik «Ład» poprzednio wydawany przez Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych założony przez Janusza Zabłockiego. W związku z tym odszedł z pisma asystent kościelny, 19 członków kolegium redakcyjnego i większość pracowników redakcji (redaktorem «Ładu» był Witold Olszewski, wiceprezes PZKS, następnie obowiązki redaktora pełnił Jacek Bukowski).

W roku 1981 PZKS miał ponad 2 tysiące członków, w roku 1983 ich liczba wzrosła do ponad 5 tysięcy.

PZKS był jedną z prób stworzenia organizacji katolickiej częściowo pro-rządowej i częściowo przyzwoitej. Zamiar nie był łatwy w realizacji.

pomniki – bywają świadectwem pamięci społecznej, ale wyrażają też aprobatę władzy dla siebie lub jej opiekunów albo mają okazywać łaskawość władz i gotowość szanowania niektórych tradycji narodowych.

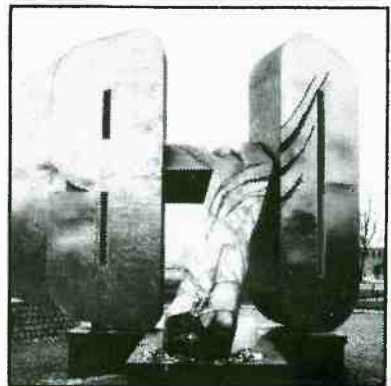
Bezpośrednio po wojnie wzniesiono niemal w każdej miejscowości – nie najbardziej udane rzeźbiarstwo – pomniki przyjaźni i braterstwa broni z ZSRR oraz czci dla bohaterów armii radzieckiej. Polacy odczuwali to na ogół jako niesprawiedliwe, bo AK miała wówczas jako oficjalny pomnik plakat z napisem „zapluty karzeł reak-

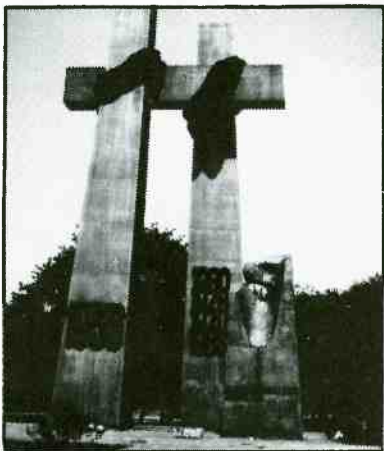
170

cji”, zaś groby jeńców i zesłańców polskich w ZSRR były na ogół nieznane i pomników tam nie stawiano. Pomnikami czczono postacie drogie komunistom, takie jak Feliks Dzierżyński, lub drogie im działania, na przykład „poległych w służbie i obronie Polski Ludowej”. Gdy pomniki były ustępstwem władz, ustępstwo często było niecałkowite. Zmieniano napisy mówiące o treści pomników i pomnik Powstańców Warszawy poświęcono Bohaterom Warszawy, zaś pomnik Powstania Warszawskiego przemianowano na Bohaterów Powstania Warszawskiego, po to zapewne, by uczyć ludzi, wstrzymując się od uczczenia idei.

W okresie legalnego działania „So-

171

172

lidarności” wmurowywano tablice i wznoszono pomniki upamiętniające ważne społecznie wydarzenia, między innymi pomnik robotników poległych w roku 1970 w Gdańsku (odsłonięty w 10 rocznicę, w grudniu 1980 roku) i poległych w roku 1956 w Poznaniu (odsłonięty w 25 rocznicę, w czerwcu 1981 roku).

173

174

«Po prostu» – czasopismo studenckie, które od września 1955 roku ukazywało się z podtytułem „tygodnik studentów i młodej inteligencji”. Pismo publikowało reportaże o życiu na prowincji, w małych miastach, o przestępczości i chuligaństwie, odsłaniało, dotychczas ukrywane, ciemne strony życia w PRL, zwłaszcza niewesoły los młodej inteligencji. Na jesieni 1955 roku «Po prostu» zaczęło propagować ruch klubów młodej inteligencji, publikowało artykuły krytyczne o ówczesnej organizacji młodzieżowej, Związku Młodzieży Polskiej. W roku 1956 «Po prostu» stawało się pismem coraz bardziej politycznym i krytycznym. W czasie wakacji 1957 roku «Po prostu» już się nie ukazało, zaś po wakacjach nie zostało wznowione. Jak podano, zdecydował o tym Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Gdy studenci w Warszawie dowiedzieli się o tej decyzji, doszło do wiecu protestacyjnego 3 września 1957 roku w domu akademickim na placu Narutowicza i zajęć (walk z milicją) w Warszawie przez kilka dni po wiecu. Zamknięcie «Po prostu» było jednym z wydarzeń w procesie wycofywania przez władze ustępstw z 1956 roku.

porozumienie. W warunkach wolności i demokracji trudno sobie wyobrazić, by celem polityki opozycyjnej było porozumienie władzy ze społeczeństwem. W takich warunkach rządzenie jest pełnieniem usług dla społeczeństwa, którego opinie i potrzeby mogą być znane. Poszczególne zbiorowości społeczne mogą stwierdzić, czego chcą i sformułować swoje postulaty; władza stara się je uwzględnić i w przypadku konfliktu znaleźć kompromis.

W ustroju komunistycznym jest inaczej, tu władza porozumiewa się ze społeczeństwem, choć niezbyt często. Czyni tak, gdy jest zagrożona i rezygu-

nuje z realizacji swych planów lub je odkłada. Rządzący pragną zapewnić sobie współpracę lub neutralność społeczeństwa i aby to uzyskać, godzą się na ustępstwa. Tej wymiany (ustępstwa za współpracę lub neutralność) dokonuje się w formie porozumienia: między państwem a Kościołem, między rządem a robotnikami. Po zawarciu porozumienia władza stara się drugiej stronie utrudnić jego obronę, to znaczy sprawić, by druga strona była zdeorganizowana i bezsilna. Gdy to nastąpi, można nadal mówić o dotrzymywaniu porozumienia, ale ma ono już inną treść.

LIT.: *Dokumenty. Porozumienie gdańskie, porozumienia rolników, łódzkie porozumienia studentów, Statut NSZZ „Solidarność”, Zeszyty informacyjne BIPS, Gdańsk 1981; Porozumienia... Rzeszów-Ustrzyki Dolne, 18-20 luty 1981, Wydano Nakładem „Rola”, Biuro Rzecznika Prasowego OKZ NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność”, Warszawa 1981; Jerzy Jedlicki, *Forma i treść „umowy społecznej”, «Aneks» 1981, nr 24-25.**

175

porozumienie między rządem a episkopatem – zawarto je 14 kwietnia 1950 roku, a podpisali je ze strony rządu Władysław Wolski jako minister administracji publicznej, Edward Ochab

jako wiceminister obrony narodowej i Franciszek Mazur jako poseł, zaś ze strony episkopatu biskupi Zygmunt Choromański, Tadeusz Zakrzewski i Michał Klepacz.

Episkopat zobowiązał się wystąpić do Stolicy Apostolskiej o zmianę tymczasowej administracji kościelnej na ziemiach odzyskanych na stałe ordynariaty biskupie, zobowiązał się do neutralności w sprawie kolektywizacji („episkopat wyjaśni duchowieństwu, aby nie sprzeciwiało się rozbudowie spółdzielczości na wsi”). Oznajmiono, że Kościół „będzie piętnował i karał konsekwencjami kanonicznymi duchownych winnych udziału w jakiegokolwiek akcji podziemnej i antypaństwowej”.

Rząd stwierdził, że „nie zamierza ograniczać obecnego stanu nauczania religii w szkołach”, zobowiązał się do zachowania szkół „o charakterze katolickim”, „Katolicki Uniwersytet Lubelski będzie mógł kontynuować swą działalność w obecnym zakresie (...), stowarzyszenia katolickie będą korzystały z dotychczasowych praw (...), prasa katolicka i wydawnictwa katolickie będą korzystały z uprawnień, określonych przez odpowiednie ustawy i zarządzenia władz na równi z innymi wydawnictwami (...), kult publiczny, tradycyjne pielgrzymki i procesje nie będą napotykały na przeszkody”. Ustalono, że w więzieniach i szpitalach będzie sprawowana opieka religijna, zaś „zakony i zgromadzenia zakonne w zakresie swego powołania i obowiązujących ustaw będą miały całkowitą swobodę działalności”.

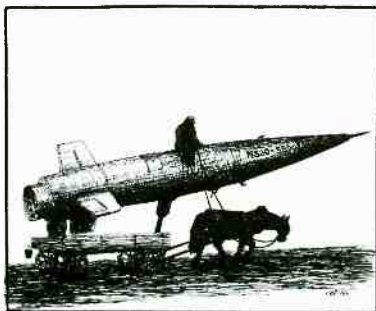
Porozumienie nie zostało dotrzymane przez władze. Jego uzupełnieniem był komunikat Komisji Wspólnej rządu i episkopatu z 8 grudnia 1956 roku, w którym między innymi stwierdzono, że „zapewnia się pełną swobodę i gwarantuje dobrowolność pobierania nau-

ki religii w szkołach podstawowych i średnich dla dzieci, których rodzice wyrażą takie życzenie". Komunikat oznajmiał, że zezwolono na powrót księży i zakonnic wysiedlonych poprzednio z województw zachodnich oraz uzgodniono zasady zapewnienia opieki religijnej osobom chorym i przebywającym w więzieniach.

postęp – słowo związane z ulepszeniami, na ogół w sprawach społecznych i w dłuższej perspektywie historycznej. Rzeczownika *postęp* i przymiotnika *postępowy* używają na ogół zwolennicy pewnego poglądu na świat, zgodnie z którym ogólnie biorąc jest coraz lepiej, świat zmierza ku lepszemu, i dzieje się to za sprawą ludzi i grup starających się osiągnąć postęp (są to *sily postępowe*). Siły postępu zmierzają do swoich celów nie bezkonfliktowo, lecz w walce z siłami wstecznymi (*reakcyjnymi*).

Według doktryny marksistowskiej istnieją postępowe klasy społeczne i wyrażające interesy tych klas postępowe partie polityczne. Istnieje też *obóz postępu* ze Związkiem Radzieckim na czele. W praktyce postępowe jest to wszystko, o czym sądzi się, że służy interesom Związku Radzieckiego, jako że uważa się, że w tym kraju panuje ustrój najbardziej postępowy (nazywany *socjalizmem* lub *komunizmem*).

LIT.: Robert Nisbet, *History of the Idea of Progress*, Basic Books, New York 1980.

«**Postęp**» – kwartalnik polityczny publikowany poza cenzurą pod koniec lat siedemdziesiątych. «Postęp» bronił idei niezależnych związków zawodowych (w mieście i na wsi). W pierwszym numerze (z datą „lipiec 1977”) ukazały się artykuły: *O potrzebie istnienia niezależnych związków zawodowych* i *Czy potrzebny jest niezależny chłopski związek zawodowy*. Opublikowano także fragmenty z konwencji 87 i 98 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczących wolności związkowych.

powiat – jednostka terytorialna, w Polsce przedrozbiorowej okręg podlegający sądownictwu sądu ziemskiego. W okresie międzywojennym i w latach 1944-1950 na czele powiatu stał starosta, jako zwierzchnik administracji ogólnej, podlegający wojewodzie. W roku 1950 zniesiono urząd starosty. Od 1 czerwca 1975 roku zniesiono powiaty (było ich wówczas prawie 400). Śladem ich istnienia są sądy rejonowe, które na ogół powstały z istniejących do roku 1975 sądów powiatowych.

powstanie warszawskie. 21 lipca 1944 roku Armia Krajowa wydała rozkaz czujności do powstania w Warszawie, poczynając od 25 lipca.

Walki w Warszawie trwały od 1 sierpnia do 2 października 1944 roku. Powstańcy zdobyli znaczne obszary miasta (nie zdobyli jednak lotnisk i dzielnicy niemieckiej). Obszar zdobyty przez oddziały polskie zajmowały następnie wojska niemieckie w walkach w sierpniu i wrześniu.

Powstanie warszawskie doprowadziło do stworzenia w Warszawie wolnej Polski, rządzącej się odmiennymi prawami niż „Polska lubelska” zorganizowana za pozwoleniem ZSSR. O różnicy świadczyła wolna prasa w czasie powstania, a także swoboda działania komunistów w powstańczej Warsza-

177

178

wie w porównaniu z prześladowaniem akowców w obszarze Polski radziecko-lubelskiej.

Dla klęski powstania warszawskiego istotne znaczenie miało zatrzymanie się armii radzieckiej po drugiej stronie Wisły oraz radziecka odmowa zezwolenia na lądowanie brytyjskich samolotów dostarczających broń i amunicję dla powstańców.

Powstanie doprowadziło do zniszczenia miasta, śmierci co najmniej 150 tysięcy mieszkańców cywilnych i ponad 10 tysięcy żołnierzy AK. Było ono, tak jak akcja „Burza”, nieudaną próbą odzyskania przez Polskę niepodległości.

Po wojnie, w myśleniu i pisaniu o polityce wracano do klęski powstania

warszawskiego jako do starcia polskiej potrzeby wolności i niepodległości z potęgą armii, która powstanie stłumiła, i drugiej, która obserwowała to z bliska, ale miała pojawić się w Warszawie za kilka miesięcy, po prawie całkowitym zniszczeniu miasta.

179

«Powściągliwość i Praca» – miesięcznik, wydawany nakładem Księży Michalitów. Jedno z pism zakonnych wznowionych po stanie wojennym, drukujących artykuły na tematy społeczne i kulturalne. Pismo założone w roku 1898, wydawane do roku 1914 oraz ponownie w latach 1925-1939. Wznowione we wrześniu 1983 roku. Objętość w roku 1983 wynosiła 16 stron, nakład 30.000 egzemplarzy. Wydaje: Wydawnictwo „Michalimum” przy Kurii Centralnej Zgromadzenia św. Michała Archanioła. Redaktor naczelny: ks. Jan Chrapek CSMA. Wobec ograniczeń papieru pismo w roku 1985 zaczęło wydawać co dwa miesiące numery podwójne w zmniejszonej objętości.

Poznań 1956. Strajk, demonstracje i walki w Poznaniu zostały spowodowane niewłaściwym, według robotników, obliczaniem podatku w zakładach im. Stalina (poprzednio zakłady Cegielskiego). Robotnicy skarżyli się na system obliczania płac i gdy władze nie reagowały, 28 czerwca rano nie podjęli pracy i poszli w pochodzie do śród-

180

mieścia. Pracę przerwano prawie powszechnie i na Placu Wolności odbyło się olbrzymie zgromadzenie mieszkańców Poznania. Wobec pogłosek o aresztowaniach, tłum rozpoczął szturm gmachu wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa przy ulicy Kochanowskiego. Władze użyły wojsk pancernych. Walki w mieście trwały do 30 czerwca rano.

181

Według ówczesnych informacji oficjalnych, w wydarzeniach poznańskich poniosło śmierć 38 osób. Źródła zachodnie oceniały liczbę zabitych na około 200. W 25 lat później udało się skompletować listę 74 nazwisk osób zabitych w Poznaniu.

LIT.: *Poznań 1956 – Grudzień 1970*, Instytut Literacki, Paryż 1971; Jarosław Maciejewski, Zofia Trojanowiczowa (red.), *Poznański czerwiec 1956*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1981; Edmund Makowski (red.), *Wydarzenia czerwcowe w Poznaniu 1956. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii UAM w dniu 4 V 1981 roku*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1981; Ursyn Radowski, *Czerwiec 1956. Protest i propaganda*, (10), Warszawa 1984.

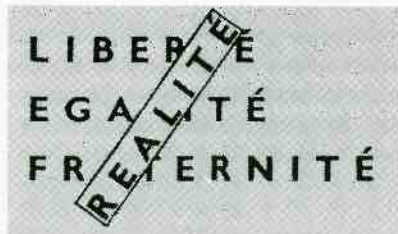
pragmatyzm – nazywany także realizmem. W polityce – koncentrowanie się na tym, co wydaje się możliwe do osiągnięcia, zajmowanie się rzeczywistością raczej niż ideami. Pragmatyzm bywa przeciwstawiany fundamentalizmowi lub idealizmowi. Przeciwwstawienia te jednak nie dla każdego są oczywiste, między innymi z tej racji, że w sprawach społecznych idee odgrywają całkiem rzeczywistą rolę.

Politycy i dziennikarze zachodni mówią niekiedy o pragmatykach w partii komunistycznej, mając na myśli działaczy uwzględniających rzeczywistość. Takich jest i było sporo, pragmatykami można nazwać między innymi Lenina i Stalina (zwłaszcza w ich działaniach na forum międzynarodowym).

Kto w jakiej mierze liczył się w działaniu z rzeczywistością, można na ogół poznać dopiero z perspektywy przyszłości. Stwierdzenie, że czyjeś działanie jest pragmatyczne, bywa kwestią wiary i trudnej do wyważenia oceny skutków bezpośrednich i odległych.

O zróżnicowaniu pragmatyzm–fundamentalizm mówiono w czasie Pierwszego Zjazdu Delegatów „Solidarności”. Fundamentalisci mieli raczej nie-

wielki wpływ na program i politykę związku, wydaje się natomiast, że dbając o ideały i wartości, przyczynili się – choćby w stanie wojennym – do ich przetrwania. Pragmatycy z fundamentalistami spierają się między innymi o to, czy „pragmatyzm” nie utrudnił „Solidarności” przygotowania się do stanu wojennego. Dbałość o porozumienie z władzą, ustępowanie jej i nieprovokowanie – nie powstrzymały władz od ogłoszenia stanu wojennego i likwidacji jawnego i legalnego ruchu, który „pragmatycy” w znacznej mierze kształtowali. Trudno jednak powiedzieć, czy „fundamentalisci” pomogliby „Solidarności” lepiej się do stanu wojennego przygotować i czy mając większy wpływ nie przyspieszyliby uderzenia ze strony władz.

182

Okazało się, że tendencje „pragmatyczne” rosną wraz z możliwościami działania i związanej z tym odpowiedzialnością. Odpowiedzialność (liczenie się z kosztami przegranej) niekiedy przeszkadza realizować cele, wtedy gdy są po temu możliwości. Fundamentalizm może być psychologicznie łatwiejszy, gdy ogranicza się do słów (choć i słowa narażają na represje).

prasa podziemna. Legalne działanie „Solidarności” przyczyniło się do upowszechnienia wolnej prasy, która w stanie wojennym stała się *prasą podziemną*. Z początku ukazywały się raczej pisma informacyjne, następnie publicystyczne, polityczne i literackie.

W Regionie Mazowsze 17 grudnia 1981 roku ukazały się «Wiadomości

Dnia», następnie publikowane jako «Wiadomości». W grudniu 1981 roku zaczęto wydawać «Informację Solidarności Region Mazowsze». 7 stycznia 1982 roku ukazał się numer 1-2 «Tygodnika Wojennego», 11 lutego – numer 2 «Tygodnika Mazowsze» (numer 1 nie ukazał się). «Informacja Solidarności» w grudniu 1984 roku wydała numer 248, «Wiadomości» opublikowały numer 147 w maju 1985 roku, «Tygodnik Wojenny» wydał numer 104 w marcu 1985 roku, «Tygodnik Mazowsze» – numer 133 w czerwcu 1985 roku.

Bardziej znane i dłużej ukazujące się pisma informacyjne z innych regionów to «Biuletyn Dolnośląski», ukazujący się od czerwca 1979 roku (numer 3/61 ukazał się w marcu 1985 roku), «Z dnia na dzień» z Wrocławia, kontynuacja wydawnictwa sprzed stanu wojennego (nr 19/363 w maju 1985 roku), «Serwis Informacyjny» Regionalnej Komisji Wykonawczej (następnie: Regionalnego Komitetu), «Solidarność Małopolska» (nr 6-7/101-102 z maja 1985 roku), «Kronika Małopolska» (nr 72 z czerwca 1985) i «Mała Polska» (numer 24/111 z czerwca 1985 roku), «Solidarność» z Gdańska (pismo ukazuje się od sierpnia 1980 roku; w marcu 1985 roku ukazał się numer 6/133), «Obserwator Wielkopolski» z Poznania (numer 90 w marcu 1985 roku). W Regionie Środkowo-Wschodnim (lubelskim) od grudnia 1981 roku ukazuje się «Informator» (numer 108 w marcu 1985 roku), w Łodzi – «Solidarni – Wiadomości Wojenne» (numer 5/146 w lutym 1985 roku) i «Biuletyn Łódzki» Robotniczego Komitetu Oporu (numer 71 w marcu 1985 roku). Od stycznia 1982 roku ukazuje się «RIS – Regionalny Informator Solidarności Śląsko-Dąbrowskiej» (numer 6/78 z marca 1985 roku). W Regionie Toruńskim ukazuje się «Toruński Informator Solidarności» (numer 9/128 z mar-

ca 1985 roku) i pismo «Kontra» (numer 84 w styczniu 1985 roku), w Regionie Bydgoskim «Informator Bydgoski» (numer 76 z marca 1985 roku), w Regionie Gorzów Wielopolski – «Feniks» (numer 11/99 w maju 1985 roku).

Jednym z pierwszych pism informacyjno-publicystycznych był «Kos», wydawany przez Komitet Oporu Społecznego. Trzeci numer «Kosa» wydrukowano z datą 1 lutego 1982 roku, numer 77 ukazał się w czerwcu 1985 roku. «Kos» informował o takich grupach i inicjatywach jak Komitet Helsiński, Zespół do Spraw Kultury (następnie Komitet Kultury Niezależnej), Zespół Oświaty Niezależnej, Społeczny Komitet Nauki. W lecie 1982 roku zaczęło się ukazywać pismo oświaty niezależnej «Tu Teraz» (do maja 1985 roku 37 numerów). W Regionie Środkowo-Wschodnim ukazuje się «Solidarność Nauczycielska» (numer 36 z maja 1985 roku). Komitet Obrony Praworządności wydaje «Praworządność» (numer 6/7 z lutego 1985 roku).

W stanie wojennym zaczęły ukazywać się nowe czasopisma programowo-polityczne. W styczniu 1982 roku ukazał się pierwszy numer «Niepodległości» (w styczniu-lutym 1985 roku – numer 37-38). Inne pismo programowo-polityczne «13 grudnia», następnie «13», występowało jako pismo liberalne lub chrześcijańsko-liberalne (numer 5/44 wydano w maju 1985 roku). Wśród pism publicystyczno-politycznych, które zaczęły ukazywać się w stanie wojennym lub później, były także «Polityka Polska» (pierwszy numer na jesieni 1982 roku, numer 6 z listopada 1984 roku), «Vacat» (numer 24 ze stycznia 1985 roku), «Bez Dekretu» (numer 4 w roku 1985).

Pismem informacyjno-publicystycznym była ukazująca się we Wrocławiu (od czerwca 1982 roku) «Solidarność

183

Walcząca», wydawana przez organizację o tej samej nazwie (numer 12/105 w czerwcu 1985 roku). Organizacja ta wydawała kilka innych pism, wśród nich «Biuletyn Informacyjny Solidarności Walczącej Dolny Śląsk» (numer 87 w maju 1985 roku).

Na wiosnę 1982 roku ukazało się pismo literackie «Wezwanie», publikujące poezję, opowiadania, reportaże, relacje i artykuły krytyczne (numer 6 ukazał się z datą maj-wrzesień 1983). Inne podziemne pisma literackie to «Nowy Zapis», ukazujący się od grudnia 1982 roku (numer 6 we wrześniu 1983 roku) i krakowskie pismo «Arka», ukazujące się od lipca 1983 roku (numer 9 – w roku 1984). Komitet Kultury Niezależnej od roku 1984 wydaje miesięcznik «Kultura Niezależna» (numer 8 w kwietniu 1985 roku).

W stanie wojennym wznowiły działanie niezależne pisma społeczno-polityczne ukazujące się jeszcze przed sierpniem 1980 roku: «Głos», «Spotka-

nia», «Krytyka» (tym razem nie ujawniając składu redakcji). W latach 1982-1985 opublikowano numery 12–20 «Krytyki», 17–22 «Spotkań», 36–44 «Głosu».

W zakładach pracy ukazywały się lokalne pisma „Solidarności”. Bardziej znane z nich to pisma większych zakładów, takie jak «Wolny Głos Ursusa» (numer 6 z lutego 1985 roku) lub «Hutnik», wydawany w Hucie im. Lenina (numer 102 w kwietniu 1985 roku). Pojawiły się pisma wydawane przez porozumienia terenowe lub branżowe. W Warszawie ukazywały się między innymi «CDN. Głos Wolnego Robotnika», pismo Międzyzakładowego Robotniczego Komitetu „Solidarności” (numer 100 w kwietniu 1985 roku) i «Wola» (od stycznia 1982 roku, numer 149 w czerwcu 1985 roku). Pisma były setki.

Istnienie czasopism i wydawnictw podziemnych jest jednym z największych sukcesów opozycji w stanie wo-

jennym i w latach następnych. Czasopisma w istotny sposób łamały monopol władz na informację. Przywrócenie tego monopolu było jednym z celów stanu wojennego. Władze aresztowały drukarzy i konfiskowały maszyny drukarskie. Pisma istniały jednak i ten cel stanu wojennego nie został zrealizowany.

prawa człowieka – zwykle rozumie się jako uprawnienia, a więc jako obowiązki innych (a zwłaszcza władz w państwie) przestrzegania uprawnień, ich nienaruszania.

Prawa te mogą być po prostu wyliczone. Uważa się, że do praw człowieka należy prawo do życia, że istnieją prawa w dziedzinie społecznej i politycznej, takie jak prawo głoszenia przekonań (nazywane wolnością słowa), prawo praktyk religijnych (nazywane wolnością sumienia), zrzeszania się i zgromadzeń.

Prawa człowieka są obowiązkami innych ludzi i instytucji, a przede wszystkim są nałożonymi na władze w państwie obowiązkami powstrzymywania się od interwencji w dziedzinach, w których państwowym totalitaryzm z trudem przychodzi się od niej powstrzymać. Praw człowieka nie rozumie się jako ustanowionych przez państwo, ograniczają one państwo, między in-

nymi w ten sposób, że nie pozwalają na stanowanie dowolnych praw i dowolne działanie administracji.

Prawa człowieka nie wszędzie są lubiane, a ich zwolennikom zdarza się trafiać do więzienia. Tak było w Związku Radzieckim i w Czechosłowacji, ale także w Polsce, gdzie powoływano niezależne organizacje mające za cel obronę praw człowieka: Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” (jako KOR od września 1976, jako KSS „KOR” od września 1977 roku), Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (od marca 1977 roku), Komitet Helsiński (od 1982 roku), Komitet Ochrony Praworządności, Obywatelska Inicjatywa w Obronie Praw Człowieka Przeciw Przemocy, Komitet Obywatelski Przeciw Przemocy i inne podobne zespoły tworzone na jesieni 1984 roku, po zabójstwie księdza Jerzego Popiełuszki.

W Polsce komunistycznej praw człowieka bronił Kościół, mówiły o nich listy pasterskie episkopatu Polski i prymasów, komunikaty z konferencji episkopatu, księży z ambon.

Prawa człowieka, polityka poszczególnych państw i ich ustawodawstwa, mają znaczenie międzynarodowe. Międzynarodowa ochrona praw człowieka jest sprawą opinii publicznej, rządów i wyspecjalizowanych instytucji – w poszczególnych krajach lub międzynarodowych, takich jak Komisja Praw Człowieka ONZ, Międzynarodowa Organizacja Pracy, konferencje między państwowe poświęcone ocenie przestrzegania Aktu Końcowego konferencji w Helsinkach z 1 sierpnia 1975 roku.

LIT.: *Chrześcijaństwo wobec praw człowieka. Sesja odbyta w Klubie Inteligencji Katolickiej w Warszawie w dniach 8-16 listopada 1977 roku*, Editions du Dialogue, Paris 1980; Hurst Hannum (ed.), *Guide to International Human Rights Practice*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1984.

prawica – jeden z krańców wymiaru prawica–lewica, w który próbuje się ująć różne przeciwstawienia ideologiczno-polityczne. Współcześnie prawicy przypisuje się obronę indywidualizmu i wolnej konkurencji oraz przeciwstawianie się rozbudowie państwa. Ale różnie z tym bywało, bo czasem jako prawicowe traktowano tendencje solidarystyczne, wspólnotowe, zwłaszcza nawoływanie do solidarności z państwem i narodem, podczas gdy lewica miałyby być solidarna z grupami nieuprzywilejowanymi. Czasem prawicy przypisuje się nie tylko dążenia, ale także zainteresowania: prawicowe ma być zajmowanie się różnicami i konfliktami narodowo-państwowymi, gdy lewicowe byłoby interesowanie się różnicami społecznymi wewnątrz państwa i przyjmowanie przy opisie społeczeństwa „klasowego punktu widzenia”. Uważa się też, że prawica dąży do zachowania *status quo*, chroni tradycję, gdy lewica chciałaby zmian. Wtedy jednak pojęcie prawicy przestaje opisywać treść poglądów i różne prawice będą różnić się w zależności od tego, jakie *status quo* chcą podtrzymać.

W Polsce komuniści przyjęli prawicowe nawoływanie do solidarności narodowo-państwowej (i „moralno-politycznej”). Naród i państwo są tu jednak rozumiane swoiście (mają być „socjalistyczne”, a czasem też „internacjonalistyczne”), wobec czego ten, kto naród lub państwo uważa za wartość, może ich w wykonaniu komunistycznym nie rozpoznać. Istnieją też składniki tradycji prawicowej, które komunistom są obce, nawet jako hasła, takie jak obrona indywidualizmu i wolnej konkurencji lub przeciwstawianie się rozbudowie państwa.

LIT.: Piotr Wierzbicki, *Mysli staroświeckiego Polaka*, Wydawnictwo Głos, Warszawa 1985.

prawo. Można odróżniać prawo (1) w sensie angielskiego *law* – jako zespół norm stanowionych lub przyjętych w społeczności i (2) prawo w sensie angielskiego *right* – jako uprawnienie, którego inni nie powinni naruszać.

W krajach komunistycznych prawo w pierwszym sensie rozumie się zwykle jako prawo stanowione i na ogół nie widać, aby władza uważała, że jest czymś w stanowieniu prawa skrepowana.

Władza zmienia ustawy, gdy tylko jej przeszkadzają. W roku 1985, przed zmianami ustawy o szkolnictwie wyższym, jeden z działaczy oficjalnych (Kazimierz Barcikowski) mówił o tej ustawie: „Uczelnie dostały ustawę nie po to, by ją wykorzystywać do walki z partią, z socjalizmem. Jeśli jakakolwiek ustawa będzie wykorzystywana do takiej walki, będzie podlegała nowelizacji”.

Walka o prawo nie zawsze jest beznadziejna. W roku 1981 „Solidarność” przedstawiała „społeczne” projekty ustaw i udawało się jej uzyskać złagodzenie ustaw o cenzurze, o przedsiębiorstwach państwowych i o samorządzie w przedsiębiorstwie (w porówna-

niu z pierwotnymi projektami rządowymi). Fachowe środowiska prawnicze starały się zwykle łagodzić rządowe projekty prawa karnego (kodeksu karnego lub innych ustaw). W latach 1984-1985 w wyższych uczelniach próbowano zapobiec rządowym próbom ograniczenia niezależności i samorządności uczelni. Tego rodzaju walka o prawo stanowione jest zwykle próbą zbliżenia go do społecznego poczucia prawa i skłonienia władz do szanowania uprawnień ludzi i zbiorowości.

LIT.: «Państwo i Prawo», miesięcznik ukazujący się od roku 1946, od roku 1956 organ Instytutu Nauk Prawnych PAN; *Law in Eastern Europe. A Series of Publications Issued by the Documentation Office for the East European Law*, general editor: F. J. M. Feldbrugge, University of Leyden.

prawo administracyjne – prawo regulujące działanie administracji, przede wszystkim państwowych organów administracyjnych.

Niekiedy prawo państwowe, nazywane także konstytucyjnym, odróżnia się od prawa administracyjnego na tej zasadzie, że prawo państwowe zajmuje się działaniami władz w państwie – rządu i władzy ustawodawczej, podczas gdy prawo administracyjne – działalnością organów podporządkowanych, sprawujących administrację.

W Polsce prawo administracyjne to ustawy, dekrety, uchwały i rozporządzenia precyzujące i rozgraniczające kompetencje organów administracji centralnej i terenowej. Kodeks postępowania administracyjnego (z roku 1960) mówi o stosunkach między administracją a obywatelem i precyzuje obowiązki administracji. Jednakże wiele dziedzin działania państwa wyłączono z zakresu uregulowanego przez kodeks postępowania administracyjnego.

Ustawą z 31 stycznia 1980 roku powołano podległy Sądowi Najwyższe-

mu Naczelny Sąd Administracyjny i gdy w roku 1981 wydano nową ustawę o cenzurze, przewidziano, że Naczelny Sąd Administracyjny jest kompetentny w sprawach odwołań od decyzji cenzury. Odbyło się kilka rozpraw, chociaż redakcje i autorzy raczej nie przewidywali wygranej i sprawy wytańczano rzadko.

LIT.: Jerzy Starościak, Emanuel Iserzon, *Prawo administracyjne*, PWN, Warszawa 1966; Jerzy Starościak, *Prawo administracyjne*, PWN, Warszawa 1969, wydanie trzecie zmienione: Warszawa 1975; Jerzy Stembrowicz, *Sądowa kontrola działalności administracji – i co dalej*, «Więź» 1980, nr 10.

prawo cywilne. Nazwa pochodzi z łaciny – oznaczała dział prawa regulujący stosunki między obywatelami. W średniowieczu odróżniano prawo cywilne, świeckie, od kanonicznego. W czasach nowożytnych prawo cywilne reguluje stosunki prawne, zwykle majątkowe, między równorzędnymi podmiotami prawa, na ogół osobami.

Niekiedy z prawa cywilnego wyłączano jako odrębne działy prawo handlowe lub rodzinne (w roku 1934 uchwalono w Polsce kodeks handlowy, w roku 1950 kodeks rodzinny i opiekuńczy).

W roku 1964 uchwalono kodeks cywilny, obowiązujący od 1 stycznia 1965 roku. Kodeks ten w odrębnych częściach zajmuje się własnością i innymi prawami rzeczowymi, zobowiązaniami i spadkami.

Postępowanie cywilne jest uregulowane przez kodeks postępowania cywilnego z roku 1964. Może to być postępowanie niesporne (nieprocesowe) lub procesowe (proces cywilny), które w Polsce może być wszczęte nie tylko przez stronę w sporze, ale także przez prokuratora.

LIT.: Aleksander Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, PWN, Warszawa

1967 (wielokrotnie wznawiane); Witold Czachórski, *Prawo zobowiązań w zarysie*, PWN, Warszawa 1968.

prawo karne. Prawo karne *materialne* określa, co jest przestępstwem i jaka kara grozi temu, kto popełni przestępstwo. Prawo karne *formalne*, czyli procesowe, mówi, jak ustala się, kto popełnił przestępstwo, i w jaki sposób orzeka się karę. Prawo karne *wykonawcze*, czyli penitencjarne, dotyczy sposobu wykonania kary.

Prawo karne bywa wypadkową dążeń prawników i polityków. Prawnicy, co najmniej niekiedy, chcieliby utrzymywać jasność przepisów prawa i jego zgodność z odczuciami społecznymi. Politycy chcieliby, aby prawo było wygodnym narzędziem sprawowania władzy, to znaczy, by mogło służyć karaniu oponentów. Władzom niekiedy opłaca się karać danego rodzaju postępowanie, niekiedy zaś wolą powstrzymać się od karania. Niejasne prawo karne jest wtedy wygodne. Wygodna jest także dyspozycyjność (zawisłość) organów stosujących prawo (sądów) oraz ograniczenie gwarancji procesowych, to znaczy ułatwienie w procesie przewagi strony skarżącej nad obroną.

Prawo karne w Polsce powojennej bywało zwyczajne i nadzwyczajne. Trzeba przyznać, że często bywało nadzwyczajne: mówiły o tym „dekret o ochronie państwa” (z roku 1944), „dekret o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa” (z lat 1945 i 1946), „dekret o stanie wojennym” (z roku 1981). Stosowano także nadzwyczajne rodzaje postępowania karnego: postępowanie doraźne, uproszczone i przyspieszone, których zakres rozszerzono w stanie wojennym, ale które stosowano również poza stanem wojennym.

LIT.: Jerzy Bafia, Leo Hochberg, Mieczysław Siewierski, *Ustawy karne PRL. Komentarz. Stan prawny na 1 lipca 1964*. Wy-

dawnictwo Prawnicze, Warszawa 1965; Igor Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, PWN, Warszawa 1970; *Sąd orzekł...*, Instytut Literacki, Paryż 1972; Roman Góral, *Kodeks karny, orzecznictwo i piśmiennictwo*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974; Aniela Steinsbergowa, *Widziane z ławy obrończej*, Instytut Literacki, Paryż 1977; Mieczysław Szerer, *Komisja do badania odpowiedzialności za łamanie praworządności w sądownictwie wojskowym*, «Zeszyty Historyczne» 1979, z. 49; Wera Wąsowicz, Łukasz Socha, *Z archiwum Bolesława Bieruta. Protokół otwarcia kas zawierających dokumenty pozostałe po Bolesławie Bierucie i dokumenty przekazane przez Jakuba Bermana*, «Krytyka» 1981, nr 8; Łukasz Socha, *Skazani na śmierć i ich sędziowie (1944-1946)*, «Krytyka» 1983, nr 13-14; *Prawo karne PRL (1944-1980). Prawo karne lat osiemdziesiątych*, «Praworządność» 1985, nr 6-7.

prawo państwowe – zajmuje się strukturą i wzajemnymi stosunkami instytucji w państwie, zwłaszcza dotyczy to organów władzy, a w tym sprawujących władzę suwerenną, jeśli takie istnieją, a więc na przykład parlamentu, rządu, głowy państwa. Prawo państwowe może także mówić o stosunkach między państwem a obywatelami, w szczególności określać granice uprawnionych działań państwa wobec obywateli.

Prawo państwowe PRL to przede wszystkim normy konstytucji PRL. Prawo państwowe uprawia się jako wiedzę, zwłaszcza jako naukę o tekście konstytucji, wtedy jest to swego rodzaju literaturoznawstwo, co w prawie państwowym jest może lepiej widoczne niż w innych dziedzinach prawa, między innymi ze względu na na rolę partii komunistycznej, której prawo państwowe na ogół nie uwzględnia. Literatura, którą zajmują się prawnicy, mówi o swoistej rzeczywistości literackiej – w tym przypadku „konstytucyjnej”: normy regulujące funkcjonowanie władzy, choć mają postać opisu,

nie opisują rzeczywistego funkcjonowania władz państwowych.

LIT.: Andrzej Burda, *Polskie prawo państwowe*, wydanie VI uzupełnione, Warszawa 1977; *Konstytucja i podstawowe akty ustrojowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, opracowali Feliks Siemiński, Wiesław Skrzydło i Jan Ziemiński, według stanu prawnego na dzień 1 października 1978, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978.

prawo pracy. Reguluje stosunki pracy: zobowiązania pracownika do pracy i wykonywania poleceń, zobowiązania pracodawcy do wyplatania wynagrodzenia i do zapewnienia bezpieczeństwa pracy, prawo pracownika do urlopów i świadczeń poza płacą – do opieki lekarskiej, emerytur, rent i odszkodowań. Dotyczy ono także stosunków między pracodawcą a zrzeszeniami pracowników: związkami zawodowymi.

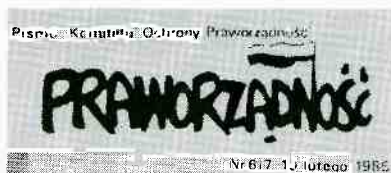
Gdyby prawo w PRL regulowało życie społeczne niezależnie od decyzji władz, mogłoby dawać pracownikom możliwość dochodzenia roszczeń wobec państwa, które w stosunkach pracy jest stroną zdecydowanie silniejszą, bo poza rolnictwem jest ono w praktyce jedynym pracodawcą.

Szanse zmniejszenia nierówności w stosunkach pracy dawało zrzeszenie pracownicze niezależne od państwa: „Solidarność”. „Solidarność” jednak zdelegalizowano na mocy ustawy o związkach zawodowych z 8 października 1982 roku (ustawa ta należy także do prawa pracy).

LIT.: Waław Szubert, *Zarys prawa pracy*, PWN, Warszawa 1972, wydanie poprawione: PWN, Warszawa, 1976.

praworządność – przestrzeganie prawa, rządy prawa (w krajach anglosaskich używa się terminu *rule of law*).

W krajach komunistycznych temat praworządności pojawia się w postaci zapewnień ze strony państwa i partii,

że będą przestrzegać praw, które ustanowiły. Niekiedy władza, chcąc być praworządną, zmienia prawo tak, by dostosować je do swych poczynań. W tym sensie dekret o stanie wojennym był wielką kartą praworządności – pozwalał władzom realizować swoje cele i zarazem postępować zgodnie z ustanowionym prawem.

W odczuciach potocznych uważa się niekiedy praworządność za coś więcej niż przestrzeganie prawa, sądzi się, że dla praworządności nie jest obojętne, jakie jest prawo. Takie stanowisko pozwala mówić, że przestrzeganie prawa jest niepraworządne.

W Polsce praworządność stała się tematem publicystyki oficjalnej w połowie lat pięćdziesiątych. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ten temat pojawił się w działaniu niezależnych ruchów społecznych: Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”, Ruchu Obrony Praw Człowieka, Komitetu Obrony Więzionych za Przekonania. W stanie wojennym powstał Komitet Helsiński w Polsce i Komitet Ochrony Praworządności, zaczęło ukazywać się pismo «Praworządność». Po zabójstwie księdza Jerzego Popiełuszki powstały pod różnymi nazwami komitety obrony przed przemocą i obrony praw człowieka.

LIT.: Zygmunt Ziemiński, *Typologia naruszeń praworządności*, «Państwo i Prawo» 1982, nr 8; Komitet Helsiński w Polsce, *Prawa człowieka i obywatela w PRL. 1981-1985, raport 1-4*, Instytut Literacki, CDN i Nowa, 1983-1985.

prezes Rady Ministrów – nazywany również premierem, Urząd wprowa-

dzony w Polsce po wojnie, gdy PKWN przekształcił się w Rząd Tymczasowy (1 stycznia 1945 roku).

Według konstytucji PRL, prezes Rady Ministrów „kieruje pracami Rady Ministrów i Prezydium Rządu” oraz „wydaje na podstawie ustaw i w celu ich wykonania rozporządzenia i zarządzenia” (art. 40).

Przewodniczącym PKWN (komitet ten działał jako swego rodzaju rząd) był Edward Osóbka-Morawski. Prezesami Rady Ministrów byli: Edward Osóbka-Morawski (1945-1947), Józef Cyrankiewicz (1947-1952), Bolesław Bierut (1952-1954), Józef Cyrankiewicz (1954-1970), Piotr Jaroszewicz (1970-1980), Edward Babiuch (1980), Józef Pińkowski (1980-1981), Wojciech Jaruzelski (od roku 1981). Po Bolesławie Bierucie jedynie Wojciech Jaruzelski łączył funkcje pierwszego sekretarza PZPR i premiera (natomiast nie są powszechnie znane stanowiska Bolesława Bieruta w siłach zbrojnych).

prezydent – głowa państwa w republice. Instytucję prezydenta ustanowiła w Polsce konstytucja z 17 marca 1921 roku. Konstytucja z 23 kwietnia 1935 roku zwiększyła uprawnienia prezydenta.

Konstytucja kwietniowa uprawniała prezydenta RP do mianowania następ-

cy w przypadkach szczególnych. Na tej zasadzie możliwa była ciągłość władz państwowych na emigracji w czasie drugiej wojny światowej i po jej zakończeniu.

Prezydentami RP byli: Gabriel Narutowicz (1922), Stanisław Wojciechowski (1922-1926), Ignacy Mościcki (1926-1939).

Prezydentami RP w czasie drugiej wojny światowej i po jej zakończeniu byli: Władysław Raczkiewicz (1939-1947), August Zaleski (1947-1972), Stanisław Ostrowski (1972-1979), Edward Raczyński (od 1979 roku).

W Polsce komunistycznej od września 1944 roku ustalono, że funkcje prezydenta sprawuje przewodniczący KRN, który następnie nosił tytuł prezydenta KRN. Miał on między innymi prawo zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi, mianowania rządu, stosowania prawa łaski, reprezentowania państwa na zewnątrz, zawierania umów międzynarodowych. Przewodniczącym prezydium, a następnie prezydentem KRN był Bolesław Bierut, oficjalnie bezpartyjny. Od lutego 1947 roku do listopada 1952 roku Bolesław Bierut nosił tytuł prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, a więc w tym czasie co August Zaleski. August Zaleski jako prezydent nie był powszechnie uznawany na emigracji. Bolesław Bierut również. Trudno rozstrzygnąć, czy dziwniejszy był tytuł Bolesława Bieruta, czy Augusta Zaleskiego.

Od listopada 1952 roku urzędował przewodniczący Rady Państwa PRL, którego nie nazywano prezydentem. natomiast Radzie Państwa przyznano funkcje zbliżone do funkcji prezydenta.

prezydium rządu. Organ, o którym mówi uchwała Rady Ministrów z 30 czerwca 1969 roku, ma on sprawować „operatywne kierownictwo wobec naczelnych i terenowych organów admi-

nistracji państwowej”. Do roku 1976 w konstytucji PRL nie wspomiano o prezydium rządu. W poprawce z 10 lutego 1976 roku stwierdzono: „Prezes i wiceprezesi Rady Ministrów stanowią Prezydium Rządu. Rada Ministrów może powołać ze swego grona innych członków do składu Prezydium Rządu” (art. 39 pkt 2).

Konstytucja PRL nie precyzuje, czym prezydium rządu ma się zajmować ani jaki jest podział funkcji między rządem i prezydium rządu. Jak się oficjalnie podaje, prezydium rządu zbiera się raz w tygodniu, podczas gdy rząd (Rada Ministrów) obraduje przeważnie raz w miesiącu. Dzięki temu prezydium rządu może łatwiej podejmować decyzje w sprawach aktualnych.

Podział kompetencji między organami partyjnymi i rządowymi nie jest określony w aktach prawnych, ale podaje się do wiadomości, że Biuro Polityczne i organy KC podejmują uchwały, które rząd (a więc i prezydium rządu) wykonuje. Partyjne kierowanie administracją odbywa się także nieformalnie: przez ustalenia i zalecenia, nie otrzymujące formy uchwał.

procesy polityczne. Procesy polityczne bywają pokazowe, ukryte i zwykłe (czasem półukryte).

Pokazowe procesy polityczne mają rozgłos, są uroczystościami, podczas których władze zamierzają udowodnić, że ich przeciwnicy zasługują na pogardę. Proces pokazowy ma niekiedy pomóc w uzasadnianiu zmian politycznych. Z procesem pokazowym mogą wiązać się procesy ukryte (tak jak ze sprawą gen. Tatara i innych z 1951 roku).

Ukryte procesy polityczne odbywały się bez publiczności, często w więzieniu i były przede wszystkim aktem zemsty, w takich procesach wielokrotnie orzekano karę śmierci.

Warszawa, sierpień 1947:
proces Zygmunta Augustyńskiego i innych

Pokazowe procesy polityczne często trwają długo i z tego, co mówi się podczas procesu, państwowo-partyjne środki masowego przekazu wybierają na ogół fragmenty zgodne z zadaniem procesu, to jest mające wzbudzić strach (gdy celem jest *prewencja ogólna*), pogardę i potępienie dla wroga.

LIT.: Karel Kaplan, 1952/ *Proces politiques à Prague*, „La Memoire du Siecle”, Editions Complexe, Bruxelles 1980; Zbig-

Poznań, wrzesień 1956:
proces Józefa Foltynowicza i innych

niew Stypułkowski, *Zaproszenie do Moskwy*, t. I i II, Polonia Book Fund, Londyn 1976; Łukasz Socha, *O prawach i bezprawiu w Polsce w latach 1944-1948*, «Krytyka» 1980, nr 6.

prokuratura – organ powołany do strzeżenia prawa, w prawie karnym do ścigania przestępstw. Prokuratura wszczyna postępowanie karne, prowadzi śledztwo, wnosi i popiera oskarżenie.

Według konstytucji, prokuratura jest podporządkowana jedynie Radzie Państwa, w praktyce istnieją także podległości i uzależnienia partyjne i policyjne. Zgodnie z prawem, prokuratura nadzoruje działania MO i SB, trudno się jednak tego dopatrzeć w praktyce.

Prokuratura jest zorganizowana hierarchicznie i centralistycznie. Prokuraturze generalnej podlegają prokuratury wojewódzkie i rejonowe. Prokuratorzy niższego szczebla mają obowiązek wykonywać polecenia zwierzchników i ostatecznie Prokuratora Generalnego. Jednym z zastępców Prokuratora Generalnego jest Naczelny Prokurator Wojskowy.

W roku 1983 w prokuraturze generalnej pracowało 126 prokuratorów, w prokuraturach wojewódzkich – 750, w prokuraturach rejonowych prawie 2 tysiące, a prócz tego prawie 200 asesorów i 650 aplikantów.

LIT.: *Sprawozdanie komisji powołanej do zbadania przejawów łamania praworządności przez pracowników Generalnej Prokuratury i Prokuratury M. St. Warszawy*, «Zeszyty Historyczne» 1984, z. 67.

propaganda – krzewienie aprobaty dla poglądów, ideologii, urządzeń społecznych i instytucji. Instytucje i organizacje społeczne często zajmują się tak rozumianą propagandą, chcą zdobyć zwolenników, chwalić coś (propagują) lub ganić. Propaganda może odwoływać się do środków mniej lub bardziej

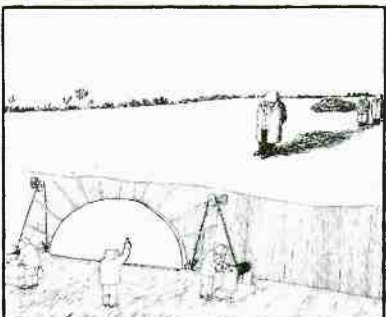

189

godziwych – intelektualnie i etycznie. Propaganda nie zawsze jest tolerancyjna; często dowodzi się, że pogląd lub instytucja są jedynie słuszne, wszystkie inne zaś przedstawia się w jak najgorszym świetle. Efekty propagandowe uzyskuje się przez powtarzanie, kłamstwo i omijanie tego, co niewygodne.

190

191

Niebezpieczna jest propaganda w warunkach monopolu (lub zbliżonych do monopolu) w dziedzinie środków przekazu i wychowania. Taką propagandę chcą uprawiać komuniści i często im się to udaje. Dążenie do monopolu oddziaływań propagandowych jest jednym z podstawowych dążeń komunistów przy władzy, a ich bronią jest upaństwowienie środków przekazu, cenzura i policja.

provokacja. W języku politycznym prowokować kogoś to spowodować jego działania, których skutki będą dla tego kogoś niekorzystne, zaś korzystne dla prowokującego. Prowokujący może nie wiedzieć, kogo dokładnie prowokuje, może spodziewać się, że tylko niektórzy zachowają się w sposób przezeń zamierzony; by prowokacja udała się, nie trzeba z góry wiedzieć, kogo dokładnie się sprowokuje.

Ponieważ działania często mają jednocześnie skutki korzystne i niekorzystne i ponieważ na ogół nie jest łatwo wyważyć bilans korzyści i strat, przeto często zdarzają się spory co do tego, czy prowokacja się udała (czy rzeczywiście w sumie prowokujący zyskał, a sprowokowany stracił).

Możliwe są także spory co do tego, czy w ogóle mamy do czynienia z prowokacją, a więc czy prowokujący rzeczywiście zamierzał wywołać daną reakcję. Spory te trudno rozstrzygnąć, ponieważ potrzebny jest tu wgląd w intencje prowokującego, te zaś mogą nie być utrwalone lub mogą być utrwalone fałszywie.

Posądzenia, że działanie mogło być sprowokowane, mogą wyrażać dezaprobatę dla danych działań. Taka dezaprobatą może być z pewnością słuszna przy założeniu, że prowokacja całkowicie się udała, a więc że prowokujący tylko wygrał, zaś sprowokowany tylko stracił. W innych przypad-

kach stwierdzenie, że działanie mogło być sprowokowane (że ktoś chciał je wykorzystać) nie wydaje się dostatecznym argumentem potępiającym.

Dość rozpowszechniony był pogląd, że rozmaite działania opozycji są prowokowane przez władze partyjno-polityczne. Wobec nikłego dostępu do motywacji władz, pogląd ten był na ogół jedynie przypuszczeniem. Mówiono na przykład o sprowokowaniu wydarzeń marcowych w 1968 roku i protestów po akcji władz w Bydgoszczy w marcu 1981 roku.

provokacyjny – związany z prowokacją. Znaczenie tego słowa bywa bardzo szerokie, czasem prowokacyjny to po prostu nieprzyjemny. Słyszy się o prowokacyjnych pytaniach i prowokacyjnym zachowaniu. W roku 1985 prasa oficjalna pisała o prowokacyjnych wystawach plastycznych. Można przeczytać, że Hubner, Kniewski i Rutkowski zabili prowokatora, że KPP rozwiązano i wymordowano jej przywódców na podstawie prowokacyjnych oskarżeń, i że Nowotkę zabił prowokator. Według prasy oficjalnej, w marcu 1968 roku działali prowokatorzy polityczni, zaś według obiegowych wersji, studenci zostali sprowokowani.

O akowcach nie mówiono jednak, że działali prowokacyjnie. Wydaje się, że prowokator (1) jest związany z ruchem komunistycznym i wyrządza mu jakąś szkodę lub (2) prowokacyjnie zachowuje się ten, kto według komunistów zmusza ich, by mu zrobili krzywdę (na przykład organizatorzy nieprzyjemnych dla władzy wystaw plastycznych).

LIT.: Werner Cohn, „*A Clear Provocation*”. *Esoteric Elements in Communist Language*, «Encounter» 1985. May.

prymas – pierwszy spośród biskupów. W Polsce tytuł przysługujący od po-

192

czątku XV wieku (od Mikołaja Trąby) biskupom diecezjalnym archidiecezji gnieźnieńskiej. Od 1572 roku (od śmierci Zygmunta Augusta) prymas jest *interrexem*, głową państwa w czasie bezkrólewia.

W latach 1807-1831 prymasem Księstwa Warszawskiego i następnie Królestwa Polskiego był arcybiskup gnieźnieński, a od roku 1818 warszawski (od roku 1821 metropolia gnieźnieńska była połączona unią personalną z metropolią poznańską, od roku 1946 jest połączona z metropolią warszawską).

Prymas Polski jest z urzędu przewodniczącym Rady Głównej episkopatu Polski i przewodniczącym konferencji episkopatu Polski.

Od roku 1926 Polska miała trzech prymasów. Byli to August Hlond (1926-1948), Stefan Wyszyński (1948-1981) i Józef Glemp (od roku 1981).

LIT.: Andrzej Micewski, *Kardynał Wyszyński, prymas i mąż stanu*, Editions du Dialogue, Paryż 1982.

przedsiębiorstwa państwowe. Ustawa z 25 września 1981 roku stwierdza, że „przedsiębiorstwo państwowe jest podstawową jednostką organizacyjną gospodarki narodowej” i że „jest samodzielną, samorządną i samofinansującą się jednostką gospodarczą, posiadającą osobowość prawną” (art. 1, pkt 1 i 2). Jako jednostka wyodrębniona organizacyjnie, finansowo i prawnie, przedsiębiorstwo może być złożone z wielu *zakładów pracy*, wyodrębnionych na zasadzie skupienia i zorganizowania działań gospodarczych w określonym miejscu.

Przedsiębiorstwa państwowe tworzono w Polsce przed drugą wojną światową, były to między innymi niektóre banki, Polskie Koleje Państwowe, państwowy monopol spirytusowy i zapalczany.

Po wojnie upaństwowienie praktycznie całej gospodarki spowodowało wzrost liczby i znaczenia przedsiębiorstw państwowych. Prawną stronę działalności przedsiębiorstwa regulował dekret z 26 października 1950 roku. Przedsiębiorstwa grupowano w centralne zarządy, które zastąpiono przez zjednoczenia (zaś w ustawie z 25 września 1981 roku stwierdzono, że „zjednoczenia przedsiębiorstw państwowych podlegają zniesieniu na zasadach oraz w trybie i terminie ustalonych przez Radę Ministrów”). Rada Ministrów przewidziała jednak, że możliwe jest tworzenie „zrzeszeń obowiązkowych” przedsiębiorstw.

Przedsiębiorstwa podlegają ministrom lub terenowym organom administracji (przedsiębiorstwa terenowe). W myśl ustawy z 1981 roku dzieje się to w ten sposób, że przedsiębiorstwa są tworzone przez „organ założycielski”, wyposażony w rozmaite uprawnienia i mogący między innymi „zawieszać” dyrektora przedsiębiorstwa. Tymi organami są „1) naczelne oraz

centralne organy administracji państwowej, 2) terenowe organy administracji państwowej na podstawie uchwały właściwej rady narodowej” (art. 9, pkt 1).

LIT.: Władysław Baka (opr.), *Polska reforma gospodarcza*, PWE, wyd. II, Warszawa 1983.

193

przedsiębiorstwa przemysłowe. Liczba przedsiębiorstw ulega zmianie z powodu fizycznego tworzenia lub likwidowania zakładów pracy, ale także zależy od zmian administracyjnych. W roku 1983 było w Polsce 5405 „uspołecznionych przedsiębiorstw przemysłowych”, z czego na przemysł państwowy przypadało 3077, na spółdzielczy 2260.

Przemysł jest skoncentrowany w dużych przedsiębiorstwach, które w sumie zatrudniają najwięcej pracowników i najwięcej produkują. W 1983 roku 1067 przedsiębiorstw zatrudniało powyżej 1000 pracowników, z tego 117 przedsiębiorstw zatrudniało powyżej 5 tysięcy pracowników.

Przedświt. Wydawnictwo niezależne publikujące w stanie wojennym i później, głównie teksty literackie, na przykład wiersze Tomasza Jastruna i Ryszarda Krynickiego, reportaże Antoniego Pawlaka i Mariana Terleckiego, przekłady (między innymi *Księgi śmiechu i zapomnienia* Milana Kundery), pozycje publicystyczno-historycz-

ne, takie jak Kazimierza Podlaskiego *Białorusini – Litwini – Ukraińcy. Nasi wrogowie czy bracia?* Zapewne najbardziej znane i czytane publikacje Przedświtu to dwa tomy rozmów: Macieja Łopińskiego, Marcina Moskita i Mariusza Wilka z przywódcami podziemnej „Solidarności” – *Konspira*, i

194

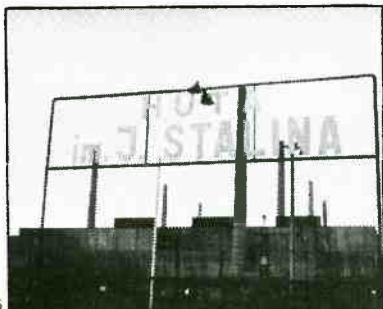
Teresy Torañskiej z działaczami komunistycznymi – *Oni*. Przedświt publikuje od numeru 5 czasopismo literackie «Wezwanie» i od numeru 1 miesięcznik Komitetu Kultury Niezależnej «Kultura Niezależna».

«Przegląd Katolicki» – tygodnik wydawany przez Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej. Jak głosi podtytuł, jest to „tygodnik poświęcony sprawom religijnym, społecznym i kulturalnym, założony w roku 1863”. Pismo nie ukazywało się w latach 1915-1922 oraz od sierpnia 1939 do czerwca 1984 roku. Redaktor naczelny: ks. Waldemar Wojdecki, objętość w roku 1984 wynosiła 8 stron, nakład 40.000 egzemplarzy. W roku 1985 Ministerstwo Kultury i Sztuki wydało decyzję drastycznie ograniczającą przydział papieru dla pisma, które zaczęło ukazywać się w zmniejszonej objętości.

«Przegląd Powszechny» – miesięcznik wydawany przez jezuitów. Jak głosi podtytuł, „poświęcony sprawom religijnym, kulturalnym i społecznym”. Założony w roku 1884 i wówczas redagowany przez ks. Mariana Morawskiego SJ. Od roku 1982 wydawany przez Prowincję Wielkopolsko-Mazowiecką Towarzystwa Jezusowego. Przerwy w ukazywaniu się «Przeglądu Powszechnego» obejmowały lata 1914-1916, 1939-1947 i 1953-1982. Ostatni zeszyt przed ostatnią przerwą wydano w styczniu 1953 roku, następny – w lipcu-sierpniu 1982 roku. Od roku 1982 redaktorem naczelnym jest ks. Stanisław Opiela SJ. Pismo ukazuje się w objętości 160 stron i w nakładzie 10.000 egzemplarzy.

przemysł – dział gospodarki wytwarzający produkty na skalę fabryczną (skala ta odróżnia przemysł od rzemiosła, choć nie jest to odróżnienie ostre).

Przemysł nieupaństwowiony („nieuspołeczniiony”) zatrudnia w Polsce minimalną część pracowników (mniej niż 5% pracujących w przemyśle w roku 1970, 7% w roku 1983). Od roku 1977 zatrudnienie w przemyśle upaństwowionym („uspołecznionym”) zmniejsza się i w roku 1983 zatrudnionych było 4,4 miliona pracowników, z czego na stanowiskach robotniczych 3,5 miliona, na stanowiskach nierobotniczych 0,9 miliona.

Najbardziej uprzemysłowione było województwo katowickie (w roku 1983 jego udział w zatrudnieniu w przemyśle wynosił 19,2%, w produkcji globalnej – 18,9%), następnie województwo stołeczne warszawskie (odpowiednie odsetki wynosiły 6,7 i 6,9), łódzkie (5,2 i 4,2), wrocławskie (3,4 i 3,2), gdańskie (3,3 i 3,5), poznańskie (3,3 i 3,4) i krakowskie (3,1 i 3,6). Ośrodki te są jednocześnie silnymi ośrodkami „Solidarności” (wyliczono tu 7 województw na 49, chociaż struktura regionalna „Solidarności” odbiega od podziału administracyjnego).

Jednostką organizacyjną przemysłu są przedsiębiorstwa, wyodrębnione administracyjnie, finansowo, i prawnie (w roku 1983 było w Polsce 5405 „uspołeczniionych przedsiębiorstw przemysłowych”). Natomiast zakładów przemysłowych (wyodrębnionych ze względu na skupienie procesów technologicznych) było w roku 1983 ćwierć miliona.

Wśród nich warto zwrócić uwagę na duże zakłady przemysłowe. 1597 zakładów zatrudniało ponad 500 pracowników, a z tej liczby 88 zakładów zatrudniało ponad 5 tysięcy. W latach osiemdziesiątych przede wszystkim te zakłady – o licznych załogach – były miejscem strajków i ośrodkami działania „Solidarności”.

LIT.: Jan Szczepański, *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia*. Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1973; *Przemysł i społeczeństwo w Polsce Ludowej*. Praca zbiorowa pod redakcją Jana Szczepańskiego. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa 1969.

przesłuchanie – w postępowaniu karnym jest to badanie świadka, podejrzanego lub oskarżonego, mające na celu uzyskanie informacji. O prawach osób przesłuchiowanych mowa w kodeksie postępowania karnego, między innymi o prawie do odmowy zeznań

lub wyjaśnień. Przesłuchujący nie zawsze informują przesłuchiwanego o tych prawach i często utrudniają korzystanie z nich. Dla wydobycia zeznań stosuje się metody „psychologiczne”: zastraszenie, wprowadzenie w błąd, szantaż, obietnice łagodnego traktowania. Ale nie tylko. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych stosowano tortury, co przetrwało i później, zwłaszcza podczas przesłuchań osób mniej znanych, gdy zakładano, że wiadomości o ich traktowaniu nie rozejdą się szeroko.

LIT.: Kazimierz Moczarski, *List z centralnego więzienia w Sztumie*, «Zeszyty Historyczne» 1980, z. 53.

przestępstwa polityczne – nazwa, której po wojnie oficjalnie unikano. Zamiast niej posługiwano się terminem *przestępstwa kontrrewolucyjne*, które wyróżniano ze względu na „kontrrewolucyjny zamiar”, jakim miało być obalenie lub osłabienie podstaw ustroju. Nazwa była nieco paradoksalna, bo obalanie ustroju nazywa się raczej rewolucją. Przyjmowano jednak wówczas, że ustrój jest *rewolucyjny* i kto chce go obalić, jest *kontrrewolucjonistą*.

W latach osiemdziesiątych przedstawiciele władz zaczęli mówić o *przestępstwach z pobudek politycznych* lub z *motywów politycznych*, a także o *przestępstwach antypaństwowych*. Wstrzymywano się jednak przed uznaniem, że istnieje kategoria *więźniów politycznych* i nie przyznawano im odrębnych praw, których domagali się, między innymi podejmując głodówki.

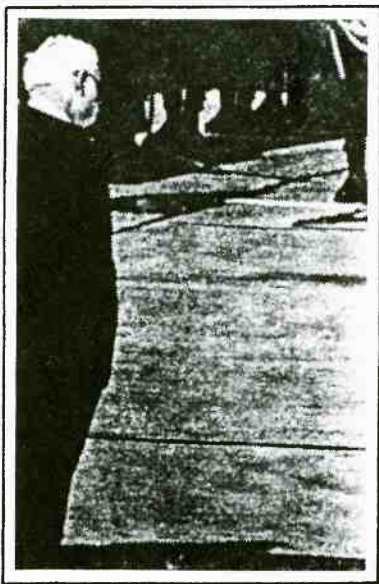
przewodniczący Rady Państwa. Radę Państwa powołano na podstawie *małej konstytucji* z 19 lutego 1947 roku; przewodniczył jej Bolesław Bierut, noszący wówczas tytuł prezydenta RP. Konstytucja PRL z 22 lipca 1952 roku zniosła urząd prezydenta, natomiast

Radę Państwa zachowano.

Według konstytucji PRL, „Radę Państwa reprezentuje Przewodniczący lub jego zastępca” oraz „dekrety wydane przez Radę Państwa podpisują Przewodniczący Rady Państwa i jej Sekretarz”.

13 grudnia 1981 roku rozplakatowano w Polsce afisze z obwieszczeniem o stanie wojennym, podpisanym przez przewodniczącego Rady Państwa, jednak bez wymienienia jego nazwiska (był nim wówczas Henryk Jabłoński).

Przewodniczącymi Rady Państwa byli kolejno: Aleksander Zawadzki (1952-1964), Edward Ochab (1964-1968), Marian Spychalski (1968-1970), Józef Cyrankiewicz (1970-1972) i Henryk Jabłoński (od 1972 roku).

196

przyjaźń polsko-radziecka. Wśród przyjaźni między narodami – miejsce przyjaźni polsko-radzieckiej było w powojennej Polsce wyróżnione. Zapewne nie tylko dlatego, że ma to być przyjaźń z wieloma narodami na raz (które skądinąd podobno tworzą je-

197

den). W szkołach uczniowie obowiązkowo uczyli się rosyjskiego. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej było najliczniejsze spośród towarzystw przyjaźni, między innymi z tego powodu, że do TPPR zapisywano uczniów (robili to nauczyciele języka rosyjskiego). Pomniki przyjaźni polsko-radzieckiej postawiono prawie w każdym mieście. Takim pomnikiem ma być też Pałac Kultury i Nauki w Warszawie. Odbywają się tygodnie lub miesiące kultury radzieckiej i filmów radzieckich. Rocznica rewolucji październikowej, 7 listopada, bywała okazją do wywieszania publicznie radzieckiego godła państwowego, organizowania akademii i wydawania specjalnych numerów czasopism. Zbudowano *rurociąg przyjaźni*, organizowane są *pociągi przyjaźni*. Wszystko to jest zapewne pomyślane jako przyjacielska przeciwwaga dla co najmniej nieprzyjaznej polityki Rosji Radzieckiej i ZSSR wobec obywateli polskich, państwa polskiego i jego władz, zwłaszcza w roku 1920 i w okresie drugiej wojny światowej.

przywileje. Gdy dostęp do dóbr jest nierówny, uprzywilejowani są ci, którzy mają do nich większy dostęp. Przywilejem jest dostęp do dóbr lub owe dobra. Przywileje ((nierówność w dostępie do dóbr) mogą być uznawane prawnie lub nie. Przywileje mogą być także uważane za uprawnione lub nie-

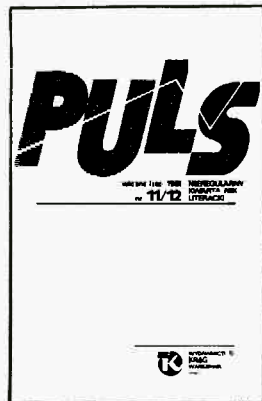
uprawnione.

Można rozmaicie odróżniać przywileje w zależności od tego, jakiego rodzaju dobra wchodzi w grę. Można mówić o przywilejach majątkowych, zarobkowych, podatkowych. Przywileje mogą polegać na lepszym dostępie do oświaty, różnicach w jakości życia, warunkach mieszkaniowych, w możliwości podróżowania, w sposobie spędzania wolnego czasu. Przywilejem może być niepodleganie prawu karnemu, wolność od winy i kary (bywa to przywilej rządzących i wykonawców ich decyzji).

LIT.: Krzysztof Czabański. *Przywileje*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 34 i 35.

«Puls» – „nieregularny kwartalnik literacki” ukazujący się od jesieni 1977 roku. Numery 1–12 ukazały się w Polsce poza cenzurą; reedycja pisma ukazywała się w Londynie (numery 2, 3, 9–10). Numer 13, przygotowany do druku przed stanem wojennym, nie ukazał się. Od numeru 14 pismo jest publikowane w Londynie. Z datą „wiosna 1985” ukazał się numer 25.

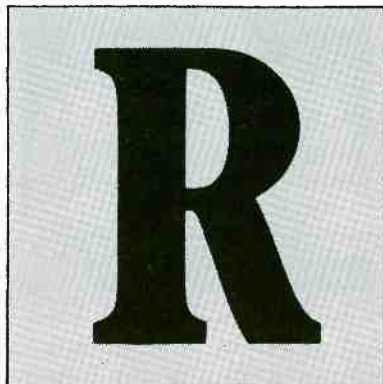
W «Pulsie» pisali często Janusz Anderman, Witold Sułkowski, Jacek Biezin. Już w pierwszym numerze «Pulsu» ukazały się teksty o pisarzach emi-

gracyjnych, a także przekłady. W drugim numerze zamieszczono fotografie. Wrażliwość plastyczna była wyraźnie widoczna w edycji londyńskiej. W piśmie ukazywały się liczne stałe działy, między innymi „Pojedynki”, „Archiwum emigracyjne”, „Politytuły polprasy”, „Muzeum ruchu rewolucyjnego”. Numer 18 poświęcono w znacznej mierze literaturze rosyjskiej, numer 25 – literaturze czeskiej.

Puls jest także nazwą wydawnictwa w Londynie (*Puls Publications*), które od roku 1981 do lata 1985 roku wydało 16 książek, w tym 4 w odrębnej serii „Puls politicus”.

LIT.: «*Puls*», *nieregularny kwartalnik literacki*, 14-20, (wybór artykułów), Nowa, b.d. i m.w.; *Spis treści dotychczas wydanych numerów «Pulsu»*, «*Puls*» 1983, nr 18.

Rada Edukacji Narodowej – poinformowała o swoim ukonstytuowaniu się 19 lipca 1982 roku: „Rada Edukacji Narodowej jest ciałem społecznym, które powstało z inicjatywy NSZZ ‘Solidarność’, nie jest jednak od ‘Solidarności’ zależne”. Rada Edukacji Narodowej stwierdziła, że jej skład osobowy „nie może być obecnie podany do wiadomości publicznej”. Z datą 19 lipca 1982 roku REN wystosował dwa apele: „do nauczycieli i wychowawców” i „do młodzieży”. Rada apelowała do nauczycieli i wychowawców o obronę wartości moralnych, o solidarność zawodową, ochronę uczniów i bojkotowanie aparatu przemocy.

LIT.: *Propozycje programowe dla kół samokształceniowych*, Zeszyty Edukacji Narodowej, zeszyt 1.

Rada Jedności Narodowej (RJN) – kilkunastoosobowa rada powołana w styczniu 1944 roku przy Delegaturze Rządu RP na Kraj. W skład RJN wchodziło po trzech przedstawicieli PPS, SL, SN i SP oraz po jednym przedstawicielu mniejszych ugrupowań. RJN była kontynuacją Politycznego Komitetu Porozumiewawczego przy ZWZ (istniejącego od lutego 1940 roku), Głównego Komitetu Porozumiewawczego i Krajowej Reprezentacji Politycznej (istniejącej od marca 1943 roku).

Przewodniczącym Rady Jedności Narodowej był Kazimierz Pużak, sekretarz generalny PPS.

15 marca 1944 roku RJN wydała deklarację programową *O co walczy naród polski*.

Rada Jedności Narodowej wydała 22 lutego 1945 roku oświadczenie w sprawie postanowień konferencji jałtańskiej, w którym protestując przeciw jednostronności tych postanowień, stwierdziła, że „zmuszona jest zastosować się do nich, pragnąc widzieć w nich w dzisiejszej rzeczywistości możliwość ratowania niepodległości Polski”. Zamysł ten nie udał się, bo w marcu 1945 roku przewodniczącego RJN i kilku jej członków NKWD porwało i wywiozło do Moskwy. W czerwcu 1945 roku postawiono ich tam przed sądem i w tak zwanym „procesie szesnastu” oskarżono o przestępstwa przeciwko Związkowi Radzieckiemu i Armii Czerwonej. Członków RJN skazano na kary do 5 lat więzienia.

Rada Jedności Narodowej rozwiązała się 1 lipca 1945 roku, gdy obowiązki jej przewodniczącego pełnił Jerzy Braun.

Rada Ministrów – czyli rząd. Według konstytucji PRL jest „naczelnym wykonawczym i zarządzającym organem władzy państwowej”, który „odpowiada i zdaje sprawę ze swojej działalności przed Sejmem, a gdy Sejm nie obraduje – przed Radą Państwa (art. 38).

Rada Ministrów (tak jak jej prezes i ministrowie) jest uprawniona do wydawania rozporządzeń, podejmuje uchwały, a także „kieruje pracą terenowych organów administracji” (art. 41). Stwierdza się również, że Rada Ministrów może uchylić rozporządzenie lub zarządzenie wydane przez ministra” (art. 42).

LIT.: Stefan Rozmaryn, *O rozporządze-*

niach i uchwałach rządu, «Państwo i Prawo» 1953, nr 10.

Rada Państwa. Instytucja ustanowiona w 1947 roku przez tak zwaną *małą konstytucję*, która wymieniła Radę Państwa wśród „najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie władzy wykonawczej” obok „Prezydenta Rzeczypospolitej” i „Rządu Rzeczypospolitej”. Art. 15 „małej konstytucji” stwierdzał, że do Rady Państwa wchodzi „Prezydent Rzeczypospolitej jako jej przewodniczący, marszałek i wicemarszałek Sejmu Ustawodawczego, Prezes Najwyższej Izby Kontroli” oraz że „na jednomyślny wniosek Rady Państwa Sejm może uzupełnić jej skład przez powołanie dalszych członków Rady Państwa w liczbie co najwyżej trzech” (od roku 1949 liczba tych dodatkowych członków nie była ograniczona).

Konstytucja PRL z 22 lipca 1952 roku zmieniła nazwę państwa, zniosła instytucję prezydenta, ale zachowała Radę Państwa jako (obok Sejmu) „naczelnny organ władzy państwowej”. Według konstytucji Rada Państwa „wydaje dekrety z mocą ustawy”, „ustala powszechnie obowiązującą wykładnię ustaw”, „ratyfikuje i wypowiedzi umowy międzynarodowe”, „obsadza stanowiska cywilne i wojskowe przewidziane ustawami”, powołuje i odwołuje sędziów i prokuratora generalnego oraz „pełnomocnych przedstawicieli PRL w innych państwach” (art. 30, 60 i 65). Rada Państwa nadaje tytuł naukowy profesora, powołuje sekretarza naukowego PAN i zatwierdza wybór członków PAN, nadaje stopnie podporucznika i stopnie generalskie, podejmuje decyzje w sprawach obywatelstwa, stosuje prawo łaski.

Zgodnie z konstytucją PRL, Rada Państwa „podlega w całej swojej działalności Sejmowi”, „działa na zasadzie kolegalności” oraz „Radę Państwa re-

OBWIESZCZENIE

o wprowadzeniu stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa

Kierując się potrzebą zapewnienia wzajemnej ochrony podstawowych interesów państwa i obywateli, w celu stworzenia warunków skutecznej ochrony spokoju, ładu i porządku publicznego oraz przywrócenia naruszonej dyscypliny społecznej, a także mając na względzie zabezpieczenie możliwości sprawnego funkcjonowania władzy i administracji państwowej oraz gospodarki narodowej – działając na podstawie art. 33 ust. 2 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – Rada Państwa wprowadziła stan wojenny.

prezentuje przewodniczący lub jego zastępca” (art. 25, następnie art. 30).

Do istotnych uprawnień Rady Państwa należy wydawanie postanowienia o stanie wojny, wprowadzeniu stanu wojennego i ogłaszanie mobilizacji. W lipcu 1983 roku do tych uprawnień dodano możliwość wprowadzenia stanu wyjątkowego przez Radę Państwa lub jej przewodniczącego.

Rada Państwa należy do instytucji osłonowych i niektóre decyzje podejmuje nominalnie: jej kompetencje w sprawie decyzji personalnych polegają na zatwierdzaniu decyzji partyjnych, politycznych i wojskowych. Najważniejszą z dotychczasowych decyzji firmowanych przez Radę Państwa, decyzję o wprowadzeniu stanu wojennego w grudniu 1981 roku, przygotowano i podjęto poza Radą Państwa.

LIT.: Jerzy Stembrowicz, *Rada Państwa w systemie organów PRL*, Warszawa 1968.

Rada Polityczna – porozumienie partii politycznych na emigracji utworzone pod koniec 1940 roku przez Polską Partię Socjalistyczną, Stronnictwo Narodowe i Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja”. Następnie do Rady Politycznej dołączyły się odłamy Polskiego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Pracy. Stronnictwa wchodzące w skład Rady Politycznej przeciwstawiały się stronnictwom wchodzącym w skład Rady Narodowej (przy prezydencie Augustcie Zales-

kim) i uważały, że August Zaleski powinien zrezygnować z urzędu prezydenta RP. W roku 1954 stronnictwa Rady Politycznej porozumiały się z częścią ugrupowań z Rady Narodowej i spisano Akt Zjednoczenia, który doprowadził do powołania Tymczasowej Rady Jedności Narodowej i Rady Trzech jako kierowniczych instytucji politycznych na emigracji.

Rada Pomocy Żydom (kryptonim Żegota) – kontynuacja Komitetu Pomocy Żydom założonego latem 1942 roku przez Wandę Krahelską i Zofię Kosak-Szczucką. Rada działała od grudnia 1942 do stycznia 1945 roku przy Delegaturze Rządu i zajmowała się pomocą Żydom ukrywającym się oraz przebywającym w gettach i obozach.

Rada wydawała «Biuletyn Rady Pomocy Żydom».

LIT.: Władysław Bartoszewski, Zofia Lewinówna, *Ten jest z ojczyzny mojej*. Znak, Kraków 1966.

Rada Trzech – powołana na emigracji 8 sierpnia 1954 roku uchwałą Tymczasowej Rady Jedności Narodowej. W myśl uchwały, Rada Trzech „jako organ zwierzchni pełni zastępczo funkcje prezydenta Rzeczypospolitej”.

W skład Rady Trzech wchodził gen. Władysław Anders, Tomasz Arciszewski i amb. Edward Raczyński. Po śmierci Tomasza Arciszewskiego (w roku 1955) do Rady Trzech wszedł

gen. Tadeusz Bór-Komorowski (który zmarł w roku 1966). Rada Trzech przestała istnieć 8 lipca 1972 roku. W jej skład wchodził wtedy gen. Stanisław Kopański, amb. Edward Raczyński i mec. Alfred Urbański. Zaprzestanie działania Rady Trzech wiązało się z uznaniem przez nią Stanisława Ostrowskiego jako prezydenta RP.

Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG) – utworzona w styczniu 1949 roku w Moskwie na naradzie z udziałem przedstawicieli Bułgarii, Czechosłowacji, Polski, Rumunii, Węgier i ZSSR.

W krajach zachodnich RWPG nazywana jest często *Komekonem* (od słów *ekonomia komunistyczna*, na wzór skrótów *Komintern* i *Kominform*).

Do sześciu krajów założycielskich dochodziły kolejno: Albania (1949), NRD (1950), Mongolia (1962), Kuba (1972), Wietnam (1978). Albania jednak od roku 1961 nie bierze udziału w działalności RWPG.

rada zakładowa. O radach zakładowych mówił dekret z 6 lutego 1945 roku. Były one wówczas pomyślane jako organy umożliwiające wpływ pracowników na sprawy zakładu pracy. W myśl dekretu rada zakładowa „współ-

działa z organami państwowymi w zakresie kontroli społecznej nad działalnością zakładu”. Dekret ten zmieniono 16 stycznia 1947 roku i wtedy uznano, że rady zakładowe są organami zakładowych organizacji związków zawodowych. W zakładzie pracy mógł istnieć tylko jeden związek zawodowy, była więc tylko jedna rada zakładowa. Rada zakładowa miała reprezentować pracowników wobec kierownictwa zakładu pracy oraz nadzorować warunki pracy i urządzenia społeczno-kulturalne, uzgadniać z dyrekcją przedsiębiorstwa przyjmowanie i zwalnianie pracowników, sprawy mieszkań służbowych, bezpieczeństwa i higieny pracy. Radę wybierali członkowie związku zawodowego w tajnym głosowaniu. Powoływano ją w zakładach pracy zatrudniających ponad 20 pracowników, w mniejszych – wybierano delegata związkowego. Zgodnie z ustawą z 20 grudnia 1958 roku członkowie rady zakładowej wchodził w skład Konferencji Samorządu Robotniczego. W roku 1980 rasy zakładowe stały się komórkami branżowych związków zawodowych.

radio. W listopadzie 1944 roku PKWN powołał przedsiębiorstwo państwowe „Polskie Radio”. W latach 1944-1945 uruchamiano coraz to nowe rozgłoszenie. W lutym 1949 roku stworzono Centralny Urząd Radiofonii, zastąpiony przez działający od sierpnia 1951 roku przy Radzie Ministrów Komitet do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”. ten zaś w grudniu 1960 roku przekształcono w Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”. W latach 1956-1957 niektóre stacje zagłuszające przerobiono na lokalne rozgłoszenie radiowe.

Liczba abonentów radiowych przekroczyła 5 milionów w latach sześćdziesiątych i 8 milionów w połowie lat

siedemdziesiątych, zaś w roku 1983 przekraczała 9 milionów.

radio „Solidarność”. Pierwszą audycję radia „Solidarność” można było usłyszeć w Warszawie w Poniedziałek Wielkanocny, 12 kwietnia 1982 roku o godz. 9 wieczorem. Audycja, na falach ultrakrótkich, trwała 8 minut. Następna nadano w Warszawie 30 kwietnia, przy wielkiej mobilizacji sił policyjnych. Do początku sierpnia „Informacja ‘Solidarność’ Region Mazowsze” odnotowała dziesięć audycji radia „Solidarność” w Warszawie, trzy audycje w Poznaniu, po dwie w Gdańsku i w Krakowie, jedną we Wrocławiu. W stanie wojennym i później audycje kontynuowano i niekiedy można było je usłyszeć jako dodatkowy dźwięk w programie telewizyjnym.

Radio Wolna Europa (RWE) – rozgłośnia nadająca audycje w języku polskim, czeskim, słowackim, węgierskim, rumuńskim i bułgarskim. Do pięciu sekcji nadających do europejs-

kich krajów w orbicie radzieckiej dochodzą trzy sekcje nadające w językach krajów bałtyckich: litewska, łotewska i estońska.

Radio Wolna Europa jest częścią rozgłośni Radio Wolna Europa – Radio Wolność, w której Radio Wolność nadaje audycje w językach narodów Związku Radzieckiego (z wyłączeniem trzech republik bałtyckich).

Program polski Radia Wolna Europa jest zorganizowany w rytmie dziesięciminutowych odcinków wiadomości, nadawanych o pełnych godzinach. Wiadomości są wstępem do pozostałych 50 minut, wypełnionych przez powtarzane bloki audycji. Cztery bloki dziennie składają się z nowego materiału, nadawanego po raz pierwszy wieczorem i powtarzanego następnego dnia rano i po południu. Najpopularniejsza zapewne audycja *Fakty, Wydarzenia, Opinie*, złożona z kilkunastominutowych komentarzy aktualnych, nadawana jest o 8¹⁰ i 11¹⁰ wieczorem. Drugi blok, *Panorama dnia* o 9¹⁰, to montaż krótkich reportaży aktualnych. Na blok trzeci i czwarty składają się audycje o niebezpośredniej aktualności: czytanie tekstów z prasy podziemnej i książek trudno dostępnych w Polsce, audycje dla poszczególnych grup odbiorców (dla rolników i robotników) i audycje na poszczególne tematy (na przykład kulturalne i ekonomiczne).

Radio Wolna Europa jest rozgłośnia amerykańską, finansowaną z budżetu państwa. Nie jest to jednak rozgłośnia rządowa i Stany Zjednoczone nie są głównym tematem audycji. Są nim sprawy krajów, do których radio nadaje.

Ponieważ Radio Wolna Europa nie podlega cenzurze komunistycznej i jest źródłem informacji niezależnym od rządów komunistycznych, więc traktują one to radio jako zagrożenie i

poświęcają wiele wysiłku zagłuszaniu audycji, atakowaniu ich treści i osób pracujących w radio. Walkę z Radiem Wolna Europa, a zwłaszcza zagłuszanie, można traktować jako objaw komunistycznej potrzeby stworzenia społeczeństwa zamkniętego i odciętego od niekontrolowanej informacji.

Dyrektorami rozgłośni polskiej Radia Wolnej Europa byli: Zdzisław Jeziorański, znany jako Jan Nowak (1952-1976), Zygmunt Michałowski (1976-1982) i Zdzisław Najder (od 1982 roku).

LIT.: Robert T. Holt, *Radio Free Europe*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1958.

radę – w języku rosyjskim *sowiety*. Instytucje tworzone w czasie rewolucji 1917 roku; miały administrować i rządzić, ale uważano wówczas, że to czynności „burżuazyjne” i używając nazwy *radę*, sugerowano, że przede wszystkim mają one coś komuś radzić lub też radzić nad czymś. Rady niewiele radziły. Partia bolszewicka szybko je opanowała i zastąpiła w podejmowaniu decyzji. Nie rządziły rady, ale partia – przy pomocy policji. Z tej racji nieco mylący może być termin *sowietyzm*, używany czasem jako określenie ustroju w ZSRR.

Ruch komunistyczny zamierzał również w Polsce wprowadzić – i wprowadził – system rad, nazwanych *radami narodowymi*, których rola była i jest mniej więcej podobna do roli *sowietów* w ZSRR.

W nocy z 31 grudnia 1943 na 1 stycznia 1944 roku z inicjatywy PPR powołano w Warszawie Krajową Radę Narodową, która, uzupełniana przez kooptację, była komunistycznym parlamentem do czasu wyborów sejmowych w styczniu 1947 roku. Istniały także rady narodowe powoływane w jednostkach podziału administracyjnego, pełniące zadania samorządów i administracji lokalnej

radikalizm – wyznawanie idei i dążenie do wcielenia ich w życie w sposób pełny, ze wszystkimi konsekwencjami, bez oglądania się na przeszkody. Prawie każdy pogląd w sprawach społecznych można wyznawać i starać się zrealizować w sposób radykalny (w wyżej określonym sensie).

W Polsce istniał Obóz Narodowo-Radykalny (powołany w roku 1934 i w tymże roku rozwiązany przez władze państwowe). Komuniści byli określani – i określali się – jako radykalna lewica. Wydaje się jednak, że poza komunistami w okresie stalinowskim, radykalne ruchy polityczne nie odgrywały w Polsce istotnej roli, były na marginesie życia politycznego i miały niewiele zwolenników.

radę narodowe – z inicjatywy PPR stworzono je w roku 1944 jako przeciwagę administracji terenowej organizowanej przez Delegaturę Rządu RP. 11 wrześniia 1944 roku KRN wydał ustawę o organizacji i zakresie działania rad narodowych. Do roku 1950 rady były organami samorządu terytorialnego. Następnie (po zlikwidowaniu urzędów starostów i wojewodów) rady narodowe nazwano „terenowymi organami władzy państwowej” (prezidia rad narodowych pełniły funkcje administracji terytorialnej). W latach 1972 i 1973 przywrócono administrację niezależną od rad narodowych (województwie, prezydenci miast, naczelnicy miast, dzielnic i gmin, w latach 1973-1975 istnieli ponadto naczelnicy powiatów). Rady narodowe wróciły do roli samorządów (dość ograniczonej, ze względu na selekcję radnych i przestrzeganie „kierowniczej roli” PZPR).

Pierwsze wybory do rad narodowych odbyły się w grudniu 1954 roku. Na podstawie ordynacji wyborczej 1957 roku wybory miały odbywać się co 3 lata, tę regularność jednak naruszano.

Wybory do rad narodowych stopnia

podstawowego (miejskich, dzielnicowych i gminnych) odbyły się w roku 1978. Na podstawie tych wyborów radnymi zostało przeszło 100 tysięcy osób. Wybory do 49 wojewódzkich rad narodowych odbyły się w roku 1980. Radnymi zostało przeszło 6,5 tysiąca osób. Wybory do rad narodowych 17 czerwca 1984 roku w znacznej mierze zblokowano – na wezwanie „Solidarności” i grup opozycyjnych. Niezależne obliczenia wyników wskazywały, że w całej Polsce głosowało około 60% uprawnionych, z tym, że w większych miastach frekwencja była mniejsza.

Na początku lat osiemdziesiątych w radach stopnia podstawowego 47% radnych stanowili członkowie PZPR, 19% – członkowie ZSL, 31% – bezpartyjni, 3% – członkowie SD. W radach wojewódzkich proporcje były podobne.

LIT.: *Władza lokalna u progu kryzysu*. Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego J. Wiatra, Uniwersytet Warszawski, Instytut Socjologii, Warszawa 1983; Ludwik Dorn, *Krótki zarys historii wyborów do rad narodowych*, Głos, Warszawa 1984.

radziecki. Przymiotnik od słowa *rada*. Używany w dawnej Polsce – na przykład w Toruniu istniała apteka radziecka (apтека rady miejskiej). Związek Radziecki powstał w kilka wieków po tej aptece (w 1922 roku) i gdy powstał, na ogół w Polsce nazywano go Związkiem *Sowieckim*. Bezpośrednio po wojnie w prasie oficjalnej używano na zmianę przymiotników *radziecki* i *sowiecki*. Później zróżnicował się pod tym względem język w Polsce i na emigracji. Na emigracji mówi się raczej *sowiecki*, w Polsce – *radziecki* lub *sowiecki*, w zależności od odcieni znaczeniowych lub uczuciowych, jakie chce się przekazać. Niekiedy posługując się słowem *radziecki*, dość dobrze przekazuje się odcień ironiczny: *głowa radziecka*, *uczeni radzieccy*, *towarzy-*

sze radzieccy. *Towarzyszy sowieckich* obecnie nie ma (kto uważa ich za towarzyszy, nie uważa ich za sowieckich), za to istnieją czołgi sowieckie lub wojska sowieckie (może dlatego, że w tych kontekstach oddaje się raczej nastrój grozy niż ironię).

LIT.: Stanisław Westfal, *Radziecki czy sowiecki?*, «Kultura» 1950, nr 7-8.

reakcyjny – przymiotnik od słowa *reakcja*, przeciwstawiany słowu *postępowy*. Używany obficie w Związku Radzieckim i w powojennej Polsce, służył do ogólnego określenia przeciwników nowego ustroju i nowej władzy. Nowy ustrój określano jako *postępowy*, jego przeciwników nazywano *reakcjonistami*. Oddziały zbrojne przeciwstawiające się nowemu ustrojowi nazywano *reakcyjnymi bandami*, istnieli *reakcyjni politycy*, *reakcyjne PSL*, *reakcyjny kler*, reakcjonistami byli ci, którzy niedostatecznie ochoczo brali udział w zebraniach, masówkach i pochodach ku czci i chwale nowych porządków.

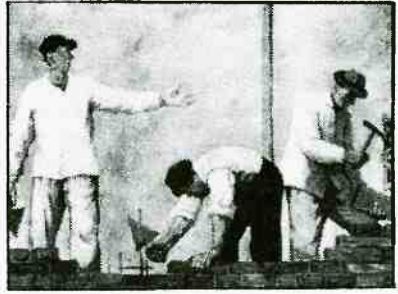
W latach siedemdziesiątych rządzący w Polsce jakby trochę zrezygnowali z wiary w swą *postępowość*, natomiast raczej wierzyli, że są narodowi i socjalistyczni. Zapewne dlatego radsze stały się oskarżenia przeciwników o *reakcyjność*, częstsze zaś o *antypolskość* i *antysocjalizm*. Mówiono też o działaniu w obcym interesie, przeciwników oskarżano o powiązania z „ośrodkami imperialistycznymi” lub z „określonymi ośrodkami” na zachodzie.

realizm. W polityce: umiejętność dostosowania się do warunków, zbierania sił, nienarządzania się na zniszczenie. W ustrojach totalitarnych nie jest łatwo być zarazem *realistą* i przeciwnikiem totalitaryzmu, bowiem ustroje te niszczą przeciwników i wymagają od *realistów* całkowitego podporządkowania się. W totalitaryzmie niedosko-

nałym *realista*, który troszczy się o wartości i chce kierować się nimi, jest zwykle odsuwany od polityki i stara się działać w ukryciu lub w dziedzinach, w które w danym czasie politycy mniej ingerują: w sferze twórczości artystycznej, religii, nauki, gospodarki. *Realizm* może więc prowadzić do utraty niezależności lub do unikania działań politycznych, do oszczędzania sił, które w polityce nie zostają użyte, ale które poświęca się wartościowym rezultatom w innych dziedzinach.

LIT.: Adam Bromke, *Poland's Politics. Idealism versus Realism*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1967.

realizm socjalistyczny (nazywany też *socrealizmem* – od skrótu rosyjskiego). Doktryna i praktyka artystyczna domagająca się „partyjności”, to znaczy popierania przez twórców aktualnej polityki partii komunistycznej. Popularyzowano „teorię odbicia w sztuce”, czyli wezwanie, by sztuka była do rzeczywistości podobna (ze względu na „partyjność”, podobieństwo było jednak selektywne). Krytykowano „formalizm”, czyli troskę o wygląd lub kompozycję i zaniedbywanie treści, „subiektywizm”, czyli po-

dejmowanie tematów odległych od spraw społeczno-politycznych. Obojętność, krytykowany „czarnowidztwo” i „naturalizm”. Rzeczywistość miała być przedstawiana tak jak powinna wyglądać w swych przejawach „typowych”, choćby nie były najbardziej rozpowszechnione (realizm nie był więc rozumiany zbyt dosłownie).

Postulat realizmu w sztukach nieprzedstawiających – w muzyce i w architekturze – niełatwo było zrealizować, uważano, że realistyczne jest to co znajome, wypróbowane i popularne. Socrealizm odwoływał się więc do archaizacji i popularyzacji, architekci stosowali style wieków minionych, komponowano muzykę łatwą, śpiew zaś miał dostarczyć jej treści.

Propagatorami socrealizmu w Polsce byli Włodzimierz Sokorski – we wszystkich dziedzinach sztuki, w muzyce Zofia Lissa, w plastyce Juliusz i Helena Krajewscy, w architekturze Edmund Goldzamzt.

LIT.: Edward Goldzamzt, *O realizm socjalistyczny w architekturze*, «Nowe Drogi», 1949, nr 3; Juliusz Krajewski, *Na drogach do realizmu socjalistycznego*, «Kuznica» 1949, nr 28; Włodzimierz Sokorski, *Realizm socjalistyczny jako naukowa metoda kształtowania twórczości artystycznej*, «Nowa Kultura» 1950, nr 40; Barbara Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948-1959)*, PWN, Warszawa 1985.

referendum – plebiscyt, głosowanie, w którym osoby uprawnione nie wybierają ludzi, lecz wyrażają opinie na określony temat. W Polsce po wojnie referendum zostało zarządzane na podstawie ustawy KRN z kwietnia 1946 roku. Odbyło się 30 czerwca 1946 roku i polegało na tym, że mieszkańcy Polski mieli odpowiedzieć na trzy pytania:

a) *Czy jesteś za zniesieniem Senatu?*

b) *Czy chcesz utrwalenia w przyszłej konstytucji ustroju gospodarczego zaprowadzonego przez reformę rolną i*

unarodowienia podstawowych gałęzi gospodarki krajowej z zachowaniem podstawowych uprawnień inicjatywy prywatnej?

c) *Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic państwa polskiego na Bałtyku, Odrze i Nisie Źużyckiej?*

Referendum zarządzono po części w zastępstwie wyborów. Jak powiedziano w ustawie KRN, „przed zarządzaniem wyborów do Sejmu zostanie przeprowadzone głosowanie ludowe”.

Propaganda oficjalna wskazywała, że referendum traktuje się jako świadectwo poparcia dla władz. W związku z tym PSL, które tradycyjnie było przeciwko senatowi, proponowało, by głosować „nie” w odpowiedzi na pierwsze pytanie, zaś „tak” w odpowiedzi na pozostałe pytania.

Trudno obliczyć, jaka część głosujących traktowała odpowiedzi na pytania dosłownie, jaka zaś odpowiadała „tak” lub „nie” zależnie od poparcia lub dezaprobaty dla władz, choćby pytania dotyczyły bezpośrednio czego innego.

Według wyników oficjalnych ogłoszonych 12 lipca 1946 roku – w całej Polsce odpowiedzi negatywnych na poszczególne pytania było odpowiednio 31%, 23% i 9%, zaś w Krakowie rezultaty odbiegały od wyników ogólnopolskich i wynosiły odpowiednio 84%, 59% i 30%. Zdaniem PSL, wyniki w całym kraju nie odbiegały od wyników w Krakowie, zaś odmiennosc rezultatów tłumaczyła się tym, że w Krakowie obliczanie głosów aż do szczebla okręgu wyborczego było kontrolowane przez przedstawicieli PSL.

LIT.: Arthur Bliss-Lane, *I saw Poland Betrayed*, Bobbs Merrill, Indianapolis–New York 1948, przekład polski: *Widziałem Polskę zdradzoną*, Klub Dobrej Książki, New Britain, Conn., 1984; Tadeusz Marczak, *U źródeł referendum z 30 czerwca 1946 roku*, «Dzieje Najnowsze» 1981, nr 3.

reforma rolna. Reforma rolna przed wojną polegała na przymusowej parcelacji i wykupywaniu ziemi. Rozparcelowano 2,6 milionów hektarów. Prowadzono także scalanie gospodarstw i meliorację.

Po wojnie zapowiedziano reformę rolną w Manifeście PKWN. Mówiły o niej dekrety PKWN i rządowe z lat 1945-1946. Konfiskacie podlegała własność ziemska o powierzchni ponad 100 hektarów lub ponad 50 hektarów użytków rolnych. Na dawnych ziemiach zachodnich Drugiej Rzeczypospolitej pozwalano na zachowywanie gospodarstw do 100 hektarów, bez względu na powierzchnię użytków rolnych. Rozparcelowano prawie 10 tysięcy majątków, właścicieli przepędzano i nie przyznawano im odszkodowań. Na dawnych ziemiach Drugiej Rzeczypospolitej rozparcelowano ogółem 2,3 miliona hektarów, a więc mniej niż przed wojną. Powojenna reforma rolna zniszczyła warstwę właścicieli ziemskich. Miała zapobiec wrogości chłopów wobec nowej władzy, zapewnić ich przychylność lub choćby neutralność (w znacznej mierze z mieszkańców wsi składała się partyzantka wojenna i powojenna). Chłopi jednak często nie chcieli przyjmować przydzielanej im ziemi i nie byli przekonani o prawomocności reformy. W kilka lat po reformie rolnej rozpoczęto walkę z kułakiem i kolektywizację wsi – akcje mające zniszczyć niezależność chłopów od państwa.

reformowalność. Właściwość komunizmu będąca przedmiotem licznych stwierdzeń wygłaszanych z przekonaniem: twierdzi się na przykład, że komunizm *jest niereformowalny*. Ludzie mniej stanowczy dopuszczają możliwość dyskusji i spierają się, *czy komunizm jest reformowalny*.

Te dyskusje raczej pomijają doświadczenie. Czasem przecież w ko-

munizmie zmusza się chłopów do zakładania kolchozów, kiedy indziej pozwala się kolchozy rozwiązywać, czasem biskupi trafiają do więzień, kiedy indziej je opuszczają, czasem związki zawodowe są tylko parodią, zaś w latach osiemdziesiątych zaistniała „Solidarność”.

Dyskusja o reformowalności bywa więc dyskusją o *istocie* komunizmu, bez względu na to, co dzieje się rzeczywiście. Owszem, mówi się, zachodzą w tym ustroju zmiany, ale nieistotne lub nietrwałe, to znaczy później zostają cofnięte, tak jakby za sprawą *ukrytej istoty* ustroju.

LIT.: Leszek Kołakowski, *Tezy o nadziei i beznadziejności*, «Kultura» 1971, nr 6.

regiony – w NSZZ „Solidarność” jednostki organizacyjne podziału terytorialnego. W regionach działały Międzyzakładowe Komitety Założycielskie lub ich odpowiedniki, przekształcone w lecie 1981 roku – po wyborach – w Zarządy Regionalne. W okresie Pierwszego Zjazdu Delegatów istniało 38 regionów i dwa małe okręgi. Największe pod względem liczebności członków były regiony: Śląsko-Dąbrowski (1,4 miliona), Mazowsze (911 tysięcy), Dolny Śląsk (910 tysięcy), Małopolska (645 tysięcy), Gdańsk (532 tysiące), Ziemia Łódzka (463 tysiące), Wielkopolska (429 tysięcy), Pomorze Zachodnie (353 tysiące), Środkowoschodni (332 tysiące), Bydgoszcz (274 tysiące), Świętokrzyski (256 tysięcy), Opole (244 tysiące), Rzeszów (240 tysięcy), Podbeskidzie (221 tysięcy).

W stanie wojennym w regionach działały władze tymczasowe pod różnymi nazwami, takimi jak Regionalna Komisja Wykonawcza, Regionalny Komitet Wykonawczy, Tymczasowy Zarząd Regionu, Regionalna Komisja Koordynacyjna.

LIT.: Michał Kołodziej, *Podziemne struktury NSZZ „Solidarność”* (13 XII 1981–13 XII 1984). «Zeszyty Historyczne» 1985, z. 72.

rejestracja – wpisanie do rejestru. Do centralnego rejestru skazanych wpisuje się osoby skazane. Do rejestru przedpoborowych wpisuje się wszystkich podlegających poborowi. Urzędy Stanu Cywilnego odnotowują urodzenia, małżeństwa i zgony, natomiast przedsiębiorstwa zapisują produkcję.

Według marksistów religia jest niepotrzebna, jest „opium dla ludu”. Tak jak narkotyki, zaspokajają potrzeby, których być nie powinno. Materializm marksistów polega głównie na wierzeniu, że świat, o którym mówi religia, nie istnieje. Jeśli jednak w państwach komunistycznych zwalczą się religię, to raczej nie tyle z powodów filozoficznych, co dlatego, że traktuje się ją jako konkurencję w walce o „rząd dusz”. „Światopogląd naukowy” marksistów stosuje się jako uzasadnienie walki politycznej.

LIT.: Emil Durkheim, *Les formes elementaires de la vie religieuse*, 1912, następnie liczne wznowienia i przekłady; Leszek Kołakowski, *Religion*, Fontana, London 1982.

repatriacja – powrót do ojczyzny. Repatriacją nazywano po drugiej wojnie światowej przesiedlenia Polaków z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (które były ich ojczyzną) na nowe ziemie zachodnie i północne (które miały stać się ich ojczyzną). Tak rozumianą repatriacją początkowo zajmował się działający w ZSRR Związek Patriotów Polskich. W latach 1944-1950 istniał Państwowy Urząd Repatriacyjny, który zajmował się przesiedleniami do Polski, z Polski i w obrębie Polski – na ziemie zachodnie i północne. Słowa *repatriacja* nie używano mówiąc o Niemcach przesiedlanych z nowych ziem polskich – to byli *przesiedleńcy*. Przesiedlenia z ziem włączonych do Związku Radzieckiego objęły w latach 1944-1948 około 1,5 miliona osób, w tym czasie z Europy Zachodniej wróciło do Polski około pół miliona osób. Druga fala repatriacji ruszyła w latach 1957-1958, kiedy po zawarciu umowy repatriacyjnej z ZSRR przesiedliło się w granice PRL ponad 200 tysięcy osób.

204 Rejestrowanie po wojnie partii politycznych, spółdzielni, stowarzyszeń, klubów lub związków zawodowych nie było jednak po prostu spisywaniem organizacji, ale udzielaniem im – zwykle warunkowego – zezwolenia na istnienie, obietnicą tymczasowego tolerowania przez władzę. Tak rozumiana rejestracja jest udzielaniem koncesji na stowarzyszenia i jest odpowiednikiem cenzury prewencyjnej, udzielającej koncesji na publikacje i widowiska.

religia. O tym, co jest religią, decyduje obecność poczucia świętości – *sacrum* i wiary w świętość. Wyznawcy religii czczą to, co święte, i na ogół głęboko odczuwają naruszenie świętości – świętokradztwo.

Republika Federalna Niemiec (RFN). Nazwy tej zaczęto używać oficjalnie w

latach siedemdziesiątych, przedtem to samo państwo nazywano Niemiecką Republiką Federalną (NRF). Do zmiany nazwy przyczyniły się układy RFN ze Związkiem Radzieckim z 12 sierpnia 1970 roku i z Polską z 7 grudnia 1970 roku. Po zawarciu układów PRL nawiązała stosunki dyplomatyczne z RFN, zaś 1 sierpnia 1975 roku zawarło porozumienia dotyczące wyjazdu z Polski osób poczuwających się do narodowości niemieckiej, roszczeń emerytalnych (co było dyplomatycznym sposobem nazwania odszkodowań) oraz długoterminowej i niskoprocentowej pożyczki.

RFN traktowano prawie zawsze jako zagrożenie dla integralności terytorialnej PRL (mimo braku sąsiedztwa i istnienia państwa buforowego: NRD). Temat niemiecki był oficjalnie obecny w propagandzie oficjalnej, gdy rząd PRL szukał sprawy, w której spodziewano się znaleźć poparcie społeczne i skompromitować hierarchię kościelną lub opozycję, a także wtedy, gdy starano się uzyskać z RFN jakieś korzyści, zwłaszcza finansowe.

LIT.: Marion Grafín Dönhoff, *Deutsche Aussenpolitik von Adenauer bis Brandt*, Wegner, Hamburg 1970; Antoni W. Walczak, *Rodowód polityki wschodniej NRF*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1972; W. W. Kulski, *Germany and Poland. From War to Peaceful Relations*, Syracuse University Press, Syracuse, N.Y. 1976.

«Res Publica» – kwartalnik wydawany poza cenzurą w latach 1979-1981 (w tym czasie ukazało się 8 numerów pisma). Zgodnie z oświadczeniem redakcji, zadaniem «Res Publici» było myślenie o polityce „oderwane od wszelkich bezpośrednich zaangażowań i związków z istniejącymi ugrupowaniami; rozważanie sytuacji i wartości polskiej kultury traktowanej jako całość, (...) utrzymywanie i rozwijanie jak najściślejszego związku z Europą, ze

światem kultury chrześcijańskiej, analizowanie rozmaitych ewentualności, jakie przecież niewątpliwie istnieją nawet w naszej sytuacji geopolitycznej”.

W «Res Publice» ukazywały się artykuły o polskiej publicystyce politycznej i polityce, historii idei i sztuce, zamieszczano impresje z lektur i noty o książkach, ukazały się wypowiedzi w ankiecie o literaturze emigracyjnej.

Numer 8 zamknięto w maju 1981 roku, następnie pertraktowano z władzami na temat legalizacji pisma. Rozmowy, przerwane przez stan wojenny, kontynuowano później, jednak do połowy roku 1985 pisma nie wznowiono.

Numery 1-8 ukazały się na Zachodzie nakładem „Aneksu”.

rewizja – (1) w procesie karnym lub cywilnym – wniosek o zmianę wyroku składany do sądu wyższej instancji; (2) przeszukiwanie osób, pomieszczeń lub środków komunikacji.

W znaczeniu (2) termin *rewizja* jest używany w języku potocznym i do końca 1969 roku był używany przez prawników. Obowiązujący od 1 stycznia 1970 roku kodeks postępowania karnego używa wyrazu *przeszukanie* i omawia tę procedurę w rozdziale „Oględziny i dowody rzeczowe”.

Rewizja w znaczeniu *przeszukania* jest częstym sposobem zdobywania przez Służbę Bezpieczeństwa informacji o przeciwnikach politycznych. Rewizje wykorzystuje się jako okazje do konfiskaty literatury uznanej za nieprawomyślną i do zdobywania notatek, które mogą zawierać informacje interesujące dla policji. Niekiedy policja znajduje podczas rewizji przedmioty, o których przeprowadzający rewizję najwyraźniej wiedzą, że się w danym pomieszczeniu znajdują, chociaż nie wie o tym osoba, u której przeprowadza się rewizję (zgodnie z oświadczeniem ks. Jerzego Popiełuszki, tak właśnie nie było z przedmiotami znalezionymi

w jego mieszkaniu podczas rewizji w grudniu 1983 roku).

rewizjonizm – zmienianie ustalonej doktryny bez oficjalnej aprobaty. Określenie występujące w marksizmie. Rewizjoniści częściej zwykle razem być komunistami i komunizm ulepszyć, zwiększyć rozsądek w gospodarce, zmniejszyć przymus państwo-policyjny, w niektórych sprawach i dziedzinach uzyskać zezwolenie na demokrację, na przykład „wewnątrzpartyjną”. W partii komunistycznej nie lubi się rewizjonistów i krytykuje się ich za osłabianie *centralizmu demokratycznego* i *kierowniczej roli partii*, za marzenia o *integralnej demokracji* i chęć przywrócenia *demokracji burżuazyjnej*. W partiach komunistycznych rewizjoniści na ogół nie utrzymują się długo i gdy odchodzą, wierzą, że ich próba była uzasadniona, że oni jeszcze mogli coś zmienić, ale byli ostatni i po nich rewizjonizm się skończył. Los Czechosłowacji w 1968 roku pokazuje, że w obozie radzieckim trudno jest zbudować rewizjonizm w jednym kraju, chyba że tym krajem byłby ZSRR (Chińczycy oskarżali o rewizjonizm Chruszczowa, który wypuścił więźniów z obozów koncentracyjnych, zamiast ich trzymać i dla nowych więźniów budować nowe obozy, jakby to zapewne zrobił marksista-leninista ortodoksyjny).

LIT.: Leopold Labedz (ed.), *Revisionism. Essays on the History of Marxist Ideas*, George Allen & Unwin, London 1962; Waleri Namotkiewicz, *Myśl polityczna marksizmu a rewizjonizm*, Książka i Wiedza, Warszawa 1964.

rewolucja (z łaciny *revolutio* – obrót, zmiana) – w językach nowożytnych zwłaszcza zmiana doniosła lub gwałtowna. Zdarzają się zmiany doniosłe, które nie są gwałtowne i zmiany gwałtowne, których ktoś nie uznaje za donio-

śle (i nie nazwie ich rewolucją). Marksisci niekiedy nazywali rewolucjami gwałtowne i krwawe działania tłumów, takie jak we Francji w lipcu 1830 roku. Rewolucjami nazywa się też czasem zmiany ustroju (mogą to być zmiany powolne). Wyróżnione miejsce marksisci przyznają zwykle rewolucji październikowej, która ugruntowała nowego rodzaju ustrój i zarazem była zmianą gwałtowną i krwawą. Rewolucję uważa się niekiedy za wartość samą w sobie, za cel godny przygotowań. Mówi się na przykład o *ruchu rewolucyjnym* i *partiach rewolucyjnych*, tak jakby ich celem była rewolucja, a nie cele społeczne, które zamierza się osiągnąć metodą w jakimś sensie rewolucyjną lub ewolucyjną.

LIT.: Alexis de Tocqueville, *L'ancien régime et la révolution 1856*, skrócone wydanie polskie: *Dawny ustrój i rewolucja*, Warszawa 1970; Jules Monnerat, *Sociologie de la révolution. Mythologies politiques de XXème siècle Marxistes-leninistes et fascistes. La nouvelle stratégie révolutionnaire*, Fayard 1969; P. Calvert, *Revolution*, London and New York 1970; Leonard Shapiro, *The Russian Revolution of 1917. The Origins of Modern Communism*, Basic Books, New York 1984.

robotnicy. Robotnikami nazywa się fizycznych pracowników najemnych, nie posiadających narzędzi produkcji na własność i utrzymujących się z płacy robotczej. W połowie lat siedemdziesiątych w języku prawa pracy i statystyki zaczęto używać wyrażenia *pracownicy na stanowiskach robotniczych*. Nadal jednak mówi się o pochodzeniu *robotniczym*, a partia komunistyczna nazywa się *robotnicza*.

Zatrudnienie robotników waha się w zależności do dziedziny gospodarki. W przemyśle robotnicy stanowili w 1983 roku 80% zatrudnionych, w budownictwie – 73%, w transporcie – 79%, w łączności – 92%, w handlu wewnętrznym – 50%. W oświacie, ochro-

nie zdrowia lub administracji procent robotników jest mniejszy. W rolnictwie upaństwowionym w roku 1983 było 73% robotników, w leśnictwie – 74%.

Wśród 4,4 miliona osób zatrudnionych w przemyśle w roku 1983 było 3552 tysiące robotników, 534 tysiące pracowników inżynieryjno-technicznych i 281 tysięcy pracowników administracyjno-biurowych. Owe 3552 tysiące robotników stanowi grupę, o

205

której zwykle myśli się, kiedy mówi się o *klasie robotniczej*. Można do tego dodać 795 tysięcy robotników pracujących w budownictwie i na przykład 882 tysiące robotników pracujących w transporcie i łączności. W ten sposób można określać rzeczywisty sens (lub różne sensory) terminu *klasa robotnicza*, często wyposażonego wyłącznie w znaczenie ideologiczne. Ruch „Solidarności” pokazał, że podział między robotnikami i nierobotnikami nie tylko jest trudny do ustalenia w statystyce, ale że także zaciera się w działaniu.

LIT.: Jan Malanowski, *Polscy robotnicy*. Książka i Wiedza, Warszawa 1981; Jan. F. Triska, Charles Guti, *Blue-Collar Workers in Eastern Europe*, George Allen & Unwin, London 1981.

«Robotnik» – tradycyjny tytuł pisma PPS. Jako organ PPS «Robotnik» ukazywał się od roku 1894. Przed pierwszą wojną światową pismo redagowali między innymi Józef Piłsudski, Stanisław Wojciechowski, Leon Wasilewski, Feliks Perl.

W latach 1915-1939 «Robotnik» ukazywał się jako dziennik wydawany przez Radę Naczelną PPS pod redakcją Feliksa Perla i od roku 1927 Mieczysława Niedziałkowskiego.

„Robotnik” – organ polskich krajów, tworzący siłę!

Od listopada 1944 roku do grudnia 1948 roku «Robotnik» był dziennikiem oficjalnej PPS (pismo redagowali Jan Dąbrowski, Zbigniew Mitzner, Julian Hochfeld i Stefan Arski).

Na emigracji «Robotnik» ukazywał się jako miesięcznik pod redakcją Adama Ciołkosza.

Od września 1977 roku «Robotnik» jako dwutygodnik ukazywał się w Polsce poza cenzurą. Pismo to miało stosunkowo niewielką objętość, lecz większy nakład niż inne pisma niezależne z lat 1976-1980.

We wrześniu 1979 roku w «Robotniku» opublikowano *Kartę praw robotniczych*.

Po powstaniu „Solidarności” pismo nie przestało się ukazywać i zostało określone jako pismo współpracujące z NSZZ „Solidarność”. W kwietniu 1981 roku w «Tygodniku Solidarność» ukazała się rozmowa z zespołem «Robotnika» w składzie Dariusz Kupiecki, Helena i Witold Łuczywowie, Irena Wóycicka oraz Ludwika i Henryk Wujcowie.

Ostatni numer pisma przed stanem wojennym ukazał się z datą 3 grudnia 1981 roku.

W stanie wojennym tytuł «Robotnik» wybrało sobie kilka pism, ale nie oznaczało to kontynuacji redakcyjnej, lecz co najwyżej kontynuację tradycji związanej z «Robotnikiem» PPS lub «Robotnikiem» z lat 1977-1981 (numer 83 «Robotnika», pisma Międzyzakładowego Robotniczego Komitetu „Solidarności”, ukazał się w marcu 1985 roku).

LIT.: *Rozmowa z redakcją «Robotnika»*, «Tygodnik Solidarność» 1981 nr 2.

„Ruch” – ugrupowanie, które zaistniało nie pytając władz o pozwolenie. „Ruch” działał pod koniec lat sześćdziesiątych, do roku 1970, kiedy to w czerwcu i później aresztowano kilkadziesiąt osób, oskarżonych następnie o przynależność do „Ruchu”.

O celach grupy „Ruch” mówił program przedstawiony w tekście *Mijają lata...* – wyraźnie antykomunistyczny i pozbawiony marksistowskich naleciałości. Autorzy programu wskazywali jako cel niepodległość i obronę praw człowieka, mówili o wolności i równości obywateli, o uprawnieniach państwa, ograniczonych przez gwarancje wolności i poszanowanie praw.

Procesy osób oskarżonych o przynależność do „Ruchu” odbywały się w lecie i na jesieni 1971 roku w Łodzi i w Warszawie. W październiku 1971 roku skazano w Warszawie na kary od 4 do 7 lat więzienia Andrzeja Czumę, Stefana Myszkiwicza-Niesiołowskiego, Benedykta Czumę, Mariana Gołębińskiego, Bolesława Stolarza i Emila Morgiewicza. Oskarżonym zarzucano między innymi przygotowanie do podpalenia muzeum Lenina w Poroninie (do podpalenia nie doszło) i kradzież maszyn do pisania, na których miał być przepisywany «Biuletyn» „Ruchu”. Działanie oskarżonych miało składać się na przestępstwo przygotowań do obalenia przemocą ustroju PRL (artykuł 128 w związku z artyku-

łem 123 kk). Zastosowanie tego artykułu przyczyniło się do względnie wysokich wyroków w procesie warszawskim. W innych procesach „Ruchu” zapadały wyroki do 3 i pół roku więzienia.

Skazanych w warszawskim procesie „Ruchu” zwolniono z więzienia po czterech latach – na podstawie amnestii z lipca 1974 roku. Niektórzy z nich działali następnie w Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela (utworzonym w marcu 1977 roku).

LIT.: *Nowe procesy polityczne*, «Kultura» 1971, nr 12; *Sąd orzekł...*, Instytut Literacki, Paryż 1972; *Mijają lata...*, «Kultura» 1972, nr 12.

ruch demokratyczny – (1) w znaczeniu ogólnym – jeden z synonimów *opozycji* lub *ruchu oporu* w drugiej połowie lat siedemdziesiątych; (2) w znaczeniu szczegółowym fragment tytułu Deklaracji Ruchu Demokratycznego, podpisanej przez przeszło 100 osób i opublikowanej w pierwszym numerze niezależnego miesięcznika społeczno-politycznego «Głos» (z października 1977 roku).

Znaczna większość osób, które podpisały Deklarację Ruchu Demokratycznego, odgrywała przed podpisaniem deklaracji i później istotną rolę w ruchu demokratycznym w pierwszym sensie, a więc w *opozycji* (która, oczywiście, nie ograniczała się do stu osób i miała rozszerzyć się lawinowo w roku 1980).

LIT.: Stefan Kawalec, *Demokratyczna opozycja w Polsce. Wydarzenia czerwcowe i rok działalności Komitetu Gbrony Robotników*, Wydawnictwo Głos, Warszawa 1979; Jan Józef Lipski, *KOR. Komitet Obrony Robotników, Komitet Samoobrony Społecznej*, Aneks, Londyn 1983; Jerzy Holzer, *„Solidarność” 1980-1981. Geneza i historia*, Krag, Warszawa 1983, wydanie II: Instytut Literacki, Paryż 1984.

Ruch Młodej Polski – niezależne ugrupowanie polityczne utworzone w lipcu

1979 roku w środowisku skupionym wokół gdańskiego niezależnego pisma «Bratniak». Działacze Ruchu Młodej Polski byli aktywni w czasie sierpniowego strajku w Stoczni Gdańskiej i następnie w gdańskich i ogólnopolskich organizacjach „Solidarności”.

Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO, czasem ROBCiO, znany także jako Ruch Obrony). O powstaniu Ruchu Obrony zakomunikowano na konferencji prasowej 26 marca 1977 roku. Ogłoszony na tej konferencji apel Ruchu Obrony podpisało 18 osób.

Ruch Obrony wydawał poza cenzurą miesięcznik «Opinia» (numer 1 z datą 30 kwietnia 1977 roku, numer potrójny 29/30/31 ukazał się w 1979 roku). W kilku większych miastach powstały punkty konsultacyjne Ruchu Obrony, w których organizowano odczyty i udostępniano publikacje niezależne. Z Ruchem Obrony związane było pismo «Gospodarz» poświęcone sprawom wsi i broniące interesów gospodarki chłopskiej (ukazywało się od grudnia 1977 roku, w roku 1979 ukazał się numer 22-23). Do pism związanych luźniej z Ruchem Obrony można było w początkowej fazie zaliczyć czasopismo studenckie «Bratniak» (ukazujące się od października 1977 roku, od roku 1979 związane z Ruchem Młodej Polski) oraz pismo «Ruch Związkowy», publikowane przez Komitet Założycielski Wolnych Związków Zawodowych w Katowicach (założony w lutym 1978 roku). Od roku 1979 w Łodzi aktywiści Ruchu Obrony wydawali pismo niecenzurowane «Aspekt». Inna grupa, częściowo związana z Ruchem Obrony, powołała w lutym 1979 roku Komitet Porozumienia na Rzecz Samostanowienia Narodu, wydający pismo «Rzeczpospolita».

W roku 1978 w Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela nastąpił roz-

łam, odbywały się ogólnopolskie spotkania Ruchu – o różnych składach, na których zwłaszcza w grudniu 1978 roku formułowano oskarżenia pod adresem innych uczestników Ruchu. Doprowadziło to do powołania odrębnie Rady Sygnatariuszy i Rady Funduszu Praw Człowieka i podziału aktywistów Ruchu Obrony na dwa zespoły. Z Radą Sygnatariuszy związany był ukazujący się nadal miesięcznik «Opinia», z zespołem Funduszu Praw Człowieka nowe pisma: «Droga» (ukazująca się od lipca 1978 roku) i «Gazeta Polska» (ukazująca się od lutego 1979 roku). Niektóre osoby związane z Funduszem Praw Człowieka (istotną rolę odgrywał tu Leszek Moczulski) ogłosiły 1 września 1979 roku powstanie Konfederacji Polski Niepodległej.

Struktura Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela nigdy nie była wyraźna. Grupy osób poczuwające się do wspólnoty z Ruchem Obrony powoływały inicjatywy niezależnie i w roku 1979 Ruch Obrony przestał być całością skupiającą te rozmaite inicjatywy.

ruch robotniczy. Termin o różnych znaczeniach w języku zwykłym i w terminologii oficjalnej.

W terminologii oficjalnej komunści nazywają się *ruchem robotniczym*. Twierdzi się co najmniej, że należą do ruchu robotniczego, są jego częścią, czasem ponadto sugeruje się, że prawdziwy ruch robotniczy jest (lub powinien być) komunistyczny.

W zwykłym sensie słów – ruch robotniczy jest przedsięwzięciem robotników, ich rzeczywistym działaniem w dziedzinie społeczno-politycznej. Do ruchu robotniczego zaliczono często działania partii socjalistycznych, z tym, że na przykład w Wielkiej Brytanii lub w Stanach Zjednoczonych mówi się raczej o ruchu pracowniczym (*labour*) niż robotniczym (*workers*).

Ani „Solidarność”, ani PZPR nie są organizacjami wyłącznie robotniczymi, ale jeśli trzymać się zwyczajnego sensu słów, to dzalająca otwarcie „Solidarność” była ruchem bardziej robotniczym niż PZPR lub – nawet jakaś jej robotnicza część (jeśliby ją można było wyodrębnić).

ruch studencki – lub raczej różne ruchy studenckie. Zbiorowość studencka szybko zmienia swój skład i w zasadzie co pięć lat odnawia się całkowicie. Dłużej trwają instytucje – szkoły wyższe i instytucje w szkołach, a w tym organizacje studenckie. Przekazywanie doświadczeń jest w środowisku studenckim możliwe, ale – ze względu na wymianę osób – historia biegnie tu względnie szybko.

Demonstracje 3 maja 1946 roku w Krakowie – to ruch studencki lat czterdziestych.

Następnie ruch studencki to organizacje oficjalne – ZWM, ZNMS, ZAMP i ZMP. Aktywiści tych organizacji krytykowali niezależnych profesorów i asystentów, i przyczyniali się do ich usuwania z uczelni.

W latach 1955-1956 uczelnie brały udział w „odwilży” i ówczesnym ruchu zmierzającym do zerwania ze stalinizmem. W roku 1957 w szkołach wyższych pojawił się Związek Młodzieży Socjalistycznej, ale nie odgrywał już takiej roli jak ZMP we wczesnych latach pięćdziesiątych.

W roku 1968 uczelnie objął niezależny ruch studencki: w lutym można było mówić o poruszeniu w środowisku studenckim w Warszawie, zwłaszcza na Uniwersytecie, zaś od 11 marca w całej Polsce.

Środowisko studenckie ożywiło się znowu w latach siedemdziesiątych w związku z akcją jednoczenia organizacji młodzieżowych na wyższych uczelniach (z likwidacją ZSP w roku 1973), z protestami przeciw poprawkom do konstytucji PRL (w roku akademickim 1975/1976), a następnie w związku z akcją pomocy robotnikom po czerwcu 1976 roku. Śmierć krakowskiego studenta Stanisława Pyjasa w roku 1977 spowodowała powstanie pierwszego Studenckiego Komitetu Solidarności. Studenci brali następnie udział w działaniach opozycji, zaś od lata 1980

roku tworzyli Niezależne Zrzeszenie Studentów. Strajki w Łodzi przyczyniły się do rejestracji zrzeszenia w lutym 1981 roku, zaś w listopadzie 1981 roku strajk w Wyższej Szkole Inżynierskiej w Radomiu i następnie w innych miastach był walką o samorządność uczelni. Przedstawiciele studentów w senatach i działacze samorządu studenckiego próbowali wpłynąć na ograniczenie nauczania obowiązkowych pseudonaukowych przedmiotów ideologicznych. W stanie wojennym zakazano działania Niezależnego Zrzeszenia Studentów. Od lata 1984 roku krążyły oficjalne projekty zmian ustawy o szkolnictwie wyższym, które między innymi miały ograniczyć rolę samorządu studenckiego. Studenci, tak jak i nauczyciele akademicy, protestowali przeciw projektowanym zmianom (Sejm uchwalił je latem 1984 roku).

Ruch „Światło-Życie” (nazywany także *Oazami Żywego Kościoła*) – młodzieżowy ruch rekolekcyjny organizowany przez Krakowskie Duszpasterstwo Służby Liturgicznej i rozwinięty pod koniec lat siedemdziesiątych. Ruch ten organizował obozy letnie, pomagające umocnić się w religijności i wrażliwości etyczno-społecznej. Milicja tropiła obozy i starała się je rozpuścić, organizatorom wymierzano kary, co było jedną z form zwalczania mniej konwencjonalnych działań Kościoła, wykraczających poza odprawianie nabożeństw.

rynek – sytuacja, w której dostatecznie wielu sprzedawców spotyka się z dostateczną liczbą kupujących i cena jest wyznaczana przez podaż (ze strony sprzedawców) i popyt (ze strony kupujących). Wolność rynku jest ograniczona, gdy sprzedawcy zawierają umowy co do cen (kartele) lub gdy w praktyce jest tylko jeden sprzedawca i ten dyktuje cenę (monopol). Wolny rynek

207

jest sytuacją niedyktatorską i ma zalety, bo ułatwia dostosowanie podaży do popytu.

Spierano się, czy podobny mechanizm jest możliwy w gospodarce upaństwowionej i czyniono próby zainstalowania w niej mechanizmów rynkowych. Rynek wymaga jednak wielu podmiotów gospodarczych, trzeba by więc tę gospodarkę rozparcelować i zdecentralizować, to zaś nie zgadza się z interesami zarządców gospodarki. Skłonni są oni podawać racje, zgodnie z którymi rynek jest niesłuszny ideologicznie.

rząd – władza wykonawcza, naczelný organ administracji. Od 30 września 1939 roku rząd Rzeczypospolitej Polskiej działał na uchodźstwie i był uznawany przez państwa będące w stanie wojny z Niemcami oraz przez państwa neutralne. Rząd ten jest również nazywany rządem emigracyjnym. W Polsce w czasie wojny i bezpośrednio po wojnie do początku 1945 roku rolę rządu pełniła Delegatura Rządu na Kraj oraz nie uznający jej PKWN, działający w zakresie pozostawionym przez Armię Czerwoną i NKWD. 31 grudnia 1944 roku z przekształcenia PKWN powstał Rząd Tymczasowy RP, który 28 czerwca 1945 roku przekształcono w Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. 8 lutego 1947 roku powołano

rząd pod nazwą *rządu RP*, zaś od 1952 roku Rada Ministrów nazywa się *rządem PRL*. W skład rządu wchodzi prezes Rady Ministrów, kilku zastępców (wiceprezesów Rady Ministrów), około 20-30 ministrów i kilku przewodniczących komisji i komitetów.

rząd RP (na emigracji, następnie nazywany także *rządem na uchodźctwie*). Utworzony 30 września 1939 roku w Paryżu, urzędował w Angers do kapitulacji Francji, następnie w Londynie; w oparciu o konstytucję z kwietnia 1935 roku był kontynuacją władz państwowych RP.

Rząd RP utrzymywał stosunki dyplomatyczne z państwami, które były w stanie wojny z Niemcami, a także z państwami neutralnymi; w latach 1941-1943 utrzymywał stosunki dyplomatyczne z ZSRR, zerwane przez ZSRR 25 kwietnia 1943 roku.

5 lipca 1945 roku Stany Zjednoczone i Wielka Brytania cofnęły uznanie rządu RP w Londynie i uznały istniejący wówczas w Warszawie, utworzony 28 czerwca 1945 roku, Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej.

Od czerwca 1947 roku, gdy urząd prezydenta objął August Zaleski, rząd przestał być tak powszechnie uznawany na emigracji jak to było dotychczas. Sytuacja rządu pogorszyła się jeszcze od roku 1954, kiedy August Zaleski nie ustąpił po 7 latach urzędowania. Utworzono wówczas Radę Trzech zastępującą prezydenta, oraz Egzektywę Zjednoczenia Narodowego, jako organ wykonawczy. W kwietniu 1972 roku zmarł 89-letni wówczas August Zaleski i jego następcą został Stanisław Ostrowski, przy którym powołano rząd w wyniku porozumienia dotychczasowych zwolenników Augusta Zaleskiego i Rady Trzech. Scalono wówczas Skarb Narodowy RP i Skarb Narodowy Zjednoczenia.

W lutym 1978 roku powołano Fundusz Obrony Wolności Słowa i Praw Ludzkich w Polsce. Na czele akcji zbiórkowej stanął amb. Edward Raczynski. Od listopada 1980 roku istnieje Fundusz Pomocy Krajowi, powstały z połączenia Funduszu Pomocy Robotnikom Polskim, Funduszu Pomocy Ofiarom Prześladowań i Funduszu Wolności Słowa.

Grupa członków rządu Tomasza Arciszewskiego z prezydentem Władysławem Raczewiczem

Premierami rządu RP na emigracji byli: Władysław Sikorski (1939-1943), Stanisław Mikołajczyk (1943-1944), Tomasz Arciszewski (1944-1947). W czasie pierwszej kadencji Augusta Zaleskiego premierami byli: Tadeusz Komorowski (1947-1949), Tadeusz Tomaszewski (1949-1950), gen. Roman Odzierżyński (1950-1954), Jerzy Hryniewski (1954). W czasie drugiej i następnych kadencji Augusta Zaleskiego premierami byli: Stanisław Cat-Mackiewicz (1954-1955), Hugon Hanke (1955), Antoni Pajdak (1955-1965), Aleksander Zawisza (1965-1970), Zygmunt Muchniewski (od roku 1970). Podczas urzędowania następnych prezydentów (Stanisława Ostrowskiego i od roku 1979 Edwarda Raczynskiego) premierami byli: Alfred Urbański (1972-1976) i Kazimierz Sabbat (od roku 1976).

LIT.: Stanisław Mackiewicz, *Lata nadziei (17 września 1939–5 lipca 1945)*, nakładem autora, b.d.w.; Stanisław Mackiewicz, *Zielone oczy*, wydanie drugie: Pax, Warszawa 1959; Edward Raczynski, *W sojusznym Londynie*, Polish Research Centre, Londyn 1960; Adam Pragier, *Czas przeszły dokonany*, Londyn 1966; Adam Ciołkosz, *Kilka słów wyjaśnienia. W sprawie scalenia obozu niepodległościowego*, nakładem Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego, Londyn 1966; Adam Ciołkosz, *Kartki z przeszłości*, «Zeszyty Historyczne» 1980, z. 51.

Rząd Tymczasowy – powstał z przekształcenia PKWN; istniał od 31 grudnia 1944 roku do 28 czerwca 1945 roku. Siedzibą rządu był Lublin, zaś od 1 lutego 1945 roku – Warszawa. Rząd ten sprawował – ograniczoną przez Armię Radziecką i NKWD – władzę na terenie między Bugiem a linią frontu w miarę jej przesuwania się do Odry.

Po rozmowach moskiewskich od 18 do 21 czerwca 1945 roku, Rząd Tymczasowy 28 czerwca przekształcono w Rząd Tymczasowy Jedności Narodowej.

Premierem Rządu Tymczasowego był Edward Osóbka-Morawski, poprzednio przewodniczący PKWN.

Rzeczpospolita Polska. Nazwa państwa Polskiego, po wojnie przejęta przez rządy komunistyczne i używana do roku 1952. 22 lipca 1952 roku uchwalono konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, która mówiła o państwie nazwanym Polską Rzeczpospolitą Ludową (PRL).

Niekiedy państwa nie utożsamia się z władzami państwa i uważa się, że Rzeczpospolita Polska nadal istnieje, bo istnieje naród i terytorium.

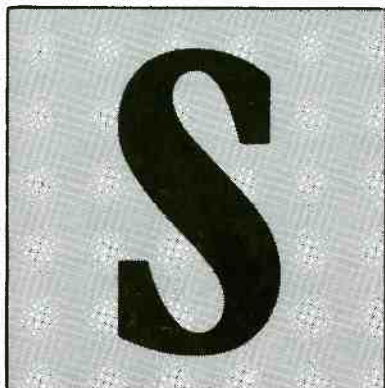
Zwolennicy „legalizmu” uważają, że uosobieniem majestatu Rzeczypospolitej Polskiej jest urząd i osoba prezydenta RP. Urząd ten sprawowany jest na emigracji.

rzemiosło – tworzenie dóbr i dostarczanie usług metodami niefabrycznymi, przy warsztacie przenośnym lub domowym na małą skalę.

Państwo komunistyczne, także w Polsce, toleruje w pewnym stopniu rzemiosło, ale na ogół dba, aby nie przekształcało się w prawdziwy przemysł. Te praktyki wspiera i osłania ideologia: twierdzi się, że państwo nie wyzyskuje robotników, natomiast rzemieślnik wyzyskiwałby ich również wtedy, gdyby im płacił większe wynagrodzenie.

We wczesnych latach osiemdziesiątych utrudnienia działalności rzemieślniczej były stosunkowo mniejsze, liczba rzemieślników rosła i w roku 1983 było ich przeszło 600 tysięcy. Spośród 800 tysięcy osób pracujących poza rolnictwem w gospodarce nieupaństwowionej – znaczną większość stanowili rzemieślnicy.

samizdat. Wyrażenie rosyjskie: przepisywanie tekstów na maszynie i ich rozpowszechnianie bez pytania cenzury o zgodę. Nazwa *samizdat* jest parodią nazw wydawnictw w Związku Radzieckim; końcówka *-izdat* oznacza wydawnictwo. *Samizdat* to wydawnictwo własne, oficyna własna lub własny instytut wydawniczy. Odpowiedniki polskie z różnych epok to: *bibuła*, *gazetki*, *publikacje niezależne*, *niecenzurowane* i *podziemne*. W Polsce od połowy lat siedemdziesiątych przepisywanie na maszynie zastąpiono domowymi metodami powielania i drukowania, a także bardziej uprzemysłowionymi, włącznie z drukiem offsetowym. Wydawnictwa niezależne w okresie legalnego działania „Solidarności” i wydawnictwa podziemne od stanu wojennego i później osiągnęły skalę przemysłową i często przewyższają technicznie wydawnictwa oficjalne. Zwłaszcza wydawnictwa nazywane w latach osiemdziesiątych *podziemnymi* zasięgiem i sposobem wykonania różnią się dość radykalnie od tego, co w ZSRR nazywano *samizdatem*.

samobójstwa. Socjologowie uważają, że samobójstwa zdają sprawę nie tylko ze zjawisk jednostkowych, psychologicznych, ale społecznych. Procent samobójstw może mówić o istnieniu lub

braku solidarności, zaufania i współpracy w zbiorowości.

W Polsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych milicja rejestrowała około 4 tysiące samobójstw rocznie (ponad 3 tysiące dokonanych, reszta to samobójstwa usiłowane).

Zasługuje zapewne na uwagę spadek liczby samobójstw w roku 1981 (liczba ta wynosiła 3155 i w porównaniu z rokiem poprzednim zmniejszyła się o około 1,5 tysiąca), w roku 1982 nieco wzrosła (do 3481), zaś w roku 1983 przekroczyła 4 tysiące (4021).

LIT.: Emil Durkheim, *Le suicide*, 1897, liczne wznowienia i przekłady.

samorząd. O samorządzie można mówić wtedy, gdy administrowanie daną dziedziną, a także jej regulowanie prawne jest w jakiejś mierze niezależne od władz państwowych. Może istnieć samorząd terytorialny, gospodarczy (izby rolnicze, przemysłowe, handlowe, rzemieślnicze), samorządy zawodowe (izby adwokackie, lekarskie), samorządy szkolne i akademickie, samorząd wyznaniowy. W gospodarce państwowej jest także samorząd pracowniczy, który, jeśli ma skupiać wyłącznie robotników (lub z powodów ideologicznych), nazywa się samorządem robotniczym. Samorząd taki może działać co najwyżej w takim zakresie, w jakim jednostka (gospodarcza lub inna), w której samorząd jest wyodrębniony, jest niezależna w podejmowaniu decyzji.

W Polsce kolejnymi formami samorządu pracowniczego były bezpośrednio po wojnie *rady zakładowe*, od roku 1956 *rady robotnicze*, od roku 1958 *Konferencje Samorządu Robotniczego*, i od roku 1981 *samorządy załogi przedsiębiorstwa państwowego*.

LIT.: Jan Gierski, *Samorząd?*. «Krytyka» 1983, nr 16.

samorządna Rzeczpospolita – ogólna

nazwa idei dotyczących organizacji życia społecznego i politycznego na skalę kraju, zawartych w programie „Solidarności” (w uchwale programowej Pierwszego Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”). O samorządnej Rzeczpospolitej mówi rozdział VI programu, który zawiera i komentuje następujące tezy:

19. *Pluralizm światopoglądowy, społeczny, polityczny i kulturalny powinien być podstawą demokracji w samorządnej Rzeczypospolitej.*

20. *Autentyczny samorząd pracowniczy będzie podstawą samorządnej Rzeczypospolitej.*

21. *Samodzielne prawnie, organizacyjnie i majątkowo samorządy terytorialnie muszą być rzeczywistą reprezentacją społeczności lokalnej.*

22. *Organizacje i ciała samorządowe powinny uzyskać reprezentacje na szczeblu najwyższych władz państwowych.*

23. *System prawny musi gwarantować podstawowe wolności obywatelskie, respektować zasady równości wobec prawa wszystkich obywateli i wszystkich instytucji życia publicznego.*

24. *Sądownictwo musi być niezawisłe, a aparat ścigania poddany społecznej kontroli.*

25. *W Polsce praworządnej nikt nie może być prześladowany za przekonania ani zmuszony do działań niezgodnych z sumieniem.*

26. *Osoby winne doprowadzenia kraju do upadku muszą ponieść pełną odpowiedzialność.*

27. *Młode pokolenie Polaków musi mieć zapewnione odpowiednie warunki dla rozwoju fizycznego, psychicznego i moralnego.*

28. *Kultura i oświata muszą być dostępne dla każdego, wymagają opieki i pomocy związku.*

29. *Związek będzie popierał i chronił wszelkie niezależne poczynania*

zmierzające do samorządności w kulturze i edukacji.

30. Związek będzie popierał swobodę badań naukowych i samorządność środowisk naukowych.

31. Związek będzie walczył z zakłamaniami we wszystkich dziedzinach życia, ponieważ społeczeństwo chce i ma prawo żyć w prawdzie.

32. Środki masowego komunikowania są własnością społeczną, muszą służyć całemu społeczeństwu i być pod jego kontrolą.

Samorządna Rzeczpospolita była dość dobrze określoną wizją porządku społecznego, alternatywną do socjalizmu nomenklaturowego. Projektowano zastąpienie narzucanej przez władze jednolitości społecznej pluralizmem i samorządnością, ograniczenie władzy (między innymi przez prawo) i zachowanie wolności i niezależności działań społecznych od zmiennych postanowień władz. Był to program podmiotowości społeczeństwa którego władza nie zamierzała akceptować, a siły „Solidarności” okazały się zbyt słabe, aby wymusić jego realizację.

sanacja. Hasło „sanacji moralnej” – uzdrowienia spraw społecznych i politycznych – było formułowane przez zwolenników marszałka Józefa Piłsudskiego w okresie przewrotu majowego w roku 1926.

Słowo „sanacja” stało się wkrótce nazwą obozu politycznego skupionego wokół Józefa Piłsudskiego; często nazwa ta była używana z intencją przekazania uczuć negatywnych. Tak używano jej w obozie narodowym, w koalicji rządowej generała Sikorskiego i wśród komunistów. Zwłaszcza komuniści oskarżali „sanację” o grzechy, które sami popełniali, między innymi o „fałszywą” „sanację życia”. Oskarżenia komunistyczne sprawiły, że zwrot „w koszar-

nych czasach sanacji” nabrał znaczenia ironicznego.

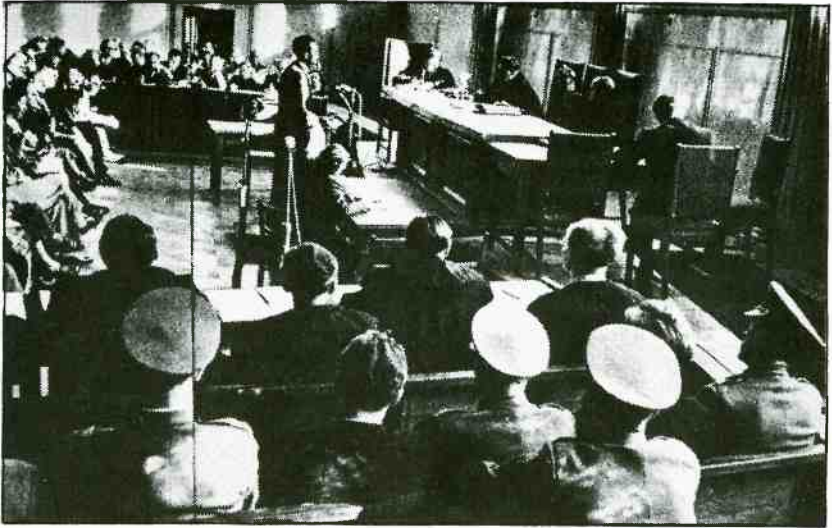
LIT.: Władysław Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. II: «1914-1939», wyd. II: Londyn 1983; *Polska odrodzona 1918-1939. Państwo, społeczeństwo, kultura*, pod redakcją Jana Tomickiego, Wiedza Powszechna, Warszawa 1982; Andrzej Albert, *Najnowsza historia Polski*, część I: «1918-1939», Krag 1983.

sądy. Zwolennicy podziału dziedzin władzy traktują sądownictwo jako dziedzinę niezależną od władzy ustawodawczej i wykonawczej. Sądy stosują prawo i mu podlegają, ale nie podlegają władzom państwowym. Przeciwnie, sąd może rozpatrywać i kwestionować legalność ustaw i decyzji administracyjnych.

W krajach komunistycznych uważa się, że władze państwowe winny być jednolite, zaś podział władz jest koncepcją utopijną, wykorzystywaną przez burżuazję dla wprowadzenia w błąd mas pracujących. Konstytucja PRL mówi, że sądy „stoją na straży ustroju PRL” (art. 58) oraz że „wydają wyroki w imieniu PRL” (art. 57). Mówi się jednak także, że „sędziowie są niezawisli i podlegają tylko ustawom” (art. 62).

Sądy dzielą się na powszechne i szczególne, do których należą sądy pracy, ubezpieczeń społecznych, wojskowe, administracyjne, trybunał konstytucyjny i trybunał stanu.

Bepośrednio po wojnie sądy powszechne zachowały strukturę przedwojenną: istniały sądy grodzkie, okręgowe, apelacyjne i Sąd Najwyższy. Od roku 1950 trzy pierwsze rodzaje sądów zastąpiono sądami powiatowymi i wojewódzkimi. W roku 1975 zwiększono liczbę województw, zniesiono powiaty, zwiększono liczbę sądów wojewódzkich (ale nie we wszystkich nowych województwach od razu je utworzono), natomiast zamiast sądów po-

210

wiatowych utworzono rejonowe.

Sądy mają odrębne wydziały karne i cywilne. Sąd Najwyższy ma izbę karłą, cywilną i administracyjną, pracy i ubezpieczeń społecznych oraz wojskową.

Konstytucja PRL stwierdzała początkowo, że sędziowie i ławnicy ludowi są wybierani (art. 50), z tym, że ten wybór polegał na powoływaniu sędziów przez Radę Państwa, a ławników przez rady narodowe. Od roku 1976 mówi się wprost, że „sędziowie są powoływani i odwoływani przez Radę Państwa” (art. 60).

LIT.: Mieczysław Szerer, *Komisja do badania odpowiedzialności za łamanie praworządności w sądownictwie wojskowym*, «Zeszyty Historyczne» 1979, z. 49; Marek Brzost, *Finezyjny raport*, «Zeszyty Historyczne» 1980, z. 54.

Sejm – od piętnastego wieku Sejm był w Rzeczypospolitej Polskiej najwyższym organem ustawodawczym; w Drugiej Rzeczypospolitej, od roku 1921 Sejm był jedną z izb parlamentu (drugą był Senat). Po wojnie powołano Sejm w 1947 roku (po wyborach 19 stycznia), najpierw jako Sejm RP (nazwany Sejmem Ustawodawczym), od

roku 1952 (po wyborach 26 października) – jako Sejm PRL kolejnych kadencji – numerowanych od wyborów w 1952 roku. Ósma kadencja – przedłużona – skończyła się w roku 1985.

Sejm PRL uchwała ustawy, postowie omawiają je w komisjach, ale nie jest to organ stale obradujący. Obrady są pewnego rodzaju uroczystością. W latach siedemdziesiątych Sejm obradował od 2 do 11 dni rocznie. W latach osiemdziesiątych nieco dłużej. W stanie wojennym miał najwięcej roboty i w roku 1982 obradował 22 dni.

Od roku 1961 Sejm składa się z 460 posłów, z czego ponad 250 należy do PZPR, ponad 110 do ZSL, prawie 40 do Stronnictwa Demokratycznego i prawie 50 jest bezpartyjnych. Statystykę tę do roku 1985 układano przez podjęcie decyzji, kto zajmie na jedynej liście wyborczej „miejsca mandatu”, czyli na kogo pada głos, gdy zostanie oddany bez skreśleń (według danych oficjalnych ponad 90% głosów oddawano zwykle bez skreśleń).

LIT.: Andrzej Burda (red.), *Sejm PRL*, Wrocław-Warszawa 1975; Władysław Czapliński, *Dzieje Sejmu polskiego do roku 1939*, Wydawnictwo Literackie, Kraków

1984; Jolanta Strzelecka, *Działalność Sejmu PRL po 13 grudnia 1981 roku*. «Zeszyty Historyczne» 1984, z. 70.

sekretarze. Istnieją sekretarze KC i sekretarze innych komitetów partyjnych. Sekretarz KC to funkcja, która w partiach komunistycznych odpowiada funkcji ministra w rządzie. Statut PZPR stwierdza, że „sekretarze KC kierują bieżącą pracą” między innymi w dziedzinie „doboru, oceny i kontroli pracy etatowych pracowników politycznych” (pkt 50).

O sekretarzach innych komitetów mówi się, że „kierują pracą partyjną w powierzonych im działach” (pkt 57).

211

Najważniejszy z sekretarzy partii komunistycznej nosi tytuł sekretarza generalnego lub pierwszego sekretarza. Józef Stalin został sekretarzem generalnym WKP(b) w roku 1922 i znaczenie wszelkich sekretarzy jest w pewnej mierze dziedzictwem znaczenia i pozycji, którą wówczas uzyskał Stalin.

LIT.: Boris Souvarine, *Staline, aperçu historique du bolchevisme*, Paris 1977; Adam B. Ulam, *Stalin: The Man and his Era*, New York 1973.

Sieć. (dokładniej: Sieć Organizacji Zakładowych NSZZ „Solidarność” Wiodących Zakładów Pracy) – porozumienie między przedstawicielami wielkich przedsiębiorstw zawarte na przełomie marca i kwietnia 1981 roku i stawiające sobie za cel między innymi

przygotowanie ustaw dotyczących samorządu pracowniczego i statusu przedsiębiorstwa. Ustalenia *Sieci* pomagały w pracach negocjatorów „Solidarności”, którzy prowadzili na temat obydwu ustaw rozmowy z rządem. Strona rządowa pragnęła ograniczyć uprawnienia samorządu, dotyczące między innymi powoływania dyrektora przedsiębiorstwa. Sprawę rozstrzygnięto kompromisowo w ustawach z 25 września 1981 roku o przedsiębiorstwach państwowych i o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego. W stanie wojennym ograniczono jeszcze uprawnienia samorządu, rozszerzając listę przedsiębiorstw, w których najważniejsze decyzje podejmuje „organ założycielski przedsiębiorstwa”, czyli administracja państwowa.

siły zbrojne. Siły zbrojne w Polsce przed drugą wojną światową nazywano Wojskiem Polskim. Po wojnie kierowane przez komunistów siły zbrojne nazywano *Ludowym Wojskiem Polskim*, ale niekiedy używano również nazwy *Wojsko Polskie*. Konstytucja PRL posługuje się nazwą *siły zbrojne PRL* (art. 10).

Podstawowa część sił zbrojnych to „wojska operacyjne” przeznaczone do działań w składzie Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego. Poza tym istnieją „wojska frontu wewnętrznego”, do których należą woj-

212

ska obrony terytorialnej i obrony wewnętrznej.

Dokładne dane na temat sposobu podporządkowania sił zbrojnych PRL Zjednoczonym Siłom Zbrojnym Układu Warszawskiego nie są ujawniane. Ale to są podporządkowania najistotniejsze. Wewnętrznie siły zbrojne PRL są podporządkowane Komitetowi Obrony Kraju i ministrowi obrony narodowej. W ustawie z 21 listopada 1983 roku stwierdzono wyraźnie, że „zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi PRL sprawuje przewodniczący Komitetu Obrony Kraju”.

Siły zbrojne PRL są podzielone terytorialnie na trzy okręgi: warszawski, pomorski i śląski. Wojska lotnicze i marynarka wojenna podlegają odrębnym dowództwom.

W latach 1945-1965 jako formacje podległe ministrowi spraw wewnętrznych działały Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Wojska Ochrony Pogranicza. Od lipca 1965 roku podporządkowano je Ministerstwu Obrony Narodowej, przy czym odpowiednikiem dawnego KBW są Wojska Obrony Wewnętrznej.

Zasadnicza służba wojskowa (z poboru) trwa dwa lata, w niektórych jednostkach – trzy lata.

Służba wojskowa jest związana z kształtowaniem politycznym, którym kieruje Główny Zarząd Polityczny, dbając o izolowanie żołnierzy od niezależnych wpływów. Było to widoczne zwłaszcza na początku lat osiemdziesiątych, gdy ożywiło się w Polsce niezależne życie społeczne. Oficjalne wojskowe poglądy polityczne wyrażane są w piśmie codziennym «Żołnierz Wolności» i w publikacjach wydawanych przez Ministerstwo Obrony Narodowej.

LIT.: *Mała Encyklopedia Wojskowa*, Wydawnictwo MON, t. I-III, 1967-1971; *Ludowe Wojsko Polskie 1943-1973*, Materiały z międzynarodowej konferencji nau-

kowej z okazji XXX-lecia Ludowego Wojska Polskiego, Wydawnictwo MON, Warszawa 1973; *Mała kronika Ludowego Wojska Polskiego 1943-1973*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1975; Michał Chęciński, „*Ludowe Wojsko Polskie*” przed i po marcu 1968, «Zeszyty Historyczne» 1978, z. 44; A. Ross Johnson, Robert W. Dean, Alexander Aleksiev, *East European Military Establishments*, Crane Russak, New York 1980.

Słowacy. Naród sąsiadujący z Polską od południa, od XI wieku wchodzący w skład Węgier, od XVI wieku w monarchii habsburskiej. Po pierwszej wojnie światowej Słowacja weszła w skład Czechosłowacji, ale znaczna część aktywnych politycznie Słowaków dążyła do uzyskania niezależnego państwa.

Na Słowacji znajduje się mniejszość węgierska (około 500 tysięcy) i ukraińska (około 400 tysięcy). Spory graniczne z Polską były w porównaniu z innymi polskimi problemami granicznymi nieistotne i dotyczyły Spisza i Orawy. Wśród Słowaków w czasie drugiej wojny światowej istniały tendencje do powołania polsko-czesko-słowackiej lub nawet polsko-słowackiej konfederacji (a więc związku państw z zachowaniem ich odrębności).

LIT.: Lubomir Liptak, *Slovensko ve 29 storoči*, Bratislava 1968; Wywiad Józefa Darskiego z drem Imrichem Kružlakiem, cz. I: *Ani Węgrzy ani Czesi*, cz. II: *To będzie wielka godzina Europy*, «Kontakt» 1985, nr 4 i 5.

Służba Bezpieczeństwa – policja polityczna, pod tą nazwą od lat pięćdziesiątych, kontynuacja poprzedniego systemu złożonego z UB (Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego) i Informacji Wojskowej (Głównego Zarządu Informacji). Służba Bezpieczeństwa działa pod firmą Milicji Obywatelskiej, ale jest wyodrębniona i niezależna. Celem SB jest zwalczanie opozycji – aktualnej i potencjalnej. SB podlega kierownictwu PZPR, ale tajność jej działań powoduje, że SB niekiedy uży-

213

skuje samodzielność niepokojącą przywódców partyjnych. Uważa się, że śladem sporów o większe lub mniejsze podporządkowanie SB były niektóre zmiany w kierownictwie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, zwłaszcza dymisje ministrów. Nazwa *Służba Bezpieczeństwa* bywa oficjalnie używana również w odniesieniu do czasów, gdy SB nie istniała (w ten sposób unika się skrótu *UB* kojarzonego powszechnie z terrorem stalinowskim).

LIT.: Władysław Bieńkowski, *Motory i hamulce socjalizmu*, Instytut Literacki, Paryż 1969; W. M. Alexander, *Agentura. Państwo policyjne*, Pogląd, Berlin 1984.

Służba Polsce (SP). Pełna nazwa: Powszechna Organizacja „Służba Polsce”. Istniała w latach 1948-1955, utworzona na podstawie ustawy z 25 lutego 1948 roku „o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego oraz organizacji spraw kultury fizycznej i sportu”. SP obejmowała młodzież obojga płci w wieku 16-21 lat i była zorganizowana na wzór wojskowy (osoby, które nie odbyły zasadniczej służby wojskowej, podlegały służbie w SP do lat 30). Istniały możliwości zwolnień (zwalniano na przykład kobiety zamężne lub ciężarne, jedynych żywicieli rodzin, funkcjonariuszy państwowych).

214

Obowiązki w SP obejmowały między innymi pracę okresową do 6 miesięcy i pracę dorywczą do 3 dni w miesiącu. Istniała Komenda Główna oraz komendy wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne. Komendanta Głównego powoływano na wniosek Ministra Obrony Narodowej. Jednostkami organizacyjnymi SP były hufce i brygady, w których służyli „junacy SP”.

LIT.: Jan Helwig, *Powszechna Organizacja „Służba Polsce”*, 1977.

szłużba zdrowia. W Polsce służba zdrowia jest państwowa, choć istnieją samodzielnie lekarskie i istnieją lekarze przyjmujący pacjentów prywatnie. Z działającego w latach 1944-1945 resortu (i później ministerstwa) pracy, opieki społecznej i zdrowia – wyodrębniono w roku 1945 ministerstwo zdrowia, przekształcone w roku 1960 w ministerstwo zdrowia i opieki społecznej.

W roku 1951 upaństwowiono apteki i zlikwidowano Izby Aptekarskie, a także podporządkowano ministrowi zdrowia szkolnictwo medyczne (wyodrębnione z uniwersytetów i nowo utworzone akademie medyczne).

Państwowa służba zdrowia dzieli się na cywilną i wojskową lub policyjną (służba zdrowia MSW i MON). Niektóre instytucje cywilnej służby zdrowia są związane z działami gospodarki lub instytucjami (służba zdrowia PKP), istnieje także przemysłowa służba

215

zdrowia. Prawo do korzystania z Lecznicy Ministerstwa Zdrowia mają osoby zajmujące niektóre wyższe stanowiska partyjno-państwowe, laureaci nagród państwowych oraz osoby zakwalifikowane według uznania.

W roku 1983 w służbie zdrowia pracowało 69,2 tysiąca lekarzy, 17,2 tysiąca lekarzy dentyistów, 168,5 tysiąca pielęgniarek. Było wtedy 206,2 tysiąca łóżek szpitalnych.

Państwowa służba zdrowia w Polsce jest bezpłatna, ale w praktyce opłaty lub prezenty mogą zwiększyć szansę uzyskania miejsca w szpitalu lub wykonania zabiegu. Pacjenci muszą niekiedy wspomagać państwową służbę zdrowia, nabywając samemu potrzebne lekarstwa lub urządzenia medyczne.

Służba Zwycięstwu Polski. Konspiracyjna organizacja wojskowa utworzona we wrześniu 1939 roku z polecenia marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego. Komendantem głównym SZP był gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz, jego zastępcą płk Stefan Rowecki. Na początku roku 1940 SZP stała się podstawą organizacyjną Związku Walki Zbrojnej, następnie przekształconego w Armię Krajową. SZP wydawała «Wiadomości Polskie» i «Biuletyn Informacyjny».

LIT.: Michał Tokarzewski-Karaszewicz, *U podstaw tworzenia Armii Krajowej*, «Zeszyty Historyczne» 1981, z. 56.

Socjalistyczny Związek Studentów Polskich – organizacja powstała w roku 1973 z połączenia Zrzeszenia Studentów Polskich (ZSP) i działających na uczelniach organizacji ZMS i ZMW. SZSP miał być organizacją ideową, działającą pod kierownictwem PZPR. Projekty przekształcenia ZSP w SZSP spotkały się z opozycją studentów, zwłaszcza na Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1980-1981 SZSP nie bardzo dawał o sobie znać, zaś pod koniec stanu wojennego (w listopadzie 1982 roku) SZSP rozwiązał się i na jego miejsce powołano Zrzeszenie Studentów Polskich (ZSP), a więc wrócono do starej nazwy.

LIT.: Konrad Bieliński, Stanisław Krajewski, Jacek Strzemeczny, *Integracja a zjednoczenie*. «Kultura» 1973, nr 3; Konrad Bieliński, Stanisław Krajewski, *Wobec zjednoczenia*. «Kultura» 1973, nr 3; Irena Halak, Konrad Bieliński, Jacek Santorski, Tadeusz Szawiel, *Jeszcze o organizacjach studenckich*. «Kultura» 1973, nr 10; Stanisław Krajewski, Konrad Bieliński, *Non-violence w praktyce*. «Krytyka» 1978, nr 2; Lidia Ostalowska, *Spontaniczni*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 17.

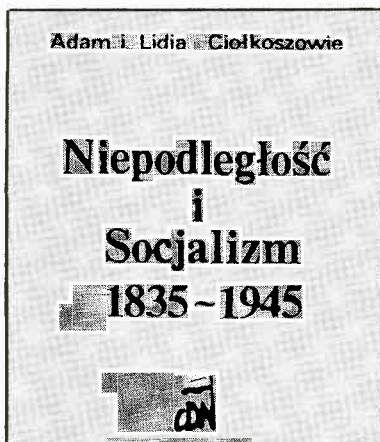
socializm – termin używany od początku XIX wieku na określenie doktryny społecznej Roberta Owena i Claude Henri de Saint Simona. Termin ten odnosił się do idei przebudowy społecznej i reform, zwłaszcza w drodze *socjalizacji (uspołecznienia)* środków produkcji.

Marks i Engels nazywali siebie i swoich zwolenników *komunistami* i twierdzili, że od socjalistów odróżnia ich radykalizm i rewolucyjność. W doktrynie marksistowskiej socjalizmem nazywa się stadium przejściowe między kapitalizmem a pełnym komunizmem, „pierwsze stadium komunistycznej formacji społeczno-ekonomicznej”. Socjalizm bywa jednak także przeciwstawiany komunizmowi. Partie socja-

216

listyczne po rewolucji w Rosji i utworzeniu państwa radzieckiego różniły się od komunistycznych przede wszystkim tym, że nie były podporządkowane Kominternowi i Moskwie, miały bardziej demokratyczną i mniej centralistyczną strukturę wewnętrzną, nie stawiały członkom warunków doktrynalno-swiatopoglądowych i szanowały porządek prawny w krajach, w których działały. Obecnie ponad 70 partii socjalistycznych należy do Międzynarodówki Socjalistycznej (założonej we Frankfurcie w 1951 roku). Komuniści nazywali socjalistów *socjalzdrajcami*, a obecnie *socjaldemokratami*, słowo *socjalizm* stosują do siebie i na przykład państwa rządzone przez partie komunistyczne nazywają *państwami socjalistycznymi*.

217

LIT.: Julian Hochfeld, *My socjaliści*, Warszawa 1946; Adam i Lidia Ciołkoszowie, *Zarys dziejów socjalizmu polskiego*, Londyn, t. I: 1966, t. II: 1972; *Modern Socialism. Selected Documents*, edited by Massimo Salvadori, Macmillan, London 1968; Adam i Lidia Ciołkoszowie, *Niepodległość i socjalizm 1835-1945*, Puls, Londyn 1982.

socjologia. Mówi się zwykle, że jest to nauka o społeczeństwie. W socjologii wypracowano pojęcia użyteczne do opisu społeczeństwa, socjologowie potrafią też społeczeństwo badać, posługując się *wskaznikami* postaw i zachowań społecznych. Wygłaszają również diagnozy, których wartość zależy od użytych wskaźników. Nie jest natomiast w socjologii najlepiej z budową teorii – w tym sensie, w którym słowa *teoria* używa się w naukach przyrodniczych, w ekonomii lub demografii.

Teorie społeczne na ogół mówią niewiele: czasem są to pojęcia i klasyfikacje, czasem wypowiedzi wskazujące, że jakieś zjawiska (na przykład gospodarcze) są istotne i mają wpływ na inne. Tak rozumiane *teorie społeczne* można również znaleźć w marksizmie.

We wczesnych latach pięćdziesiątych marksiści chcieli socjologię zastąpić *materializmem historycznym*, który w najlepszej wersji był zbiorem niezbyt jasnych pojęć i wskazań, i trudno było tam znaleźć twierdzenia, które można by zapisać, sprawdzać lub używać do przewidywania. Ten „materializm” nie był intelektualnie lepszy od czegokolwiek innego w socjologii, raczej gorszy, natomiast za „materialistami historycznymi” stała siła państwa, jego fundusze, policja i cenzura, pomagające *materialistom* zwalczać zwykłych socjologów. To się udało i w latach 1950-1956 socjologia w Polsce oficjalnie nie istniała. W roku 1956 odżyła. W roku 1957 powołano Polskie Towarzystwo Socjologiczne i przywrócono studia socjologii na uniwersyte-

tach. W roku 1957 ukazała się najwarściowsza najprawdopodobniej polska praca socjologiczna napisana po wojnie: *Struktura klasowa w społecznej świadomości* Stanisława Ossowskiego, swego rodzaju polemika z marksizmem, pisana w okresie stalinizmu bez nadziei na publikację za życia autora.

Socjologowie polscy skupiali się w znacznej mierze na badaniu opinii publicznej i osiągnęli wartościowe rezultaty w metodologii (Stefan Nowak) i w próbach budowy teorii w ściślejszym sensie słowa (Andrzej Malewski). Do osiągnięć socjologii polskiej należą prace Marii Ossowskiej z socjologii moralności, będące częścią jej badań z historii i teorii moralności. Socjologowie marksiści analizowali marksistowskie pojęcia, chwalili użyteczność lub prawdziwość „materializmu historycznego”, krytykowali amerykański system polityczny i socjologię amerykańską (którą jednak na ogół przestali już nazywać „socjologią burżuazyjną”). Główny nurt socjologii polskiej był badawczo-opisowy, wolny od zniekształceń ideologicznych, chociaż nie wolny od ograniczeń cenzuralnych.

LIT.: Julian Hochfeld, *O niektórych aspektach przeciwstawności materializmu historycznego i socjologii burżuazyjnej*, «Myśl Filozoficzna» 1951, nr 1-2; Andrzej Malewski, *Empiryczny sens teorii materializmu historycznego*, «Studia Filozoficzne» 1958, nr 5; Stanisław Ossowski, *Dzieła*, t. I-VI, PWN, Warszawa 1966-1970; Jan Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970; Lewis A. Coser, *Masters of Sociological Thought*, Harcourt, Brace, Jovanovitch, New York 1971; Stanisław Andreski, *Social Sciences as Sorcery*, Andre Deutsch, London 1972; Andrzej Malewski, *O nowy kształt nauk społecznych*, PWN, Warszawa 1975; Jerzy Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, t. I i II, PWN, Warszawa 1981, wyd. II: 1983.

solidarność – to dobrowolnie przyjęta gotowość wspólnego działania, zwłaszcza

218

czy gotowość obrony innych osób w sytuacji zagrożenia i gotowość niesienia im pomocy w potrzebie.

Przeciwieństwem solidarności jest niewrażliwość na sytuację i potrzeby innych osób i powstrzymywanie się od niesienia im pomocy. Taka niewrażliwość bywa nazywana *egoizmem* (w jednym z wielu znaczeń tego słowa).

Państwa totalitarne niekiedy zwalczają egoizm (który chciano by zastąpić jednolitością i posłuszeństwem), jednak solidarność jest również totalitaryzmowi niemiła. Więźniom i żołnierzom zakazuje się petycji zbiorowych i występowania w cudzym imieniu; takie zwalczanie solidarności bywa przenoszone na całe społeczeństwo.

Solidarność zwalczaną, solidarność w nieżyczliwym dla niej otoczeniu, może wzmacniać organizowanie się. Słowa *solidarność* użyto w Polsce między innymi w nazwie Studenckich Komitetów Solidarności w latach siedemdziesiątych. Pod tą nazwą ukazywało się w Stoczni Gdańskiej pismo w czasie strajku w sierpniu 1980 roku. Słowo *solidarność* wybrano jako nazwę niezależnego i samorządnego związku zawodowego utworzonego we wrześniu 1980 roku. Program tego związku nie był programem walki. Opis postulatów społecznych w Uchwale Programowej z września 1981 roku zawarto w dwu częściach: „*solidarne* społeczeństwo” i „*samorządna* Rzeczpospolita”.

LIT.: Maria Ossowska, *Normy moralne*, PWN, Warszawa 1970; Jadwiga Puzynina, *Co to znaczy: być solidarnym?* «Więź» 1981, nr 1; ks. Józef Tischner, *Etyka Solidarności*, wyd. I, Znak, Kraków 1981, wyd. II poszerzone: Spotkania, Paryż 1982.

„Solidarność” (inaczej: Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”) – ruch społeczny, organizacja, hasło, przeżycie i doświadczenie milionów, zwłaszcza w latach 1980-1981, gdy „Solidarność” mogła działać otwarcie. Powstanie „Solidarności” przygotowały strajki i bunty robotnicze w latach 1970 i 1976, zwłaszcza w roku 1970 w stoczniach Gdańska i Szczecina, a także strajki (przede wszystkim na Wybrzeżu) w sierpniu 1980 roku, zakończone porozumieniami, w których przedstawiciele rządu zgodzili się na utworzenie niezależnych i samorządnych związków zawodowych. Ośrodkami tworzenia nowych związków były komitety strajkowe w zakładach pracy oraz Międzyzakładowe Komitety Strajkowe i ich odpowiedniki, które przekształciły się w Międzyzakładowe Komitety Założycielskie i przyczyniły się do stworzenia regionalnej struktury NSZZ. Decyzję o powo-

łaniu jednolitego związku powzięto 17 września w Gdańsku na spotkaniu przedstawicieli komitetów założycielskich, wybrano także nazwę, przyjęto projekt statutu i powołano Krajową Komisję Porozumiewawczą jako komitet założycielski związku i jego tymczasową władzę.

Dalsze dzieje „Solidarności” to konflikty, rozmowy z władzami, związkowe projekty rozwiązań społecznych i gospodarczych, uwieńczone przyjęciem programu związku przez Pierwszy Krajowy Zjazd Delegatów, odbywający się w dwóch turach w Gdańsku od 5 do 10 września i od 26 września do 7 października 1981 roku.

Istnienie „Solidarności” miał w zamiarach władz zakończyć stan wojenny trwający od 13 grudnia 1981 do 22 lipca 1983 roku. Akcja ta nie w pełni odniosła sukces: „Solidarność” zmieniła formy działania i stała się zdecentralizowanym i wielopostaciowym ruchem społecznym (w pewnym stopniu koordynowanym przez Tymczasową Komisję Koordynacyjną powołaną 22 kwietnia 1982 roku).

Legalne działanie „Solidarności” można uznać za jedną z prób „ucywili-

zowania” ustroju komunistycznego. Związek wywalczył sobie wówczas miejsce w systemie politycznym uznanym przez władze za legalny i mógł wobec tego pertraktować z władzami, wywierać na nie nacisk i uzyskiwać (często w wyniku kompromisu) rozwiązania korzystne społecznie. Stan wojenny nie zniszczył nabytych wówczas doświadczeń ważnych w praktyce politycznej: umiejętności zbiorowego podejmowania decyzji, negocjowania, zawierania porozumień, opracowywania aktów prawnych. Do tych doświadczeń przybyły nowe, nabyte w stanie wojennym: doświadczenia konspiracyjnego, cywilnego i powstrzymującego się od stosowania przemocy ruchu oporu, ukrywanych przed policją, solidarnych działań związkowych, oświatowych, wydawniczych.

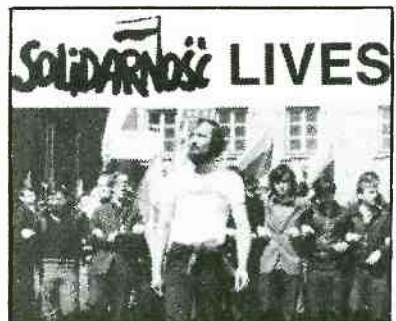
LIT.: Jerzy Holzer, „Solidarność” 1980-1981. *Geneza i historia*, Krąg, Warszawa 1983, wydanie II: Instytut Literacki, Paryż 1984; Jadwiga Staniszkis, „Solidarność” jako związek zawodowy i ruch społeczny, w: *Demokracja i gospodarka*, praca zbiorowa pod red. Witolda Morawskiego, Uniwersytet Warszawski, Instytut Socjologii, Warszawa 1983; Grażyna Pomian (red.), *Polska „Solidarności”*, Instytut Literacki, Paryż 1982; Wojciech Morawski, Marek Tobera, *Powstanie i rozwój NSZZ „Solidarność”*, w: «Niepodległość pracy», wrzesień 1981, Ośrodek Badań Społecznych NSZZ „Solidarność”, region Mazowsze; Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution. Solidarity 1980-1982*, Jonathan Cape, London 1983; Maciej Łopiński, Marcin Moskit, Mariusz Wilk, *Konspira. Rzecz o podziemnej Solidarności*, Przedświt, Warszawa 1984, Sporkania, Paryż 1984; Antoni Kołodziej, *Podziemne struktury NSZZ „Solidarność” (13 12 1981-13 12 1984)*, «Zeszyty Historyczne» 1985, z. 72.

220

221

222

„Solidarność” Rolników Indywidualnych. 21 września 1980 roku ukonstytuował się komitet założycielski niezależnego samorządowego związku rolników. W grudniu 1980 roku grupy organizujące niezależnie związek rolniczy przyjęły wspólny statut, w lutym 1981 roku władze odmówiły rejestracji związku. Przedstawiciele władz twierdzili, że rolnicy indywidualni nie są pracownikami najemnymi i wobec tego nie mają potrzeby zrzeszania się w związki zawodowe. Taką potrzebę dostrzegali jednak rolnicy, co powodowało strajki i okupywanie budynków administracyjnych, między innymi w Rzeszowie i w Ustrzykach Dolnych. W marcu 1981 roku grupy organizatorów związku zdecydowały się na zjednoczenie i nazwę *NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność”*. 30 marca przedstawiciele rządu, zawierając porozumienie z „Solidarnością”, obiecali rejestrację „Solidarności” Rolników Indywidualnych i zarejestrowano ją 12 maja 1981 roku. „Solidarność” Rolników Indywidualnych została w stanie wojennym zawieszona i następnie zdelegalizowana. Ustawodawstwo z 1982 roku nie przewidywało prawa rolników indywidualnych do zrzeszania się w związki zawodowe. W stanie wojennym powołano działający w podziemiu Ogólnopolski Komitet Oporu Rolników i zaczęły ukazywać się pisma OKOR «Żywią i Bronią» i «Solidarność Rolników».

Solidarność Walcząca (SW) – organizacja powołana w stanie wojennym we Wrocławiu. SW działa tajnie, ma oddziały w innych miastach, między innymi w Poznaniu, w Katowicach, w Lublinie. Agencja Informacyjna Solidarności Walczącej wydaje między innymi pisma «Solidarność Walcząca», «Biuletyn Dolnośląski»; «Biuletyn Informacyjny Solidarności Walczącej». «Biuletyn Dolnośląski» podpisują Kornel Morawiecki i Jan Ewaryst. Pisma te noszą hasło „wolni i solidarni”. Niezależnie – pismo «Solidarność Walcząca» wydaje oddział SW w Poznaniu. Solidarność Walcząca organizuje demonstracje i nadaje audycje radiowe we Wrocławiu i w Poznaniu.

sowiecki – od słowa *sowieci* oznaczającego po rosyjsku radę. Rady (*sowiety*) tworzono na obszarze Cesarstwa Rosyjskiego w okresie rewolucji 1917 roku. Rady te podporządkowali sobie bolszewicy i nazwą *sowiecki* posłużyli się na określenie tworzonych przez siebie państw: *Rosji Sowieckiej*, a następnie *Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*. W Polsce co najmniej od roku 1920 (od wojny polsko-sowieckiej lub polsko-bolszewickiej) nazwy *sowiecki* i *bolszewicki* nabrały w powszechnym użyciu znaczenia ujemnego graniczącego z obelgą. Dlatego komuniści w Polsce, zwłaszcza w czasie drugiej wojny światowej i po wojnie, zaczęli posługiwać się przymiotnikiem utworzonym bezpośrednio od polskiego słowa *rada*: *radziecki*, spodziewając się, że ten przymiotnik będzie mniej obciążony emocjonalnie. Przymiotnik *radziecki* nabrał jednak nie tyle znaczenia obelżywego, co lekko ironicznego (wtedy, gdy mówi się o *głowie radzieckiej* lub *uczonych radzieckich*). W sytuacjach wywołujących ostrzejsze reakcje emocjonalne używa się nadal słowa *sowiecki*, na przykład *wojska sowieckie*, *czołgi*

sowieckie, sowieciarze (dwa ostatnie wyrażenia określają obywateli radzieckich, zwłaszcza gdy występują jako reprezentanci lub zwolennicy władzy i ustroju).

LIT.: Stanisław Westfal, *Radziecki czy sowiecki?* «Kultura» 1950, nr 7-8; Aleksander Zinowiew, *Homo sovieticus*, Polonia, Londyn 1984.

sowieciologia – dosłownie: nauka o Związku Radzieckim (*Sowieckim*). Na ogół jednak zakres sowieciologii rozumie się szerzej i obejmuje się nim badania wszelkich krajów o ustroju komunistycznym (*socjalistycznym* w sowieckim sensie słowa).

W Polsce przed drugą wojną światową rozpoczęto badania sowieciologiczne w Instytucie Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie, gdzie opublikowano między innymi prace Stanisława Swianiewicza i Wiktora Sukiennickiego. Stanisław Swianiewicz, tak jak wielu Polaków, miał następnie okazję kontynuować badania na miejscu.

Po wojnie badania sowieciologiczne ułatwiło przewiezienie przez Niemców na Zachód niektórych radzieckich archiwów prowincjonalnych. Na materiałach z tych archiwów były oparte

prace Merle Fainsoda. Innym źródłem były relacje uciekinierów ze Związku Radzieckiego, wykorzystywane między innymi w badaniach opinii publicznej przez Alexa Inkelesa.

W okresie tak zwanego odprężenia, między radziecką inwazją na Czechosłowację i inwazją na Afganistan, sowieciologia była w znacznej mierze oprowadzona przez *naukowców politycznych*, zajmujących się takimi tematami jak *partycypacja* obywateli radzieckich w rządzeniu lub *integracja* społeczeństwa radzieckiego. Sowietologów pasjonowały problemy *sukcesji* na Kremlu i starali się odkryć programy poszczególnych polityków radzieckich, zwłaszcza przeciwstawiając *liberałów* zwolennikom *twardej linii*.

Praca Sołżenicyna *Archipelag Gulag* nie uchodziła wśród *naukowców politycznych* za pracę sowieciologiczną. Podobnie nie był według nich sowieciologiem Aleksander Zinowiew, opisujący „człowieka radzieckiego”. „Odprężeniowy” etap sowieciologii to prace badaczy amerykańskich wyjeżdżających do Związku Radzieckiego i studiujących tamtejsze archiwa, a także opierających się na angielskich streszczeniach radzieckich materiałów oficjalnych, i raczej lekceważących świadectwa i prace ludzi ze Związku Radzieckiego, uważane za stroniczne.

Nurt sowieciologii nie odprężeniowy i nie posługujący się językiem „nauk politycznych” reprezentował piszący po niemiecku Borys Lewicki, we Francji Raymond Aron lub Alain Besançon, w Stanach Zjednoczonych i w Wielkiej Brytanii Robert Conquest, Leonard Schapiro, Adam Ułam, Richard Pipes. Czasopisma sowieciologiczne to przede wszystkim dwumiesięcznik «Problems of Communism» (ukazujący się od roku 1951) i kwartalnik «Survey» (ukazujący się od roku 1955).

LIT.: Stanisław Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista*, Wilno 1930; Wiktor Sukiennicki, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich*, Wilno 1938; Merle Fainsod, *How Russia is Ruled*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1953, revised edition 1963; Raymond Bauer, Alex Inkeles, Clyde K. M. Kluckhohn, *How the Soviet System Works*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1956; Merle Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, Harvard University Press, Mass. 1958; Aleksander Sołżenicyn, *Archipelag Gulag*, t. I-III, Instytut Literacki, Paryż 1974, 1975, 1978; Alain Besançon, *Krótki traktat sowietologiczny na użytek władz cywilnych, wojskowych i religijnych*, Wydawnictwo KOS, Kraków 1980.

sowietyzm – nazwa utworzona od słowa *sowiet* (oznaczającego po rosyjsku radę). Wkrótce po rewolucji październikowej *sowiety* straciły znaczenie. Słowo *sowiet* w języku polskim oznacza niekiedy obywatela Związku Radzieckiego, zwłaszcza gdy jest w służbie ZSRR, zaś wyrażenie *Sowiety* było używane przed wojną i jest obecnie używane na emigracji jako nazwa ZSRR. *Sowietyzm* zaś bywa nazwą systemu społeczno-politycznego (ustroju) w Związku Radzieckim, w krajach obozu radzieckiego i nawet w innych krajach komunistycznych. Nazwa *sowietyzm* nie jest najlepsza, jeśli miała by budzić skojarzenia ze słowem *rada*, nie jest też najlepsza, jeśli miałyby charakteryzować ustrój w państwach komunistycznych niepodporządkowanych Związkowi Radzieckiemu. Mimo to używa się ją ze względu na niektóre wady słów *socjalizm* i *komunizm*. System w krajach komunistycznych bywa nazywany *ustrojem socjalistycznym*, ale socjaliści często chcą odróżnić *sowietyzm* i *socjalizm*. Komuniści zaś uważają na ogół, że obecna sytuacja w państwach, w których rządzą, jest jedynie wstępem do komunizmu, a więc, z ich punktu widzenia, nazwa *komunizm* nie jest odpowiednia.

Wydaje się jednak, że można wybierać co najmniej między nazwą *komunizm* i *sowietyzm*, przy czym pierwsza z tych nazw nie nasuwa bezpośrednio skojarzeń ze Związkiem Radzieckim (*Sowieckim*). Może to mieć znaczenie ze względu na to, że niezależności niektórych państw od ZSRR nie towarzyszyła zmiana ustroju, pozostały państwami *komunistycznymi*, choć znalazły się poza obozem *sowieckim*.

spekulacja. Według ustawy o zwalczaniu spekulacji z 13 lutego 1957 roku – spekulacja to skupywanie towarów przez osoby nieuprawnione w celu odsprzedaży z zyskiem, gromadzenie w tym celu towarów, a także pobieranie cen przysparzających nadmierny zysk.

Wspomniana ustawa przewidywała za spekulację kary grzywny, aresztu lub więzienia – od pół roku do 10 lat.

Kodeks karny z 1969 roku mówi o tym, że „kto, nie mając uprawnień handlowych, gromadzi w celu odsprzedaży z zyskiem towary w ilościach oczywiście niewpółmiernych do potrzeb własnych jako konsumenta, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3” (art. 222).

„Spekulacja” (określona tak jak powyżej) jest w warunkach wolnego rynku działaniem na ogół bezsensownym (ludzie wolą kupować towar tańszy niż „odsprzedawany z zyskiem”). Jeśli zaś „spekulacja” jest sensowna, to znaczy że początkowa cena sprzedaży była za niska lub towarów było za mało, co wkrótce spowoduje wzrost ceny, dodatkową produkcję i ewentualnie następnie spadek ceny, nikt zaś nie będzie zajmował się wyszukiwaniem i karaniem spekulantów.

społeczeństwo – zbiorowość społeczna dostatecznie duża i powiązana wewnętrznymi współzależnościami, by warto ją było traktować odrębnie.

Społeczeństwami nazywa się zwykle zbiorowości zorganizowane w państwo. Niekiedy odróżnia się społeczeństwo – jako zbiór osób, od państwa – jako instytucji sprawujących władzę.

W niektórych krajach i językach sens terminu *naród* ma znaczenie zbliżone do terminu *społeczeństwo*, tyle że mówiąc o narodzie na ogół zakłada się poczucie jedności. W tym sensie *społeczeństwo* amerykańskie jest prawie tym samym co *naród amerykański*. W innych przypadkach istnieją różnice między znaczeniem słów *społeczeństwo* i *naród*. Konstytucje Drugiej Rzeczypospolitej stwierdzały co prawda, że władza należy do narodu, ale społeczeństwo polskie składało się wówczas z osób o różnej narodowości i istniały ruchy polityczne, według których nie wszyscy obywatele polscy należeli do narodu polskiego (były to tendencje polityczne, które wyłączały innych z narodu polskiego, albo takie, które same się z tego narodu wyłączały).

Społeczna Rada Gospodarki Narodowej. Powołanie Społecznej Rady Gospodarki Narodowej postulowano w programie „Solidarności”: „Do jej kompetencji powinna należeć ocena polityki gospodarczej Rządu, ocena sytuacji gospodarczej i gospodarczych aktów prawnych oraz inicjowanie niezbędnych posunięć w tych dziedzinach. Rada powinna mieć prawo przedkładania projektów ustaw. Społeczna Rada Gospodarki Narodowej powinna działać całkowicie jawnie, a jej członkowie muszą mieć prawo porozumienia się ze społeczeństwem przy pomocy środków masowej informacji” (teza 5).

25 września 1981 roku 18 osób, w tym kilku rektorów wyższych uczelni i prezes PAN, sformułowało oświadczenie domagające się „wyłonienia przez

samorządne organizacje i instytucje obywatelskiej rady społeczno-gospodarczej o dużej wiarygodności ocen, poglądów i działań w stosunku do polityki społeczno-ekonomicznej państwa. Rada pełniłaby rolę niezależnego przedstawicielstwa społecznego”.

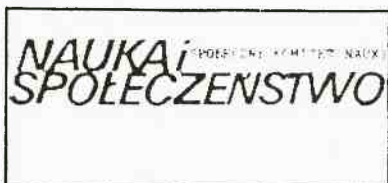
15-18 października grupa negocjacyjna Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” rozmawiała z zespołem roboczym Komitetu Rady Ministrów do spraw Związków Zawodowych, między innymi o powołaniu Społecznej Rady Gospodarki Narodowej. Rozmowy były wstępne, ale opór strony rządowej dawał się wyraźnie odczuć.

17 listopada Prezydium Komisji Krajowej proponowało: „Rada będzie sprawować rzeczywistą kontrolę nad działaniami rządu w sferze gospodarki oraz współkształtować politykę gospodarczą”.

Dyskusja na temat zadań Społecznej Rady Gospodarki Narodowej i jej składu toczyła się do początku grudnia z udziałem „Solidarności”, Kościoła i Komitetu Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych. Podjęcie ostatecznej decyzji miało nastąpić na posiedzeniu Komisji Krajowej 11-12 grudnia 1981 roku. Powołanie Rady odsunął stan wojenny.

społeczny – związany ze społeczeństwem. Polityczne znaczenie tego przymiotnika wiąże się z dwoma przeciwstawieniami: (1) to, co społeczne, przeciwstawia się temu, co indywidualne, (2) to, co społeczne, przeciwstawia się temu, co państwowe. W tym drugim sensie przymiotnik *społeczny* był używany zwłaszcza w okresie legalnego działania „Solidarności”, kiedy to sformułowano *społeczne* projekty ustaw lub projektowano powołanie *Społecznej* Rady Gospodarki Narodowej.

Społeczny Komitet Nauki (SKN) – nie ujawniając swego składu działa od sta-

nu wojennego w Warszawie i większych miastach akademickich. Komitet prowadził akcję stypendialną dla pracowników nauki, zwłaszcza z nauk humanistycznych i społecznych, pomagał organizować badania naukowe i przygotowywał opracowania, przede wszystkim bibliograficzne, dla studentów. W dwutygodniku «Kos» SKN prowadzi stałą rubrykę *Nauka i społeczeństwo*.

«Spotkania» – niezależne pismo młodych katolików. Numer 1 ukazał się na jesieni 1977 roku, numery 17–22 opublikowano w stanie wojennym i po jego zniesieniu. Reedycja pisma ukazuje się na Zachodzie nakładem wydawnictwa Spotkania, które do roku 1984 opublikowało również 18 książek na tematy religijne, kulturalne i społeczno-polityczne. W roku 1984 wydawnictwo Spotkania rozpoczęło publikację kwartalnika społeczno-politycznego «Libertas».

spółdzielczość. Za początek ruchu spółdzielczego uważa się utworzenie spółdzielni spożywców w Rochdale w Anglii w latach czterdziestych XIX wieku.

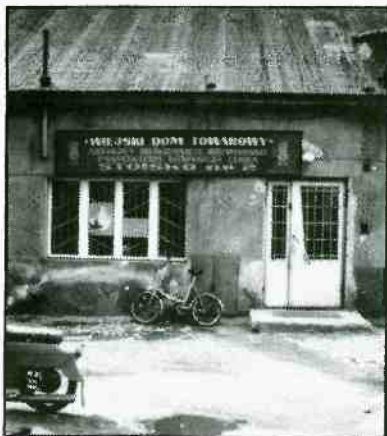
Zasadą spółdzielczości jest łączenie pracy i kapitału, czyli troska o to, by pracujący mogli dysponować kapitałem i mogli inwestować. Środki gospodarcze uważa się za wspólną własność członków spółdzielni, udziały członków są równe i każdy z nich dysponuje jednym głosem.

Istnieją spółdzielnie pracy, spółdzielnie spożywców, spółdzielnie mieszkaniowe, spółdzielnie wytwórców lub konsumentów.

W praktyce od zasad spółdzielczości niekiedy się odstępuje. Członkowie dużych spółdzielni mają niewielki wpływ na ich działanie. Dopuszcza się członkostwo zbiorowe, przy którym instytucja lub organizacja (w praktyce jej zarząd) jest zbiorowym członkiem spółdzielni i dysponuje większą liczbą głosów.

W Polsce olbrzymią spółdzielnią spożywców jest Centralny Związek Spółdzielni Spożywców „Społem”, działający w każdym województwie i zajmujący monopolistyczną pozycję w handlu artykułami spożywczymi, gospodarstwa domowego i w gastronomii. Inne centralne związki spółdzielni to Centralny Związek Spółdzielni Rolniczych „Samopomoc Chłopska”, Centralny Związek Kółek Rolniczych, Centralny Związek Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych, Centralny Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego i Centralny Związek Spółdzielczości Pracy. Istnieje także Naczelna Rada Spółdzielcza, której uchwały są obowiązujące dla wszystkich organizacji spółdzielczych.

LIT.: Seweryn Szer, *Własność spółdzielcza. Z wyjątkiem własności spółdzielni produkcyjnych w rolnictwie*, PWN, Warszawa 1960; Kazimierz Boczar, *Spółdzielczość*, Warszawa 1970.

spółdzielnie produkcyjne. Używana oficjalnie w Polsce nazwa form kolektywnego gospodarowania na wsi, które w Związku Radzieckim nazywają się *kołchozami*.

Bezpośrednio po wojnie przedstawiciele nowej władzy obiecywali, że w Polsce nie będzie kołchozów. Kto mówił, że będą, trafiał do więzienia za „rozpowszechnianie fałszywych wiadomości w celu działania na szkodę państwa polskiego”.

Od roku 1949 kołchozy zaczęto tworzyć, nie unikając stosowania przymusu. Kto był jeszcze w więzieniu za opowiadanie, że będą kołchozy, mógł się tam spotkać z tymi, co nie chcieli do kołchozów wstępować.

Było kilka rodzajów spółdzielni produkcyjnych, a wśród nich najbardziej zbliżone do kołchozów były spółdzielnie „dzielące dochód”. Ich liczba przekroczyła 2,5 tysięcy w roku 1951, 3 tysiące w roku 1952, 6 tysięcy w roku 1953, 8 tysięcy w roku 1954, 9 tysięcy w roku 1955. Można by przewidywać podobny lub szybszy dalszy rozwój, ale w

roku 1956 większość tych spółdzielni rozpadła się i pod koniec roku zostało 1,5 tysiąca. Na początku lat siedemdziesiątych było niewiele ponad tysiąc spółdzielni dzielących dochód, zaś w latach osiemdziesiątych było ich ponad 2 tysiące.

sprawiedliwość. Może łatwiej odczuć niesprawiedliwość niż sprawiedliwość. Z niesprawiedliwością mamy do czynienia wtedy, gdy komuś dzieje się krzywda, gdy nie otrzymuje tego, co mu się należy, lub gdy nie jest traktowany tak, jak traktowany być powinien.

Bynajmniej nie zawsze uznaje się, że równe traktowanie jest sprawiedliwe, na ogół ludzie są przekonani, że sprawiedliwie jest niektórych nagradzać, a innych karać, że sprawiedliwie jest inaczej traktować dziecko, a inaczej dorosłego, inaczej człowieka odpowiadającego za swoje czyny, inaczej nieodpowiedzialnego.

Z tych odczuć zdają sprawę następujące określenia sprawiedliwości:

Sprawiedliwy podział lub sprawiedliwe traktowanie to takie, w którym ludzie równi pod istotnymi względami – uzyskują to samo lub są traktowani tak samo. Rozstrzygnięcie sporu o to, co jest sprawiedliwe, wymaga więc w tym przypadku ustalenia, jakie kategorie ludzi są w danej sprawie istotne: ci, którzy należą do danej kategorii, powinni być tak samo traktowani.

Niekiedy sprawiedliwość odnosi się do praw i wtedy za sprawiedliwy podział lub sprawiedliwe traktowanie uważa się takie, które oddaje ludziom to, co im się należy. Tu toczy się spory o to, co się komu należy i można uważać, że nierówność może być sprawiedliwa.

LIT.: Kazimierz Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości. Kultura i wychowanie*, 1939; Chaim Perelman, *O sprawiedliwości*, War-

szawa 1959; John Rawls, *Theory of Justice*, 1971.

stalinizm (od pseudonimu partyjnego Józefa Dżugaszwilięgo, nazywanego Stalinem, władcy Związku Radzieckiego od lat dwudziestych do śmierci na początku marca 1953 roku). W Związku Radzieckim słowo *stalinizm* jest używane raczej nieoficjalnie i zastępowane takimi określeniami jak *kult jednostki* lub *osobowości (liczności)*. Należy się domyślać, że tą *jednostką* lub *osobowością* był Stalin.

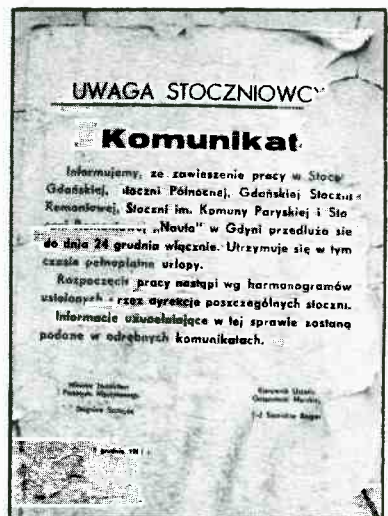
W Polsce *stalinizmem* nazywa się okres względnie pełnego podporządkowania Polski Związkowi Radzieckiemu i znacznego upodobnienia porządków wewnętrznych do warunków w Związku Radzieckim. Wyznaczenie granic tego okresu jest w pewnej mierze umowne. Na pewno lata 1949-1953 zasługują na nazwę okresu stalinowskiego, ale można początek okresu przesunąć nieco wcześniej lub koniec nieco później. Był to okres najbardziej dotychczas zaawansowanego terrorku policyjnego, największego ujednolicenia ideologicznego i politycznego, zwalczania Kościoła i forsowania

marksizmu jako doktryny oficjalnej o funkcjach religii państwowej.

LIT.: *Stalinism. Essays in Historical Interpretation*, ed. by Robert C. Tucker, W. W. Norton, New York 1977; *Stalinism. Its Impact on Russia and the World*, ed. by G. R. Urban, Maurice Temple, London 1982.

stan wojenny. Instytucja prawna przewidziana przez konstytucję PRL. Aż do grudnia 1981 roku była to instytucja uszpięta i trudno było domyśleć się, na czym „stan wojenny” może polegać. Konstytucja PRL stwierdzała, że Rada Państwa może wprowadzić stan wojenny „jeżeli wymaga tego wzgląd na obronność lub bezpieczeństwo państwa”. Mogło więc wydawać się, że stan wojenny jest rodzajem przygotowania do wojny.

W nocy z 12 na 13 grudnia i rano 13 grudnia 1981 roku ludzie w Polsce mogli się przekonać, że stan wojenny zaistniał. Treść prawna i rzeczywista stanu wojennego ujawniała się w miarę ogłaszania dekretów i rozporządzeń i w toku działań władz. Można było dowiedzieć się o aresztowaniach, spotrzeć ożywione ruchy wojsk i usłyszeć groźne komunikaty w radio i w telewizji.

Stan wojenny uzyskał niestęchanie bogatą obudowę prawną. Z datą 12 grudnia 1981 Rada Państwa wydała „dekret o stanie wojennym”. Stan wojenny określono tu jako sytuację ograniczającą prawa obywatelskie do minimum i dającą władzom rozległe możliwości działania. Dekret stwierdzał, że w stanie wojennym zawieszają się lub ograniczają podstawowe prawa obywateli: prawo nietykalności osobistej, nienaruszalności mieszkań i tajemnicy korespondencji, prawa zrzeszania się, wolności słowa, druku, zgromadzeń, wieców, pochodów i manifestacji. Ograniczenia polegają między innymi na tym, że władze mogą nakazywać lub zakazywać „przebywania lub opuszczania w określonym czasie oznaczonych miejsc, obiektów i obszarów” (art. 8). Osoby przebywające w miejscu publicznym obowiązane są mieć przy sobie dokument stwierdzający tożsamość (art. 9). Władze mogą wprowadzić obowiązek „uprzedniego uzyskania zezwolenia na zmianę miejsca stałego pobytu i pobytu czasowego” (art. 10). Mogą też „wstrzymać i ograniczać pracę określonych urządzeń łączności” (art. 33) oraz wprowadzić „cen-

zurę przesyłek pocztowych i korespondencji telekomunikacyjnej oraz rozmów telefonicznych” (art. 18). Może być zawieszona „działalność stowarzyszenia, związku zawodowego, zrzeszenia albo organizacji społecznej lub zawodowej” (art. 15). Stwierdzono też, że obywatele „mogą być internowani na czas obowiązywania stanu wojennego w ośrodkach odosobnienia” (art. 42). Ten sposób postępowania nazwano w dekrete „środkiem prewencyjnym”.

Przepisy karne w dekrete o stanie wojennym zaczynają się od artykułu, który głosi, że „kto będąc członkiem stowarzyszenia, związku zawodowego lub organizacji, której działalność została zawieszona, nie odstąpił od udziału w takiej działalności, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3” oraz „kto *organizuje albo kieruje* strajkiem lub akcją protestacyjną, podlega karze pozbawienia wolności do lat 5” (art. 46). Dekret ustanawiał również karalność *uczestnictwa* „w strajku albo akcji protestacyjnej” (art. 50). Przepisy karne dekretu godziły także w rozpowszechnianie wiadomości, o których sąd uzna, że mogą osłabić „gogo-

wość obronną PRL” albo „wywołać niepokój publiczny lub rozruchy” (art. 48).

Wszystkie te przepisy nie były martwe – w stanie wojennym stosowano je obficie i karano działaczy „Solidarności”, organizatorów i uczestników strajków, autorów i posiadaczy ulotek i innych podziemnych („niedozwolonych”) publikacji.

Przepisom karnym dekretu o stanie wojennym towarzyszyły dekry Rady Państwa (również datowane 12 grudnia), które w okresie stanu wojennego zmieniały kodeks postępowania karnego. Polegało to na tym, że wprowadzono postępowanie doraźne i rozszerzono zakres postępowania uproszczonego i przyspieszonego, rozszerzono także właściwość (kompetencje) sądów wojskowych.

Postępowanie doraźne, jak zauważyli oficjalni komentatorzy, charakteryzuje „wyjątkowa pospieszność i surowość”. Wyrok wydany w postępowaniu doraźnym jest ostateczny i w zwykłym trybie nie podlega zaskarżeniu do wyższej instancji. Ponadto w postępowaniu tym podwyższono zagrożenia karne: sądy miały wymierzać kary od 3 do 15 lat więzienia „bez względu na rodzaj i granice ustawowego zagrożenia danego przestępstwa”, zaś w przypadku przestępstw zagrożonych karą od 8 lat więzienia – można było stosować karę 25 lat więzienia lub karę śmierci.

Dekry były uzupełniane przez informacje, rozporządzenia i obwieszczenia, wprowadzające w czyn to, co dekret o stanie wojennym uznawał za możliwe. O niektórych postanowieniach (takich jak „godzina milicyjna” w całym kraju od 10 wieczorem do 6 rano) informował komunikat Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. „O zawieszeniu działalności wszystkich związków zawodowych i organizacji

studenckich oraz niektórych innych organizacji” informował komunikat PAP ogłoszony w «Trybunie Ludu» z 14 grudnia. Napisano tam, że „oznacza to obowiązek zaniechania wszelkiej działalności statutowej”. W ten sposób zakomunikowano o „zawieszeniu” „Solidarności”. Później w «Trybunie Ludu» z 21 grudnia poinformowano o ukazaniu się «Monitora Polskiego» nr 30, w którym opublikowano zarządzenie prezesa Rady Ministrów (gen. Wojciecha Jaruzelskiego) zawieszające działalność wszystkich związków zawodowych oraz między innymi Niezależnego Zrzeszenia Studentów i Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich. Wymienione tu organizacje później rozwiązano, na razie zakaz ich działania nazwano „zawieszeniem”.

Zakaz działania „Solidarności” był, jak można przypuszczać, jednym z podstawowych celów stanu wojennego, a utrudnienia łączności, przepisy karne i akcja internowań były sposobami, w jakich zamierzano ograniczyć protesty i utrudnić walkę o przetrwanie „Solidarności”. Zakaz działania w formie „zawieszenia”, zgodnej z terminologią dekretu o stanie wojennym,

pozostawiał nadzieje na przywrócenie „Solidarności” i innych organizacji. Władze mogły uważać, że taka nadzieja zmniejszy wolę oporu i zasięg protestów, które skądinąd były utrudnione przez represje.

19 grudnia 1982 roku Rada Państwa uchwaliła, że z dniem 31 grudnia stan wojenny na terytorium PRL jest „zawieszony”. Nie znaczyło to, że stan wojenny przestaje istnieć, zdecydowano tylko nie stosować niektórych przepisów z dekretu o stanie wojennym.

20 lipca 1983 roku Rada Państwa podjęła uchwałę znoszącą stan wojenny z dniem 22 lipca. Uczczono w ten sposób święto państwowe PRL. Straciła moc uchwała Rady Państwa z 12 grudnia 1981 roku wprowadzająca stan wojenny oraz uchwała Rady Państwa z 19 grudnia 1982 roku zawieszająca stan wojenny. Stan wojenny był zniesiony, ale to nie znaczy, by stracił moc dekret o stanie wojennym, stwierdzający, czym ów stan jest lub może być, gdy już zostanie wyprowadzony. Nie straciły też mocy liczne ustawy uchwalone w stanie wojennym, utrwalające w prawie zwykłym rozmaite innowacje stanu wojennego.

LIT.: Piotr Spiski (opr.), *Od trzynastego do trzynastego. Analizy, dokumenty, relacje*, Polonia Book Fund, Londyn 1983; Elżbieta Kaczyńska, *Stan wojenny w historii Polski*, «Krytyka» 1983, nr 16; Andrew Swidlicki, *Mechanisms of Repression in Poland during Martial Law*, «Polish Review» 1984.

stan wyjątkowy – instytucja prawna przewidziana przez konstytucję PRL od 20 lipca 1983 roku. Stwierdzono tam, że Rada Państwa lub jej przewodniczący może wprowadzić stan wyjątkowy, „jeżeli zagrożone zostało bezpieczeństwo państwa lub w razie klęski żywiołowej”.

Możliwości władz w przypadku ogłoszenia stanu wyjątkowego omówiono w ustawie uchwalonej 5 grudnia

1983 roku. Przewiduje ona zawieszenie prawa do strajku i akcji protestacyjnych, możliwość zawieszania organizacji i stowarzyszeń, ograniczenie i kontrolę przemieszczania się osób, możliwość internowania, kontroli rozmów telefonicznych i zawieszania zajęć w szkołach wyższych. Były to wszystko praktyki stosowane w stanie wojennym. Ustawa o stanie wyjątkowym przypominała dekret o stanie wojennym nawet w tym, że „różne ograniczenia nie wyłączają przy tym swobodnej działalności kościołów i związków wyznaniowych”. Ustawę o stanie wyjątkowym uchwalono przy dwóch głosach sprzeciwu i 10 wstrzymujących się.

stonka ziemniaczana – chrząszcz niszczący uprawy ziemniaków. Do Europy stonkę zawleczono z Ameryki Północnej w połowie XIX wieku i od tego czasu przemieszczała się na wschód. Na ziemię polską przeszła z Niemiec po wojnie. Stonkę do połowy lat pięćdziesiątych zwalczano jako szkodnika amerykańskiego, który szkodny po kryjomu z imperialistycznych samolotów niszczył socjalistyczne ziemniaki (zresztą nawet i średniorolne, i kułackie).

stowarzyszenia – są to dobrowolne, trwałe zrzeszenia o celach niezarobkowych. Prawo o stowarzyszeniach jest rozporządzeniem prezydenta RP z 27 października 1932 roku. Prawo to odróżnia stowarzyszenia zwykłe, zarejestrowane i stowarzyszenia wyższej użyteczności.

Stowarzyszenia zwykłe nie mają osobowości prawnej i nie mogą mieć majątku. Wymaga się, by co najmniej trzech założycieli zgłosiło na piśmie powołanie takiego stowarzyszenia właściwemu organowi administracji. Jeśli organ ten w ciągu 4 tygodni nie wyrazi sprzeciwu, stowarzyszenie może roz-

począć działanie. Pod koniec lat siedemdziesiątych było w Polsce około 100 stowarzyszeń zwykłych.

Wniosek o założenie *stowarzyszenia zarejestrowanego* powinno zgłosić co najmniej 15 osób. Stowarzyszenie takie ma osobowość prawną i może mieć majątek. Musi ono także posiadać statut i jest rejestrowane przez organ administracji państwowej stopnia wojewódzkiego. Pod koniec lat siedemdziesiątych było około 70 tysięcy stowarzyszeń zarejestrowanych, w tym około 400 miało ogólnopolski zasięg działania.

Stowarzyszenia wyższej użyteczności są uznawane za takie na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów. Stowarzyszeniom tym przysługują ulgi i przywileje, między innymi w sprawach majątkowych. Takich stowarzyszeń w latach sześćdziesiątych było kilkanaście, w latach siedemdziesiątych ich liczba przekroczyła 30. Nie było wśród nich na przykład organizacji religijnych, natomiast stowarzyszeniem wyższej użyteczności było Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej oraz Polskie Towarzystwo Rusycystyczne.

Dekret o stanie wojennym postanowił, że „działalność stowarzyszenia, związku zawodowego, zrzeszenia albo organizacji społecznej lub zawodowej (...) może być zawieszona przez: 1) Prezesa Rady Ministrów – w odniesieniu do stowarzyszeń zarejestrowanych i zwykłych, zrzeszeń oraz organizacji społecznych i zawodowych, których zasięg działania obejmuje obszar województwa” (art. 15).

Z tych możliwości w stanie wojennym korzystano obficie i stowarzyszenia „zawieszano”, niektóre zaś, jak Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich, zdelegalizowano.

LIT.: L. Wiśniewski, *Model prawny stowarzyszeń w PRL*, Warszawa 1974

stowarzyszenia twórcze. Należą tu takie stowarzyszenia, jak (w nawiasach podano liczbę członków w roku 1980) Związek Literatów Polskich (1,4 tysiąca), Związek Polskich Artystów Plastyków (8,4 tysiąca), Stowarzyszenie Polskich Artystów Teatru i Filmu (4,5 tysiąca), Związek Kompozytorów Polskich (0,3 tysiąca), Stowarzyszenie Filmowców Polskich (1,2 tysiąca), Stowarzyszenie Polskich Artystów Muzyków (3,7 tysiąca).

Stowarzyszenia twórcze pełniły niektóre funkcje związków zawodowych i przy tym – w przeciwieństwie do oficjalnych związków – skupiały w jednej organizacji ludzi wykonujących ten sam zawód. Stwarzało to sprzyjające warunki dla obrony interesów zawodowych. Ponadto zainteresowanie członków kulturą i twórczością sprzyjało zabieraniu głosu przez stowarzyszenia twórcze w sprawach nie tylko zawodowych.

W latach 1980-1981 działał Komitet Porozumiewawczy Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych.

W stanie wojennym stowarzyszenia twórcze zostały „zawieszane”, niektóre zdelegalizowano. Na miejsce stowarzyszeń rozwiązanych tworzono nowe pod patronatem oficjalnym (w przypadku Związku Literatów Polskich nowe stowarzyszenie posłużyło się tą samą nazwą).

Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich (SDP) – założone w roku 1951 po rozwiązaniu Związku Zawodowego Dziennikarzy. SDP było członkiem Międzynarodowej Organizacji Dziennikarzy (proradzieckiej i prokomunistycznej).

Liczba członków Stowarzyszenia zbliżała się w roku 1980 do 8 tysięcy.

W okresie legalnego działania „Solidarności” SDP energicznie sprzeciwiało się kampanii prasowej prowadzonej przeciw związkowi i sporządzi-

to ekspertyzę na temat sposobu prowadzenia tej kampanii przez prasę oficjalną.

W stanie wojennym SDP zawieszono, zaś 19 marca 1982 roku ukazała się w «Trybunie Ludu» informacja, że „w środowisku dziennikarskim toczy się dyskusja nad przyszłym kształtem organizacji tego środowiska”. 20 marca na mocy decyzji prezydenta miasta stołecznego Warszawy gen. Mieczysława Dębickiego SDP zostało rozwiązane i wkrótce na jego miejsce powołano nową organizację: Stowarzyszenie Dziennikarzy PRL.

LIT.: *Najsilniejsza od sierpnia kampania dezinformacji. Oświadczenie Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich. Dokumentacja do oświadczenia SDP z dnia 10 sierpnia 1981 r.*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 20 i 21; Dariusz Fikus, *Foksal 81*, Aneks, Londyn 1984.

strach – jest jednym z ważnych motywów postępowania i do tego motywu często odwołują się rządzący. W Polsce komuniści czynili to zwłaszcza w pierwszym dziesięcioleciu swej władzy w latach 1944-1954.

Gdy strach rządzonych maleje i gdy rosną szanse ich niezależnego działania i porozumiewania się, przychodzi niebezpieczny czas dla rządów despotycznych. W Polsce ekipa Edwarda Gierka próbowała częściowo strach uzupełnić lub nawet zastąpić zachętami pozytywnymi, co nie zawsze przychodziło łatwo. Wizyta papieża w Polsce w roku 1979 i powstanie „Solidarności” w roku 1980 przyczyniły się do zmniejszenia strachu. Tak jak strach bywa zaraźliwy, tak też zaraźliwe jest jego znikanie.

Jednym z głównych celów stanu wojennego była poprawa sytuacji władz wobec społeczeństwa, a to zamierzano uzyskać przez zwiększenie strachu. Zamiar ten zrealizowano tylko częściowo, o czym świadczy istnienie ru-

chu oporu w stanie wojennym i po jego oficjalnym zniesieniu.

LIT.: Aleksander Dallin, George W. Breslauer, *Political Terror in Communist Systems*, Stanford University Press, Stanford 1970; Józef Lewandowski, *Rola strachu w socjalizmie*, «Kultura» 1971, nr 3.

strajk – zbiorowe zaprzestanie pracy przez pracowników, zwykle formułujących żądania ekonomiczne lub polityczne.

Według doktryny oficjalnej strajki w ustroju kapitalistycznym są formą walki klasowej proletariatu, natomiast w socjalizmie nie istnieją, są nazywane *przerwami w pracy*, a jeśli istnieją, twierdzi się, że zostały wywołane przez siły zewnętrzne – miejscowe nieproletariackie i zagraniczne, działające jako *inspiratorzy*.

Można odróżnić *strajk zwykły* – pracownicy zaprzestają pracy i opuszczają przedsiębiorstwo, *strajk włoski* – pracownicy nie porzucają pracy, lecz zwalniają jej tempo i obniżają wydajność pracy, *strajk okupacyjny* – pracownicy przerywają pracę, lecz pozostają na terenie przedsiębiorstwa, *strajk czynny* – pracownicy pracują, lecz produkcji nie przeznaczają dla pracodawcy. Odróżnia się również *strajk właściwy*, który prowadzi się, aby osiągnąć jakiś cel, i *strajk ostrzegawczy*, który pełni rolę sygnału lub zapowiedzi strajku właściwego. Strajkiem solidarnościowym nazywa się strajk dla poparcia żądań zgłoszonych już gdzie indziej.

Wielokrotnie w powojennej historii Polski istotną rolę odegrały strajki w dużych zakładach pracy. Tak było zwłaszcza w czerwcu 1956 roku w Poznaniu, w grudniu 1970 roku na Wybrzeżu, w styczniu 1971 roku w Szczecinie, w lutym 1971 roku w Łodzi, w czerwcu 1976 roku w Radomiu, Ursusie i w innych miastach, w lipcu 1980 roku w Lublinie, w sierpniu 1980 roku

w Gdańsku i w wielu innych miastach Polski.

Strajki przyczyniły się do powstania „Solidarności”, której statut następująco uregulował sprawę strajków: *Jeżeli przyczyną strajku jest konflikt w jednym zakładzie pracy, strajk może być ogłoszony tylko na wniosek uchwalony przez bezwzględną większość członków organizacji zakładowej Związku. W przypadku, gdy przyczyną strajku są okoliczności inne niż wymienione w ust. 2, decyzję o jego podjęciu podejmuje zarząd organizacji regionalnej, określając jednocześnie zasięg strajku. Decyzję o podjęciu strajku o zasięgu ponadregionalnym podejmuje Komisja Krajowa. Zastosowanie represji w stosunku do władz Związku i uniemożliwienie im tą drogą podjęcia stosownej decyzji upoważnia załogi zakładów do podjęcia stosownej decyzji natychmiastowej akcji strajkowej. W przypadku, gdy ogłoszenie strajku w jednym zakładzie pracy nie przynosi rezultatu, władze*

związkowe mogą ogłosić strajk solidarnościowy (§33 pkt 2-5). Powyższe postanowienia nie mają zastosowania do pracowników zakładów, które z uwagi na pełnione funkcje nie mogą strajkować. Dla poparcia ich żądań może być ogłoszony strajk solidarnościowy (§34).

W propagandzie antysolidarnościowej powoływano się bardzo często na strajki organizowane przez „Solidarność”. „Solidarność” jednak traktowała je jako broń ostateczną, strajkowała wstrzemięźliwie i nigdy nie ogłosiła strajku generalnego (do którego przygotowano się w marcu 1981 roku). Strajki były bezpośrednią reakcją na ogłoszenie stanu wojennego. Podejmowano je w stanie wojennym i później (niektóre ogłaszała Tymczasowa Komisja Koordynacyjna „Solidarności”). Jednak represje przyczyniły się do tego, że strajki były znacznym ryzykiem i w sposób skoordynowany podejmowano je rzadziej niż wtedy, gdy „Solidarność” działała legalnie.

Stronnictwo Demokratyczne – powstało w kwietniu 1939 roku. W czasie okupacji było (pod kryptonimem „prostokąt”) związane z rządem RP na emigracji. W roku 1943 odłączyła się od SD grupa (pod nazwą Stronnictwo Demokracji Polskiej) popierająca PPR i Związek Radziecki. W imieniu kilku osób z SD działających w Związku Patriotów Polskich – Wincenty Rzymowski podpisał manifest PKWN. Grupa ta powołała w sierpniu 1944 roku Stronnictwo Demokratyczne związane z PKWN. W lipcu 1950 roku do SD przyjęto członków Stronnictwa Pracy. Do 1948 roku jako organizacja młodzieżowa SD istniał Związek Młodzieży Demokratycznej.

W roku 1983 Stronnictwo Demokratyczne liczyło 100 tysięcy członków (ich liczba zmniejszała się od roku 1980).

SD prowadzi wydawnictwo Epoka i wydaje pismo «Tygodnik Demokratyczny» oraz dzienniki «Kurier Polski» i «Ilustrowany Kurier Polski», a następnie «Kurier Codzienny».

Z okazji zjazdów SD można dowiedzieć się, że istnieją odpowiedniki tego stronnictwa w innych krajach komunistycznych, mianowicie Czesosłowacka Partia Socjalistyczna, Liberalno-Demokratyczna Partia Niemiec (w NRD), Socjaldemokratyczna Partia Korei (w Korei Północnej) i Demokratyczna Partia Wietnamu. Można przypuszczać, że znaczenie tych partii i Stronnictwa Demokratycznego jest podobne.

Przewodniczącymi CK SD byli: Wincenty Rzymowski (1944-1949), Wacław Barcikowski (1949-1956), Stanisław Kulczyński (1956-1969), Zygmunt Moskwa (1969-1973), Andrzej Benesz (1973-1976), Tadeusz Młynczak (1976-1981), Edward Kowalczyk (od roku 1981).

W Sejmie w latach 1957-1976 było

39 posłów z SD, następnie zmniejszono ich liczbę do 37 (w latach osiemdziesiątych zdarzało się, że kilku lub kilkunastu spośród nich głosowało w inny sposób niż członkowie PZPR; uznano to za złamanie zasad SD).

Stronnictwo Ludowe – powstało w marcu 1931 roku w wyniku połączenia Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piaś”, Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” i Stronnictwa Chłopskiego. Do roku 1939 Stronnictwo Ludowe było w opozycji. Podczas drugiej wojny światowej przedstawiciele SL wchodzili w skład rządu RP, Rady Narodowej, Delegatury Rządu na Kraj, Politycznego Komitetu Porozumiewawczego i Rady Jedności Narodowej. Podczas okupacji SL działało pod nazwą Ruch Oporu Chłopów („Roch”). Z SL były związane oddziały wojskowe Chłopska Straż (Chłostra), następnie – od 1942 roku – Bataliony Chłopskie. W roku 1943 Bataliony Chłopskie weszły w skład AK.

W czasie okupacji powstało pod patronatem komunistów ugrupowanie SL „Wola Ludu”, działające następnie jako SL. Przedstawiciele Stronnictwa Ludowego współpracującego z PPR wchodzili w skład KRN, PKWN i jego kontynuacji. Jednocześnie działało Stronnictwo Ludowe „Roch” nie współpracujące z komunistami, które od sierpnia 1945 roku przyjęło nazwę *Polskie Stronnictwo Ludowe*.

Do przywódców Stronnictwa Ludowego należeli Wincenty Witos, Maciej Rataj, Stanisław Mikołajczyk.

Ze Stronnictwem Ludowym związany był Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici”.

Stronnictwo Ludowe współpracujące z PPR i PZPR – połączono w listopadzie 1949 roku z przekształconym już wówczas PSL w Zjednoczone Stronnictwo Ludowe.

LIT.: Roman Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939-1945. Organizacja i polityka*, Jutro Polski, Londyn 1975; Ryszard Hałaba, *Stronnictwo Ludowe w latach 1944-1946. Niektóre problemy rozwoju organizacyjnego i działalności politycznej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1966; Ryszard Hałaba, «Ruch Ludowy w latach 1944-1949», w: *Z dziejów Polski Ludowej*, Warszawa 1966.

Stronnictwo Narodowe – kontynuowało tradycję narodowej demokracji. Powstało w roku 1928 z przekształcenia Związku Ludowo-Narodowego. W latach 1928-1939 Stronnictwo Narodowe było w opozycji.

W roku 1934 ze Stronnictwa Narodowego wyodrębnił się Obóz Narodowo-Radykalny (ONR), w tym samym roku rozwiązany przez władze, następnie działający tajnie.

W latach 1939-1941 i od roku 1944 ministrowie związani ze Stronnictwem Narodowym wchodzili w skład rządu RP na emigracji.

W lipcu 1945 roku powołano w Polsce komitet legalizacyjny Stronnictwa Narodowego z Leonem Dziubeckim na czele. Komitet aresztowano i do legalizacji Stronnictwa nie doszło.

Do przywódców Stronnictwa należeli

Roman Dmowski, Tadeusz Bielecki, Roman Rybarski, Witold Staniszkis, Kazimierz Kowalski, Mieczysław Trajdos, Stefan Sacha (pięciu ostatnich zamordowano w okresie okupacji niemieckiej).

Po wojnie na karę śmierci skazano między innymi działaczy stronnictwa Włodzimierza Marszewskiego (członka Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Demokratycznych Polski Podziemnej) i Adama Doboszyńskiego z radykalnego skrzydła SN, który powrócił do Polski z emigracji.

Ze Stronnictwem Narodowym w czasie okupacji była związana Narodowa Organizacja Wojskowa, która w roku 1942 weszła w skład AK, zaś jej część, która odrzuciła scalenie, weszła w skład Narodowych Sił Zbrojnych.

Stronnictwo Narodowe działa na emigracji. W Londynie ukazuje się organ SN – «Myśl Polska».

LIT.: Tadeusz Bielecki, *W szkole Dmowskiego*, Londyn 1982; Jerzy Janusz Terej, *Rzeczywistość i polityka, Ze studiów nad dziejami Narodowej Demokracji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971; Wojciech Wasułyński, *Czwarte pokolenie. Szkice z dziejów nacjonalizmu polskiego*, Odnova, Londyn 1982.

Stronnictwo Pracy – stronnictwo chrześcijańsko-demokratyczne powstałe w październiku 1937 roku z połączenia Narodowej Partii Robotniczej z Polskim Stronnictwem Chrześcijańskiej Demokracji. Do roku 1939 SP było w opozycji i było związane z *Frontem Morges*, porozumieniem zainicjowanym w roku 1936, między innymi przez gen. Władysława Sikorskiego.

W czasie drugiej wojny światowej, od czasu gdy gen. Władysław Sikorski został premierem (1939), Stronnictwo Pracy było jedną z partii koalicji rządowej (wraz z SL i, z wyjątkiem lat 1941-1943, PPS i SN).

Podczas okupacji niemieckiej i później część działaczy lub byłych działaczy Stronnictwa Pracy (grupa Zygmunta Felczaka i Feliksa Widy-Wirskiego) związała się z komunistami, a od roku 1944, z PKWN. Główny nurt Stronnictwa Pracy (pod przewodnictwem przybyłego z zagranicy Karola Popiela) został przez władze komunistyczne zmuszony do wspólnego działania z grupą koncesjonowaną.

W lipcu 1946 roku Zarząd Główny SP postanowił zawiesić dalszą działalność stronnictwa, zaś we wrześniu 1946 roku reprezentanci Stronnictwa Pracy wycofali się z Krajowej Rady Narodowej. We wrześniu 1947 roku Karol Popiel wyjechał za granicę. Nazwą SP posługiwała się nadal grupa koncesjonowana przez władze.

W sierpniu 1948 roku aresztowano byłych członków Zarządu Głównego Stronnictwa Pracy i byłych posłów do KRN Józefa Kwasiborskiego, Stanisława Bukowskiego i Antoniego Antczaka, których w marcu 1951 roku sędzono w procesie działaczy stronnictwa. Część działaczy koncesjonowanego Stronnictwa Pracy przeszła do Stronnictwa Demokratycznego, które bynajmniej nie było chrześcijańskie.

Feliks Widy-Wirski od roku 1958 był oficjalnie w PZPR.

LIT.: Karol Popiel, *Od Brześcia do „Polonii”*, Odnova, Londyn 1967; Stefan Kaczorowski, *Józef Kwasiborski i ostatnie lata Stronnictwa Pracy*, «Ład» 1982, 24 października; Jacek M. Majchrowski, *Geneza politycznych ugrupowań katolickich. Stronnictwo Pracy, grupa „Dziś i Jutro”*, Libella, Paryż 1984.

Studenckie Komitety Solidarności – organizacje niezależne istniejące pod koniec lat siedemdziesiątych.

7 maja 1977 roku znaleziono w Krakowie zwłoki studenta Stanisława Pyjasa. Okoliczności śmierci wskazywały na odpowiedzialność Służby Bezpieczeństwa. 15 maja po mszy świętej za duszę Stanisława Pyjasa, w czasie demonstracji pod Wawelem ogłoszono o powstaniu Studenckiego Komitetu Solidarności. Inne Studenckie Komitety Solidarności powstały wkrótce w innych miastach akademickich. Stawiały one sobie za zadanie obronę interesów studenckich poza organizacją oficjalną, jaką był Socjalistyczny Związek Studentów Polskich (SZSP).

Z SKS związane były pisma studenckie ukazujące się bez cenzury od października 1977 roku: «Indeks» i «Bratniak».

W lecie 1980 roku na wyższych uczelniach zaczęto tworzyć Niezależne Zrzeszenie Studentów, które miało zajmując się podobnymi sprawami co SKS.

suwerenność. Państwo jest suwerenne, gdy tylko ono sprawuje władzę w zbiorowości. Wewnętrznie, w państwie, suwerenny jest organ państwa, który sprawuje najwyższą władzę. Według konstytucji PRL „w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej władza należy do ludu pracującego miast i wsi” (art.1), ale również „najwyższym organem władzy państwowej jest Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”

(art. 20), ponadto zaś „przewodnią siłą polityczną społeczeństwa w budowie socjalizmu jest Polska Zjednoczona Partia Robotnicza”.

Jeśli chcemy dowiedzieć się, kto jest suwerenem, to *lud pracujący* odsyła nas do Sejmu. Konstytucja i statut PZPR sugerują, aby szukać suwerenności w partii komunistycznej, która jednak jest częścią *międzynarodowego ruchu komunistycznego*. Statut PZPR mówi z naciskiem o zjeździe jako „najwyższej władzy partii”, a bez nacisku o Biurze Politycznym, które „kieruje pracą partyjną w okresie między posiedzeniami plenarnymi KC”.

syjonizm – nazwa od wzgórza Syjon w Jerozolimie. Syjonizmem nazywa się doktrynę i ruch polityczny dążący do osiedlania Żydów w Palestynie i do stworzenia tam autonomicznej (a następnie niezależnej) społeczności narodowej i państwowej.

Ruch syjonistyczny nabrał znaczenia dzięki Teodorowi Herzlowi i jego książce *Państwo żydowskie* (1896). Emigracja żydowska do Palestyny nasiliła się po pierwszej wojnie światowej, po deklaracji brytyjskiego ministra spraw zagranicznych Arthura Balfoura opowiadającej się za stworzeniem terytorium żydowskiego w Palestynie. Państwo żydowskie w Palestynie (jako państwo Izrael) proklamowano 14 maja 1948 roku i wówczas główny cel ruchu syjonistycznego został osiągnięty. Od powstania Izraela słowo *syjonizm* używane jest jako określenie ruchu politycznego popierającego Izrael i emigrację Żydów do Izraela.

Słowo *syjonizm* i odpowiedni rzeczownik (*syjonista*) nabierają także innych znaczeń (zwłaszcza gdy słów tych używają przeciwnicy państwa Izrael). Mianowicie *syjonistami* nazywa się osoby popierające Izrael lub nawet po-

wstrzymujące się od krytyki Izraela – wtedy gdy osoby te są Żydami w sensie etnicznym lub religijnym albo ludźmi pochodzenia żydowskiego. Syjonizmem nazywa się więc pewien pogląd lub tendencję polityczną ze względu na to, kto ten pogląd wyznaje. Na przykład w marcu 1968 roku w środkach masowego przekazu PRL odróżniano *syjonistów* i *popleczników syjonizmu*. *Syjonistami* byli ludzie, którym można było przypisać żydostwo, *poplecznikami syjonizmu* ludzie nie uważani za Żydów, lecz zachowujący się podobnie jak *syjoniści*.

Przeciwnicy Żydów i Izraela uważają często, że w ogóle Żydzi mają *tendencje syjonistyczne*. Dlatego też słowa *Żyd* i *syjonista* używane są jako prawie równoznaczne.

Gdy Związek Radziecki i związany z nim ruch komunistyczny zdecydował się na politykę antyizraelską (co było wyraźne w latach sześćdziesiątych), sprawa pochodzenia żydowskiego stała się istotna politycznie i rządzące partie komunistyczne (także w Polsce) zaczęły domagać się wyraźnych deklaracji antysyjonistycznych od ludzi, którym pochodzenie żydowskie można było przypisać; zaczęto ich traktować jako niegodnych zaufania politycznego i usuwano z wojska i policji, a następnie z partii i administracji. Brak zaufania władz rozciągał się na wszelkie osoby, którym można było przypisać żydostwo w jakimkolwiek sensie. W marcu 1968 roku rozpoczęto w Polsce ożywioną kampanię *antysyjonistyczną* w środkach masowego przekazu i w ogóle w instytucjach kontrolowanych przez władze, co obejmowało prawie całe legalne życie publiczne z istotnym wyjątkiem Kościoła Katolickiego i stawiających opór wyższych uczelni.

Do marca 1968 roku słowo *syjonizm* nie było w Polsce w powszechnym uży-

ciu i bardzo rzadko pojawiało się w środkach masowego przekazu. 11 marca słowo to wkroczyło na łamy prasy i następnie było często używane w oficjalnym języku politycznym.

Kampania antysjjonistyczna w PRL przyczyniła się do opuszczenia Polski przez kilka tysięcy ludzi pochodzenia żydowskiego, z których wielu do marca 1968 roku uważało się za Polaków. Niektórzy uważali się za Polaków również później, ale przychodziło im to z trudem. Wśród emigrantów z 1968 roku spotyka się częściej wyrażenie *jestem z Polski niż jestem Polakiem*, do czego przyczyniła się podejrzenie niepełnej akceptacji przez Polaków niekwestionowanych.

LIT.: Walter Laquer, *History of Zionism*, London 1972.

szkoły wyższe. W roku akademickim 1983/1984 było w Polsce 91 szkół wyższych, działających na zasadach określonych w ustawie o szkolnictwie wyższym (wielokrotnie nowelizowanej).

Zasady te przewidywały ograniczoną dozę samorządności szkół wyższych, którą władze państwowe dodatkowo ograniczały, podejmując decyzje o obsadzie stanowisk i o programach nauczania.

Wśród szkół wyższych było 10 uniwersytetów, 2 akademie teologiczne, 18 wyższych szkół technicznych, 10 akademii medycznych, 9 akademii rolniczych (część z nich poprzednio nazywano *wyższymi szkołami rolniczymi*), 6 akademii ekonomicznych (część z nich nazywano poprzednio *wyższymi szkołami ekonomicznymi*), 11 wyższych szkół pedagogicznych, 2 wyższe szkoły morskie, 17 wyższych szkół artystycznych i 6 akademii wychowania fizycznego (część z nich nazywano poprzednio *wyższymi szkołami*).

Główne miasta akademickie to Warszawa (13 szkół wyższych), Kraków (11), Wrocław (8), Poznań (8) i Gdańsk (6).

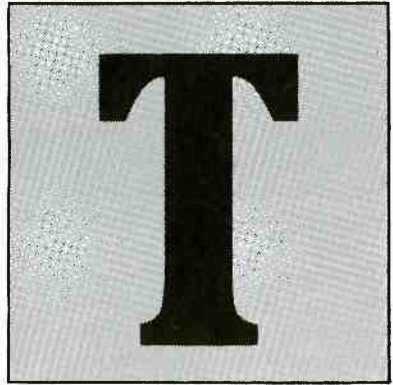
W szkołach wyższych pracowało 55,8 tysiąca nauczycieli akademickich.

w tym 3,1 tysiąca profesorów. Studentów było 369,6 tysiąca, najwięcej na uniwersytetach (112,7 tysiąca).

Wśród szkół wyższych nie podlegających zasadom ustawy o szkolnictwie wyższym i nie wymienionych w powyższych zestawieniach były Akademia Sztabu Generalnego, wyższe szkoły oficerskie, Akademia Spraw Wewnętrznych i Szkoła Główna Służby Pożarniczej.

LIT.: Jan Szczepański, *Szkice o szkolnictwie wyższym*, Wiedza Powszechna, Warszawa; Maria Jagodzińska, *Uniwersytet ich marzeń*, «Kultura» 1985, nr 1-2.

tajemnica państwowa. Według art. 120 kodeksu karnego z 19 kwietnia 1969 roku: „Tajemnica państwowa jest to wiadomość, której ujawnienie osobom nieuprawnionym może narazić na szkodę bezpieczeństwo lub inny ważny interes polityczny lub gospodarczy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Określenie to odwołuje się do możliwości i zawiera wyrażenia o niesprecyzowanym zakresie („ważny interes polityczny lub gospodarczy”).

O karalności ujawnienia tajemnicy państwowej mówi rozdział XXXIV kodeksu karnego (art. 260-264). Zależnie od okoliczności ujawnienia tajemnicy państwowej przewidziano rozmaite kary – do 10 lat więzienia.

telefony. W roku 1981 liczba abonentów telefonicznych w Polsce przekroczyła 2 miliony. Do roku 1983 liczba ta wzrosła do 2217 tysięcy, z tego telefonów prywatnych było 1523 tysięcy (w miastach 1415 tysięcy, na wsi 108 tysięcy).

Telefonów w Polsce jest dostatecznie dużo, by ich podsłuchiwanie pochłaniało znaczne fundusze i środki policyjne. Liczba telefonów pozostawia jednak Polskę daleko poza krajami rozwiniętymi gospodarczo. W Polsce w roku 1980 było 9 aparatów telefonicznych na 100 mieszkańców. W

OŚRODEK
BRAMA
GRODZKA

TEATR NN

krajach rozwiniętych gospodarczo liczba ta jest na ogół cztery lub więcej razy większa. W roku 1980 w Hiszpanii było 31 aparatów na 100 mieszkańców, w Austrii 40, we Francji, RFN i Japonii – 46, w Wielkiej Brytanii 47, w Kanadzie 68, w Stanach Zjednoczonych 78.

Liczba teleksów (którymi do grudnia 1981 roku chętnie posługiwano się w „Solidarności”) zbliżała się w roku 1983 do 28 tysięcy. Sieć telefonów i teleksów jest pod kontrolą państwa, które daje to wyraźnie poznać, blokując połączenia telefoniczne, gdy chce utrudnić porozumiewanie się (wyłączano telefony lokalnie podczas strajków, a na skalę kraju – w stanie wojennym).

televizja. W latach pięćdziesiątych telewizja w Polsce była w stadium eksperymentów. W roku 1954 zaczął działać w Warszawie Doświadczalny Ośrodek Telewizyjny (od roku 1956 nadawano 5 razy w tygodniu program odbierany w okolicach Warszawy). W roku 1960 liczba abonentów telewizji zbliżała się

do pół miliona, w roku 1963 osiągnęła milion, w roku 1968 – przekroczyła 3 miliony, w roku 1972 – 5 milionów, w roku 1977 – 7 milionów, w roku 1981 – 8 milionów. Telewizja stała się powszechnie dostępnym środkiem masowego przekazu. Od początku lat sześćdziesiątych rozszerzano możliwości odbioru telewizji poza Warszawą, tworząc regionalne ośrodki telewizyjne. Drugi program telewizji zaczął działać w roku 1970, a programy kolorowe zaczęto nadawać w grudniu 1971 roku (nadano w kolorach transmisję z VI zjazdu PZPR).

Audycje informacyjno-polityczne w telewizji to przede wszystkim Dziennik Telewizyjny oraz audycje komentujące, takie jak w latach siedemdziesiątych Monitor lub Świat i Polska.

Wszechnica Telewizyjna nadawała audycje popularno-naukowe. Wśród programów artystycznych zwracał uwagę Teatr Telewizji, wiele czasu poświęcano rozrywce, wyświetlano filmy z importu, między innymi amerykańskie serie telewizyjne, oraz filmy

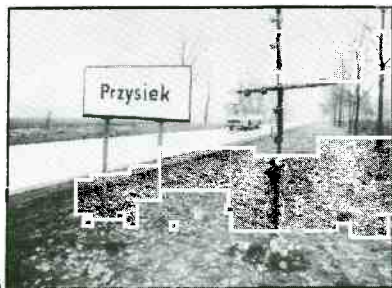

produkowane specjalnie dla telewizji przez Zakłady Produkcji Filmów Telewizyjnych.

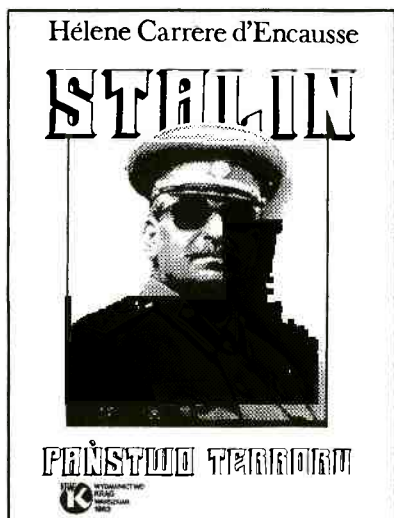
W stanie wojennym pojawili się w telewizji spikerzy w mundurach. Wybitni aktorzy (a także autorzy, naukowcy, dziennikarze) bojkotowali telewizję. Telewizja, tak jak poprzednio, była narzędziem propagandy, nadawano programy, w których nieliczni zresztą działacze „Solidarności” przyznawali się do błędów lub które miały ich skompromitować, były także programy o emigracji politycznej, którą przedstawiano jako wroga i antypolską.

Władze uważały aktorów za ludzi bez zasad, żadnych sławy i pieniędzy (było to widoczne ze sposobu, w jaki publicystyka oficjalna zwalczała bojkot). Bojkot zaprzeczał temu i na przykładzie jednego środowiska (ludzi znanych i takich, których nieobecność była widoczna) pokazywał, że w latach osiemdziesiątych publiczne zachowanie się odbiegało w Polsce dość daleko od zwykłych wzorów przyjętych w krajach komunistycznych.

terror – użycie przemocy lub zagrożenie użyciem przemocy w celu wzbudzenia lęku lub strachu, zwłaszcza w dużych zbiorowościach. Terror może być sposobem uzyskiwania celów politycznych i może być stosowany przez sprawujących władzę, szczególnie wtedy, gdy poddani niechętnie się władzy podporządkowują.

Skuteczności terroru może pomagać stosowanie go ze znaczną dozą przypadkowości. Robi się to, aby stworzyć wrażenie, że na dokonanych aktach terrorystycznych sprawa się nie kończy i każdy może być celem działań następnych. Takie przekonanie, gdy upowszechnia się w terroryzowanej zbiorowości, pomaga ją zastraszyć, zaś terrorystom ułatwia uzyskanie swoich celów.

LIT.: Robert Conquest, *The Great Terror*, Macmillan, London 1968; John Barron, Anthony Paul, *Peace with Horror. The Untold Story of Communist Genocide in Cambodia*, Hodder, London 1977; Walter Laqueur, *Terrorism*, Waidenfeld & Nicolson, London 1977; Maciej Poleski, *21 uwag do dialogu z terrorystą*, «Kultura» 1982, nr 9.

totalitaryzm – system władzy całościowej, nazywany często także *totalizmem* (z łaciny: *totus* – cały).

Nazwą *totalizm* posługiwał się Benito Mussolini, nazywając tak swój ideał państwa (*państwo totalne*).

W rozmaitych określeniach totalitaryzmu podaje się takie cechy jak sprawowanie władzy nad całokształtem życia społecznego, pozbawienie obywateli wpływu na rządy, zniszczenie

niepodporządkowanych ruchów społecznych i organizacji społecznych, ograniczenie sfery prywatności.

W poszczególnych systemach społecznych właściwości te mogą występować w różnym nasileniu, dlatego jest uzasadnione mówienie o różnych stopniach totalitaryzmu w różnych społeczeństwach w różnym czasie.

Do cech systemów totalitarnych zalicza się jednopartyjność, zasadę wodzostwa, rozbudowę aparatu policyjnego, nasycenie życia społecznego ideologią, władzę nad wychowaniem i obiegiem informacji.

Zgodnie z poglądem oficjalnym, słowo *totalitaryzm* jako charakterystykę krajów komunistycznych pisze się w cudzysłowie i określa ono „teorię” skonstruowaną przez ośrodki imperialistycznej propagandy. Jest jednak prawdą, że w systemach komunistycznych istnieją zbiorności i mechanizmy społeczne zmierzające do totalitaryzmu. To rzeczywiście był dotychczas kierunek ewolucji, gdy opór społeczny był słaby. Nie jest natomiast prawdą, że w każdym kraju komunistycznym totalitaryzm został w pełni zrealizowany. Istnieją pod tym względem różnice stopnia i ustrój w Polsce – właśnie dzięki oporowi społecznemu – jest mniej totalitarny niż w takich krajach jak Związek Radziecki, Czechosłowacja (poza rokiem 1968), Albania lub budujące komunizm kraje azjatyckie.

Z określeń totalitaryzmu wynika, że totalitaryzm pełny eliminuje opozycję, a więc pozbawia się sił, które mogłyby go ograniczać i sprzyjać jego łagodnieniu. Dba on o izolację od wpływów zewnętrznych i o wychowanie „nowego człowieka”, podporządkowanego państwu i zależnego. Im bardziej się udaje, tym trudniejszy jest odwrót od totalitaryzmu.

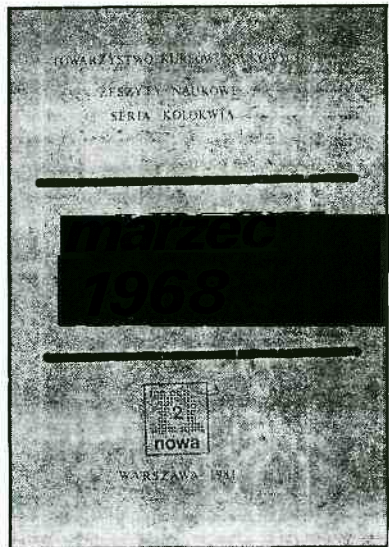
LIT.: Carl J. Friedrich, Zbigniew K. Brzeziński, *Totalitarian Dictatorship and Auto-*

cracy, second edition, revised by Carl J. Friedrich, Praeger, New York 1966.

Towarzystwo Kursów Naukowych – powołane 11 stycznia 1978 roku przez 61 osób, na ogół ludzi nauki i sztuki. TKN zajęło się organizowaniem wykładów i wzięło pod opiekę akcję „Uniwersytetu Latającego”, zorganizowaną w Warszawie na początku roku akademickiego 1977/1978. TKN organizowało dyskusje z dziedziny nauk społecznych i humanistyki. Materiały z tych dyskusji (między innymi o języku propagandy i o historii współczesnej literatury polskiej) publikowano poza cenzurą.

W roku akademickim 1978/1979 organy partyjne wraz z „aktywem” oficjalnych organizacji młodzieżowych (ZSMP i SZSP) organizowały napady na mieszkania, w których odbywały się wykłady TKN; z tej racji wykłady ograniczono (były prowadzone seminaria, nie ogłaszane publicznie).

Na jesieni 1980 roku wznowiono wykłady TKN dla licznych audytoriów. W stanie wojennym TKN nie działało, natomiast powstały inne niezależne

organizacje o podobnych celach (Społeczny Komitet Nauki, Rada Edukacji Narodowej).

Wykłady i zeszyty TKN ukazywały się nakładem Niezależnej Oficyny Wydawniczej (opublikowano między innymi teksty Władysława Bartoszewskiego, Bohdana Cywińskiego, Jerzego Jedlickiego, Waldemara Kuczyńskiego).

LIT.: Andrzej Friszke, *Towarzystwo Kursów Naukowych*, «Tygodnik Solidarność» 1981, nr 17.

towarzysz – forma zwracania się i tytułowania przyjęta w partiach komunistycznych. Ma ona wyrażać grzeszność: *towarzysze* z NRD, czasem familiarność: *towarzysz Wiesław* (o Gomułce), *towarzysz Piotr* (o Jaroszewiczu). W Związku Radzieckim używa się tej formy zwracając się do nieznanymi osób. W Polsce nawet niektórzy członkowie PZPR unikają formy *towarzysz* jako dodatkowo izolującej ich od reszty społeczeństwa.

tradycja – przekazywane i na ogół wartościowane pozytywnie składniki dziedzictwa kulturalnego. Tradycja odgrywa istotną rolę jako podstawa tożsamości i wyodrębniania się grup społecznych, zwłaszcza licznych, takich jak naród. Tradycja jest także podstawą rozwoju i wychowania jednostek. Tradycję przekazują rodzina,

239

szkoła, instytucje religijne, ośrodki polityczne, dzieła sztuki, środki masowego przekazu. O tradycję toczy się walki i przeciwstawia się jedne tradycje innym. W Polsce po wojnie próbowano niektóre polskie tradycje kulturalne i polityczne oswoić i przystosować do potrzeb nowej władzy, inne skazać na zapomnienie, jeszcze inne przeszczyć ze Związku Radzieckiego lub stworzyć je na miejscu.

Dla ruchu opozycyjnego i „Solidarności” istotne jest ocalenie tradycji od zapomnienia i ich ożywianie, zwłaszcza dotyczy to pomijanych oficjalnie i cenzurowanych tradycji związanych z niepodległością Polski.

LIT.: Jerzy Szacki, *Tradycja. Przegląd problematyki*, PWN, Warszawa 1971; Andrzej Paczkowski, *Uwagi o roli tradycji w polskiej kulturze politycznej*, «Aneks» 1985, nr 38.

«**Trybuna Ludu**» – dziennik, organ KC PZPR, ukazujący się od 16 grudnia 1948 roku. «Trybuna Ludu» powstała, gdy w związku z utworzeniem PZPR zlikwidowano dziennik PPR «Głos Ludu» i dziennik PPS «Robotnik».

Bezpośrednio po ogłoszeniu stanu wojennego, w grudniu 1981 roku «Trybuna Ludu» ukazywała się jako jedno z dwóch czasopism oficjalnych (drugim była gazeta codzienna Wojska Polskiego «Żołnierz Wolności»).

238

W latach siedemdziesiątych nakład «Trybuny Ludu» zbliżał się do 900 tysięcy, w roku 1984 wynosił 700 tysięcy.

trybunał konstytucyjny – organ sądowy powołany do badania zgodności ustaw z konstytucją. Niekiedy (jak w Stanach Zjednoczonych) nie ma odrębnego trybunału konstytucyjnego, a jego funkcje pełni Sąd Najwyższy.

W PRL istnienie trybunału konstytucyjnego przewidziano w poprawce do konstytucji z 26 marca 1982 roku. Stwierdzono, że „Trybunał Konstytucyjny orzeka o zgodności z Konstytucją ustaw i innych aktów normatywnych naczelnych oraz centralnych organów państwowych. (...) Członków Trybunału Konstytucyjnego wybiera Sejm spośród osób wyróżniających się wiedzą prawniczą” (art. 33a pkt 1 i 4).

W przeszło trzy lata po nowelizacji konstytucji, 29 kwietnia 1985 roku, Sejm uchwalił ustawę o trybunale konstytucyjnym. Ma on składać się z 12 osób, które mogą zacząć działać od 1 stycznia 1986 roku.

Trybunał sam nie może uchylać ustaw: „Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego o niezgodności ustaw z Konstytucją podlegają rozpatrzeniu przez Sejm” (Konstytucja PRL, art. 33a pkt 2). Natomiast „orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego o niezgodności z Konstytucją lub ustawami innych aktów normatywnych są wiążące. Trybunał Konstytucyjny stosuje środki potrzebne dla usunięcia tej niezgodności” (Konstytucja PRL art. 33a pkt 3).

Istotne ograniczenie działania trybunału konstytucyjnego polega na tym, że może on orzekać jedynie o zgodności lub niezgodności z konstytucją tych aktów prawnych, które zaczęły obowiązywać po jego ustanowieniu.

trybunał stanu – organ sądowy istniejący w Drugiej Rzeczypospolitej w la-

tach 1921-1939, powołany do badania spraw członków rządu stawianych w stan oskarżenia przez Sejm za działalność sprzeczną z konstytucją.

W PRL istnienie trybunału stanu przewidziano w poprawce do konstytucji z 26 marca 1982 roku. Stwierdzono tam, że „Trybunał Stanu orzeka o odpowiedzialności osób zajmujących określone w ustawie najwyższe stanowiska państwowe za naruszenie konstytucji i ustaw”; „Trybunał Stanu jest wybierany przez Sejm spoza jego grona i na okres jego kadencji”; „Przewodniczącym Trybunału Stanu jest pierwszy prezes Sądu Najwyższego” (art. 33b, pkt 1, 3 i 4).

«**Twórczość**» – miesięcznik poświęcony literaturze i krytyce literackiej, ukazujący się od 1945 roku, najpierw w Krakowie, następnie (od roku 1950) w Warszawie.

Pismo redagowali: Leon Kruczkowski (1945), Kazimierz Wyka (1945-1950), Adam Ważyk (1950-1954), Jarosław Iwaszkiewicz (1955-1980) i Jerzy Lisowski (od 1980 roku).

Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej – organizowane od roku 1975 najpierw w kościele Św. Anny w Warszawie, następnie w innych kościołach i innych miastach. Idee przewodnie tygodni były zgodne z ich nazwą, ale ich organizatorzy nie stosowali wyznaniowych kryteriów uczestnictwa. W roku 1977 ks. prymas kard. Wyszyński mówił do twórców: „Wystarczy miejsca i chleba w świątyniach bożych i dla ewangelii, i dla waszej twórczości, którą wzbogacie życie narodu”. Dziesiąty Tydzień Kultury Chrześcijańskiej w Warszawie odbył się w roku 1985.

LIT.: Anna Górska, *W zasadzie tak*, «Kontakt» 1985, nr 7-8.

«**Tygodnik Mazowsze**» – pismo podziemne wydawane w stanie wojennym

i później.

Numer 2 ukazał się z datą 11 lutego 1982 roku (numer 1 nie ukazał się). Numer 134 «Tygodnika Mazowsze» ukazał się z datą 27 czerwca 1985 roku. «Tygodnik Mazowsze» publikuje krótkie wiadomości i artykuły publicystyczne. Na łamach pisma wiosną 1982 roku toczyła się dyskusja o strategii działania podziemia i „Solidarność” w stanie wojennym. Po powołaniu TKK (22 kwietnia 1982 roku) «Tygodnik Mazowsze» często publikował oświadczenia wydawane przez TKK, oświadczenia Regionalnej Komisji Wykonawczej „Solidarność” regionu Mazowsze oraz rozmowy z działaczami podziemia i opozycji.

«**Tygodnik Powszechny**» – katolickie pismo społeczno-kulturalne, którego pierwszy numer ukazał się 24 marca 1945 roku. Początkowo w piśmie informowano: „redaguje komitet”, od numeru 30 z października 1945 roku stwierdzono, że redaktorem jest Jerzy Turowicz, który redaguje pismo do dziś (rok 1985) z przerwą od marca 1953 roku do grudnia 1956 roku.

Numer 414 «Tygodnika Powszechnego» ukazał się 8 marca 1953 roku. Pod koniec czerwca 1953 roku władze opieczętowały lokal redakcji i administracji, po czym przekazały pismo i pomieszczenia nowemu zespołowi redakcyjnemu, utworzonemu przez kierownictwo Stowarzyszenia Pax. Jak stwierdziła później redakcja «Tygodnika Powszechnego»: „ostateczną

przyczyną zamknięcia pisma było nasze negatywne stanowisko wobec metod stosowanych wówczas w stosunku do Kościoła i Episkopatu oraz odmowa napisania artykułu pośmiertnego o Józefie Stalinie”.

«Tygodnik Powszechny» pod dawną redakcją wznowiono 25 grudnia 1956 roku i ukazywał się nieprzerwanie do grudnia 1981 roku. Pierwszy numer w stanie wojennym ukazał się z datą 23 maja 1982 roku.

Wśród pism powojennych «Tygodnik Powszechny» – mimo przerw w ukazywaniu się – jest pismem o najbardziej stabilnym zespole redakcyjnym, co dobrze harmonizuje z treścią pisma, broniącego tradycji i ciągłości kultury.

«**Tygodnik Solidarność**» – centralne pismo NSZZ „Solidarność”, ukazujące się od 31 marca do 11 grudnia 1981 roku. Nakład pisma wynosił pół miliona egzemplarzy; we wrześniu w okresie Pierwszego Zjazdu Delegatów nakład podniesiono do miliona, po czym powrócono do poprzedniego nakładu. W okresie Zjazdu (w numerach 24-29) pismo publikowało obszerny *Diariusz Zjazdowy*. W «Tygodniku Solidarność» ukazał się program związku (w numerze 29), drukowano oświadczenia władz „Solidarność”, informacje o akcjach związku i rozmowach z władzami państwowymi, publikowano reportaż, artykuły na tematy społeczne, gospodarcze i historyczne.

Pismo wydawała Krajowa Komisja

Porozumiewawcza, następnie Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”. Redaktorem naczelnym był Tadeusz Mazowiecki, jego zastępcami – Bohdan Cywiński i Waldemar Kuczyński, sekretarzem redakcji – Krzysztof Wyszkowski.

Tygodnik był w całości przedrukowywany na Zachodzie przez pismo «Słowo» ukazujące się w Toronto.

LIT.: Barbara Post, Robert Sobiech, „Solidarność” i jej tygodnik, «Więź» 1981, nr 9.

«Tygodnik Warszawski» – czasopismo katolickie, ukazujące się w latach 1945-1948 pod auspicjami warszawskiej kurii metropolitalnej. Pierwszy numer ukazał się w listopadzie 1945 roku. W przeciwieństwie do «Dziś i Jutro» – «Tygodnik Warszawski» nie wyrażał entuzjazmu dla nowej władzy i nowych porządków społecznych i politycznych. W przeciwieństwie do «Tygodnika Powszechnego» – «Tygodnik Warszawski» nie przetrwał. Władze państwowe zamknęły pismo w sierpniu 1948 roku i aresztowały kilku redaktorów i autorów z nim związanych.

Tymczasowa Komisja Koordynacyjna (TKK) – powołana przez ukrywających się działaczy „Solidarność” 22 kwietnia 1982 roku, a więc po przeszło czterech miesiącach stanu wojennego. W skład TKK wchodził jako reprezentanci poszczególnych regionów: Zbigniew Bujak (Mazowsze), Władysław Frasyniuk (Dolny Śląsk), Władysław Hardek (Małopolska) i Bogdan

Lis (Gdańsk). Jak głosił wydany przez TKK komunikat nr 1, „przedstawiciele czterech regionów zobowiązali się: koordynować działania zmierzające do odwołania stanu wojennego, zwolnienia internowanych i skazanych, przywrócenia praw obywatelskich; koordynować walkę o prawo do działalności NSZZ ‘Solidarność’”. Wszystko to „do czasu wznowienia prac przez Krajową Komisję NSZZ ‘Solidarność’ z Lechem Wałęsą na czele”. W oświadczeniu z 22 kwietnia TKK oświadczyła także: „w sytuacji rozwiązania NSZZ ‘Solidarność’ nie zawahamy się przed wezwaniem do strajku generalnego i do czynnej obrony zakładów pracy”. TKK wezwała do przerwania pracy na 15 minut 13 maja. Od tego czasu niektóre zbiorowe akcje protestacyjne odbywały się na wezwanie TKK (tak jak 13 maja lub 31 sierpnia 1982 roku), inne bez wezwań (tak jak 1 i 3 maja 1982 roku).

OSWIEDCZENIE TKK

W imieniu TKK oświadczamy, że...

SPOTYKAMY SIĘ 1 MAJA!

1 Maja jest dniem solidarności polskiej pracy...

9 października 1982 roku TKK wydała oświadczenie w sprawie dokonanej poprzedniego dnia przez Sejm delegalizacji „Solidarności”. TKK stwierdziła, że „Solidarność” może być rozwiązana jedynie na mocy decyzji członków: „Związek nasz istnieje i nadal będzie działać na rzecz Samorządnej Rzeczypospolitej”. TKK wezwała do bojkotu oficjalnych „fasadowych związków zawodowych” i wyznaczyła 10 listopada, drugą rocznicę rejestracji „Solidarności”, dniem ogólnopolskiego protestu, wzywając do czterogodzinnego strajku.

20 października TKK podtrzymała decyzję o strajku, ale zamiast do strajku czterogodzinnego – wezwała do strajku ośmiogodzinnego na pierwszej zmianie. TKK wezwała też do manifestacji 13, 16 i 17 grudnia „ku czci robotników poległych w Poznaniu 56, na Wybrzeżu 70, w kopalni ‘Wujek’ 81 oraz ofiar stanu wojny”.

10 listopada w wielu zakładach pracy odbyły się protesty, ale apel TKK o strajk ośmiogodzinny nie został wysłuchany. Traktowano to jako cios dla autorytetu TKK. „Po raz pierwszy jej stanowisko nie uzyskało poparcia członków związku” – pisano w «Tygodniku Mazowsze».

Okazało się, że trudno jest mobilizować ludzi „na dany znak”. Zdarzało się, że decyzje władz (takie jak delegalizacja „Solidarności”) powodowały bezpośrednio protesty. Można było takimi protestami kierować, ale nie było łatwo zorganizować protest przełożony na później.

W listopadzie TKK postanowiła odwołać akcje protestacyjne zapowiedziane na grudzień. Po zwolnieniu Lecha Wałęsy z internowania, TKK oświadczyła, że gotowa jest podporządkowywać się jego decyzjom i uznała, że jego zwolnienie „otworzyło nowe możliwości rozejmu z władzą”. Była to jedna z wielu – nie wysłuchanych

przez władze – propozycji kompromisu. W roku 1982 TKK wyrażała kilkakrotnie wiarę w możliwość i celowość strajku generalnego. Organizacja ogólnokrajowych akcji protestacyjnych była jednak łatwiejsza w czasie legalnego działania „Solidarności”, gdy ułatwiona była łączność i koordynacja. W stanie wojennym władze miały zdecydowaną przewagę w dziedzinie szybkiego porozumiewania się, mogły przygotowywać się, aresztować przywódców, zaostrzać dolegliwości stanu wojennego, a gdy doszło do demonstracji, mogły przerzucać z miejsca na miejsce oddziały ZOMO i wojska. Ideę strajku generalnego zastępowała idea „długiego marszu”, wprowadzana reszta w czyn od początku stanu wojennego.

Członkowie TKK działali w ukryciu, byli tropieni przez policję, aresztowani, odbywały się ich procesy, w stanie wojennym i później. Z początkowego składu TKK w roku 1985 został tylko Zbigniew Bujak, doszli nowi członkowie: Bogdan Borusewicz, Tadeusz Jedynek, Marek Muszyński.

LIT.: Maciej Łopiński, Marcin Moskit, Mariusz Wilk, *Konspira. Rzecz o podziemnej Solidarności*, Spotkania, Paryż 1984.

Tymczasowa Rada Jedności Narodowej – następnie Rada Jedności Narodowej.

W roku 1954, gdy skończyła się siedmioletnia kadencja prezydenta Augusta Zaleskiego (prezydenta RP na uchodźctwie od 9 czerwca 1947 roku) i gdy August Zaleski nie ustąpił z urzędu, znaczna część ugrupowań politycznych na emigracji uznała, że należy powołać zastępcze organy państwowości polskiej na obczyźnie. Istniejąca od 1949 roku Rada Polityczna (w skład której wchodziło Stronnictwo Narodowe, PPS, Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja” oraz PSL-Odłam Jedności Naro-

dowej i część Stronnictwa Pracy) została uzupełniona przez ugrupowania z Rady Narodowej (Liga Niepodległości Polski, Niezależna Grupa Społeczna, Stronnictwo Ludowe-Wolność). W ten sposób powstała Tymczasowa Rada Jedności Narodowej. TRJN powołała Radę Trzech „jako organ zwierzchni pełniący funkcję prezydenta Rzeczypospolitej”. TRJN zatwierdzała także powoływaną przez Radę Trzech Egzekutywę Zjednoczenia Narodowego – organ wykonawczy.

Przewodniczącym Tymczasowej Rady Jedności Narodowej i następnie Rady Jedności Narodowej był w latach 1954-1971 Tadeusz Bielecki, prezes Stronnictwa Narodowego, a po nim (w latach 1971-1972) obowiązki przewodniczącego Rady pełnił Bohdan Podolski.

Rada przestała istnieć w roku 1972, gdy po śmierci Augusta Zaleskiego ugrupowania wchodzące w jej skład uznały Stanisława Ostrowskiego jako prezydenta RP (nie uznawały go jednak Stronnictwo Narodowe i PRW „NiD”).

tymczasowe aresztowanie – zalicza się do „środków zapobiegających uchylaniu się od sądu”. Może nastąpić wtedy, gdy zachodzi *uzasadniona obawa*, że podejrzany będzie się ukrywał lub starał się utrudnić postępowanie karne, na przykład nakłaniając do fałszywych zeznań (gdy zachodzi *obawa matactwa*).

W sprawach politycznych tymczasowe aresztowanie stosuje się bardzo często. Jest ono rodzajem kary i represji (zdarza się, że trwa rok i dłużej). Tymczasowe aresztowanie odbywa się w więzieniu, nazywanym aresztem tymczasowym; aresztowanych z tej samej sprawy na ogół izoluje się wzajemnie, ogranicza się im lub uniemożliwia widzenia z rodziną i obrońcą. Tymczasowe aresztowanie stosuje się

między innymi w celu wydobycia od przyszłego oskarżonego informacji, które mogłyby przyczynić się do skazania go lub innych osób. Zamiast więc być „środkiem zapobiegającym uchylaniu się od sądu”, jest ono czasem środkiem sprzyjającym znalezieniu się przed sądem, czasem zaś jest stosowane zamiast kary orzeczonej przez sąd.

Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN). Utworzenie TRJN było jednym ze skutków porozumienia jałtańskiego z lutego 1945 roku. Rząd ten powstał w wyniku rokowań, jakie od 18 do 21 czerwca 1945 roku prowadzili w Moskwie przedstawiciele kierowanego przez komunistów Rządu Tymczasowego z osobami z emigracji (na czele ze Stanisławem Mikołajczykiem) i z osobami z Polski, które w skład Rządu Tymczasowego nie wchodziły, ale były zaproszone przez komisję złożoną z ministra spraw zagranicznych ZSRR Wacławsza Mołotowa oraz ambasadorów Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii w ZSRR Averella Harrimana i Archibalda Clarka Kerra. Porozumienie w sprawie powołania TRJN zawarto 21 czerwca 1945 roku, zaś rząd powołano 28 czerwca. Premierem (prezesem rady ministrów) był – tak jak w Rządzie Tymczasowym – Edward Osóbka-Morawski. Nowością w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej była obecność działaczy SL (następnie PSL) – Stanisława Mikołajczyka jako wicepremiera, Władysława Kiernika jako ministra administracji publicznej i Czesława Wycecha jako ministra oświaty.

Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej istniał do 8 lutego 1947 roku, kiedy to po styczniowych wyborach powołano rząd z Józefem Cyrankiewiczem jako premierem.

Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej był pierwszym zorganizowanym przez komunistów rządem w Polsce.

Przyjazd Stanisława Mikołajczyka do Polski, 1945

241

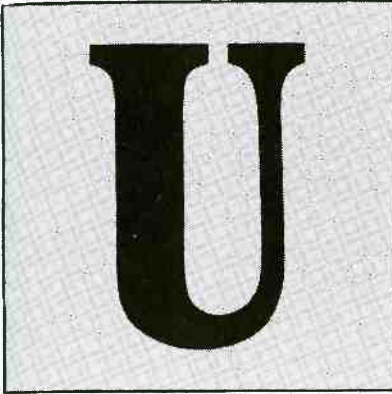
który uznały Stany Zjednoczone i Wielka Brytania (wraz z cofnięciem uznania rządowi RP na emigracji – 5 lipca 1945 roku).

tysiąclecie państwa polskiego (także: *millenium*) – uroczyste obchody proklamowane przez Sejm PRL w lutym 1958 roku na lata 1960-1966. Datę początkową wyznaczono dość dowolnie, głównie dla przeciwstawienia się projektowanemu przez Kościół uroczystościom tysiąclecia chrztu Polski, przypadającego w roku 1966. Obchodom nadano akcenty antyniemieckie, między innymi jako część uroczystości tysiąclecia w roku 1960 obchodzono 550 rocznicę bitwy pod Grunwaldem, którą uczczono odsłonięciem pomnika na polu bitwy i manifestacją z udziałem wojska, delegacji radzieckiej i czechosłowackiej oraz z przemówieniami Władysława Gomułki i Aleksandra Zawadzkiego.

W roku 1959 PZPR sformułowała hasło budowy tysiąca szkół na tysiąclecie i zainicjowano Społeczny Fundusz Budowy Szkół Tysiąclecia. Wśród wydarzeń i rocznic związanych z tysiącleciem państwa polskiego akcentowano zwłaszcza w roku 1963 dwudziestą

rocznicę bitwy pod Lenino, uznanej za początek nowego Wojska Polskiego i w roku 1964 dwudziestą rocznicę manifestu PKWN, uznanego za początek nowej władzy w Polsce.

LIT.: Aleksander Gieysztor, Stanisław Herbst, Bogusław Leśnodorski, *Millenium*, Wydawnictwo Polonia, Warszawa 1961.

ubecja – nazwa od skrótu UB (Urząd Bezpieczeństwa). Urzędy Bezpieczeństwa były w latach czterdziestych i pięćdziesiątych siedzibami policji politycznej. Wzywano ludzi *na UB*, gdzie przesłuchiwali ich *ubecy*. W połowie lat pięćdziesiątych Urzędy Bezpieczeństwa zastąpiono przez pion Służby Bezpieczeństwa, działający jako część komend MO, ale niezależny, zaś na początku lat osiemdziesiątych powołano Urzędy Spraw Wewnętrznych, również mające pion Służby Bezpieczeństwa. Język potoczny nie uznał, że te oficjalne zmiany nazw policji są istotne i traktował policję polityczną jako stałą instytucję. Była to podpora władz, posługująca się tymi samymi

archiwami, częściowo zmieniająca personel, ale nie zmieniająca celu, jakim jest sprzyjanie zachowaniu władzy przez komunistów i prześladowanie tych, którzy komunistom przeszkadzają.

Pracownicy *ubecji* mają poczucie misji i koleżeństwa. Istnieje ideologia ubecka, w której początkowo odgrywała znaczną rolę walka z *reakcją* i z *bandami*, obecnie mówi się więcej o służbie państwu (i narodowi). W literaturze i historii ubeckiej raczej opisyje się *walki z bandami* niż przesłuchiwanie akowców, raczej eksponuje się jako słuszne wsadzenie do więzienia działaczy Stronnictwa Narodowego niż ludzi z innych stronnictw, chętnie zapomina się o doradcach radzieckich i pomija się to, że *ubecja* to komuniści służący komunistom, natomiast lubi się twierdzić, że za zło wśród dawnych *ubeków* odpowiedzialni są *syjoniści*.

Czołowe postacie ubeckie, które dały się poznać publiczności, to kapitan Czechowicz, podglądający Radio Wolna Europa, i kapitan Piotrowski, zwalczający ekstremizm wśród księży.

LIT.: Henryk Dominiczak, Ryszard Hąbala, Tadeusz Walichnowski, *Z dziejów politycznych Polski 1944-1984*. Książka i Wiedza, Warszawa 1984.

Układ Warszawski – przygotowywany między innymi na konferencji w Moskwie trwającej od 29 listopada do 2 grudnia 1954 roku. Nazwano ją oficjalnie „konferencją krajów europejskich w sprawie zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa w Europie”. W konferencji wzięły udział delegacje rządowe ośmiu państw: Związku Radzieckiego, Polski, Czechosłowacji, NRD, Węgier, Rumunii, Bułgarii i Albanii. Postanowiono tam, że państwa reprezentowane na konferencji „zdecydowane są przedsięwziąć wspólne środki w dziedzinie organizacji sił zbrojnych i ich dowództwa, jak również inne środki niezbędne do umocnienia ich zdolności obronnej”.

Delegacje rządowe ośmiu państw obradowały w Warszawie od 11 do 14 maja 1954 roku. 14 maja podpisano układ nazywany odtąd warszawskim.

Artykuł 3 układu przewiduje konsultacje państw „we wszystkich ważniejszych sprawach międzynarodowych dotyczących ich wspólnych interesów” oraz obowiązek niezwłocznej konsultacji stron „w każdym przypadku, gdy – zdaniem którejkolwiek z nich – powstanie groźba zbrojnej napaści na jedno lub kilka Państw Stron układu”.

Artykuł 4 stwierdza, że każde Państwo Strona „w przypadku napaści zbrojnej w Europie na jedno lub kilka Państw Stron układu (...) udzieli państwu lub państwom, na które dokonana została taka napaść, natychmiastowej pomocy (...) włączając zastosowanie siły zbrojnej”.

Artykuł 5 mówi o utworzeniu Zjednoczonego Dowództwa, artykuł 6 – o utworzeniu Doradczego Komitetu Politycznego.

Spotkanie ministrów obrony państw Układu Warszawskiego, Budapeszt, grudzień 1984

Artykuł 7 stwierdza, że „układające się Strony zobowiązują się nie brać udziału w jakichkolwiek koalicjach lub sojuszach i nie zawierać żadnych porozumień, których cele pozostają w sprzeczności z celami niniejszego układu”.

Układ warszawski miał obowiązywać 20 lat, w roku 1975 przedłużono go na 10 lat, w roku 1985 – na dalsze 20 lat.

Układ ten jest jakby dodatkiem i uzupełnieniem licznych traktatów dwustronnych wiążących Związek Radziecki z innymi państwami układu, a także te państwa między sobą.

Albania w roku 1961 przestała brać udział w działaniach związanych z paktem warszawskim. W roku 1968 wojska układu warszawskiego (bez Rumunii) wzięły udział w inwazji Czechosłowacji.

Dowódcą wojsk układu warszawskiego był w roku 1985 Wiktor Kulikow.

LIT.: Kazimierz Grzybowski, *The Socialist Commonwealth of Nations. Organizations and Institutions*, Yale University Press 1964; Marian Jurek, Edward Skrzykowski, *Tarcza pokoju. XX-lecie Układu Warszawskiego*, MON, Warszawa 1975.

Ukraińcy – naród zamieszkujący tereny, na których od IX do XII wieku istniało księstwo kijowskie i nieco późniejsze księstwo halicko-wołyńskie. Państwa te nazywano Rusią, ich terytoria weszły następnie w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej. Termin *Ukraina* jest późniejszy i pierwotnie oznaczał ziemię leżącą u kraju, a więc na pograniczu Rzeczypospolitej. Odnosiło się to do województwa kijowskiego, braclawskiego i czernihowskiego. Od połowy XVII wieku Rzeczpospolita traci znaczną część ziem ukraińskich na rzecz Moskwy i następnie Rosji. W Polsce mieszkańców tych ziem nazywano *Rusynami*, zaś Rosjanie nazwali zdobyte ziemie *Małorusią*, a następnie *Małorosją*. Język mieszkańców nazywany był *południoworuskim* lub (przez Rosjan) – *małoruskim*. Ale nazwę *Ukraina* coraz częściej odnoszono także do terenów położonych na zachód od województwa braclawskiego i kijowskiego. Ziemie z ludnością ukraińską stanowiące część Rzeczypospolitej – w wyniku kilkunastowiecznego naporu moskiewskiego i następnie rozbiorów Polski znalazły się w znacznej części w

245

Imperium Rosyjskim, częściowo pod panowaniem Austrii.

Próby tworzenia państwa ukraińskiego w okresie pierwszej wojny światowej nie powiodły się i znaczna większość Ukraińców znalazła się w ZSRR, mniejszość w Polsce. W okresie dwudziestolecia międzywojennego w dawnej Galicji rozwijało się ukraińskie życie kulturalne, ale dążenia polityczne Ukraińców szły dalej, chcieli utworzyć własne państwo i oderwać od Polski ziemie, które zamieszkiwali. Wyrażało to się między innymi w akcjach zbrojnych i zamachach organizowanych przez podziemie ukraińskie, na co władze polskie odpowiadały aresztowaniami i akcją pacyfikacyjną we wsiach. Druga wojna światowa przyniosła najsilniejsze zapewne dotychczas starcie polskiego poczucia własności ziemi i przynależności kraju z ukraińskim ruchem narodowym, który Polaków chciał usunąć za Bug i za San. Po wojnie walki partyzantki ukraińskiej zakończyły się w Polsce usunięciem Ukraińców z ich ziemi i kraju. Przesiedlono ich na Śląsk, na Pomorze

lub na Warmię i zabraniano powrotu do rodzinnych wsi.

W czerwcu 1956 roku powstało Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne z siedzibą w Warszawie, które w roku 1984 zrzeszało ponad 6,5 tysiąca osób. Towarzystwo pośredniczy między władzami PRL i społecznością ukraińską, jest „zbiorowym uczestnikiem” PRON, prowadzi działalność artystyczną (chóry i zespoły pieśni i tańca) i wydaje tygodnik «Nasze Słowo» z miesięcznym dodatkiem literackim «Nasza Kultura».

LIT.: *Encyklopedia ukrainoznawstwa*, pod holownoju redakceju prof. dra Wołodymyra Kubijowycza i prof. dra Zenona Kuzeli, tom I i II, München–New York, 1949. Zmienione i rozszerzone wydanie po angielsku: *Ukraine: A Concise Encyclopaedia*, ed. by Volodymyr Kubijovyč, University of Toronto Press, vol. I i II, 1963, 1971; *Encyklopedia ukrainoznawstwa, Słownikowa czastyna*. Holownyj redaktor prof. dr Wołodymyr Kubijowycz, wydawnictwo „Mołodaja Żittja”, t. I–IX, 1955–1980; Iwan Koszeliwec (opr.), *Ukraina 1956–1968*, Instytut Literacki, Paryż 1969; *Ukraina. Teraźniejszość i przeszłość*, praca zbiorowa pod redakcją Mieczysława Karasia i Antoniego Podrazy, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1970; Zbigniew T. Wierzbicki, *Awans społeczno-kulturalny ludności ukraińskiej w Polsce po 1956 roku*, «Lud». t. 58, 1974; Władysław A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1979; *Poland and Ukraine. Past and Present*, ed. by Peter J. Potichnyj, The Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton–Toronto 1980; Antoni Serednicki, *Polsko-ukraińskie związki kulturalne w wydawnictwach Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w Polsce*. «Studia Polono-Slavica Orientalia. Acta Literaria», tom VIII, Wrocław 1984.

umowa społeczna – czasem rozumiana jest jako umowa między członkami zbiorowości, którzy zgadzają się uznać władzę i dawać jej posłuch. Kiedy indziej *umową społeczną* nazywa się umowę między władzą a rządzonymi, w której zostają sprecyzowane warunki

ki sprawowania władzy. Przyjmuje się, że naruszenie tych warunków uprawnia rządzonych do nieposłuszeństwa.

Konstytucja i inne prawa mogą być traktowane jako umowa społeczna, jeśli można dopatrzeć się wyraźnej zgody obydwu stron: władców i obywateli.

W ustroju komunistycznym zwykle niewiele mówi się o umowach, czasem zaś zakłada się, że umowa społeczna jest hipotetyczna: rządzeni milcząco lub w akcie głosowania oddają rządzącym prawo decyzji. Próbowano jednak także zawierać rzeczywiste umowy społeczne, tak jak w Polsce w latach 1980-1981. Były one wynikiem negocjacji między przedstawicielami rządu i strony społecznej. Taką umową były porozumienie gdańskie, porozumienia między rządem a „Solidarnością”, porozumienia przedstawicieli rządu z rolnikami lub studentami.

LIT.: Jerzy Jedlicki, *Forma i treść umowy społecznej*, «Aneks» 1981, nr 24-25.

unici – chrześcijanie obrządku wschodniego (greckokatolickiego), którzy zachowywali kalendarz juliański i prawo niższego kleru do zawierania małżeństw. Nazwa pochodzi od synodu w Brześciu, gdzie w roku 1596 zawarto unię między kościołem prawosławnym i katolickim, tworząc obrządek *unicki*. Prawosławnych odrzucających unię nazywano *dyzunitami*. Unitów i obrządek unicki zwalczała Moskwa i następnie ZSRR. W Związku Radzieckim kościół unicki działał w podziemiu. Biskupów i księży unickich więziono, wielu zginęło, ocalał arcybiskup Józef Slipyj, który ostatnie lata życia spędził w Rzymie. W Polsce msze w obrządku unickim odprawiane są rzadko i według oceny unitów ich potrzeby religijne nie są wystarczająco zaspakajane.

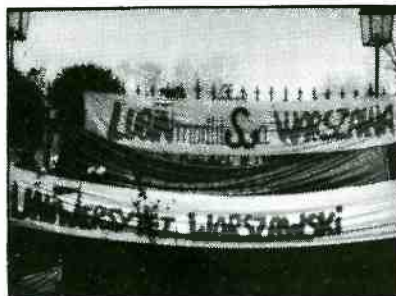
Uniwersytet Ludowy – akcja rozpoczę-

ta w lutym 1979 roku w Warszawie cyklem prelekcji, następnie kontynuowana w Zbroszy Dużej koło Grójca. Akcja ta była wynikiem porozumienia ówczesnych organizacji chłopskich (Tymczasowego Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej, Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej, Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Rzeszowskiej, Tymczasowego Komitetu Niezależnego Związku Zawodowego Rolników i Podlaskiego Komitetu Samoobrony Ludzi Wierzących).

2 czerwca 1979 roku 22 osoby ogłosiły o powołaniu Ośrodka Myśli Ludowej, który nie rozwinął szerszej działalności, ale był jednym ze świadectw potrzeby utworzenia niezależnej reprezentacji interesów wsi (tak jak Komitety Samoobrony Chłopskiej, Uniwersytet Ludowy i prasa niezależna ruchu chłopskiego).

uniwersytety – były przez wiele wieków samorządnymi społecznościami akademickimi, kierowanymi przez rektorów i senaty.

Przed drugą wojną światową było w Polsce sześć uniwersytetów: Uniwersytet Jagielloński (istniejący od roku 1364 jako Akademia Krakowska), Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie (istniejący od roku 1578 jako Akademia Wileńska), Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie (istniejący od 1661 roku), Uniwersytet Warszawski (od roku 1816 jako Królewski Uniwer-

247

sytet Warszawski), Katolicki Uniwersytet Lubelski (od roku 1918), Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu (od roku 1919 jako Uniwersytet Poznański).

Po wojnie za granicą pozostały uniwersytety Stefana Batorego i Jana Kazimierza, natomiast doszedł Uniwersytet Wrocławski (istniejący od roku

1702 jako Akademia Jezuicka – Leopoldina). Po wojnie stworzono nowe uniwersytety: Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (od 1944 roku), Łódzki (od 1945 roku), Mikołaja Kopernika w Toruniu (od 1945 roku). Po roku 1945 wielu profesorów z Uniwersytetu Stefana Batorego przeszło do Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, zaś z Uniwersytetu Jana Kazimierza – do Uniwersytetu Wrocławskiego. Kolejne uniwersytety powojenne to Śląski, Gdański i Szczeciński (tworzone w latach 1968-1984).

Do podstawowych zadań uniwersytetów należy kształcenie naukowców w dziedzinach nie związanych bezpośrednio z gospodarką, techniką i medycyną. Ale kształcą one także nauczycieli, urzędników, prawników i ekonomistów.

Na początku lat pięćdziesiątych uniwersytety były terenem ofensywy marksistów, której, po dokonaniu znacznych zniszczeń w życiu umysłowym, zaprzestano w połowie lat pięćdziesiątych. W uniwersytetach ścierają się standardy rzetelności akademickiej z dążeniem do ułatwień w karierze, jakie daje dyspozycyjność polityczna.

248

ŻĄDAMY ROZLICZENIA SIĘ z 30 mld DOLARÓW PAŃSTWOWYCH DŁUGÓW

upaństwowienie – przejście na własność państwa. W dwudziestolecie międzywojennym istniały przedsiębiorstwa państwowe, takie jak Polskie Koleje Państwowe lub Poczta Polska. Po drugiej wojnie światowej w 1945 roku wydano przepisy „o majątkach opuszczonych i porzuconych”, utrudniające obejmowanie własnych majątków przez osoby prywatne. Upaństwowienie powojenne ułatwiła polityka gospodarcza władz niemieckich na terenach wcielonych do Rzeszy i w Generalnej Guberni, polegająca na ograniczeniu własności polskiej i wyznaczaniu przymusowych zarządów niemieckich. Dokonywane po wojnie upaństwowienie potwierdziła ustawa o nacjonalizacji z 3 stycznia 1946 roku.

Na wsi państwowe gospodarstwa rolne istniały początkowo jako Państwowe Nieruchomości Ziemskie, którym od 1949 roku nadano nazwę Państwowych Gospodarstw Rolnych. Upaństwowienie handlu było częścią akcji władz nazwanej *bitwą o handel*, zakończonej zlikwidowaniem lub upaństwowieniem znacznej większości sklepów prywatnych. W styczniu 1951 roku upaństwowiono w ciągu jednego dnia 1500 aptek. Upaństwowienie daleko wykroczyło poza granice zapowiedziane w manifeście PKWN lub w ustawie o nacjonalizacji.

uspołecznienie. (1) Jako cecha jednostki – gotowość do świadczeń na cele społeczne. (2) Jako proces dotyczący jednostek – nabywanie kultury, włas-

ciwości i umiejętności przydatnych do życia w społeczeństwie. (3) Jako wydarzenie lub proces dotyczący dóbr, w szczególności dziedzin gospodarki – przejście lub przechodzenie na własność społeczeństwa.

W znaczeniu (2) i (3) uspołecznienie bywa zastępowane pochodzącym z łaciny terminem *socjalizacja*. Uspołecznienie w sensie (3) niekiedy utożsamia się z upaństwowieniem. Jest to wyraz przekonania, że upaństwowienie (na przykład przemysłu) wystarcza do uspołecznienia w sensie (3). Takie przekonanie szerzy propaganda, gdy wypowiada się o upaństwowieniu w krajach rządzonych przez partie komunistyczne. Kiedy indziej jednak upaństwowienie odróżnia się od uspołecznienia w sensie (3) i uważa się, że mogą istnieć różne sposoby uspołecznienia, takie jak własność grupowa i spółdzielcza. Za jedną z form uspołecznienia własności można uznać wolny rynek akcji, to jest sytuację, gdy akcjonariuszy jest dostatecznie wielu i nikt nie ma pakietu kontrolnego. Spółdzielczość, zwłaszcza zorganizowana na zasadzie równości wkładów, może być także uznana za formę uspołecznienia własności.

Można uważać, że upaństwowienie prowadzi do uspołecznienia wtedy, gdy społeczność ma możliwości wpływu na to, co dzieje się z własnością państwową. Tak zaś może być wtedy, gdy państwo jest demokratyczne, gdy funkcjonują demokratyczne mecha-

249

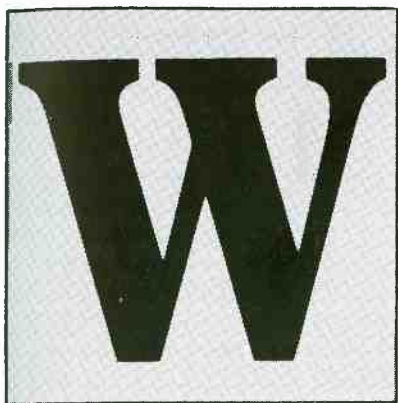
nizmy wpływu na działalność gospodarczą państwa.

Uspołecznienie nie zawsze jest uważane za zabieg wartościowy. Przeciw uspołecznieniu własności państwowej często występują jej dysponenci. Szeroki zakres własności państwowej, bez względu na to, w jakim stopniu można mówić o jej uspołecznieniu, bywa krytykowany przez zwolenników efektywności i wolności w gospodarce, którym zależy na wolnym rynku, konkurencji i inicjatywie.

LIT.: Włodzimierz Brus, *Uspołecznienie a ustrój polityczny*, Aneks, Londyn 1975.

ustrój – sposób organizacji społeczeństwa, zwłaszcza w dziedzinie gospodarki i polityki. Opisując ustrój, uwzględnia się przede wszystkim zagadnienia własności i sprawowania władzy. W Polsce podstawową rolę odgrywa własność państwowa, władzę zaś sprawuje kierownictwo partii komunistycznej. Ustrój istniejący w Polsce bezpośrednio po wojnie nazywano ustrojem *demokracji ludowej*, następnie zaś – *socjalistycznym*. Nazwy te jednak nie zdają dobrze sprawy z upaństwowienia i rządów partii komunistycznej. Jeśli chce się wyraźniej na to zwrócić

uwagę, mówi się o *ustroju komunistycznym*.

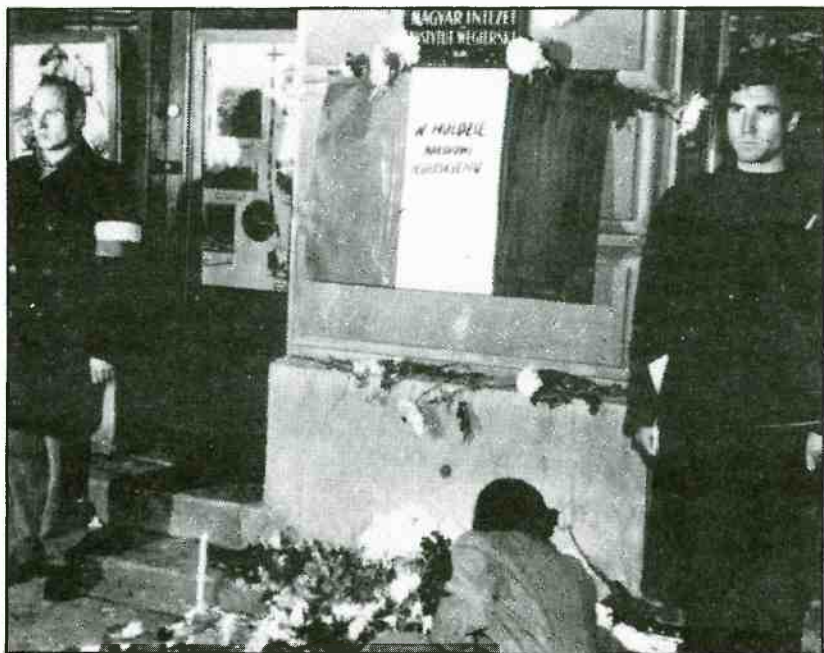
walka klas. Pojęcie popularyzowane przez marksizm i propagandę partii i państw komunistycznych. W okresie władzy Stalina oficjalnie uznawano, że walka klas zaostrza się w miarę budowy socjalizmu. W praktyce znaczyło to, że władze zaostrzają terror. Zabijano, torturowano i wsadzano do więzień poszczególnych ludzi, ale, jak twierdzono, robiono tak dlatego, że

walczyły ze sobą klasy, których ci ludzie byli przedstawicielami. Policję polityczną oficjalnie uznawano za przedstawicieli proletariatu, zaś ludzi zabijanych i zamykanych w więzieniach – za reprezentantów burżuazji, choćby byli socjalistami.

W Polsce lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w oficjalnych publikacjach PZPR można było przeczytać, że walka klas toczy się między systemami: socjalizmem (ze Związkiem Radzieckim na czele) i kapitalizmem (ze Stanami Zjednoczonymi na czele). W myśl tego poglądu robotnicy, nawet w dużej liczbie, mogą stawać w walce klasowej po złej stronie: wtedy gdy przeciwstawiają się interesom radzieckim.

Można argumentować, że w komunizmie realnym toczy się walka klas, ale jest to walka zorganizowanej *klasy władców i aparaczyków* z próbującą się zorganizować *klasą ludową*, zwłaszcza z robotnikami.

251

Węgry 1956. Wydarzenia na Węgrzech w roku 1956 miały liczne związki z Polską. Były podobieństwa, a także to, co działo się w jednym kraju, wpływało na wydarzenia w drugim.

23 października 1956 roku studenci Budapesztu zwołali manifestację na znak solidarności z wydarzeniami w Polsce. Najpierw oficjalnie próbowano jej zakazać, jednak manifestacja odbyła się pod pomnikiem Bema i potężniejący tłum pod wieczór zapełnił ulice Budapesztu.

24 października wojska radzieckie i oddziały węgierskiej policji politycznej strzelały do manifestantów.

24 października Imre Nagy został premierem. Jego urzędowanie trwało 12 dni. W tym czasie powstawały rady robotnicze, ponownie zaczęły działać węgierskie partie polityczne (zwłaszcza Partia Drobnych Rolników i socjalistyczna), których przedstawiciele przeszli do rządu. Prymas Węgier kardynał Mindszenty został 30 października

zwolniony z więzienia. Imre Nagy zakomunikował, że rząd węgierski wypowiada Układ Warszawski i ogłasza neutralność Węgier. Wczesnym rankiem 4 listopada na Węgry wkroczyły nowe radzieckie oddziały wojskowe i wraz z oddziałami, które już były na Węgrzech, rozpoczęły drugą interwencję radziecką.

W ówczesnej prasie polskiej dość obiektywnie informowano o wydarzeniach na Węgrzech, nazywano je *rewolucją* i nie używano terminu *kontrrewolucja*, stosowanego w innych krajach obozu radzieckiego.

17 czerwca 1958 roku ogłoszono jednocześnie na Węgrzech i w ZSRR, że odbył się proces Imre Nagy'a i towarzyszy. Nagy'a i trzech jego współpracowników skazano na karę śmierci.

Solidarność Polaków z rewolucją węgierską wyrażało – oprócz słów – przesyłanie krwi i lekarstw. W prasie polskiej ukazywały się artykuły wyrażające radość z tego, że Polska unik-

nęła losu Węgier. Los Węgier, mimo późniejszych pochwał „liberalizmu Kadara”, stał się przestrogą przed działaniem rewolucyjnym.

LIT.: Melvin J. Lasky, *The Hungarian Revolution: Documents, Dispatches, Eye-witness Accounts, Worldwide Reactions*, Secker & Warburg, London 1957.

«**Wiadomości**» – kontynuacja «Wiadomości Literackich», wydawanych w Warszawie w latach 1924-1939, «Wiadomości Polskich Politycznych i Literackich» wydawanych w Paryżu w latach 1939-1940 i «Wiadomości Polskich» wydawanych w Londynie w latach 1940-1944. Wszystkie te pisma redagował Mieczysław Grydzewski. «Wiadomości Polskie» zamknął rząd brytyjski, ponieważ krytykowanie przez pismo roszczeń terytorialnych Związku Radzieckiego wobec Polski nie zgadzało się z ówczesną polityką brytyjską.

Upodobania literackie «Wiadomości» były bliskie przedwojennym, publikowano przede wszystkim poetów z grupy «Skamandra» (miesięcznika redagowanego również przez Mieczysława Grydzewskiego). Publicystami politycznymi «Wiadomości» byli Adam Pragier i Stefania Zahorska, autorzy felietonów *Puszka Pandory*.

Pierwszy numer «Wiadomości» londyńskich ukazał się w kwietniu 1946 roku, ostatni w marcu 1981 roku.

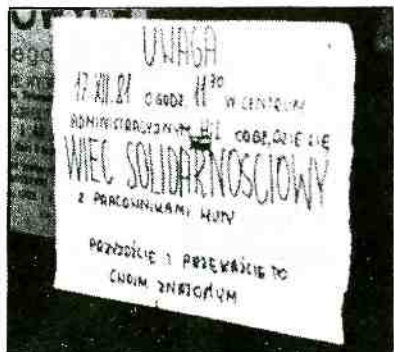
Pismo redagowali: Mieczysław Grydzewski (1946-1967), Michał Chmielowiec (1967-1972) i Stefania Kossowska (1973-1981).

LIT.: «*Wiadomości*» na emigracji, Londyn 1968; *Książka o Grydzewskim*, Londyn 1971; Janusz Stradecki, «O „Wiadomościach” londyńskich», w: *Literatura źle obecna*, Polonia Book Fund, Londyn 1984.

«**Wiadomości Dnia**» – pismo codzienne „Solidarności” regionu Mazowsze, ukazywało się od stycznia do grudnia 1981 roku (numer 253 z datą piątkową

11 grudnia, pismo nie ukazywało się w soboty). «Wiadomości Dnia», najczęściej drukowane na jednej kartce, zawierały krótkie informacje aktualne. Początkowo wydawał je Ośrodek Badań Społecznych, od numeru 20 – Ośrodek Badań Społecznych i Biuro Informacyjne NSZZ „Solidarność” Region Mazowsze. W listopadzie pismo zaczęło ukazywać się z podtytułem: „dziennik informacyjny NSZZ ‘Solidarność’ Regionu Mazowsze”. W stanie wojennym ukazał się jeszcze jeden numer «Wiadomości Dnia», po czym od 17 grudnia 1981 roku ukazywały się «Wiadomości» jako «Tygodnik NSZZ ‘Solidarność’, region Mazowsze».

wiece – zebranie polityczne, raczej tłumne i nie przewidziane przez statutowe procedury organizacji lub instytucji. Bywają wiece organizowane oficjalnie, wtedy gdy należy zaprotestować przeciw wojnie, syjonizmowi lub zachodnioniemieckim odwetowcom albo poprzeć politykę rządu i partii. Wiece odbywały się w październiku 1956 roku i na ogół były wtedy organizowane oficjalnie – wyrażały „poparcie dla VIII plenum KC PZPR”. Zdarzało się jednak, że miały przebieg nie w pełni przewidziany przez organizatorów. Tak było z wielusetysięcznym zgromadzeniem przed Pałacem Kultury w Warszawie 24 października 1956

roku, po którym tłum wznosił okrzyki: *Wyszyńskiego wypuścić, Rokossowski do Moskwy*. W roku 1968 od połowy marca na wiecach organizowanych oficjalnie wyrażano poparcie dla towarzysza *Wiesława* (pseudonim partyjny Władysława Gomułki), zaś w roku 1976 potępiano robotników strajkujących w Ursusie i w Radomiu. Zdarzały się też wiece nieoficjalne, na przykład wiece studenckie w 1968 roku, na których uchwalano rezolucje, zgłaszano żądania i podejmowano postanowienia o strajkach.

Wiec jest dobrze dostrzegalną formą działania politycznego, ale niezbyt zorganizowaną, nie całkiem więc nadaje się do zbiorowego podejmowania decyzji i ich realizowania.

Wielkie Organizacje Gospodarcze (WOG) – tworzone na początku lat siedemdziesiątych zrzeszenia gospodarze przedsiębiorstw związanych kooperacją. Zrzeszenia te miały własne zakłady badawcze, służbę zaopatrzenia i zbytu. W roku 1973 niektóre WOG uzyskały uprawnienia central handlu zagranicznego. Około roku 1976 z systemu WOG zrezygnowano.

LIT.: Janusz Beksiak, *Zmiany w gospodarce*, PWN, Warszawa 1982.

wieś. W Polsce liczba mieszkańców wsi po wojnie (od roku 1946) nie ulegała zasadniczym zmianom i do roku 1976 wynosiła stale ponad 15 milionów; pod koniec lat siedemdziesiątych liczba ta wahała się wokół 14,8 miliona osób i tyle wynosiła w roku 1983, co stanowiło 40,3% ludności Polski. Niewielkie zmiany liczby mieszkańców wsi w ciągu prawie czterdziestu lat spowodowane były równoważeniem – a niekiedy nawet przeważeniem – przyrostu naturalnego na wsi przez przenoszenie się ze wsi do miast.

Bynajmniej nie wszyscy mieszkańcy wsi są rolnikami. Liczba ludności nie-

rolniczej na wsi wzrasta szybko. Od roku 1950 w ciągu każdego dziesięciolecia liczba ludności nierolniczej na wsi wzrastała o przeszło milion. W roku 1978 ludność nierolnicza stanowiła 51,3% ludności wiejskiej, a więc przeszło połowa ludności wsi utrzymywała się głównie ze źródeł pozarolniczych

Młodzież wiejska licznie opuszcza gospodarstwa, ucieka od zawodu rolnika i ucieka ze wsi. Zmiana zawodu i przeniesienie się do miasta to w odczuciu mieszkańców wsi awans i to często bez względu na rodzaj pracy dostępnej w mieście.

LIT.: Jan Turowski, Lili Maria Szwengrub (eds.), *Rural Social Change in Poland*, Ossolineum, Wrocław 1976; Z. Hemmerling, A. Łuczak, A. Markiewicz, *Życie społeczno-polityczne i gospodarcze wsi w Polsce Ludowej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978; Bogumił Studziński, *Wieś polska w latach 1944-1981*, Jutro Polski, Londyn 1981.

więzienia. Do roku 1970 była to nazwa zarazem potoczna i oficjalna: istniały *więzienia*, w których trzymano *więźniów* odbywających kary *więzienia*. Niektóre więzienia zasłynęły w pierwszych latach nowej władzy – tak jak

więzienie na Zamku w Lublinie, Mokotów, Rawicz, Sztum, Wronki, niektóre rozstawiono później – jak Barczewo lub Kwidzyń, niektóre zbudowano stosunkowo niedawno – jak Białołękę.

Zmiany w prawie karnym z 1969 roku nie zmieniły języka potocznego, ale wprowadziły nowe słownictwo oficjalne: zamiast *więzień* istnieją oficjalnie *zakłady karne i areszty śledcze*, zamiast *więźniów* są *skazani*, zamiast kary *więzienia* – kara *pozbawienia wolności*.

Więzienia podlegają Ministerstwu Sprawiedliwości, przy którym działa Centralny Zarząd Zakładów Karnych.

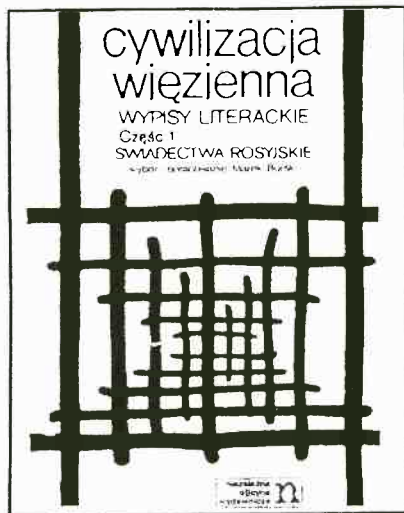

Więźniów pilnują funkcjonariusze Służby Więziennej, która jest jednolitą formacją umundurowaną i uzbrojoną. Funkcjonariusze mają rangi odpowiadające stopniom wojskowym i milicyjnym. Specjalny dział Służby Więziennej (dział ochrony) zajmuje się inwigilacją więźniów i udaremnianiem niekontrolowanych kontaktów ze światem zewnętrznym i ucieczek.

Więźniowie mają obowiązek pracy i za pracę wpłaca im się na konto ułamek sumy płaconej poza więzieniem (posiadanie przez więźniów banknotów i monet jest zakazane). Odmowę pracy karze się pogorszeniem warunków więziennych.

Od lat siedemdziesiątych liczba więźniów waha się wokół 100 tysięcy. Pracowników więziennictwa (zakładów karnych, aresztów śledczych i zakładów dla nieletnich) jest ponad 20 tysięcy.

LIT.: Stanisław Walczak, *Prawo penitencjarnie. Zarys systemu*, PWN, Warszawa 1972; Jacek Taylor, *Więzienia PRL rok 1980. Przemówienie na ogólnopolskim zjeździe adwokatów w Poznaniu w dniu 1 stycznia 1981 roku*, «Zeszyty Historyczne» 1982, z. 59; Czesław Leopold, Krzysztof Lechicki, *Więźniowie polityczni w Polsce 1945-1956*, Spokania, Paryż 1983.

«Więź» – miesięcznik założony w lipcu 1958 roku, blisko związany z ruchem Klubów Inteligencji Katolickiej. Pismo ukazuje się oficjalnie i wobec tego podlega cenzurze, ale zachowuje niezależność w ważnych sprawach, o których pisze: religijnych, społecznych, kulturalnych i historycznych.

Redaktorem naczelnym od numeru 1 do 237 (ze stycznia 1981 roku) był Tadeusz Mazowiecki, który następnie został redaktorem «Tygodnika Solidarność» (numer 1 ukazał się 3 kwietnia 1981 roku). Po Tadeuszu Mazowieckim redakcję «Więzi» objął Wojciech Wierzbicki. Przed stanem wojennym ukazał się numer wrześniowy z 1981 roku, następnie – kwietniowo-majowy z roku 1982.

«Więź» ukazywała się w objętości 168 stron, w nakładzie 10.000 egzemplarzy. Władze utrudniały jej drukowanie i ograniczały dostawy papieru, co powodowało ukazywanie się pisma z opóźnieniem.

„Wisła” – kryptonim operacji wojskowej prowadzonej od 24 kwietnia do 31 lipca 1947 roku przeciw partyzantce ukraińskiej na terenie wschodniej Polski – od Chełma po Bieszczady. Akcję prowadziła Grupa Operacyjna „Wisła” pod dowództwem gen. Stefana Mossora. Akcja ta zakończyła się przymusowymi przesiedleniami Ukraińców na ziemie zachodnie i północne dokonywanymi przez wojsko i Państwowy Urząd Repatriacyjny.

LIT.: A. B. Szczęśniak, Wiesław Szota, *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1973.

wizyty papieża w Polsce. Jan Paweł II był nie tylko pierwszym papieżem Polakiem, ale także pierwszym papieżem, który odwiedził Polskę. Jego podróżom towarzyszyły milionowe zgro-

256

madzenia słuchające mszy i jego słów. Działał jego dar ujmowania w słowa istotnych doświadczeń i pragnień milionów.

Pierwsza wizyta – w czerwcu 1979 roku – dała uczestnikom przeżycie jedności i unaoczniała siłę wspólnoty, wzmocniła solidarność, pewność i niezależność społeczeństwa polskiego. Doświadczenia te były istotne, gdy w rok później powstała „Solidarność”.

Druga podróż Jana Pawła II do Polski miała odbyć się w roku 1982. W Polsce był wtedy stan wojenny, termin wizyty przesunięto i ogłoszono 8 listopada 1982 roku po spotkaniu prymasa Glempa z generałem Jaruzelskim. Stwierdzono, że papież będzie zaproszony do rozpoczęcia wizyty w Polsce 18 czerwca 1983 roku. Po kilku miesiącach poinformowano oficjalnie, że papież będzie w Polsce od 16 do 22 czerwca. W rzeczywistości papież został o dzień dłużej – do 23 czerwca.

Kolejne etapy podróży papieża to przejazd przez Warszawę z lotniska Okęcie i msze święte w Warszawie w katedrze Św. Jana i na Stadionie Dzie-

257

sięciolecia (16-18 czerwca), Niepokalanów (18 czerwca), Częstochowa (18 i 19 czerwca), Poznań i Katowice (20 czerwca), Wrocław i Góra Św. Anny (21 czerwca), Kraków (21 i 22 czerwca), Nowa Huta (22 czerwca).

Papież dwukrotnie spotkał się z generałem Jaruzelskim, 17 czerwca w Warszawie i 22 czerwca w Krakowie na Wawelu. To drugie spotkanie nie było przedtem zapowiadane.

Do spotkania papieża z Lechem Wałęsą doszło w Tatrach w Dolinie Chochołowskiej 23 czerwca, w dniu, w którym, jak stwierdzono, skończyła się oficjalna część wizyty.

Wizycie towarzyszyły manifestacje poparcia dla „Solidarności”. Wśród milionowych rzesz witających i słuchających papieża widać było liczne flagi i transparenty z napisem „Solidarność”.

Oficjalne komentarze w prasie państwowej stwierdzały, że wizyta jest sukcesem Polski Ludowej, publikowano zdjęcia papieża z generałem Jaruzelskim, nie publikowano zdjęć transparentów i flag z napisem „Solidarność”.

LIT.: Michał Głowiński, «Opis papieskiej podróży. Z problemów manipulacji językowej», w: *Manipulacja i obrona przed manipulacją*. Sesja na Uniwersytecie Warszawskim 1981. Zeszyty Edukacji Narodowej; Jan Paweł II, *Pokój Tobie, Polsko, Ojczyzno moja. Homilie i przemówienia w czasie drugiej apostolskiej pielgrzymki do Polski*, Veritas, Londyn, b.d.w; Jean Offredo, Dominique Le Corre, *Druga wizyta Jana Pawła II w Polsce*, Editions Cana, Paris 1983; Andrzej Drzycimski, Marek Lehnert, *Osiem dni w Polsce. Spotkania*, Paryż 1984.

władza – możliwość zrealizowania decyzji, zwłaszcza dotyczących innych osób. Władza różni się (1) stopniem tej możliwości, czyli prawdopodobieństwem zrealizowania decyzji, (2) zakresem osób, wobec których władzę się sprawuje, (3) zasięgiem dziedzin, w których sprawuje się władzę, (4) środkami, przy pomocy których władza jest sprawowana, w szczególności rolą

i rodzajami przymusu stosowanego przy sprawowaniu władzy.

Zdobycie władzy jest zwykle celem partii komunistycznych. Gdy ją zdobędą, partie te dążą do jej zachowania i wzmocnienia. Wzmocnienie władzy polega na uniemożliwieniu działania opozycji, rozbudowie organizacji sprawujących władzę (a zwłaszcza państwa, partii i policji), zapewnianiu poparcia dla władzy, szczególnie ze strony aparatu przemocy. Osiąga się to stosując kary i nagrody w ten sposób, by nie buntowano się i nawet współpracowano z rządzącymi, by ludzie widzieli swój interes w nieprzeszkadzaniu im i realizowaniu ich celów. Ponadto wzmocnianie władzy to rozszerzanie jej zakresu (mnożenie dziedzin podlegających władzy).

Władza PRL, według konstytucji, „należy do ludu pracującego miast i wsi” (art. 1). Ale o tym, jak to się dokładnie odbywa, decydują organy partii komunistycznej i kierowanego przez nią państwa (mogą one na przykład zabronić „ludowi pracującemu” zrzeszania się w utworzonych przezeń związkach zawodowych). Jednym z podstawowych instrumentów sprawowania władzy jest *nomenklatura*, to znaczy decydowanie przez organy partii komunistycznej o tym, kto może obejmować poszczególne stanowiska.

LIT.: H. D. Lasswell, A. Kaplan, *Power and Society*, New Haven, Conn. 1950.

własność – prawo użycia i dowolnego wykorzystywania rzeczy i innych dóbr.

Własność może być prywatna lub zbiorowa, w szczególnym przypadku państwowa, komunalna, spółek i spółdzielni.

Własnością społeczną nazywa się własność zbiorową przysługującą licznym zbiorowościom.

Odróżnia się czasem prawny tytuł własności i rzeczywistą możliwość decydowania o własności; tę ostatnią nie-

kiedy nazywa się własnością w sensie socjologicznym. W szczególności własność państwowa może być uważana za własność tych, którzy dysponują państwem.

Sformułowania dotyczące własności zawarto w konstytucji PRL i w kodeksie cywilnym, który stwierdza między innymi, że „socjalistyczna własność ogólnonarodowa (państwowa) przysługuje niepodzielnie państwu” (art. 128 §1).

Konstytucja nie mówi o ochronie wszelkiej własności, ale o własności osobistej i własności „chłopów, rzemieślników i chałupników”: „Polska Rzeczpospolita Ludowa uznaje i ochrania na podstawie obowiązujących ustaw indywidualną własność i prawo dziedziczenia ziemi, budynków i innych środków produkcji należących do chłopów, rzemieślników i chałupników” (art. 17); „Polska Rzeczpospolita Ludowa poręcza całkowitą ochronę oraz prawo dziedziczenia własności osobistej obywateli” (art. 18).

Podobnie kodeks cywilny mówi o ochronie własności osobistej – rozumianej jako „własność rzeczy przeznaczonych do zaspakajania osobistych potrzeb materialnych właściciela i jego bliskich” oraz jako „własność drobnych środków produkcji, które służą do wytwarzania przedmiotów przeznaczonych do zaspakajania osobistych potrzeb właściciela i jego bliskich” (art. 132 §1 i 2).

Ochrona własności państwowej jest uważana za sprawę wielkiej wagi. Własność prywatną (najlepiej gdy jest „drobna” i „osobista”) chroni się bez przesady, „na podstawie obowiązujących ustaw”, które często ograniczają prawa własności.

województwie. W Polsce międzywojennej i w latach 1944-1950 województwie kierowali ogólną administracją państwową w województwach. Urzę-

dy wojewodów, zniesione w roku 1950, przywrócono w roku 1973 jako jednoosobowe urzędy będące „terenowymi organami administracji państwowej”. Wojewodowie „są przedstawicielami rządu i działając w tym charakterze, wykonują zadania zlecone im przez Rząd lub Prezesa Rady Ministrów”.

Od 1 czerwca 1975 roku liczba województw (i wojewodów) zwiększyła się z 22 do 49.

W stanie wojennym kilka stanowisk wojewodów objęli oficerowie, wojewodowie wydawali decyzje o „zawieszeniu” stowarzyszeń i organizacji.

województwa. W pierwszej i w drugiej Rzeczypospolitej województwa były podstawowymi jednostkami podziału terytorialnego. Po wojnie województwa zachowano, zmieniła się natomiast ich ilość, wielkość, granice i siedziby województw.

W skład Związku Radzieckiego weszły województwa: wileńskie, nowogródzkie, poleskie, wołyńskie, tarnopolskie i stanisławowskie, część województwa białostockiego (powiaty Grodno i Wołkowysk) i część województwa lwowskiego (ze Lwowem, Gródkiem Jagiellońskim, Drohobyczem, Samborem, Rawą Ruską i Żółkwią).

Bezpośrednio po wojnie utworzono 16 województw (w tym dwa miasta na prawach województw: Warszawa i Łódź), rozszerzono województwo poznańskie i śląskie, nową nazwę otrzymała część województwa lwowskiego, stanowiąca odtąd województwo rzeszowskie. Na ziemiach zachodnich i północnych włączonych do Polski powstały nowe województwa – szczecińskie, wrocławskie i olsztyńskie.

W roku 1950 podział zmieniono, wyodrębniając województwa koszalińskie, zielonogórskie i opolskie. Województwo pomorskie zmieniło

nazwę na bydgoskie, a śląskie na katowickie (w latach 1953-1956 – stalino-grodzkie).

Do 1 czerwca 1975 roku były 22 województwa, w tym pięć miast: Warszawa, Łódź, Poznań, Kraków i Wrocław.

Od 1 czerwca 1975 roku w Polsce jest 49 województw, w tym województwo stołeczne warszawskie i dwa województwa miejskie: krakowskie i łódzkie.

wojna. Kiedy w Polsce mówiono *przed wojną*, *wojna*, *po wojnie*, to do grudnia 1981 roku nie było wątpliwości, że chodzi o drugą wojnę światową.

Ogłoszenie *stanu wojennego* spowodowało, że słowo *wojna* w mowie potocznej zaczęło oznaczać stan wojenny. Generał Jaruzelski poszedł na wojnę, nie wypowiedział jej, po prostu ją ogłosił i biurokratycznie nazwał *stanem*. „Z kim walczyacie, przeciw komu ta wojna”, pytano żołnierzy.

Władza wypowiedziała wojnę Społeczeństwu.

Nazwa miała może Polaków zastraszyć, ale z punktu widzenia propagandowego nie była szczęśliwa. Dlatego zapewne zdecydowano, aby w lipcu 1983 roku obok stanu wojennego wprowadzić nową instytucję prawną – stan wyjątkowy, o którym mówi konstytucja PRL i ustawa z 5 grudnia 1983 roku.

wojna w Korei. 25 czerwca 1950 roku wojska Korei Północnej przekroczyły graniczny 38 równoleżnik i szybko zbliżyły się do Seulu, stolicy Korei Południowej. W wojnie po stronie Korei Południowej wzięły udział oddziały ONZ, głównie amerykańskie, zaś po stronie Korei Północnej oddziały chińskie (żołnierzy nazywano ochotnikami).

Po trzech latach wojna skończyła się rozejmem, w którym jako granicę

258

obydwu części Korei ustalono linię demarkacyjną w pobliżu 38 równoleżnika.

W latach 1950-1953 wojna w Korei była w Polsce żywo obecna w propagandzie i w ideologii oficjalnej, ale raczej unikano mówienia i pisania prawdy o tej wojnie. W myśl wersji oficjalnej wojnę rozpoczęła Korea Południowa, wojska amerykańskie i południowokoreańskie były okrutne i stosowały broń bakteriologiczną. Propaganda na temat wojny w Korei starała się wzmocnić poczucie zagrożenia i zwartość obozu komunistycznego.

wojska radzieckie w Polsce. Wojska radzieckie (lub sowieckie) bywały w Polsce często (przedtem bywały wojska rosyjskie). Wojska sowieckie były w roku 1920 i 1939, nazywały się *Armią Czerwoną*, wkroczyły na terytorium Polski w roku 1944 walcząc z Niemcami i zostały. Od roku 1944 noszą nazwę *Armii Radzieckiej* (oficjalnie zamiast mówić o *wojskach radzieckich w Polsce*, mówi się raczej o *Północnej Grupie Wojsk Armii Radzieckiej*). Wojska te niekiedy stają się aktywne, tak jak w październiku 1956 roku, kiedy to kolumny pancerne szły w kierunku Warszawy i znalazły się pod Sochaczewem.

17 grudnia 1956 roku podpisano w Warszawie umowę „o statusie prawnym wojsk radzieckich czasowo stacjonujących w Polsce”. Artykuł 1 umowy głosi, że stacjonowanie wojsk radzieckich „w niczym nie może naru-

szać suwerenności państwa polskiego i nie może prowadzić do ich ingerencji w wewnętrzne sprawy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Stwierdza się też, że wojska radzieckie, osoby wchodzące w skład tych wojsk oraz członkowie ich rodzin obowiązani są do przestrzegania przepisów prawa polskiego.

Można uważać, że umowa ta pozostaje w konflikcie z doktryną i praktyką interweniowania Armii Radzieckiej w obronie *socjalizmu* w innych krajach (nazywaną doktryną *ograniczonej suwerenności* lub *doktryną Breżniewa*).

Wojsko Polskie (WP) – nazwa sił zbrojnych w dwudziestoleciu międzywojennym i po wojnie. Konstytucja

259

PRL nie mówi o *Wojsku Polskim*, ale o *Siłach Zbrojnych PRL*. Nazwą *Wojsko Polskie* posłużono się w ustawie KRN datowanej 21 lipca 1944 roku (wtedy, gdy w Moskwie obradowano nad formą, jaką mają przybrać w Polsce władze popierające Związek Radziecki).

Wojsko Polskie po wojnie bywa nazywane *Ludowym Wojskiem Polskim (LWP)*. Do jego tradycji zalicza się bitwę pod Lenino na Białorusi (12 października 1943 roku), stoczoną przez sformowaną w ZSRR Pierwszą Dywizję. Rocznicę tej bitwy uznaje się za dzień LWP.

LIT.: Fryderyk Zbiniewicz, *U źródeł powstania PKWN i Wojska Polskiego*, «Z Pola

Walki» 1964, nr 4; Ignacy Blum, *Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1944-1948*, wyd. III, Warszawa 1968; W. Jurgielewicz, *Organizacja Ludowego Wojska Polskiego. 22 VII 1944-9 V 1945*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1968; George C. Malcher, *Poland's Politicised Army. Communists in Uniform*, Praeger, New York 1984.

Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (WRON). O ukonstytuowaniu się WRON powiadomił świat zewnętrzny generał Wojciech Jaruzelski w przemówieniu porannym 13 grudnia 1981 roku. Jak podano, WRON liczyła 21 osób, jej przewodniczącym był generał armii Wojciech Jaruzelski, ponadto w skład WRON wchodziło trzech generałów broni, admirał, dziewięciu generałów dywizji, dwóch generałów brygady, trzech pułkowników i dwóch podpułkowników (następnie doszedł jeszcze generał dywizji jako sekretarz rady).

WRON oświadczyła, że „działa przez resortowych, wojewódzkich, miejskich i gminnych pełnomocników – komisarzy Komitetu Obrony Kraju”. W proklamacji WRON podano, że „z warunków stanu wojennego wynika konieczność zawieszenia działalności związków zawodowych” oraz że „Polsce potrzebna jest przede wszystkim wytężona, wydajna praca”. Stwierdzono, że „wyrotowców, wichrzycieli i awanturników” trzeba „izolować do chwili opamiętania”.

Skrót WRON bardzo szybko przybrał formę potoczną, mówiono po prostu o *wronie*. Można mieć wątpliwości, czy to właśnie WRON podejmowała w stanie wojennym najistotniejsze decyzje. W skład WRON wchodził na przykład kosmonauta ppłk Mirosław Hermaszewski, którego raczej nie podejrzewano o działanie polityczne na skalę kraju. Potocznie, za decy-

zje podejmowane w stanie wojennym czyniono odpowiedzialną *wronę* i na ogół nie badano, co (kto dokładnie) jest osobowym odpowiednikiem *wrony*.

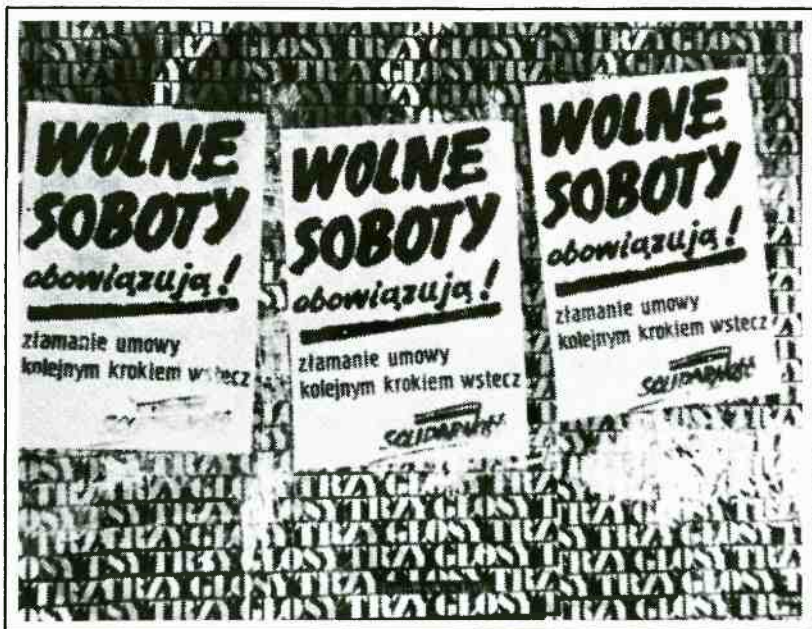
WRON jako 21 lub 22 osoby nie zachowywała się w stanie wojennym ostentacyjnie: wydawała od czasu do czasu proklamacje, nie wydawała dekretów, ustaw i rozporządzeń (od tego były Rada Państwa, Sejm i Rada Ministrów).

W lipcu 1983 roku zadeklarowano rozwiązanie WRON wraz z ogłoszeniem, że z dniem 22 lipca stan wojenny jest zniesiony.

wolne soboty – dni wolne od pracy bez obowiązku odpracowywania. W wielu krajach Zachodu pięciodniowy tydzień pracy jest praktyką normalną, w Pol-

sce do lat siedemdziesiątych obowiązywał sześciodniowy tydzień pracy. W połowie lat siedemdziesiątych ustalono jednak, że dniami wolnymi od pracy jest kilka, a następnie kilkanaście sobót w roku (6 w roku 1974, 12 – od roku 1975). Zgodnie z porozumieniem zawartym 3 września 1980 roku przez Międzyzakładowy Komitet Strajkowy w Jastrzębiu z delegacją rządową – od 1 stycznia 1981 roku wszystkie soboty miały być wolne od pracy. W listopadzie i grudniu 1980 roku rząd ogłosił projekty zmieniające te ustalenia i ograniczające liczbę wolnych sobót. Zarządzenia dotyczące pracy w soboty wydano bez porozumienia z „Solidarnością”, która wobec tego wezwała, aby nie zgłaszać się do pracy w soboty do czasu nowego porozumienia na ten temat. Kompromisowe porozumienie między przedstawicielami KKP i rządu zawarto 30 stycznia.

W programie „Solidarności” stwierdzono, że „związek będzie dążył do ustawowego wprowadzenia zasady

pięcodniowego tygodnia roboczego dla wszystkich pracujących i stopniowego realizowania tej zasady w miarę poprawy stanu gospodarki. Związek powinien dopilnować, by – konieczne ze względów społecznych – zatrudnienie w soboty i w niedziele pracowników służb komunalnych, handlu, usług oraz placówek kultury, rozrywki, sportu itp. było rekompensowane czasem wolnym w ciągu tygodnia, miesiąca lub roku”.

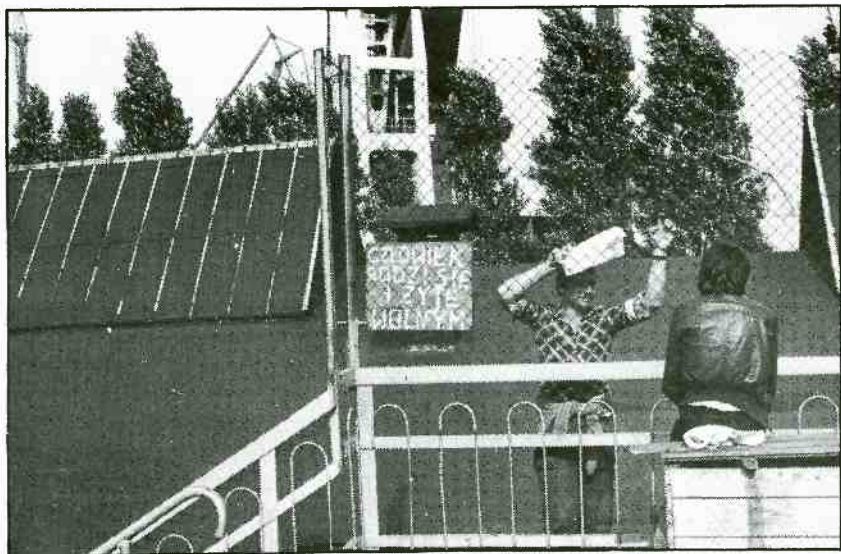
wolność. W filozofii o wolności mówi się często w związku ze sprawą wolności woli i determinizmu (wyznaczania przyszłych zdarzeń i stanów rzeczy przez przeszłe).

W sprawach społecznych wolność rozumie się jako nieobecność zakazów i przymusu. Wolność w tym sensie jest prawem działania danego rodzaju lub w danej dziedzinie.

Próbowano zestawić katalogi wolności, które są również katalogami praw. Wymienia się na przykład wolność poruszania się (w tym emigracji i reemigracji), wyboru miejsca zamieszkania, zrzeszania się, zgromadzeń, zawierania umów i dokonywania transakcji, wolność słowa, wyznania i praktyk religijnych. Wolności te, jeśli mają przysługiwać jednostce, polegają na tym, że inni, a zwłaszcza państwo, powstrzymują się od ich naruszenia. Wolność istnieje, gdy zakazuje się zabrania i uniemożliwiania działań.

Współczesne państwa totalitarne, a w tym komunistyczne, zwykle w teorii akceptują rozmaite wolności, ale dodają zastrzeżenie, że wolności nie wolno nadużywać. O tym, kiedy takie nadużywanie następuje, decyduje państwo, które często zabezpiecza się przed korzystaniem obywateli z wolności – z góry nakładając warunki na dopusz-

263

czalność zrzeszania się, przyznając sobie prawo udzielania pozwoleń na druk, na zgromadzenia, organizowanie się lub nawet poruszanie się ludzi.

LIT.: Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Vol. I-III, The University of Chicago Press, Chicago 1973, 1976, 1979.

Wolność i Niezawisłość – dokładniej: Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość (WiN) – organizacja polityczna tworzona w sierpniu i wrześniu 1945 roku, na której czele jako prezes stał płk Jan Rzepecki, jego zastępcą był płk Janusz Bokszczanin, zaś w skład komendy WiN (Głównego Komitetu Wykonawczego) wchodził płk Ludwik Muzyczka, płk Antoni Sanojca, ppłk Jan Szczurek-Cergowski i kpt. Józef Rybicki – oficerowie z Komendy Głównej i Kierownictwa Dywersji (*Kedywu*) AK.

Członków pierwszej komendy WiN aresztowano w listopadzie i grudniu 1945 roku. Kierownictwo WiN objął na krótko płk Jan Szczurek-Cergowski, a po jego aresztowaniu płk Franciszek Niepokólczycki. Niepokólczycki i innych członków drugiej ko-

mendy WiN aresztowano w październiku 1946 roku. Prezesem trzeciej komendy (Głównego Zarządu) WiN został mjr Wincenty Kwieciński, aresztowany w styczniu 1947 roku.

Proces Rzepeckiego i innych członków pierwszej komendy WiN odbywał się w styczniu i w lutym 1947 roku. Wyroki, jak na ówczesną praktykę, były niskie: 10, 8 lat więzienia i niższe, co oskarżeni zawdzięczali wyborom do Sejmu w lutym 1947 roku. Wyroki w innych procesach członków WiN były wyższe. We wrześniu 1947 roku w krakowskim procesie drugiej komendy WiN wydano osiem wyroków śmierci, między innymi na płk. Niepokólczyckiego. W grudniu 1947 roku w procesie Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Demokratycznych Polski Podziemnej skazano na dożywotnie więzienie mjr. Wincentego Kwiecińskiego.

Podaje się, że czwartą komendę WiN zorganizował Łukasz Ciepliński, aresztowany w listopadzie 1947 roku i skazany na śmierć w październiku 1950 roku (w procesie, w którym było siedem wyroków śmierci). Losy WiN

w latach 1948-1952 są tajemnicze, w grudniu 1952 roku podano do wiadomości, że ujawnił się piąty zarząd główny WiN, co uważa się za wynik infiltracji WiN przez policję i nawet zorganizowania przez nią piątego zarządu w roku 1948.

LIT.: *Proces krakowski. Niepokólczycki, Mierzwa i inni*. Warszawa 1948; Stanisław Kluz, *W potrzasku dziejowym: WiN na szlaku AK. Rozważania i dokumentacja*. Veritas. Londyn 1978; *Wolność i Niezawisłość. O wolność obywatela i niezawisłość państwa (wytyczne ideowe)*. «Zeszyty Historyczne» 1979, nr 48.

Wolność – Równość – Niepodległość (WRN) – konspiracyjna partia polityczna utworzona w Warszawie w październiku 1939 roku jako kontynuacja PPS. W maju 1940 roku zatwierdzono program WRN – Program Polski Ludowej.

W latach 1940-1941 i od 1943 roku przedstawiciele WRN wchodzili w skład Politycznego Komitetu Porozumiewawczego, a następnie Krajowej Reprezentacji Politycznej i Rady Jedności Narodowej.

Organizacją wojskową WRN była Gwardia Ludowa (należąca od 1940 roku na prawach autonomicznych do ZWZ, a następnie do AK).

Od 1944 roku WRN wróciła do nazwy PPS.

Przewodniczącym WRN był Tomasz Arciszewski, sekretarzem generalnym Kazimierz Pużak, pełnomocnikiem WRN w Komitecie Zagranicznym PPS był Adam Ciołkosz.

Po roku 1945 władze komunistyczne odróżniały PPS i PPS-WRN. Tą drugą nazwą określano członków PPS, którzy krytykowali PPR i nie chcieli z nią współpracować. Gdy w roku 1948 sądzono działaczy PPS (między innymi Kazimierza Pużaka) nazywano ich proces – procesem WRN.

LIT.: Kazimierz Pużak, *Wspomnienia*

1939-1945, «Zeszyty Historyczne» 1977, z. 41.

wolność słowa – dokładniej: wolność wypowiedzania się publicznie i rozpowszechniania tekstów. Ograniczeniem wolności słowa jest cenzura prewencyjna, system koncesjonowania czasopism i innych środków masowego przekazu oraz uzależnione od treści informacji przydzielanie środków i materiałów niezbędnych do upowszechniania (na przykład papieru).

Ograniczeniem wolności słowa jest także prawo karne, które (pod groźbą kary) zakazuje wypowiedzania się i upowszechniania wypowiedzi – zależnie od ich treści. Czasem te zakazane treści są określone ogólnikowo i mętnie, co ułatwia stosowanie represji za wypowiedzi traktowane jako niewłaściwe.

Państwa totalitarne ograniczają wolność słowa przez upaństwowienie drukarni, wydawnictw, radia i telewizji i przez ograniczenie możliwości upowszechniania informacji niezależnie od państwa.

Niekiedy upominano się w Polsce o wolność słowa, żądając, by władza zmniejszyła jej ograniczenia. Ale wydawnictwa i publikacje niezależne – nie podlegające cenzurze i prześladowane przez władze – zdobywają wolność słowa w praktyce, metodą faktów dokonanych.

Wolność, Sprawiedliwość, Niepodległość. Pod tymi hasłami opublikowano program podpisany przez „grupę założycielską WSN”, datowany 1 i 3 maja 1983 roku. Program powoływał się na tradycje PPS, „Solidarności” i KOR, lewicy polskiej opierającej się na „chrześcijańskich, absolutnych zasadach etycznych”. Zdaniem autorów „totalitarna dyktatura i ‘realny socjalizm’ są skrajnymi zaprzeczeniami lewicy”. Pisali także: „Bezpośrednio nawiązujemy do idei Klubów Rzeczypospolitej Samorządnej ‘WSN’ w ich deklaracji założycielskiej z 21 listopada 1981”.

wolność wyznania – zwana także wolnością religii. Obejmuje wolność praktyk religijnych, wolność udzielania i

uzyskiwania wychowania religijnego, a także niezależność działania instytucji i organizacji religijnych, przede wszystkim w głoszeniu wiary i w działaniach z wiarą związanych.

Konstytucja PRL mówi, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania” (art. 82). Mówiąc o wolności *sumienia*, nie całkiem trafia się w sedno sprawy, bo wolność *sumienia* rozumie się zwykle jako wolność odczuwania i przeżywania w sumieniu, a tę wolność niełatwo jest bezpośrednio ograniczyć. Ustroje totalitarne mają przede wszystkim skłonność do kwestionowania lub ograniczania wolności praktyk religijnych, wolności wychowania religijnego i niezależności instytucji religijnych.

wróg. W propagandzie politycznej, zwłaszcza totalitarnej, istnienie wroga jest istotne, a potrzeba walki z nim – akcentowana. Według komunistów świat dzieli się na dwa obozy: postępu, czyli socjalizmu (komunizmu) i reakcji, czyli imperializmu. Ten drugi obóz jest wrogi i należy go zwalczać (słowni-

ctwo związane z walką stosuje się często, mówi się o *walce klas*, *walczy się o wykonanie planu*).

W Związku Radzieckim odróżniano *wrogów klasowych* (ze względu na przynależność i pochodzenie społeczne) i *wrogów ludu*, którzy bywali członkami partii – wrogimi jej obiektywnie, nawet nie zdając sobie z tego sprawy.

Komuniści uważają, że mają rację, i z tego powodu nie są zwolennikami rozstrzygnięć demokratycznych. Sądzą, że z wrogiem warto dyskutować wtedy, gdy to mu może zaszkodzić. Wroga należy według nich *izolować* i *likwidować*. Ale niekoniecznie od razu; niekiedy jest rozsądnie obóz wroga rozdzielać, *wbić klin* i niszczyć powoli, rozkładając wygraną na etapy (ilustracją może być potraktowanie opozycji powojennej, polityka wobec Kościoła we wczesnych latach pięćdziesiątych, postępowanie wobec „Solidarności“).

współzawodnictwo pracy – początkowo (w roku 1945) nazywane w Polsce *wyścigiem pracy*. Był to system mobi-

lizowania pracowników do zobowiązań i dodatkowego wysiłku, rozwinięty zwłaszcza w latach czterdziestych i pięćdziesiątych. Domagano się od pracowników nie tylko wykonywania zadań planowych, ale wykonywania ich z nadwyżką i przed terminem. Istniały regulaminy współzawodnictwa oraz system nadzoru i ewidencji, tworzący nadbudowę urzędniczą nad współzawodnictwem. Pracownicy mieli przekraczać normy, co powodowało podwyższanie norm jako zbyt łatwych do osiągnięcia. Zwycięzców we współzawodnictwie pracy nazywano *przodownikami pracy*, wśród których słynni byli górnicy Wincenty Pstrowski i Franciszek Apryas, tkaczka Wanda Gościńska, murarz Michał Krajewski.

Ideę współzawodnictwa pracy zaczerpnięto ze Związku Radzieckiego, sprzeciwiało się ono tradycjom robotniczym, zgodnie z którymi robotnik powinien za dobrą pracę dostawać dobrą płacę, ale efektem dobrej pracy jest jakość produktu, a nie przekroczenie norm. Współzawodnictwo miało stronę widowiskową i wymagało wysiłku, miało zmieniać pracę w sport

268

zawodowy (ale bez wynagrodzeń, jakże otrzymują sportowcy zawodowi).

wy – zwracanie się do pojedynczej osoby w drugiej osobie liczby mnogiej (*sluchajcie, chodźcie*). Przed drugą wojną światową był to sposób zwracania się przyjęty w Polsce na wsi i w niektórych organizacjach, między innymi w partiach politycznych. Komuniści po drugiej wojnie światowej chcieli upowszechnić formę **wy**. Osiągnęli ten skutek, że prawie znikła tam, gdzie poprzednio była używana (zwłaszcza na wsi).

W więzieniach strażnicy zwracają się na **wy** do więźniów (*pakujcie się*). Podobnie mówi w wojsku oficer lub podoficer do szeregowca. Natomiast więzień do strażnika lub żołnierz do oficera ma mówić *obywatelu*. Formę **wy** uważa się za na tyle obraźliwą, że ma ona oddawać niższość więźnia wobec strażnika i szeregowca wobec oficera.

wybory. W powojennej Polsce odbyły się wielokrotnie wybory do Sejmu i rad narodowych. Odbywają się także wybory w rozmaitych organizacjach społecznych i politycznych. Wybory są

269

zwykle tak organizowane aby nie były w konflikcie z zasadami *nomenklatury*, to znaczy z nominowaniem przez PZPR osób zajmujących istotniejsze stanowiska.

Wybory do Sejmu odbywały się w latach 1947, 1952, 1957, 1961, 1965, 1969, 1972, 1976, 1980. Mają się odbyć w roku 1985.

Wybory do rad narodowych odbyły się w latach 1954, 1958 i następnie w tych latach, co wybory do Sejmu, dodatkowo zaś w roku 1978 i 1984.

Z wyjątkiem wyborów w roku 1947, lista kandydatów była jedna i przed rokiem 1957 miała tyle nazwisk, ile miało być wybranych osób. Od roku 1957 wzywa się do głosowania bez skreśleń i

270

obowiązuje zasada, że głosy bez skreśleń są oddane na kandydatów zajmujących *miejsca mandatowe* (to znaczy pierwsze miejsca na liście).

Rzeczywiste wybory na skalę 10-milionowej organizacji odbyły się w „Solidarności” w roku 1981. Komentatorzy partyjni dziwili się, że osoby wybrane nie uzyskiwały przygniatającej większości głosów, tak jak w wyborach w PZPR i do Sejmu.

wychowanie – proces kształtowania człowieka, zwłaszcza jego świata psychiki, poglądów i odczuć moralnych.

Wychowanie chce się niekiedy odróżniać od treningu lub „prania mózgu”. Różnica polega na tym, że osoby *wychowywane* mają możliwość wyboru i ostateczny rezultat wychowania zależy od woli i świadomości tego, kto jest wychowywany.

Oddziaływanie wychowawcze (kształtujące) ma życie społeczne w całości. Ale istnieją także wyspecjalizowane instytucje o zadaniach wychowawczych. Należą tu rodzina, organizacje religijne i młodzieżowe, szkoła, środki masowego przekazu.

W komunizmie ceni się „jednolitość oddziaływań wychowawczych” (postulowaną między innymi w *Raporcie o stanie oświaty z lat siedemdziesiątych*). „Jednolitość” polega na tym, że osobom wychowywanym zmniejsza się możliwości wyboru.

LIT.: Aleksandra Jasińska, Renata Siemińska, *Wzory osobowe socjalizmu*, wydanie II rozszerzone, Wiedza Powszechna, Warszawa 1978.

wydarzenia – słowo używane oficjalnie jako określenie zmian nie przewidywanych przez władze, nazwa sytuacji, w których ludzie występując w większej liczbie podejmują działania niezależnie od władz. Wydarzenia w Polsce noszą zwykle nazwy utworzone od nazw miesięcy: *wydarzenia paź-*

dziernikowe, marcowe, grudniowe. Mówi się też o wydarzeniach w krajach (*wydarzenia na Węgrzech lub w Czechostowacji*) i o wydarzeniach w miastach lub okolicach (*wydarzenia poznańskie, wydarzenia w Radomiu i w Ursusie, wydarzenia na Wybrzeżu*).

Zdarzeń zaplanowanych przez partię komunistyczną zwykle nie nazywa się *wydarzeniami*; na przykład nie były wydarzeniami zdobycie władzy przez komunistów w Polsce, wybory w 1947 roku lub stan wojenny. Zapewne uważa się, że były to wyniki prawidłowości historycznych, a nie *wydarzenia*. Słowo *wydarzenia* w języku oficjalnym ma odcień negatywny; właściwie nie powinno się wydarzać. Jeśli coś się wydarza, dzieje się to za sprawą agentów zewnętrznych lub ludzi z *marginesu społecznego* (tak na ogół oficjalnie interpretowano *wydarzenia*).

wydawnictwa. Bezpośrednio po wojnie zaczęły w Polsce działać liczne wydawnictwa prywatne. Państwo bynajmniej nie miało monopolu. Liczbę prywatnych firm wydawniczych istniejących do roku 1949 ocenia się na około 600, w tym wiele było znanych sprzed wojny (Arct, Gebethner i Wolff, Książnica-Atlas, Księgarnia św. Wojciecha, Jakub Mortkowicz, Trzaska, Evert i Michalski). Oceniano, że w roku 1947 nakładem wydawnictw prywatnych ukazało się około 40% publikacji.

Jako wydawnictwa państwowe powołano Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych (1945), Państwowe Wydawnictwo Muzyczne (1945), Państwowy Instytut Wydawniczy (1946), Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne (1947), Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne (1949), Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich (1949), Wydawnictwa Naukowo-Techniczne (1949). Ministerstwu Obrony Narodowej podlegało istniejące od 1949 roku wydawnictwo Prasa Woj-

skowa, przemianowane następnie na Wydawnictwo MON. Publikowało ono nie tylko książki o tematyce wojсковej, ale także polityczne i beletrystykę o zabarwieniu politycznym. W roku 1951 powstało Państwowe Wydawnictwo Naukowe, w roku 1952 Wiedza Powszechna, Wydawnictwo Prawnicze i „Iskry”, w latach 1953-1954 Wydawnictwo Literackie (w Krakowie), Pojezierze (w Olsztynie) i Śląsk (w Katowicach), w latach 1956-1957 kolejne wydawnictwa pozawarszawskie: Poznańskie, Łódzkie, Lubelskie i Morskie (w Gdańsku).

„Czytelnik” (1944), „Książka” (1945) i „Wiedza” (1946) były nominalnie spółdzielniami. Po utworzeniu PZPR dwa ostatnie wydawnictwa połączono w „Książkę i Wiedzę”, która również nominalnie była spółdzielnią, podobnie Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

W roku 1951 przy Prezydium Rady Ministrów powołano Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa, który zniesiono ustawą z 15 listopada 1956 roku. Zadania koordynacji polityki wydawniczej, podziału funduszy i papieru przejęło Ministerstwo Kultury i Sztuki, w którym od roku 1970 działało Zjednoczenie Przedsiębiorstw Wydawniczych – Naczelny Zarząd Wydawnictw.

W roku 1974 powstało wydawnictwo Krajowa Agencja Wydawnicza RSW Prasa-Książka-Ruch, wydające książki popularne w wielkich nakładach (KAW zajmowała pod względem na-

kładów drugie miejsce po Wydawnictwach Szkolnych i Pedagogicznych).

Wydawnictwa niepaństwowe – Pax, Znak, Księgarnia św. Wojciecha, wydawnictwa zakonne i diecezjalne – wydają książki w niewielkich nakładach w porównaniu z wydawnictwami państwowymi.

Wydawnictwa państwowe (i istniejące oficjalnie wydawnictwa niepaństwowe) są cenzurowane, ale od połowy lat siedemdziesiątych pojawiły się wydawnictwa niecenzurowane: Nowa, Głos, Krąg, Wydawnictwo Polskie, Wydawnictwo im. Konstytucji 3 Maja, Klin, Biblioteka Historyczna, Biblioteka Literacka, Krakowska Oficyna Studentów, ABC i inne.

Legalne działanie „Solidarności” przyniosło publikacje Instytutu Wydawniczego Związków Zawodowych, Biura Informacji Prasowej „Solidarności”, Zarządów Regionalnych, a także Niezależnego Zrzeszenia Studentów. W stanie wojennym kontynuowały działalność Krąg, Nowa i Głos oraz powstały duże oficyny wydawnicze Przedświt i CDN, a ponadto działały Oficyna Literacka, Wydawnictwo Myśli Nieinternowanej, Inicjatywa Wydawnicza Aspekt, Oficyna Copyright i wiele innych. Pojawiły się wydawnictwa efemeryczne i prywatnie wydawano książki dla zarobku, omijając cenzurę i wtrącanie się państwa do spraw finansowych. Monopol wydawniczy, uzyskany na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, państwo w PRL straciło.

wyznania. Wyznawcy religii niechrześcijańskich, niegdyś liczni w Polsce (zwłaszcza Żydzi), dziś prawie nie istnieją. Istnieją natomiast organizacje wyznaniowe (Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego w PRL, Muzułmański Związek Religijny) pośredniczące między władzami a nielicznymi wyznawcami judaizmu lub mahometanami. Związki religijne uzyskują niekiedy fundusze od państwa na odbudowę lub budowę świątyń, zwłaszcza (jak w przypadku mahometanizmu) jeżeli można je pokazywać odwiedzającym PRL gościom oficjalnym z krajów arabskich.

Wśród wyznań chrześcijańskich w Polsce najliczniejsze jest wyznanie rzymsko-katolickie; jego wyznawcy i duchowieństwo tworzą Kościół Katolicki, nazywany też po prostu Kościołem, bez bliższych określeń.

W Polsce przedrozbiorowej, a także w Polsce niepodległej, w latach 1918-1939, znaczną liczbę wyznawców miał Kościół Prawosławny i kościoły pro-

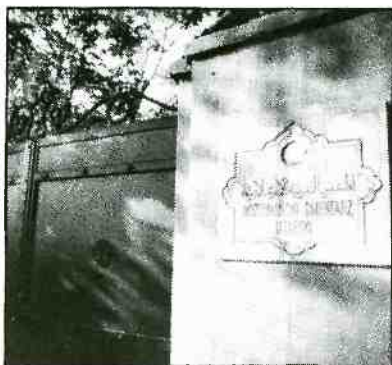
271

272

273

274

277

275

276

testanckie (ewangelicko-augsburski, czyli luteriański, i ewangelicko-reformowany, czyli kalwiński).

Zmiany granic i przesiedlenia ludności spowodowały ujednoczenie wyznaniowe Polski po drugiej wojnie światowej. Mimo tych zmian mieszka w Polsce kilkaset tysięcy chrześcijan-niekatolików, z których najliczniejsi

są prawosławni (ich liczbę ocenia się na pół miliona). Kościół Ewangelicko-Augsburski liczy około 80 tysięcy wiernych, Kościół Ewangelicko-Reformowany około 4 tysiące. Inne kościoły protestanckie to między innymi baptyści, metodyści i adwentyści. Stosunkowo późno (na przełomie XIX i XX wieku) odłączyli się od Kościoła Katolickiego mariawici, a także kościół narodowy, nazywany polsko-katolickim.

Do kościołów niekatolickich należą autentyczni wyznawcy. Ale kościoły te były niekiedy wspierane przez władze państwowe i przeciwstawiane Kościołowi Katolickiemu. Poparcie władz wyrażało się w rejestrowaniu wspólnot wyznaniowych, w finansowych ułatwieniach i w pomocy w kształceniu duchownych – na ogół w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Chylicach pod Warszawą. Wojskowe czasopismo «Zołnierz Wolności» następująco wypowiedziało się o wyznaniach niekatolickich: „Przedstawiciele tych wyznań

278

czynnie biorą udział w PRONie, zachęcają wiernych do szacunku dla władzy, do udziału w wyborach itp.” Stwierdzenie to, jak wiele innych podobnych, jest raczej wyrazem niepożądanych życzeń i chęci przeciwstawiania sobie wyznań niż dokładnym opisem rzeczywistości.

LIT.: Ks. Stanisław Chabiński, SAC, *Kościół chrześcijański w Polsce*, «Królowa Apostołów» 1984, nr 1-2; Aleksander Czarnecki, *W cieniu kościoła rzymsko-katolickiego*, «Żołnierz Wolności», 1985, 19-20 stycznia.

wyzwolenie – uzyskanie lub nadanie wolności. Słowo *wyzwolenie* jest oficjalną nazwą czynności Armii Radzieckiej na ziemiach polskich w latach 1944-1945. Armia ta walczyła z Niemcami (choć umiała się od tego powstrzymać, jak w czasie Powstania Warszawskiego). Słowa *wyzwolenie* używa się niekiedy oficjalnie w sposób daleki od jego pierwotnego znaczenia: *wyzwolenie Warszawy* polegało na tym, że Armia Radziecka wraz z towarzyszącymi jej oddziałami polskimi weszła w puste miasto ruin i gruzów (17 stycznia

1945 roku). Czasem jednak uważa się, że walka obcych armii na terenie Polski nie jest jeszcze sama przez się wyzwoleniem. Wejściu Armii Radzieckiej na teren Polski towarzyszyły wojskowe i policyjne akcje przeciw ludności, zwłaszcza zaś przeciw oddziałom zbrojnym (Armii Krajowej) i przywództwu politycznemu. Słowa *wyzwoliciele* w stosunku do Armii Radzieckiej używano niekiedy z ironią.

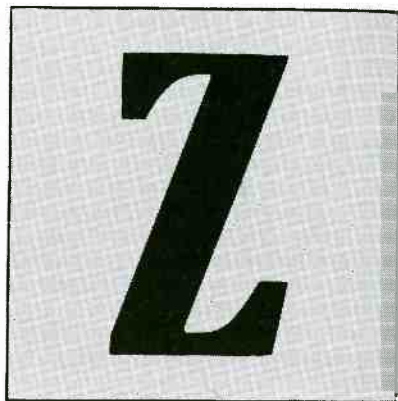
Wyzsza Oficerska Szkoła Pożarnictwa (WOSP). Szkoła w Warszawie na Żoliborzu, podlegająca MSW. Szkoła w nocy z 24 na 25 listopada 1981 roku dołączyła do strajku okupacyjnego szkół wyższych. Studenci szkoły – podchorążowie – żądali, by projektowana wówczas ustawa o szkolnictwie wyższym obejmowała WOSP (projekt przewidywał, że ustawa nie odnosi się do szkół podlegających MON i MSW). 27 listopada szkołę otoczyła milicja. 28 listopada komendant szkoły ogłosił strajkującym studentom, że szkoła jest rozwiązana. Strajk trwał. W nocy z 29 na 30 listopada wzmocniono patrole milicyjne wokół szkoły,

w czym wzięły udział oddziały ZOMO, oceniane na około 1000 ludzi. 2 grudnia w południe ZOMO zaatakowało szkołę. Studenci nie stawiali oporu. W czasie akcji zablokowano połączenia telefoniczne z siedzibą regionu Mazowsze i z większymi zakładami pracy Warszawy.

W ciągu niecałych dwóch tygodni miało się okazać, że akcja w Wyższej Oficerskiej Szkole Pożarnictwa była wzorem dla wielu działań policyjnych w stanie wojennym.

Rozporządzeniem Rady Ministrów z 18 stycznia 1982 roku utworzono jako nową uczelnię Szkołę Główną Służby Pożarniczej. Stwierdzono, że szkoła ta „rozpoczyna swą działalność dydaktyczną od roku 1981/1982”.

Zachód – nazwa niby geograficzna, ale właściwie polityczna, oznaczająca demokratyczne kraje rozwinięte gospodarczo. Postawa władców krajów komunistycznych wobec Zachodu jest niejednolita. Zachód jest źródłem technologii i wynalazków, które chętnie się zapożyczają i próbuje przeszczepić drogą mniej lub bardziej legalną, w tym także dzięki szpiegostwu gospodarczemu. Jednocześnie Zachód jest zagrożeniem, w kampaniach propagandowych oskarża się kraje zachodnie o nieczne zamiary wobec Polski, zachodni styl życia i zachodnie idee uważane są na Wschodzie za niebezpieczne (zresztą coś w tym jest, bo marksizm i komunizm pochodzą właśnie z Zachodu).

LIT.: Władysław Kulski, *Zachód a Polska od czasów rozbiorowych*, «Zeszyty Historyczne» 1979, z. 48.

zamach stanu – przejęcie władzy drogą pozaprawną, zwłaszcza pozakonstytucyjną, na ogół przy użyciu siły i przez ludzi, którzy mieli już jakiś udział we władzy (na przykład w wojsku). Zamach stanu od rewolucji odróżnia się ze względu na liczbę zaangażowanych osób, a także ze względu na to, że uważa się, że rewolucji dokonują przede wszystkim ludzie pozbawieni udziału we władzy.

Organizatorzy zamachu stanu przedstawiają zwykle swoje działania jako konieczność i ratunek, twierdzą, że zamierzają walczyć z poprzednio istniejącą korupcją i tworzą rządu lub rady ocalenia narodowego lub publicznego, następnie zaś starają się zamach stanu zalegalizować, uzyskać od autorytetów prawnych lub jakiegokolwiek innych potwierdzenie, że działali w interesie publicznym (takie potwierdzenia uzyskuje się w parlamencie lub przy pomocy plebiscytu).

Można spierać się, czy rozmaite sytuacje przejścia lub umocnienia władzy w sposób nie w pełni legalny i przy użyciu siły – zasługują na miano zamachu stanu. Mówi się dość powszechnie o zamachu stanu Józefa Piłsudskiego w roku 1926. Natomiast wbrew niektórym zwyczajom językowym można argumentować, że w roku 1981 nie dokonano w Polsce zamachu stanu, a to z tej racji, że nie nastąpiło przejście władzy, a jedynie zmiana jej sposobu działania (bardziej zdecydowane stosowanie bogatszych środków zwalczania opozycji).

LIT.: Edward Luttwak, *Coup d'état. A practical Handbook*, Allen Lane, The Penguin Press, London 1968.

Zamek Królewski w Warszawie – wzniesiony na przełomie XIII i XIV wieku jako gród książęcy, przebudowany następnie wielokrotnie. W czasie rozbiorów dzieła sztuki i bibliotekę z Zamku wywieziono do Rosji. W okresie międzywojennym Zamek był siedzibą prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. W czasie wojny (w roku 1939 i 1944) został zbombardowany i spalony. Po wojnie władze do roku 1971 wstrzymywały się z odbudową Zamku. Decyzję odbudowy Edward Gierek zakomunikował „przedstawicielom środowisk twórczych” 21 stycznia 1971 roku. Powołano następnie Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku.

Odbudowa trwała w latach siedemdziesiątych.

zapis. (1) Zapis cenzury: rozporządzenie nakazujące cenzorom usuwanie z tekstów lub z widowisk określonych nazwisk, słów, obrazów lub treści.

(2) Zapis w konstytucji, wyrażenie z języka oficjalnego, oznaczające zmiany w konstytucji. Słowo *zapis* ma zapewne usuwać podejrzenia, że coś w prawie się zmieniło, że na przykład partia polityczna uzyskała prawa, których przedtem nie miała. Konstytucja, do której wnosi się *zapisy*, jest nie tyle prawem, co księgą pamiątkową oznajmieni i postanowień władz.

LIT.: *Czarna księga cenzury PRL*. Aneks, Londyn, tom I: 1977, tom II: 1978.

«Zapis» – pismo literackie ukazujące się jako kwartalnik z podtytułem „poezja – proza – eseje – kronika”. Numer pierwszy, przepisywany na maszynie, ukazał się na początku 1977 roku. Nakładem «Zapisu» ukazały się osobno powieści Tadeusza Konwickiego: *Kompleks polski* (nr 3) i *Mała apokalipsa* (nr 10), Juliana Strykowski

ZAPIS I

Jerzy Andrzejewski
Stanisław Barańczak
Jacek Bocheński
Kazimierz Brandys
Tomasz Burek
Andrzej Brawiec
Jerzy Ficowski
Jakub Karpiński
Jan Komołka
Ryszard Krynicki
Jerzy Narbutt
Marek Nowakowski
Kazimierz Orłoś
Barbara Sadowska
Antoni Słonimski
Barbara Toruńczyk
Wiktor Worezyski

1977

Wielki strach (nr 14) i Tadeusza Konwickiego *Wschody i zachody księżycy* (nr 21). Pierwszy numer «Zapisu» latem 1977 roku powieliła grupa osób, która podpisała się jako Nieocenzurowana Oficyna Wydawnicza. Następnie «Zapis» ukazywał się nakładem Niezależnej Oficyny Wydawniczej i Kręgu, na Zachodzie zaś wszystkie zeszyty «Zapisu» opublikowało wydawnictwo Index on Censorship.

LIT.: Lidia Rola, «Samoobrona czy walka o nową treść? O funkcjach „Zapisu” i „Pulsu”», w: *Literatura źle obecna*. Polonia Book Fund, Londyn 1984.

zatrzymanie – rodzaj pozbawienia wolności. Zwykle dokonywane przez MO lub SB. Według kodeksu postępowania karnego Milicja Obywatelska może zatrzymać osobę podejrzaną „jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo,

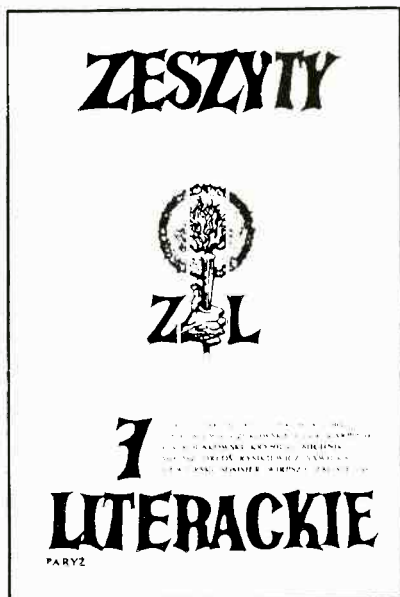
a zachodzi obawa ukrycia się tej osoby lub zatarcia śladów przestępstwa” (art. 206 §1 kpk). Kodeks postępowania karnego stwierdza, że „zatrzymanego należy zwolnić, gdy ustanie przyczyna zatrzymania” (art 206 §2) oraz „jeżeli w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania nie doręczono zatrzymanemu odpisu postanowienia o tymczasowym aresztowaniu, należy zatrzymanego niezwłocznie zwolnić” (art. 207).

Zatrzymanie stosuje się często jako formę represji policyjnej wobec osób podejrzewanych o opozycyjność. Zatrzymanie może zmienić się w aresztowanie i często następuje po rewizji (*przeszukaniu*). Wbrew przepisom kpk, *zatrzymując* – niczego na ogół się nie *uzasadnia*. Milicja i SB traktują zatrzymanie jako możliwość pozbawienia wolności – do zastosowania w dowolnych okolicznościach.

Zeszyty Edukacji Narodowej. Pierwszy Zeszyt Edukacji Narodowej zatytułowany *Propozycje programowe dla kół samokształceniowych* zawiera tematy z literatury, historii, psychologii, socjologii, ekonomii, filozofii i wiedzy o religii, a także „dokumenty ukazujące założenia i cele Ruchu Oświaty Niezależnej”. W roku 1984 w serii ZEN ukazał się poradnik *Co czytać. Propozycje dla kół samokształceniowych* i stwierdzono, że ZEN „będą obejmować przede wszystkim tematykę dotychczas nie publikowaną lub przedstawianą w dostępnej literaturze w sposób nierzetelny; będą też zawierać teksty niedostępne, a szczególnie przez czytelników poszukiwane”. Ukazały się zeszyty z zakresu filozofii, historii, zwłaszcza najnowszej historii Polski, ekonomii, wydawano je także z podtytułami „Dyskusje” i „Dokumenty”. Mniejsze prace ukazywały się jako „Małe Zeszyty Edukacji Narodowej”. Zeszyty wydawano na ogół nakładem Wydawnictwa Społecznego KOS, kilka nakładem innych wydawnictw (między innymi Słowa, Copyright, Niezależnego Wydawnictwa Harcerskiego).

«**Zeszyty Literackie**» – kwartalnik publikowany w Paryżu (numer pierwszy – zima 1983, numer 11 – lato 1985).

Stałe działy pisma to między innymi: *Poezja i proza, Europa środka* (zawierający teksty autorów rosyjskich, czeskich i innych z Europy Środkowej i Wschodniej), *Spojrzenia* (teksty filozofujące), *Sztuka i polityka, Rozmowy, O książkach, Notatki*. W piśmie drukowano wiersze Czesława Miłosza, Stanisława Barańczaka i Adama Zagajewskiego, eseje Wojciecha Karpińskiego i Adama Michnika, omawiano wydarzenia kulturalne, zwłaszcza w Paryżu. Pismo redaguje Barbara Toruńczyk.

zgromadzenia. Określono je następująco w ustawie o zgromadzeniach z 29 marca 1962 roku: „zgromadzeniem jest wszelkie zgrupowanie osób zwołane w celu wspólnego zmanifestowania swego stanowiska w związku z pewnym zagadnieniem lub zjawiskiem. Zjazdy, wiece, manifestacje, pochody, prelekcje, odczyty, procesje i pielgrzymki są zgromadzeniami”.

ZESZYTY EDUKACJI NARODOWEJ

FILOZOFIA

Ludwik Sowiński

Tolerancja a odpowiedzialność

Artykuł 83 konstytucji PRL stwierdza: „Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność słowa, druku, zgromadzeń i wieców, pochodów i manifestacji”. Ustawa o zgromadzeniach ogranicza te zapewnienia konstytucyjne i między innymi nakłada na organizatorów zgromadzeń obowiązek uzyskania zezwolenia. Stwierdza jednak również: „Zgromadzenia organizowane przez organa władzy i administracji państwowej (instytucje państwowe) oraz organizacje polityczne i związki zawodowe nie podlegają przepisom ustawy” (art. 3).

W stanie wojennym „zawieszono” działanie związków zawodowych, straciły więc uprzywilejowaną sytuację przewidzianą w ustawie o zgromadzeniach. W dekreście o stanie wojennym postanowiono: „1. Zwolywanie i odbywanie wszelkiego rodzaju zgromadzeń, a także organizowanie i przeprowadzanie publicznych imprez artystycznych, rozrywkowych i sportowych wymaga uprzedniego uzyskania zezwolenia właściwego organu administracji państwowej. 2. Przepis ust. 1 nie dotyczy nabożeństw i obrzędów religijnych kościołów i związków wyznaniowych oraz zbiórek na cele religijne, odbywających się (prowadzonych) w obrębie kościołów, kaplic i przeznaczonych wyłącznie do tych celów domów modlitw”.

Zgromadzenia, manifestacje i demonstracje odbywały się wbrew tym postanowieniom i były brutalnie rozpraszane przez policję.

ziemie wschodnie – gdy odległe, nazywane także *kresami* lub *ziemiami ukraińskimi*. Polska zyskiwała je w historii z dzisiejszego punktu widzenia zamierchłej. W historii bardziej współczesnej je traciła. Były obszarem o różnych kulturach, językach, narodowościach, religiach. Rozwinęły się tam kultury i narody Ukrainy, Litwy, Bia-

łorusi. Do początku XX wieku obszar ten miał zasadnicze znaczenie dla kultury żydowskiej. Bez niego również nie do pomyślenia jest kultura polska do połowy XX wieku. W XIX wieku polskość, nie oparta o państwo, była ideą, trwającą między innymi dzięki literaturze, zwłaszcza poezji, z ziem wschodnich, dzięki ludziom stamtąd, którzy walczyli o polskość i niepodległość. Związek Radziecki, kraj o imperialnym tempie ekspansji terytorialnej zmienił sytuację. Do przesuwania się granic doszły przesiedlenia ludności i one sprawiły, że kończy się polskość na ziemiach wschodnich i choć pozostaje znaczenie historyczne tych ziem, ich znaczenie bezpośrednie dla Polski jest już bardzo ograniczone.

LIT.: Wiktor Sukiennicki, *Polityczne konsekwencje błędu semantycznego*, «Zeszyty Historyczne» 1985, z. 72.

zimna wojna – stan wrogości między państwami zachodnimi i Związkiem Radzieckim, wykluczający jednak wojnę (zwyczajną, czyli gorącą).

Termin *zimna wojna* w krajach anglosaskich upowszechnił się w roku 1947 dzięki amerykańskiemu finansistcie Bernardowi Baruchowi i dziennikarzowi Walterowi Lippmanowi.

Używa się również zabarwionego oskarżycielsko przymiotnika *zimnowojenny*, którym określa się niedostatecznie ustępliwe stanowisko państw zachodnich lub polityków zachodnich wobec Związku Radzieckiego.

Zimną wojnę przeciwstawia się odprężeniu, które polega na porozumieniu i ustępstwach. W teorii mają to być ustępstwa wzajemne, w praktyce (wobec trudności badania z zewnątrz sytuacji w Związku Radzieckim, niestnienia tam opinii publicznej, możliwości przygotowań ukrytych i radzieckich działań nagłych) są to przede wszystkim ustępstwa zachodnie.

Politycy radzieccy nie kryją swych

dążeń do upowszechnienia komunizmu. Dążeń tych nie uważa się zwykle za przejaw zimnej wojny, traktuje się je jako udzielanie internacjonalistycznej pomocy w walkach narodowo-wyzwoleńczych i wykorzystywanie sprzeczności kapitalizmu lub kolonializmu. Natomiast dążenia drugiej strony do zahamowania komunizmu lub do wypchnięcia go z zajmowanych pozycji – określane są jako poczynania *zimnowojenne* lub nawet podżeganie do wojny gorącej.

LIT.: Louis J. Halle, *Cold War as History*, London and New York 1967; Andre Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, Arthem Fayard, Paris 1965; J. L. Gaddis, *The United States and the Origins of Cold Wars*, London and New York 1972; Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War*, New York 1979.

ziomkostwa – organizacje Niemców, których wysiedlono lub którzy opuścili tereny włączone po drugiej wojnie światowej do Polski, Czechosłowacji (Sudety) i Związku Radzieckiego (część Prus Wschodnich), a także inne tereny osiedlenia niemieckiego w Europie południowej i wschodniej. Oświadczenia ziomkostw są stałym przedmiotem zainteresowania propagandy PRL, często powołującej się zwłaszcza na działaczy związków przesiedleńczych i zarazem posłów do Bundestagu Herberta Hupkę i Herberta Czaję.

zjazdy PZPR. Statut PZPR stwierdza: „Najwyższą władzą partii jest zjazd. Zjazd zwoływany jest przez Komitet Centralny co 5 lat” (pkt 46). Zjazdy PZPR są numerowane i odbywały się w latach 1948, 1954, 1958, 1964, 1968, 1971, 1975, 1980, 1981. Terminy zjazdów bywały przyspieszane lub opóźnianie przez wydarzenia polityczne. IX zjazd w lipcu 1981 roku był zjazdem nadzwyczajnym, między innymi ze względu na to, że w czasie jego

trwania można było dostrzec niektóre elementy demokracji (tajne głosowania, niezaplanowane przemówienia, większa liczba kandydatów niż stanowisk do obsadzenia).

Jeśli przez „najwyższą władzę” rozumieć tę, która podejmuje decyzje, to w PZPR zjazdom trudno jest taką władzę pełnić, bo są zbyt liczne, odbywają się rzadko i nie wszystkie są w tym stopniu nadzwyczajne, by chociaż część ludzi, którzy spotkali się na zjeździe, wyrażała inne stanowisko niż niewielki zespół nazywany *kierownictwem partii*.

Zjednoczenie Patriotyczne „Grunwald” – powstało w marcu 1981 roku przed obchodami rocznicy 8 marca 1968 roku organizowanymi przez „Solidarność” i Uniwersytet Warszawski. „Grunwald” wezwał, by 8 marca uczcić pamięć ofiar działalności *syjonistów* z aparatu bezpieczeństwa w okresie stalinowskim. Patriotyzm w ujęciu Zjednoczenia był rozumiany przede wszystkim jako antyniemieckość (przeciw Niemcom Zachodnim) i antysyjonizm (przeciw Izraelowi i komunistom z czasów stalinowskich, których nazywano *syjonistami*). Zjednoczenie „Grunwald” wzbudzało zainteresowanie wzajemnym usuwaniem się członków zarządu, który nie był zdecydowany, kto Zjednoczeniem kieruje.

Zjednoczone Stronnictwo Ludowe. Powstało w listopadzie 1949 roku w wyniku połączenia Stronnictwa Ludowego z przekształconym PSL. ZSL (podobnie jak SD) jest oficjalnie nazywane *stronnictwem*, a nie *partią polityczną*. Słowo *partia* rezerwuje się dla PZPR, co może świadczyć o tym, że stronnictwa nie są w pełni partiami politycznymi. Uznają one zresztą rolę PZPR jako „przewodniej siły politycznej społeczeństwa w budowie socjalizmu”.

Władze ZSL niekiedy podpisują oświadczenia wspólnie z władzami PZPR, często dotyczące polityki rolnej. W grudniu 1956 roku podpisano „Deklarację o zasadach współpracy PZPR i ZSL”. W 1971 roku podjęto wspólne uchwały Biura Politycznego KC PZPR i Prezydium NK ZSL „W sprawie dalszego rozwoju kółek rolniczych” oraz „W sprawie poprawy działalności i dalszego rozwoju rolniczych spółdzielni produkcyjnych”.

Liczba członków ZSL w roku 1960 przekraczała 250 tysięcy, w roku 1970 przekraczała 400 tysięcy, zaś na początku lat osiemdziesiątych wahała się między 460 a 480 tysięcy. W Sejmie w latach 1961-1976 było 117 posłów z ZSL, w latach 1976-1975 ich liczba zmniejszyła się do 113.

Z ZSL związane są wydawnictwa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza (od 1949 roku) i Prasa ZSL (od 1959 roku). ZSL wydawało pisma: «Zielony Sztandar», «Dziennik Ludowy», «Wieś Współczesna» (miesięcznik poświęcony sprawom wsi), «Wieści» i «Tygodnik Kulturalny».

Prezesami Naczelnego Komitetu Wykonawczego, a następnie Naczelnego Komitetu ZSL byli: Władysław Kowalski (1949-1956), Stefan Ignar (1956-1962), Czesław Wycech (1962-1971), Stanisław Gucwa (1971-1981), Stefan Ignar (1981) i Roman Malinowski (od roku 1981).

złoty – jednostka monetarna w Polsce. Od XV do XIX wieku złoty był równy 30 groszom. Od roku 1924 – równa się 100 groszom.

Bezpośrednio po wojnie były w obiegu złote emitowane w Generalnej Guberni, marki niemieckie i radzieckie ruble. Wprowadzono także nowe złote.

Reforma walutowa z 30 października 1950 roku zmieniała wartość złotego. Wprowadzono wtedy nowe bank-

noty. 100 poprzednich złotych było równe trzem nowym w przeliczeniu cen i płac, natomiast za 100 poprzednich złotych w gotówce otrzymywało się w banku 1 nowy złoty. Był to sposób zmniejszenia ludziom oszczędności.

W roku 1950 określono, że jeden dolar równa się 4 złotym. Określenie czysto konwencjonalne, złoty jest bowiem walutą niewymienialną, jego główna funkcja to regulowanie transakcji między państwem a obywatelami. Złotówkami posługuje się państwo, gdy płaci poszczególnym ludziom i gdy im sprzedaje towary. Złotówka jest rodzajem bonu towarowego wystawianego przez państwowego pracodawcę do wykorzystywania w państwowych sklepach. Mimo to istnieją rozmaite kursy złotego, oficjalne i nieoficjalne. W roku 1957 przyjęto kurs specjalny do rozliczeń z krajami kapitalistycznymi: 1 dolar był równy 24 złotym. Wartość przeliczeniowa dolara względem złotego w obrotach banku Pekao, a następnie Pewexu była wyższa. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zaczęły mnożyć się oficjalne kursy złotego obliczane dla rozmaitych celów.

Grosz jest używany w rozliczeniach walutowych, natomiast jako moneta znikł w obrocie wewnętrznym, znikają również kolejno inne monety groszowe o wyższych nominałach.

zmiany konstytucji PRL. Do ich dokonania potrzebna jest (według artykułu 106) większość 2/3 głosów przy obecności co najmniej połowy posłów. Taka większość jest dla projektów rządowych z góry zapewniona, zmiana konstytucji nie następuje więc kłopotów. Gdy inne ustawy miały wprowadzić innowacje niezgodne z konstytucją (na przykład gdy przewidziano nowe zasady administracji terytorialnej lub nowe zasady podporządkowania Najwyższej Izby Kontroli), zmiany

w konstytucji uchwalano wraz z odpowiednią ustawą.

W lutym 1976 roku zdecydowano się na zmiany dalej idące, dotyczące między innymi roli jednej z partii politycznych (PZPR) i Związku Radzieckiego w porządku prawnym państwa. Nazwano to *zapisami w konstytucji*, co mogło wyrażać przekonanie, że konstytucja niczego nie stanowi, tylko różne rzeczy od czasu się w niej zapisuje, opisuje się w konstytucji to, co władze i tak robią.

Na przełomie lat 1975 i 1976 projekty zmian w konstytucji spowodowały liczne protesty w formie oświadczeń i listów otwartych. Nie tylko krytykowano w nich projektowane zmiany, ale domagano się innych zmian w systemie praw i w praktyce jego przestrzegania.

«Znak» – miesięcznik katolicki, ukazujący się od roku 1946, publikujący artykuły na tematy teologii i życia religijnego, filozofii, nauki, sztuki i historii. W latach 1950-1952 «Znak» znacznie zmniejszył częstotliwość ukazywania się, w roku 1953 ukazał się tylko jeden numer, po czym pismo na cztery

lata przestało wychodzić, podobnie jak blisko z nim związany «Tygodnik Powszechny». Redaktorami naczelnymi «Znaku» byli Hanna Malewska, Bohdan Cywiński i Stefan Wilkanowicz. Od roku 1957 działa Społeczny Instytut Wydawniczy «Znak», publikujący zwłaszcza książki z dziedziny humanistyki i życia religijnego. Dyrektorem wydawnictwa jest Jacek Woźniakowski.

Znak – koło poselskie w Sejmie. Powstało w roku 1957, składało się z posłów bezpartyjnych związanych z «Tygodnikiem Powszechnym» i z kształtującym się wówczas ruchem Klubów Inteligencji Katolickiej. W kadencji sejmowej 1957-1961 liczba członków koła doszła do jedenastu. Posłowie ci zachowywali się inaczej (na przykład inaczej głosowali) niż członkowie PZPR, co w Sejmie na ogół się nie zdarzało.

W następnej kadencji (1961-1965) posłowie Znaku otrzymali pięć mandatów. Byli to: Tadeusz Mazowiecki, Stefan Kisielewski, Konstanty Łubieński, Stanisław Stomma i Jerzy Zawieyski. W kolejnej kadencji (1965-1969) Stefana Kisielewskiego zastąpił Janusz Zabłocki, jak się później okazało, skłonny co najmniej przez pewien czas do prowadzenia polityki odmiennej od dotychczasowej linii koła Znak.

11 marca 1968 roku pięciu posłów Znaku skierowało do premiera PRL (wówczas Józefa Cyrankiewicza) interpelację, w której pytali, co zamierza zrobić rząd, „aby powściągnąć brutalną akcję milicji i ORMO wobec młodzieży akademickiej i ustalić odpowiedzialność za brutalne traktowanie tej młodzieży” oraz „aby merytorycznie odpowiedzieć młodzieży na stawiane przez nią pytania, które nurtują także szeroką opinię społeczną, a dotyczące demokratycznych swobód obywatelskich i polityki kulturalnej Rządu”.

Podczas posiedzenia Sejmu 10 i 11 kwietnia koło Znak było obiektem ataków w przemówieniach Józefa Cyrankiewicza i innych posłów. Towarzyszyła temu kampania w prasie i na wiecach organizowanych przez PZPR, gdzie uchwalano rezolucje demonstrujące oburzenie na posłów Znak.

Zmiany składu koła Znak dokonane w latach 1969 i 1972, doprowadziły do tego, że gdy w roku 1976 głosowano nad zmianami w konstytucji PRL, wstrzymał się od głosu tylko jeden z posłów Znak, Stanisław Stomma. W Sejmie rozpoczynającym kadencję w roku 1976 Stomma już nie było. Pięcioosobowa grupa posłów używała nadal nazwy *Znak*, ale w kwietniu 1976 roku przedstawiciele środowisk związanych dotychczas z ruchem Znak podjęli uchwałę stwierdzającą, że grupa w Sejmie nie działa z mandatu środowisk Znak; posłów tych nazywano niekiedy dla odróżnienia *neo-Znakiem*. Na początku lat osiemdziesiątych występowali oni pod firmą Polskiego Związku Katolicko-Społecznego.

LIT.: Andrzej Micewski, *Współtrządzić czy nie kłamać? Pax i Znak w Polsce 1945-1976*, Libella, Paryż 1978.

zniewolony umysł – termin stworzony przez Czesława Miłosza i tytuł jego książki o intelektualistach, a zwłaszcza ludziach sztuki w ustroju komunistycznym. Miłosz opisuje reakcje ludzi sztuki na obowiązywanie marksizmu jako doktryny wyjaśniającej ogólnie świat i historię, mającej być zarazem metodą myślenia i tworzenia, zwłaszcza w humanistyce i w sztuce. Zniewolenie umysłu jest zjawiskiem zbliżonym do myślenia magicznego i do niektórych stanów religijnych. Wymaga ono znacznego zamknięcia się na doświadczenie, wiary i sztywności w sprawach uznanych za pewne, a jednocześnie plastyczności pozwalającej zmie-

nić przekonania, gdy autorytet tego zażąda.

Zrzeszenie Studentów Polskich – utworzone 16 kwietnia 1950 roku w Warszawie na Kongresie Studentów Polskich. Zlikwidowano wówczas Bratnią Pomoc i Federację Polskich Organizacji Studenckich.

ZSP uczestniczyło w komisjach studenckich, współorganizowało studenckie życie kulturalne, pomagało kołom naukowym, organizowało wypoczynek i rozrywkę, między innymi w klubach studenckich. Pełniło ono niektóre funkcje związku zawodowego i rola ideologii w zwykłych działaniach ZSP była niewielka.

W roku 1973 połączono ZSP z działającym w szkołach wyższych Związkiem Młodzieży Socjalistycznej i Związkiem Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej, tworząc Socjalistyczny Związek Studentów Polskich, organizację o bardziej ideologicznym profilu. Projekty przekształcenia ZSP w SZSP spotkały się z protestami studentów, zwłaszcza na Uniwersytecie Warszawskim.

W roku 1982 nawet SZSP zmienił powrót na ZSP. Przewodniczącymi ZSP (do roku 1973) byli kolejno: S. Zawadzki, Ryszard Majchrzak, Stefan Olszowski, Czesław Wiśniewski, Jerzy Kwiatek, Jerzy Piątkowski, Stanisław Ciosek.

Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP). Harcerstwo w Polsce zaczęło działać w roku 1911, utworzone przez Andrzeja Małkowskiego i oparte na wzorach *skautingu*. W roku 1916 powołano Związek Harcerstwa Polskiego.

W czasie okupacji niemieckiej harcerstwo działało w konspiracji. Harcerstwo męskie używało nazwy *Szare Szeregi*, harcerstwo żeńskie – *Bądź Gotów*. W grudniu 1944 roku powołano ZHP w Lublinie. W latach 1950-

1956 harcerstwo istniało jako organizacja Harcerska (następnie Organizacja Harcerstwa Polski Ludowej) w obrębie ZMP. W grudniu 1956 roku przywrócono harcerstwu nazwę *Związek Harcerstwa Polskiego*, przywrócono niektóre elementy symboliki i niektóre metody wychowawcze, charakterystyczne dla dawnego harcerstwa.

W roku 1973 ZHP wszedł w skład Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej. Słowo „socjalizm” umieszczono w nazwie drużyn harcerzy starszych (16-19 lat), nazwanych drużynami Harcerskiej Służby Polsce

Socjalistycznej. Był to jeden z przejawów tendencji do *wychowania socjalistycznego*. Ścierały się one jednak lub współistniały z tradycjami *skautingu* i z tradycjami patriotycznymi, zwłaszcza z okresu okupacji niemieckiej.

Liczebność ZHP (liczba zuchów, harcerzy i instruktorów) w roku 1960 przekraczała 700 tysięcy, w roku 1970 – 2 miliony, pod koniec lat siedemdziesiątych – 3 miliony, w roku 1981 zmniejszyła się w porównaniu z rokiem poprzednim o 1400 tysięcy i na początku lat osiemdziesiątych zbliżyła się do 2 milionów (w tym ponad 800 tysięcy zuchów, ponad 850 tysięcy harcerzy –

w szkołach podstawowych, ponad 150 tysięcy harcerzy starszych – w szkołach ponadpodstawowych i ponad 100 tysięcy instruktorów).

Naczelnikami Głównej Kwatery ZHP po 1956 roku byli Zofia Zakrzewska, Wiktor Kinecki, Stanisław Bohdanowicz, Jerzy Wojciechowski, Andrzej Ornat, Ryszard Wosiński.

Związek Literatów Polskich – założony w roku 1920 jako Związek Zawodowy Literatów Polskich. Nową nazwę – Związek Literatów Polskich – nadano w roku 1949.

Związek Literatów Polskich wielokrotnie występował przeciwko nadużyciom cenzury lub przeciw instytucji cenzury prewencyjnej. Było to między innymi przedmiotem uchwał dwu nadzwyczajnych walnych zebrań Oddziału Warszawskiego ZLP: w październiku 1957 roku i w lutym 1968 roku. Od września 1980 roku ZLP brał udział w pracach Komitetu Porozumiewawczego Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych. W grudniu 1980 roku odbył się XXI zjazd związku (ZLP liczył wtedy 1400 członków). We wrześniu 1981 roku podczas Pierwszego Krajowego Zjazdu Delegatów „Solidarności” prezes ZLP Jan Józef Szczepański podpisał porozumienie z „Solidarnością”, w grudniu 1981 roku ZLP brał udział w Kongresie Kultury Polskiej, przerwany przez stan wojenny. W stanie wojennym (z datą 17 grudnia) związek „zawieszono”, zaś 19 sierpnia 1983 roku prezydent miasta stołecznego Warszawy wydał decyzję o rozwiązaniu ZLP. Wkrótce pod tą samą nazwą utworzono nową organizację, która przejęła majątek dawnego związku.

Prezesami ZZLP i ZLP po roku 1945 byli: Julian Przyboś (1945), Jarosław Iwaszkiewicz (1945-1946), Kazimierz Czachowski (1946-1947), Jarosław Iwaszkiewicz (1947-1949), Leon Kruczkowski (1949-1956), Antoni Sło-

nimski (1956-1959), Jarosław Iwaszkiewicz (1959-1980) i Jan Józef Szczepański (1980-1983).

LIT.: Leszek Prorok, *Z historii polskich związków literackich*, «Więź» 1980, nr 5; Jan Krajowicz, *Związek Literatów Polskich w stanie wojennym*, «Zeszyty Historyczne» 1983, z. 65.

Związek Młodzieży Demokratycznej.

Organizacje pod tą nazwą powoływano w Polsce powojennej kilkakrotnie. ZMD jako organizacja młodzieżowa związana ze Stronnictwem Demokratycznym istniał do lipca 1948 roku, kiedy scalano organizacje młodzieżowe, tworząc ZMP.

Drugi raz tworzone ZMD w listopadzie 1956 roku – z dużą dozą spontaniczności, co różniło ZMD od innych związków młodzieżowych powoływanych na przełomie lat 1956-1957 (ZMS i ZMW). 16 stycznia 1957 roku Zarząd Główny ZMD skłoniono do rozwiązania związku.

W roku akademickim 1980/1981 tworzone ZMD po raz trzeci i w marcu 1981 roku Stronnictwo Demokratyczne uznało ZMD za organizację młodzieżową Stronnictwa. W stanie wojennym ZMD był wśród organizacji, którym nakazano zaprzestania działalności.

Związek Młodzieży Polskiej – organizacja utworzona na kongresie zjednoczeniowym we Wrocławiu 20-22 lipca 1948 roku. ZMP powstał z połączenia czterech organizacji: Związku Walki Młodych – związanego z PPR, Organizacji Młodzieży Wiejskiej RP „Wici” związanego z prorządowym SL i PSL oraz Związku Młodzieży Demokratycznej – związanego z SD. Przed zjazdem zjednoczeniowym organizacje te powzięły uchwały o zakończeniu działania i wejściu w skład nowej organizacji – ZMP. Do października 1950 roku w ZMP działał na prawach autonomicznych Związek Akademickiej

285

Młodzieży Polskiej, który 18 października 1950 roku wcielono do ZMP. Również Związek Harcerstwa Polskiego przestał istnieć w roku 1950 i harcerstwo zostało podporządkowane ZMP pod nazwą Organizacja Harcerska.

W lipcu 1952 roku ZMP zorganizował w Warszawie Zlot Młodych Przewodników Budowniczych Polski Ludowej.

W roku 1953 ZMP miał półtora miliona członków, w roku 1955 ponad 2 miliony.

ZMP przestał istnieć na jesieni 1956 roku, natomiast Zarząd Główny podjął formalną uchwałę o rozwiązaniu się na plenum 10-11 stycznia 1957 roku.

Od 1947 roku ZMP wydawał tygodnik «Pokolenie», «Nowa Wieś» – dla młodzieży wiejskiej, «Świat Młodych» – pismo harcerskie, «Po prostu» – tygodnik studencki oraz «Nasze Koło Pracuje» – miesięcznik instruktażowy dla kół ZMP, przekształcony następnie w pismo ideologiczno-polityczne «Walka Młodych». Pierwszy numer «Sztandaru Młodych» – dziennika ZMP ukazał się 1 maja 1950 roku, zaś w roku 1954 zaczęto wydawać «Do-

okoła Świata» – tygodnik ilustrowany z mniejszymi dawkami ideologii i polityki niż w pozostałych pismach.

Przewodniczącymi ZG ZMP byli Janusz Zarzycki (1948-1949), Władysław Matwin (1949-1951), Stanisław Nowocień (1952-1953), Stanisław Pilawka (1953-1954), Helena Jaworska (1954-1957).

LIT.: Bogdan Hillebrandt, *Związek Młodzieży Polskiej*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980.

286

Związek Młodzieży Socjalistycznej (ZMS) – organizacja młodzieżowa istniejąca od stycznia 1957 roku do kwietnia 1976 roku.

Na jesieni 1956 roku w stanie rozkładu był Związek Młodzieży Polskiej – istniejąca wówczas, kierowana przez PZPR organizacja młodzieżowa (ZMP oficjalnie przestał istnieć w styczniu 1957 roku). Powoływano nowe grupy i związki młodzieżowe; istniał między innymi Rewolucyjny Związek Młodzieży, w Katowicach zakładano Związek Młodzieży Robotniczej. 2 i 3 stycznia 1957 roku odbyła się w Warszawie narada aktywistów ruchu młodzieżowego. Z połączenia Rewolucyjnego Związku Młodzieży i Związku Młodzieży Robotniczej powołano wtedy Związek Młodzieży Socjalistycznej – jako organizację mającą działać w mieście (w zakładach pracy, w wyższych uczelniach i w szkołach). Na wsi od roku 1957 istniał Związek Młodzieży Wiejskiej. Początkowo ZMS nie akcentował wprost, że jest kierowany przez PZPR, ale następnie (w grudniu 1957 roku) stwierdzono to oficjalnie.

W roku 1975 ZMS liczył według oficjalnych danych około 1.500 tysięcy członków.

W kwietniu 1976 roku powołano „wspólną organizację młodzieży pracującej”, Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, w skład której weszły Związek Młodzieży Socjalistycznej, Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej i Socjalistyczny Związek Młodzieży Wojskowej.

ZMS wydawał dziennik «Sztandar Młodych» (wspólnie z ZMW) oraz inne czasopisma (na ogół odziedziczone po ZMP: «Walkę Młodych», «Dookoła Świata», «Plomienie», «Pokolenia».

Kolejnymi przewodniczącymi KC i ZG ZMS byli Marian Renke, Stanisław Hasiak, Andrzej Żabiński, Bog-

dan Waligórski i Krzysztof Trębacz-kiewicz.

Związek Młodzieży Wiejskiej – powstał w lutym 1957 roku po rozpadzie ZMP. Deklaracje stwierdzały, że ZMW działa pod kierownictwem PZPR, ale współpracuje z ZSL. W roku 1973 przekształcono ZMW w Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej (ZSMW).

Na początku lat sześćdziesiątych ZMW przekroczył pół miliona członków, na początku lat siedemdziesiątych miał ich ponad milion.

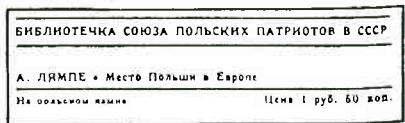
Kolejnymi przewodniczącymi ZMW byli Józef Tejchma, Kazimierz Barciowski i Zdzisław Kurowski.

Związek Patriotów Polskich – tworzony w ZSRR w marcu i kwietniu 1943 roku, gdy ZSRR utrzymywał jeszcze stosunki z rządem RP w Londynie (zerwano 25 kwietnia 1943 roku).

8 maja 1943 roku rząd radziecki wyraził oficjalnie zgodę na formowanie w ZSRR nowych oddziałów polskich (w roku 1942 opuściła ZSRR armia dowodzona przez gen. Władysława Andersa).

Pierwszy zjazd Związku Patriotów Polskich odbył się w czerwcu 1943 roku. W lipcu 1944 roku kierownictwo ZPP brało udział w powoływaniu PKWN. ZPP ułatwiał wyjazd Polaków z ZSRR (*repatriację*) i to zapewne zwiększało liczbę członków ZPP (w roku 1945 było ich około 100 tysięcy). ZPP rozwiązał się w sierpniu 1946 roku.

Związek Patriotów Polskich był kierowany przez działaczy komunistycznych, główną rolę w ZPP odgrywali Alfred Lampe, zmarły w roku 1943, i Wanda Wasilewska, pisarka polska i radziecka.

Związek Polskich Artystów Plastyków (ZPAP) – stowarzyszenie twórcze istniejące od roku 1944. ZPAP organizował wystawy, konkursy plastyczne, ułatwiał dotarcie dzieł plastycznych do odbiorców – klientów i widzów. W roku 1980 ZPAP liczył 8400 członków. W czasie Pierwszego Krajowego Zjazdu Delegatów „Solidarność” ZPAP podpisał umowę o współpracy z „Solidarnością”. W stanie wojennym władze państwowe zawiesiły związek, a następnie zakazały jego działania.

Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej – organizacja powołana 28 kwietnia 1976 roku z połączenia Związku Młodzieży Socjalistycznej, Związku Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej i Socjalistycznego Związku Młodzieży Wojskowej.

Statut ZSMP stwierdzał, że związek „działa pod ideowym kierunkiem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, przewodniej siły narodu polskiego. Upowszechnia w swych szeregach i wśród całej młodzieży ideologię marksizmu-leninizmu (...) Zaszczytnym obowiązkiem i prawem ZSMP jest przygotowanie swych najlepszych członków do wstąpienia w szeregi PZPR” (art. 4).

Liczba członków ZSMP w roku 1980 zbliżała się do 3 milionów, w latach 1981-1983 nie przekraczała 1,5 miliona

Przewodniczącym Zarządu Głównego ZSMP był w roku 1985 Jerzy Szmajdziński.

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Niekiedy także nazywany Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS).

Republiki radzieckie (sowieckie) tworzyli bolszewicy na ziemiach Imperium Rosyjskiego na przełomie lat 1917 i 1918. W latach 1919-1920 tworzono republikę polską, litewską, łotewską i estońską (jednak proces tworzenia tych republik trzeba było przerwać). Istniało wówczas państwo sowieckie, które dysponowało policją i armią, zdobywało nowe ziemie, prowadziło wojny i politykę zagraniczną, ale nie było jeszcze oficjalnie ZSRR, którego powstanie proklamowano 30 grudnia 1922 roku – jako związku czterech republik: Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR), Ukrainiejskiej SRR, Białoruskiej SRR i Zakaukaskiej FSRR. W roku 1936, gdy uchwalano „stalinowską” konstytucję ZSRR, ZSRR składała się z 11 republik.

W czasie drugiej wojny światowej ZSRR początkowo popierał Niemcy, ale napadnięty 22 czerwca 1941 roku wszedł do wojny jako niespodziewany dla Polski „sojusznik naszych sojuszników”.

Związek Radziecki nawiązał stosunki z rządem RP w wyniku umowy podpisanej 30 lipca 1941 roku i nazywanej umową Sikorski-Majski. Stosunki te zostały przez ZSRR zerwane w niecałe dwa lata później – w nocy z 25 na 26 kwietnia 1943 roku.

Polityka polska Związku Radzieckiego polegała odtąd na budowie i wzmacnianiu własnej przeciwwagi dla rządu RP, a więc na organizowaniu sił, które mogłyby w Polsce reprezentować interesy ZSRR. Siłą taką byli komuniści, wspierani przez poczyna-

nia ZSRR na arenie międzynarodowej, przez armię radziecką i NKWD w Polsce.

Komuniści zorganizowali obecne państwo polskie – Polską Rzeczpospolitą Ludową, spełniającą, jak można się domyślać, wymagania ZSRR wobec państwa w Polsce. Wydaje się natomiast, że niecałkowicie są spełnione wymagania ZSRR wobec społeczeństwa polskiego, a to z racji odmienności Polski od wzorcowego modelu kraju socjalistycznego (różni Polskę zwłaszcza niezależność Kościoła, istnienie prywatnego rolnictwa i zakres działania opozycji).

LIT.: General Sikorski Historical Institute, *Documents on Soviet-Polish Relations 1939-1945*, vol. II: «1943-1945», Heinemann, London 1967; Adam Ulam, *Expansion and Coexistence, Soviet Foreign Policy 1917-1973*, Praeger, New York 1968, second edition 1974; Antoni Czubiński, *Kraj Rad*, 1973; Euzebiusz Basiński, Tadeusz Walichnowski (opr.), *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1945-1972*, Książka i Wiedza, Warszawa 1974; Erik P. Hoffman, Robin F. Laird (eds.), *The Soviet Policy in the Modern Era*, Aldine, New York 1984.

związki zawodowe. Przed drugą wojną światową ruch związkowy w Polsce był zróżnicowany politycznie. Obok najliczniejszego Związku Związków Zawodowych istniały inne, mniej liczne, centrale związkowe takie jak Zjednoczenie Polskich Związków zawodowych, Zjednoczenie Zawodowe Polskie, Zjednoczenie Zawodowe „Praca Polska” i Chrześcijańskie Zjednoczenie Zawodowe.

20 listopada 1944 roku odbył się w Lublinie zorganizowany przez nowe władze zjazd delegatów związków zawodowych, na którym powołano tymczasową Komisję Centralną Związków Zawodowych. Dekret z 6 lutego 1945 roku ustanawiał między innymi, że podstawową komórką związkową w zakładach pracy są rady zakładowe. W

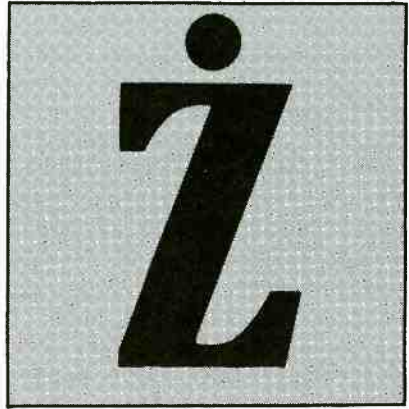
listopadzie 1945 roku zwołano kongres związków zawodowych. Uznano tam zasadę jedności działania związków, organizację związków według działów gospodarki i zasadę współpracy z władzami państwowymi.

1 lipca 1949 roku uchwalono ustawę o związkach zawodowych. Na mocy tej ustawy zamiast Komisji Centralnej Związków Zawodowych powołano Centralną Radę Związków Zawodowych. Liczba członków oficjalnych związków zawodowych rosła. W roku 1960 było ich ponad 6 milionów, w roku 1970 – ponad 10 milionów, w roku 1977 – ponad 13 milionów. Wkrótce jednak miało okazać się wyraźnie, że członkostwo nie świadczyło o aprobachie. W porozumieniu między gdańskim Międzyzakładowym Komitetem Strajkowym a Komisją Rządową stwierdzono: „Działalność Związków Zawodowych w PRL nie spełnia nadziei i oczekiwań pracowników. Uznaje się za celowe powołanie nowych samorządnych związków zawodowych, które byłyby autentycznym reprezentantem klasy pracującej. (...) Nowe powstające związki zawodowe nie wejdą w skład zrzeszenia reprezentowanego przez CRZZ”.

Dzieje związków zawodowych w Polsce od roku 1980 to powstanie „Solidarności”, rozpad CRZZ, powstanie związków autonomicznych i przetrwanie w postaci związków branżowych związków działających poprzednio w CRZZ. Stan wojenny przyniósł „zawieszenie” związków zawodowych, podziemną, choć nie zupełnie tajną, działalność „Solidarności”, delegalizację związków w ustawie z 8 października 1982 roku (wymierzonej przede wszystkim w „Solidarność”) i powolne tworzenie nowych związków prądowych, uwięzione utworzeniem w listopadzie 1984 roku OPZZ – Ogólnopolskiego Porozumienia Związków

Zawodowych – skupiającego federacje związków oficjalnych.

LIT.: Seweryn Ajzner, *Związek Związków Zawodowych 1931-1939*; Krzysztof Ostrowski, *Rola związków zawodowych w polskim systemie politycznym*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa 1970; *Prawo o związkach i zrzeszeniach zawodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1983; Jerzy Holzer, „*Solidarność*” 1980-1981. *Geneza i historia*, Krąg, Warszawa 1983, Instytut Literacki, Paryż 1984.

«**Żołnierz Wolności**» – gazeta I dywizji piechoty w Związku Radzieckim, ukazywała się w 1943 roku. W latach 1945-1950 wychodził dziennik dla wojska i o wojsku «Polska Zbrojna», który zapożyczył tytuł od przedwojennego pisma wojskowego. Dziennik ten od 22 lipca 1950 roku zmienił nazwę na «**Żołnierz Wolności**». «**Żołnierz Wolności**» odgrywał na ogół ważną rolę w kampaniach propagandowych, niekiedy wypowiadał wyraźnie i sygnalizował wcześniej rozmaite zamierzenia oficjalne. Tak było między innymi w roku 1968 i w latach 1980-1981.

«**Żołnierz Wolności**» ukazuje się 6 razy w tygodniu, w objętości 6 stron, w nakładzie około 100 tysięcy egzemplarzy.

«**Życie i Nowoczesność**» – dodatek tygodniowy do «**Życia Warszawy**», redagowany do roku 1973 przez Stefana Bratkowskiego. Dodatek ten popularyzował organizację pracy, zastosowanie informatyki i nauk podstawowych w gospodarce. Na przełomie października i listopada 1980 roku Stefan Bratkowski wrócił do redagowania pisma i redagował je do stanu wojennego. W czasie legalnego działania „*Solidarności*” pismo popularyzowało idee porozumienia narodowego i starało się wytłumaczyć rządzącym, że porozumie-

nie, ugoda i ustępstwa leżą w ich interesie.

Żydzi – są grupą o wyraźnej niekiedy odrębności narodowej, kulturalnej, religijnej, nawet językowej. Ale zdarzało się, że żydowskość współlistniała z przynależnością do innego narodu (zwłaszcza wśród Żydów niemieckich, obecnie wśród Żydów amerykańskich). Są ludzie przekonani, że należą do jednego z narodów nowożytnych, ale wyznający religię mojżeszową lub uznający tradycje żydowskie za własne, są tacy, którym przede wszystkim inni wytykają i zarzucają pochodzenie żydowskie. Można zatem mówić o żydostwie w różnych znaczeniach: w znaczeniu *religijnym* Żydzi to wyznawcy

religii mojżeszowej; w znaczeniu *etnicznym* – grupa o odrębnych obyczajach, języku i religii, w Polsce posługująca się na ogół językiem żydowskim (*jidysz* – zbliżony do języka niemieckiego); w znaczeniu *pochodzenia* – ludzie, których przodkowie byli Żydami w sensie religijnym lub etnicznym; w znaczeniu związanym ze *świadomością* – ludzie uważający się za Żydów lub uważani przez innych za Żydów.

Różne wymienione wyżej kryteria nie pokrywają się zakresowo i wymagają jeszcze uściśleń. Istnieją osoby uważane przez innych za Żydów (można zawsze spytać: uważane przez kogo), ale które nie uważają się za Żydów i nie są Żydami w sensie religijnym, etnicznym lub nawet pochodze-

Przedstawiciele partii żydowskich w Sejmie, 1919

niowym; istnieją wyznawcy religii mojżeszowej, którzy nie są Żydami w sensie etnicznym lub nawet pochodzeniowym.

Powyższe rozróżnienia mają znaczenie społeczne: jeśli ktoś zwalcza lub popiera Żydów, to można spytać: kogo ma na myśli, w jakim znaczeniu używa słowo *Żyd*. Często odpowiedź będzie brzmiała: we wszystkich możliwych znaczeniach.

W Polsce Żydzi (w sensie religijnym i etnicznym) przebywali od XIII do połowy XX wieku. Zwłaszcza miasta i miasteczka były ośrodkami życia żydowskiego – handlu, rzemiosła, kultury.

Na ziemiach polskich podczas okupacji Niemcy zamordowali około 3 milionów Żydów polskich. Przeszło 100 tysięcy opuściło Polskę bezpośrednio po wojnie. Kolejna fala emigracji w roku 1968 objęła Żydów w znaczeniu *pochodzenia* (co jest kategorią najszerszą). Ludzie ci niekiedy uważali się za komunistów (do czasu), niekiedy za Polaków. Dawano im do zrozumienia, że są *syjonistami* i umożliwiano wyjazd pod warunkiem rezygnacji z obywatelstwa polskiego.

W Warszawie istnieje Żydowski Instytut Historyczny i teatr żydowski, działa Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce, które wydaje pismo «Folks Sztym». Instytucje te świadczą o istnieniu społeczności żydowskiej, obecnie bardzo nielicznej.

LIT.: Mejer Bałaban, *Historia i literatura żydowska ze szczególnym uwzględnieniem Żydów w Polsce*, t. I-III, Ossolineum 1922-1936, reprint: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe; *Katolicyzm – Judaizm. Żydzi w Polsce i w świecie*, «Znak» 1983, nr 2-3; Gershon David Hundert, Gershon C. Bacon, *The Jews in Poland and Russia, Bibliographical Essays*, Indiana University Press, Bloomington, Ind. 1984.

żywność – istotna pozycja w wydatkach mieszkańców; dostarczanie żywności

na rynek jest także formą porozumiewania się władzy ze społeczeństwem. Potocznie mówi się, że władza coś na rynek *rzuciła*. W latach 1982 i 1983 na ogół *rzuciła* mniej niż w latach 1980 i 1981. Według oficjalnych danych w roku 1983 było na rynku 36,1% mięsa dostępnego w roku 1980, 78,9% przetworów mięsnych, 87,8% ryb i przetworów, 79,2% ziemniaków, 76,7% świeżych warzyw, 79,6% herbaty, 41,3% wyrobów czekoladowych, 12,9% kawy (ludność w tym czasie wzrosła i nie wydaje się, aby zmieniły się jej potrzeby).

Ceny żywności w roku 1983 wzrosły średnio 3 do 5 razy w porównaniu z rokiem 1978, zaś 2,5 do 4,5-krotnie w porównaniu z rokiem 1980 (wzrost cen poszczególnych towarów jest znacznie

290

większy niż średni wzrost cen w grupach towarów). W roku 1983 w porównaniu z rokiem 1980 ceny mięsa i przetworów wynosiły średnio 376%, ryb i przetworów – 423%, nabiału i jaj – 401%, tłuszczów jadalnych – 347%, cukru – 438%.

Zaopatrywanie się w żywność wymaga czasu i pomysłowości. Ciągłe jeszcze omija się w Polsce rynek państwowy, zwłaszcza wieś może się wyżywić i nawet dostarczać żywność miastu bez pośrednictwa państwa.

SPIS SKRÓTÓW

- AK – Armia Krajowa
AL – Armia Ludowa
AS – Agencja Prasowa „Solidarność”
- BCh – Bataliony Chłopskie
BIP – Biuro Informacji i Propagandy
BIPS – Biuro Informacji Prasowej „Solidarności”
- CDN – Ciąg Dalszy Nastąpi
ChSS – Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne
CKW – Centralny Komitet Wykonawczy
CRZZ – Centralna Rada Związków Zawodowych
CUP – Centralny Urząd Planowania
- DiP – Doświadczenie i Przyszłość
- FJN – Front Jedności Narodu
FSZMP – Federacja Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej
- Gestapo – *Geheime Staats Polizei*
GG – Generalne Gubernatorstwo (*Generalgouvernement*)
GL – Gwardia Ludowa
GUKPiW – Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk
GUKPPiW – Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk
Gułag – *Главноје Управленіе Лягеріеј*
GUS – Główny Urząd Statystyczny
GZP – Główny Zarząd Polityczny
- HSPS – Harcerska Służba Polsce Socjalistycznej
- KBW – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego
kc – kodeks cywilny
KC – Komitet Centralny
KCZZ – Komisja Centralna Związków Zawodowych
Kedyw – Kierownictwo Dywersji
KERM – Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów
KG – Komenda Główna
KGB – *Комитет Государственной Бєзопасности*
KIK – Klub Inteligencji Katolickiej
KiW – Książka i Wiedza
kk – kodeks karny

- KK – Komisja Krajowa
- KKN – Komitet Kultury Niezależnej
- KKP – Krajowa Komisja Porozumiewawcza
- kkWP – kodeks karny Wojska Polskiego
- KOK – Komitet Obrony Kraju
- Kominform – Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych
- Komintern – *komunisticzeskij Intiernacjonal*
- KOR – Komitet Obrony Robotników
- KOS – Krakowska Oficyna Studentów
- KOS – Komitet Oporu Społecznego
- kpa – kodeks postępowania administracyjnego
- KPA – kongres Polonii Amerykańskiej
- KPODPP – Komitet Porozumiewawczy Organizacji Demokratycznych
Polski Podziemnej
- KPN – Konfederacja Polski Niepodległej
- KPP – Komunistyczna Partia Polski
- KPZB – Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi
- KPZR – Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego
- KPZU – Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy
- KRM – Krajowa Rada Ministrów
- KRN – Krajowa Rada Narodowa
- KRP – Krajowa Reprezentacja Polityczna
- KRS WSN – Kluby Rzeczypospolitej Samorządnej Wolność Sprawiedli-
wość Niepodległość
- KSN – Kluby Służby Niepodległości
- KSR – Konferencje Samorządu Robotniczego
- KSS KOR – Komitet Samoobrony Społecznej KOR
- KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski
- KW – Komitet Wojewódzki
- KZWZZ – Komitety Założycielskie Wolnych Związków Zawodowych
- LWP – Ludowe Wojsko Polskie
- MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
- MFW – Międzynarodowy Fundusz Walutowy
- mkk – mały kodeks karny
- MKR – Międzyzakładowa Komisja Robotnicza
- MKR – Międzyzakładowy Komitet Robotniczy
- MKS – Międzyzakładowy Komitet Strajkowy
- MKZ – Międzyzakładowy Komitet Założycielski
- MO – Milicja Obywatelska
- MON – Ministerstwo Obrony Narodowej
- MOP – Międzynarodowa Organizacja Pracy
- MRKS – Międzyzakładowy Robotniczy Komitet „Solidarności”
- MRN – Miejska Rada Narodowa
- MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
- MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych

- Nie – *Niepodległość*
- NIK – Najwyższa Izba Kontroli
- NKW – Naczelny Komitet Wykonawczy

- NKWD – *Narodnyj Komissariat Wnuriennych Diet*
 NOW – Narodowa Organizacja Wojskowa
 NRD – Niemiecka Republika Demokratyczna
 NRF – Niemiecka Republika Federalna
 NSZ – Narodowe Siły Zbrojne
 NSZZ – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
 NZS – Niezależne Zrzeszenie Studentów
- OBS – Ośrodek Badań Społecznych
 ODiSS – Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych
 OH – Organizacja Harcerska
 OHPL – Organizacja Harcerska Polski Ludowej
 PKFJN – Ogólnopolski Komitet Frontu Jedności Narodu
 OKON – Ogólnopolskie Komitety Ocalenia (lub Odrodzenia) Narodowego
- OKOR – Ogólnopolski Komitet Oporu Rolników
 OMTUR – Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego
- ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
 OPSZ – Ośrodek Prac Społeczno-Zawodowych
 OPZZ – Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych
 ORMO – Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej
 OUN – Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów
- PAN – Polska Akademia Nauk
 PAP – Polska Agencja Prasowa
 PAU – Polska Akademia Umiejętności
 PEN – *Poets Essayists Novelists*
 PGR – Państwowe Gospodarstwa Rolne
 PIW – Państwowy Instytut Wydawniczy
 PKF – Polska Kronika Filmowa
 PKiN – Pałac Kultury i Nauki
 PKP – Polityczny Komitet Porozumiewawczy
 PKP – Polskie Koleje Państwowe
 PKPG – Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego
 PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
 PNZ – Państwowe Nieruchomości Ziemskie
 PPN – Polskie Porozumienie Niepodległościowe
 PPR – Polska Partia Robotnicza
 PPS – Polska Partia Socjalistyczna
 PPS WRN – Polska Partia Socjalistyczna Wolność Równość Niepodległość
 PRiTV – Polskie Radio i Telewizja
 PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
 PRON – Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego
 PRW NiD – Polski Ruch Wolnościowy Niepodległość i Demokracja
 PS – Polscy Socjaliści
 PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
 PSZ – Polskie Siły Zbrojne
 PWE – Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne

- PWN – Państwowe Wydawnictwo Naukowe
 PWRiL – Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne
 PZKS – Polski Związek Katolicko-Społeczny
 PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
 PZWS – Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych
- REN – Rada Edukacji Narodowej
 RGO – Rada Główna Opiekuńcza
 RFN – Republika Federalna Niemiec
 RJN – Rada Jedności Narodowej
 RKS – Regionalny Komitet Strajkowy
 RKW – Regionalny Komitet Wykonawczy
 RMP – Ruch Młodej Polski
 Roch – Ruch Oporu Chłopów
 ROPCiO – Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela
 RP – Rzeczpospolita Polska
 RPPS – Robotnicza Partia Polskich Socjalistów
 RWE – Radio Wolna Europa
 RWPG – Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
 RZM – Rewolucyjny Związek Młodzieży
- „S” – „Solidarność”
 SARP – Stowarzyszenie Architektów Polskich
 SB – Służba Bezpieczeństwa
 SD – Stronnictwo Demokratyczne
 SDKPiL – Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy
 SDP – Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich
 SDPRL – Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej
- SGGW – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
 SGGW-AR – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego – Akademia Rolnicza
- SGH – Szkoła Główna Handlowa
 SGPiS – Szkoła Główna Planowania i Statystyki
 SKN – Społeczny Komitet Nauki
 SKS – Studencki Komitet Solidarności
 SL – Stronnictwo Ludowe
 SN – Stronnictwo Narodowe
 SP – Służba Polsce
 SP – Stronnictwo Pracy
 SW – Solidarność Walcząca
 SZMW – Socjalistyczny Związek Młodzieży Wojskowej
 SZSP – Socjalistyczny Związek Studentów Polskich
 SZP – Służba Zwycięstwu Polski
- ŚFMD – Światowa Federacja Młodzieży Demokratycznej
- TKK – Tymczasowa Komisja Koordynacyjna
 TKN – Towarzystwo Kursów Naukowych

- TM – «Tygodnik Mazowsze»
 TPPR – Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
 TRJN – Tymczasowa Rada Jedności Narodowej
 TRJN – Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
 TUR – Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego
 UAM – Uniwersytet Adama Mickiewicza
 UB – Urząd Bezpieczeństwa
 UBP – Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
 UJ – Uniwersytet Jagielloński
 UMCS – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
 UPA – Ukraińska Powstańcza Armia
 URM – Urząd Rady Ministrów
 USB – Uniwersytet Stefana Batorego
 USW – ⁴ Urząd Spraw Wewnętrznych
 UW – Uniwersytet Warszawski
 UW_r – Uniwersytet Wrocławski
- WAP – Wojskowa Akademia Polityczna
 WiN – Wolność i Niezawisłość
 WKP(b) – Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików)
 WOG – Wielkie Organizacje Gospodarcze
 WOP – Wojska Ochrony Pogranicza
 WOSP – Wyższa Oficerska Szkoła Pożarnictwa
 WP – Wojsko Polskie
 WRN – Wojewódzka Rada Narodowa
 WRN – Wolność Równość Niepodległość
 WRON – Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego
 WSE – Wyższa Szkoła Ekonomiczna
 WSH – Wyższa Szkoła Handlowa
 WSKOS – Wydawnictwo Społeczne KOS
 WSN – Wolność Sprawiedliwość Niepodległość
 WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna
 WSR – Wyższa Szkoła Rolnicza
- ZAMP – Związek Akademickiej Młodzieży Polskiej
 ZASP – Związek Artystów Scen Polskich
 ZBoWiD – Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
 ZEN – Zeszyty Edukacji narodowej
 ZG – Zarząd Główny
 ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego
 ZiSpo – Zakłady im. Stalina (Poznań)
 ZLP – Związek Literatów Polskich
 ZMD – Związek Młodych Demokratów
 ZMD – Związek Młodzieży Demokratycznej
 ZMP – Związek Młodzieży Polskiej
 ZMR – Związek Młodzieży Robotniczej
 ZMS – Związek Młodzieży Socjalistycznej
 ZMW – Związek Młodzieży Wiejskiej
 ZNP – Związek Nauczycielstwa Polskiego

ZOMO	– Zmotoryzowane Oddziały Milicji Obywatelskiej
ZPP	– Związek Patriotów Polskich
ZR	– Zarząd Regionu
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSMP	– Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej
ZSMW	– Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej
ZSP	– Zrzeszenie Studentów Polskich
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZSRS	– Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich
ZMW	– Związek Walki Młodych
ZWZ	– Związek Walki Zbrojnej

SPIS TREŚCI

- administracja
adwokaci
adwokatura
afery gospodarcze
akademia
alkohol
amnestia
«Aneks»
antykomunizm
antypaństwowy
antysocjalistyczny
aparatus
architektura
aresztowanie
«Arka»
Armia Czerwona
Armia Krajowa
Armia Ludowa
Armia Polska w ZSRR (1)
Armia Polska w ZSRR (2)
Armia Radziecka
«AS»
ateizm
autonomiczne związki zawodowe
awans społeczny
- banderowcy
banknoty
beton
Białorusini
bitwa o handel
«Biuletyn Informacyjny» (1)
«Biuletyn Informacyjny» (2)
Biuro Informacji i Propagandy (BIP)
Biuro Informacji Prasowej „Solidar-
ności”
Biuro Polityczne
Blok Stronnictw Demokratycznych
branżowe związki zawodowe
broń
„Burza”
- CDN
centralizm demokratyczny
Centralna Rada Związków Zawodo-
wych
Centralny Urząd Planowania
ceny
cenzura
chłopi
Chrześcijańskie Stowarzyszenie Spo-
łeczne
chuligaństwo
Czechosłowacja 1968
czerwoni (lub czerwony)
- debit
Delegatura Rządu na Kraj
demokracja
demokracja ludowa
demokracja socjalistyczna
dewizy
diecezje
dochód narodowy
dogmatyzm
doktryna Breżniewa
dolar (USA)
doradcy radzieccy
dostawy obowiązkowe
„Doświadczenie i Przyszłość”
dowcip polityczny
druga wojna światowa
Drugi Korpus
drukarnie
22 lipca
Dwudziesty Zjazd KPZR
dyktatura proletariatu
dysydenci
dywersja
Dziady
«Dziś i Jutro»
- egzekutywa

Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego	jedność
ekonomia	język oficjalny
eksperci	junta
elita władzy	kampanie propagandowe
endecja	kapitalizm
episkopat	kara śmierci
«Europa»	kartki
Europa Środkowa i Wschodnia	Katolicki Uniwersytet Lubelski
Federacja Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej	katolicyzm
festiwal młodzieży w Warszawie	Katyń
film	klasa robotnicza
filozofia	klasy społeczne
finanse	Klub Krzywego Koła
frakcje w PZPR	kluby inteligencji
Front Jedności Narodu (FJN)	Kluby Inteligencji Katolickiej
front narodowy	Kluby Rzeczypospolitej Samorząd- „Wolność – Sprawiedliwość – Nie- podległość”
Fundacja Rolnicza	Kluby Służby Niepodległości
fundamentalizm	kłamstwo
«Gazeta Ludowa»	knucie
Generalna Gubernia (GG)	kodeks cywilny
«Głos»	kodeks karny
«Głos Ludu»	kodeks karny Wojska Polskiego
głosowanie	kolegium
Główny Urząd Kontroli Prasy, Publi- kacji i Widowisk	kolejka
gospodarka	Kominform
granice	Komintern
grudzień	Komisja Krajowa
handel wewnętrzny	Komisja Planowania
handel zagraniczny	Komisja Specjalna
historia	Komitet Ekonomiczny Rady Mini- strów
ideologia	Komitet Helsiński w Polsce
ideologia oficjalna	Komitet Obrony Kraju (KOK)
inflacja	Komitet Obrony Robotników
Instytut Literacki	Komitet Obrony Więzionych za Prze- konania
intelektualiści	Komitet Oporu Społecznego (KOS)
inteligencja	Komitet Porozumienia na Rzecz Sa- mostanowienia Narodu
internowanie	Komitet Porozumiewawczy Organi- zacji Demokratycznych Polski Pod- ziemnej
Interpress	Komitet Porozumiewawczy Stowa- rzyszeń Twórczych i Naukowych
inwestycje	Komitet Samoobrony Społecznej
Izrael	„KOR”
jazz	

- komitety studenckie
 Komitety Założycielskie Wolnych
 Związków Zawodowych
 Komunistyczna Partia Polski
 komunizm
 Konfederacja Polski Niepodległej
 konferencja jałtańska
 konferencja poczdamska
 konferencja rektorów
 konferencja w Teheranie
 konferencje prasowe
 Konferencje Samorządu Robotni-
 czego (KSR)
 Kongres Kultury Polskiej
 Kongres Polonii Amerykańskiej
 Kongres Solidarności Narodu
 konserwatyzm
 konspiracja
 konstytucja
 konsumpcja
 «Kontakt»
 kontraktacja
 konwencje Międzynarodowej Orga-
 nizacji Pracy
 Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrz-
 nego (KBW)
 «Kos»
 kościoły
 Kościół Katolicki
 kółka rolnicze
 kraje socjalistyczne
 Krajowa Komisja Porozumiewawcza
 (KKP)
 Krajowa Rada Ministrów
 Krajowa Rada Narodowa (KRN)
 Krąg
 «Krytyka»
 kryzys
 krzyże
 książki
 księża
 kult jednostki
 kultura
 «Kultura» (1)
 «Kultura» (2)
 kultura masowa
 kultura socjalistyczna
 kułak
 «Kuźnica»
 legalizm
 lewica
 liberalizacja
 liberalizm
 liberałowie
 linia Curzona
 listy otwarte do władz
 literatura
 Litwini
 lud
 ludność
 Ludowe Wojsko Polskie
 łapówki
 Łemkowie
 mała konstytucja
 mały kodeks karny
 manifestacje
 manifest PKWN
 manipulacja
 marksizm
 marszałek Polski
 marszałek Sejmu
 marzec 1968
 masy
 materializm
 metropolie
 miasta
 mieszkania
 Międzynarodowa Organizacja Pracy
 (MOP)
 Międzynarodowy Fundusz Waluto-
 wy (MFW)
 Międzyzakładowy Komitet Strajkowy
 mięso
 migracje
 Milicja Obywatelska
 Ministerstwo Bezpieczeństwa Pub-
 licznego
 Ministerstwo Obrony Narodowej
 (MON)
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
 (MSW)
 ministrowie
 młodzież
 moczarowcy
 nacjonalizm

- Najwyższa Izba Kontroli (NIK)
 nakaz pracy
 Narodowa Organizacja Wojskowa
 Narodowe Siły Zbrojne (NSZ)
 narodowy
 naród
 nauka
 neopozytywizm
Nie
 Niemcy
 niepodległość
 «Niepodległość»
 Niezależna Oficyna Wydawnicza
 (Nowa)
 Niezależne Zrzeszenie Studentów
 «Niezależność»
 nomenklatura
 «Nowa Kultura»
 nowomowa

 obrona pokoju
 obywatel
 obywatelstwo
 Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywa-
 telskiej
 odchylenie prawicowo-nacjonalisty-
 czne
 odprężenie
 «Odrodzenie»
 oficerowie
 Ogólnopolski Komitet Oporu Rolni-
 ków
 ojczyzna
 oksymoron
 «Opinia»
 opinia publiczna
 opozycja
 ordynacja wyborcza
 Ośrodek Badań Społecznych NSZZ
 „Solidarność”, region Mazowsze
 Ośrodek Dokumentacji i Studiów
 Społecznych
 Ośrodek Prac Społeczno-Zawodo-
 wych
 oświata

 Pałac Kultury i Nauki
 panowanie
 państwo

 Państwowa Komisja Planowania Go-
 spodarczego
 Państwowe Gospodarstwa Rolne
 (PGR)
 państwowy
 partia
 partia komunistyczna
 partyjny
 pasożytnictwo
 Patriotyczny Ruch Odrodzenia Na-
 rodowego
 patriotyzm
 Pax
 październik 1956
 Pekaó
 PEN-Club
 Pewex
 pierwszy maja
 pierwszy sekretarz
 plan Gomułki
 plan Marshalla
 plan Rapackiego
 plan 6-letni
 plan 3-letni
 plenum
 pleonazm
 plotka
 płace
 pochody
 podatki
 podwyżki cen
 poezja
Polak potrafi
 policja polityczna
 polityka
 «Polityka»
 polityka rolna
 polityka wyznaniowa
 polityka zagraniczna
 Polonia
 Polska
 Polska Akademia Nauk
 Polska Kronika Filmowa
 Polska Partia Robotnicza (PPR)
 Polska Partia Socjalistyczna (PPS)
 Polska Rzeczpospolita Ludowa
 (PRL)
 Polska Zjednoczona Partia Robotni-
 cza

- Polskie Porozumienie Niepodległościowe
 Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)
 Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja” (PRW NiD)
 Polski Związek Katolicko-Społeczny (PZKS)
 pomniki
 «Po prostu»
 porozumienie
 porozumienie między rządem a episkopatem
 postęp
 «Postęp»
 powiat
 powstanie warszawskie
 «Powściągliwość i Praca»
 Poznań 1956
 pragmatyzm
 prasa podziemna
 prawa człowieka
 prawica
 prawo
 prawo administracyjne
 prawo cywilne
 prawo karne
 prawo państwowe
 prawo pracy
 praworządność
 prezes Rady Ministrów
 prezydent
 prezydium rządu
 procesy polityczne
 prokuratura
 propaganda
 prowokacja
 prowokacyjny
 prymas
 przedsiębiorstwa państwowe
 przedsiębiorstwa przemysłowe
 Przedświt
 «Przegląd Katolicki»
 «Przegląd Powszechny»
 przemysł
 przesłuchanie
 przestępstwa polityczne
 przewodniczący Rady Państwa
 przyjaźń polsko-radziecka
 przywileje
 «Puls»
 Rada Edukacji Narodowej
 Rada Jedności Narodowej (RJN)
 Rada Ministrów
 Rada Państwa
 Rada Polityczna
 Rada Pomocy Żydom
 Rada Trzech
 Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG)
 rada zakładowa
 radio
 radio „Solidarność”
 Radio Wolna Europa (RWE)
 rady
 radykalizm
 rady narodowe
 radziecki
 reakcyjny
 realizm
 realizm socjalistyczny
 referendum
 reforma rolna
 reformowalność
 regiony
 rejestracja
 religia
 repatriacja
 Republika Federalna Niemiec (RFN)
 «Res Publica»
 rewizja
 rewizjonizm
 rewolucja
 robotnicy
 «Robotnik»
 „Ruch”
 ruch demokratyczny
 Ruch Młodej Polski
 Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela
 ruch robotniczy
 ruch studencki
 Ruch „Światło-Życie”
 rynek
 rząd
 rząd RP
 Rząd Tymczasowy
 Rzeczpospolita Polska

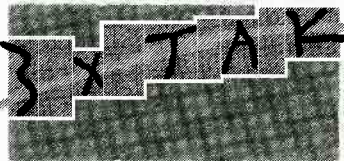
- rzemiosło
 samizdat
 samobójstwa
 samorząd
 samorządna Rzeczpospolita
 sanacja
 sądy
 Sejm
 sekretarze
 Sieć
 siły zbrojne
 Słowacy
 Służba Bezpieczeństwa
 Służba Polsce (SP)
 służba zdrowia
 Służba Zwycięstwu Polski
 Socjalistyczny Związek Studentów
 Polskich
 socjalizm
 socjologia
 solidarność
 „Solidarność”
 „Solidarność” Rolników Indywidual-
 nych
 Solidarność Walcząca (SW)
 sowiecki
 sowietologia
 sowietyzm
 spekulacja
 społeczeństwo
 Społeczna Rada Gospodarki Naro-
 dowej
 społeczny
 Społeczny Komitet Nauki (SKN)
 «Spotkania»
 spółdzielczość
 spółdzielnie produkcyjne
 sprawiedliwość
 stalinizm
 stan wojenny
 stan wyjątkowy
 stonka ziemniaczana
 stowarzyszenia
 stowarzyszenia twórcze
 Stowarzyszenie Dziennikarzy Pols-
 kich
 strach
 strajk
- Stronnictwo Demokratyczne
 Stronnictwo Ludowe
 Stronnictwo Narodowe
 Stronnictwo Pracy
 Studenckie Komitety Solidarności
 suwerenność
 syjonizm
 szkoły wyższe
- tajemnica państwowa
 telefony
 telewizja
 terror
 totalitaryzm
 Towarzystwo Kursów Naukowych
 towarzyszy
 tradycja
 «Trybuna Ludu»
 trybunał konstytucyjny
 trybunał stanu
 «Twórczość»
 Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej
 «Tygodnik Mazowsze»
 «Tygodnik Powszechny»
 «Tygodnik Solidarność»
 «Tygodnik Warszawski»
 Tymczasowa Komisja Koordynacyj-
 na (TKK)
 Tymczasowa Rada Jedności Nardo-
 wej
 tymczasowe aresztowanie
 Tymczasowy Rząd Jedności Nardo-
 wej (TRJN)
 tysiąclecie państwa polskiego
- ubecja
 Układ Warszawski
 Ukraińcy
 umowa społeczna
 unicy
 Uniwersytet Ludowy
 uniwersytety
 upaństwowienie
 uspołecznienie
 ustrój
- walka klas
 Węgry 1956
 «Wiadomości»

- «Wiadomości Dnia»
 wiec
 Wielkie Organizacje Gospodarcze (WOG)
 wieś
 więzienia
 «Więź»
 „Wisła”
 wizyty papieża w Polsce
 władza
 własność
 wojewodowie
 województwo
 wojna
 wojna w Korei
 wojska radzieckie w Polsce
 Wojsko Polskie (WP)
 Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (WRON)
 wolne soboty
 wolność
 Wolność i Niezawisłość
 Wolność – Równość – Niepodległość (WRN)
 wolność słowa
 Wolność, Sprawiedliwość, Niepodległość
 wolność wyznania
 wróg
 współzawodnictwo pracy
 wy.
 wybory
 wychowanie
 wydarzenia
 wydawnictwa
 wyznania
 wyzwolenie
 Wyższa Oficerska Szkoła Pożarnictwa (WOSP)
 Zachód
- zamach stanu
 Zamek Królewski w Warszawie
 zapis
 «Zapis»
 zatrzymanie
 Zeszyty Edukacji Narodowej
 «Zeszyty Literackie»
 zgromadzenia
 ziemie wschodnie
 zimna wojna
 ziomkostwa
 zjazdy PZPR
 Zjednoczenie Patriotyczne „Grunwald”
 Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
 złoty
 zmiany konstytucji PRL
 «Znak»
 Znak
 zniewolony umysł
 Zrzeszenie Studentów Polskich
 Związek Harcerstwa Polskiego
 Związek Literatów Polskich
 Związek Młodzieży Demokratycznej
 Związek Młodzieży Polskiej
 Związek Młodzieży Socjalistycznej (ZMS)
 Związek Młodzieży Wiejskiej
 Związek Patriotów Polskich
 Związek Polskich Artystów Plastyków (ZPAP)
 Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej
 Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
 związki zawodowe
 «Żołnierz Wolności»
 «Życie i Nowoczesność»
 Żydzi
 żywność

ŹRÓDŁA ILUSTRACJI

- Associated Press – fot. nr.nr: 40, 98, 133, 148, 155, 158, 181, 203, 211, 273;
Biblioteka Polska, Londyn – 12, 62, 65, 90, 196, 201, 241, 283;
Central Press Photos, London – 156;
Norman Davies – 41 (mapa z książki *Heart of Europe*, OUP);
Ryszard Dąbrowski, Berlin Zach. – 139;
Gryf, Londyn – 54;
Independent Polish Agency, Lund – 27, 67, 102, 105, 108, 110, 113, 116, 118,
119, 120, 121, 122, 136, 144, 162, 193, 206, 222, 231, 248, 249, 252, 257, 271,
284, 289, 290;
«Index on Censorship», Londyn – 17;
Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Londyn, – 10, 26;
Jacek – 45, 56, 72, 73, 83, 97, 235, 265;
«Kontakt», Paryż – 260;
Lettres Slaves, Paryż – 47;
Photo Source, London – 2, 5, 7, 28, 30, 37, 80, 82, 126, 142, 160, 209, 212, 220,
233, 247, 285;
Polonia Book Fund, Londyn – 3, 6, 9, 18, 21, 25 (plakat autorstwa Marka Żu-
ławskiego), 29, 32, 35, 48, 51, 53, 55, 57, 58, 60, 61 (S.N.), 63, 66, 69, 74, 75,
79, 84, 87, 89, 91, 92, 100, 101, 104, 106, 107, 111 Krzysztof M.), 112 (Krzy-
sztof M.), 115, 125, 127, 128, 134, 140, 145, 154, 159, 161, 169, 186, 189, 190,
192, 197, 200, 202, 214, 223, 229 (K.M.), 230, 236, 240, 242, 244, 250, 251,
254, 258, 262, 268, 270, 280, 281 (K.M.), 286;
Popper Photo, Londyn – 43, 70, 213, 243;
Puls Publications, Londyn – 13, 19, 20, 33, 38, 44, 49, 50, 59, 71, 76, 77 (plakat
autorstwa Cz. Bieleckiego), 71, 81, 85, 86, 88, 95, 96 (G.N.), 114 (E.C.),
123, 129, 130, 137, 138, 146, 147, 165, 167, 170 (B.N.), 175, 182, 183, 185,
194, 198, 199 (S.M.), 204 (E.C.), 205 (B.N.), 210, 217, 218 (B.N.), 219
(B.N.), 221, 224, 237, 253 (J.K.), 255, 259, 261, 263 (G.N.), 264 (E.C.),
269, 282, 287;
Peter Raina (zdjęcie z książki *Kościół w Polsce 1981-1984*) – 31;
Adam Sulik – 46;
Viatcheslav Syssoïev (zdjęcia z książki *La vie est devenue meilleure...*, FM-
-LAlternative) – 1, 23, 34, 64, 74, 157, 176, 184, 190, 207;
Topham Picture Library, Kent – 4, 14, 93, 131, 164, 168, 180, 187, 188, 195,
227, 234;
«Tygodnik Nowojorski» – 15;
«Tygodnik Solidarność», Warszawa 42;
Zarząd Główny Koła b. Żołnierzy AK, Londyn – 8, 177, 178;
Znak, Kraków – 288;
Ze zbiorów: P.A. – 39, 99, 109, 117, 132, 135, 143, 149, 150, 151, 152, 153, 163,
166, 171, 172, 173, 174, 179, 215, 216, 225, 226, 228, 232, 238, 239, 245, 246,
256, 266, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279; Joanny Helander – 16, 22, 698,
94; Joanny Kranc – 52, 124; Józefa Płoskiego – 208.

NIE PAŚĆ NA KOLANA

SZKICE O OPOZYCJI LAT CZTERDZIESTYCH

MAREK LATYŃSKI

POLONIA

POLONIA

Czwarta pozycja w serii «Polonii»
NAJNOWSZA HISTORIA POLSKI

Marek Łatyński
NIE PAŚĆ NA KOLANA
Szice o opozycji lat czterdziestych

Do nabycia w księgarniach polskich
lub bezpośrednio u wydawcy

POLONIA BOOK FUND LTD
8 QUEEN ANNE'S GARDENS
CHISWICK, LONDON W4 1TU

Cena £8.50 plus przesyłka

Nowo-mowa

**Materiały z sesji
naukowej
poświęconej
problemom
współczesnego
języka polskiego
odbytej
na Uniwersytecie
Jagiellońskim
w dniach 16 i 17
stycznia
1981**

POLONIA

POLONIA

Pierwsza pozycja w nowej serii «Polonii»
ŚWIAT WSPÓŁCZESNY

NOWO-MOWA
Materiały z sesji naukowej
poświęconej problemom
współczesnego języka polskiego

Do nabycia w księgarniach polskich
lub bezpośrednio u wydawcy

POLONIA BOOK FUND LTD
8 QUEEN ANNE'S GARDENS
CHISWICK, LONDON W4 1TU

Cena £5.25 plus przesyłka

OŚRODEK
BRAMA
GRODZKA

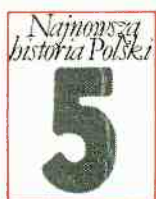

TEATR NN

N-183

ISBN

POLONIA